

iibf

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT / VOL: 10 SAYI / NO: 2
NİSAN / AUGUST 2015
ISSN 1306-6730

	Sayfa
Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analizi <i>Tayfur Bayat</i> <i>Burcu Özcan</i> <i>Şebnem Taş</i>	7
Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi <i>Meliha ENER</i> <i>Muhammet KARANFİL</i>	31
Foreign Banks and Banking Crisis: Empirical Evidence From Turkey <i>Julide YALCINKAYA KOYUNCU</i> <i>Rasim YILMAZ</i>	47
Üçüz Açık Ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği <i>Burcu BERKE</i> <i>Dilek TEMİZ</i> <i>Eda KARAKURT</i>	67
Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz <i>Kurtuluş BOZKURT</i> <i>Aytaç PEKMEZCİ</i>	91
Türkiye’de İller Bazında Yabancı Turist Akımının Belirleyicileri <i>Burcu TÜRKCAN</i>	107
Türkiye’ de Bireysel Emeklilik Sisteminin Etkinliği <i>Selami SEZGİN</i> <i>Tuba YILDIRIM</i>	123

**Örgütsel Değişim Faktörü Olarak
İnovasyon ve Kamu Yönetimi**
Ramazan ŞENGÜL

141

**Örgütsel Alanda Kurumsal Mantıklar Arası Oluşan Çelişki:
Türk Askerlik Hizmeti Alanı Örneği**
Rabia Arzu KALEMCI
Mustafa Mehmet GÖKOĞLU
İpek KALEMCI TÜZÜN

153

**Havayolu Sektöründe Yeni Bir İş Modeli: Bağlı Düşük
Maliyetli Havayolu (Airline Within Airline) Modeli Ve
Anadolujet Örneği Bağlamında Bir Karşılaştırma**
Deniz TAŞÇI
Akansel YALÇINKAYA

177

**İl Mülki Sınırı Büyükşehir Belediye Modelinin
Getirdiği Yenilikler**
Uğur YILDIRIM
Zehra GÜL
Soner AKIN

205

**Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un
Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi**
Zeki KARTAL

231

**Bankacılık Sektöründe Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerinin
Maslach ve Kopenhag Kriterlerine Göre Ölçülmesi ve
Karşılaştırılması**
Murat KARAPINAR
Hüseyin GÜRBÜZ

245

**Hisse Senedi Piyasası Gelişimi ve Ekonomik Büyüme
Etkileşimi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği**
Onur GÖZBAŞI

269

Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analizi

Tayfur Bayat

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
tayfur.bayat@inonu.edu.tr

Burcu Özcan

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
bozcan@firat.edu.tr

Şebnem Taş

Sorumlu Yazar¹, Arş. Gör., Fırat Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
stas@firat.edu.tr

Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analizi

Özet

Bu çalışmada Ocak 2003-Kasım 2013 döneminde, Türkiye ekonomisinde döviz kuru geçiş etkisini ortaya koymak amacıyla yapısal kırılma ve nedensellik ilişkisi üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda Dickey-Fuller (1979), Phillips-Perron (1988) geleneksel birim kök testi, Zivot-Andrews (1992) tek-içsel yapısal kırılmalı birim kök testleri son olarak vektör otoregresyon modellerinden elde edilen doğrusal Granger tipi ve Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testleri uygulanmıştır. Bulgular, Aralık 2007 yılında yapısal kırılma olduğunu göstermiştir. Ampirik analiz sonuçlarına göre enflasyon hedeflemesi stratejisi ile birlikte dalgalı kur politikasının uygulanması döviz kurlarına istikrar kazandırmıştır. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde döviz kuru geçiş etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru Geçiş etkisi, Birim Kök Testleri, Frekans Alanında Nedensellik, Asimetrik Nedensellik

Analysis of Exchange Rate Pass Through with Asymmetric Causality Tests in Turkey

Abstract

In this study, we focused on the relationship between structural breaks and causality in order to reveal the exchange rate pass-through effect over the period January 2003 to December 2013 in Turkey. The traditional univariate unit root tests such as Dickey-Fuller (1979) test, Phillips-Perron (1988) test, and Zivot-Andrews (1992) test with one endogenous break were employed. Finally, the linear Granger causality test derived from the vector autoregressive model and the causality test developed by Breitung and Candelon (2006) were used. The results indicated that there is a structural break corresponds to the December 2007. According to the results of empirical analysis, the implementation of floating exchange rate policy along with the inflation targeting strategy has led the stability of exchange rates. Therefore, it was concluded that there is no pass-through effect in the economy of Turkey.

Keywords: Exchange Rate Pass-Through Effect, Unit Root Tests, Causality in the Frequency Domain, Asymmetric Causality

¹ Sorumlu Yazarın ilgili yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Ülkeler arasındaki döviz kurları ulusal ekonomileri birbirine bağlayan önemli faktörlerden biridir. Özellikle hızlı küreselleşme ile ulusal ekonomilerin karşılıklı bağımlılıkları artmış ve bu da döviz kurlarını daha da önemli hale getirmiştir. Döviz kurlarının en önemli etkilerinden biri enflasyon üzerinde görülmektedir. Bu etki iktisat literatüründe döviz kuru geçiş etkisi (exchange rate pass through effect) olarak tanımlanmaktadır. Tanım olarak döviz kuru geçiş etkisi; Nominal kurda gerçekleşen bir birimlik değişimin, yurt içinde ithal edilen malların ulusal para birimi cinsinden fiyatlarında ve yurt dışına ihraç edilen malların döviz cinsinden fiyatlarında meydana getirdiği değişimdir. Ancak genel olarak döviz kuru geçiş etkisi denildiğinde; kurda ortaya çıkan değişimin, ulusal para birimi cinsinden ithalat fiyatlarını ne derecede etkilediği anlaşılmaktadır (Arı, 2010: 2834). Döviz kuru geçiş etkisi birçok iktisatçı tarafından araştırılmış ve iki önemli rolü tespit edilmiştir. Bunlardan biri geçiş etkisinin enflasyonu tahmin etme kapasitesi ve diğeri de buna bağlı olarak para politikası üzerindeki politik etkisidir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de döviz kuru geçiş etkisini, yapısal kırılma ve nedensellik ilişkisi çerçevesinde Ocak 2003-Kasım 2013 dönemi için, tüketici fiyat endeksi bazlı reel efektif döviz kuru ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerini kullanarak belirlemektir. Çalışmanın birinci bölümünde; döviz kuru geçiş etkisinin teorik temelleri, ikinci bölümünde; döviz kuru geçiş etkisi analizinde yer alan testlerin ekonometrik metodolojisi, üçüncü bölümünde ise; döviz kuru geçiş etkisinin test edilmesine yönelik ampirik sonuçlar yer almaktadır.

2. Teorik Çerçeve ve Ampirik Literatür

2.1 Teorik Çerçeve

Literatürde döviz kuru geçiş etkisi ile ilgili çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Seyidoğlu (2003:433) geçiş etkisini, döviz kurunda meydana gelen bir değişimin ithal ve ihraç mallarının fiyatlarını değiştirmesi olarak tanımlamış, Goldberg ve Knetter (1996:9) ise geçiş etkisini, genel olarak ithalatçı ve ihracatçı firmaların aralarındaki döviz kurundaki yüzde bir değişimin ithalat fiyatlarında (ulusal para birimi cinsinden) meydana getirdiği yüzde değişim olarak adlandırmıştır.

Döviz kuru geçiş etkisi makroekonomide önemli rollere sahiptir. Gerek geçiş etkisinin derecesinin bilinmesi, gerekse geçiş etkisinin yüksek ya da düşük olması ekonomide ayrı ayrı etkilere sahiptir. Döviz kuru geçiş etkisinin hızının ve derecesinin bilinmesi, enflasyon tahminin yapılmasında ve enflasyona yönelik şoklara karşı uygulanacak optimal para politikasının belirlenmesinde öneme sahiptir. Enflasyon hedeflemesinin temel amaç olduğu ülkelerde ise bu önem daha da artmaktadır (Arı, 2010: 2834). Geçiş etkisi derecesinin iyi bir değerlendirmeyle belirlenmesi sonucunda merkez bankaları herhangi bir döviz kuru şokunun enflasyonu değiştirmedeki etkisini, derecesini ve süresini algılayabilmekte ve

böylelikle özellikle enflasyon hedeflemesi rejimi uygulayan merkez bankaları, enflasyonu hedeflenen düzeyde tutmak için zamanında ve uygun politika hamlesiyle karşılık verebilme gücüne sahip olabilmektedirler (Minh, 2009: 4).

Döviz kuru geçiş etkisinin derecesi; tam, kısmi ve sıfır olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kapsalyamova ve Sek (2008: 2)' e göre; yurtiçi fiyatlar ile döviz kuru değişimlerinde birebir tepki bulunuyorsa ekonomide tam geçiş etkisi, fiyatların döviz kuru değişimlerine tepkisi birebirden az ise kısmi geçiş etkisi mevcuttur. Ekonomideki firmalar kurdaki değişmelere rağmen fiyatlarını değiştirmezler ise geçiş etkisi sıfırdır. Döviz kuru geçiş etkisinin derecesini (1) nolu denklemi kullanarak bulmak mümkündür.

$$CPI = \phi + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} CPI_{it} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} REER_{it} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

Denklemden CPI: tüketici fiyat endeksini, REER: reel döviz kurunu, ϕ : kukla değişkeni, ε_{1t} : ise hata terimini ifade etmektedir. $\sum_{i=1}^p \beta_{1i}$ ise döviz kurunun geçiş etkisi düzeyini belirtmektedir. Döviz kuru geçiş etkisinin derecesini belirlemek $\sum_{i=1}^p \beta_{1i}$ 'nın aşırı uçlardaki değerlerine bakmakla aynı şeydir. Eğer $\sum_{i=1}^p \beta_{1i} = 1$ ise geçiş etkisi tamdır. Yani yurtiçi fiyatlar döviz kurundaki değişikliklerden birebir etkilenir. Eğer $\sum_{i=1}^p \beta_{1i} = 0$ ise geçiş etkisi sıfırdır. Yani yurtiçi fiyatlar döviz kuru değişikliklerinden hiç etkilenmemekte ve piyasadaki dış ticarete konu olan malların üreticileri hem maliyetleri hem de döviz kuru etkisini absorbe etmek zorunda kalmaktadırlar (Tulk, 2004: 2). Eğer $0 < \sum_{i=1}^p \beta_{1i} < 1$ ise, kısmi geçiş etkisi vardır. Bu etkiye tamamlanmamış geçiş etkisi de denilmektedir. Bunun anlamı dış ticarete konu olan malların yurtiçi fiyatlarının döviz kuru değişikliğinin bir kısmını yansıttığıdır.

Döviz kuru geçiş etkisinin derecesini belirleyen çeşitli durumlar söz konusudur: Ele alınan ekonomilerin büyük ya da küçük olması, ekonomideki firmaların içinde buldukları sektörlerin özellikleri, firmaların yapısal özellikleri, ekonomide izlenen para politikaları, döviz kuru rejimi vb. nedenler geçiş etkisinin derecesini belirlemektedir. Örneğin, geçiş etkisinin araştırıldığı ülke küçük bir ekonomi ise, bu ekonomideki firmalar fiyatlandırma stratejisine daha az önem verdiklerinden düşük

piyasa fiyatlaması yapacak bu durum ise yüksek geçiş etkisine neden olacaktır (McCarthy, 2006: 5). Ayrıca yerli ve yabancı firmaların piyasadaki payları ile rekabet koşulları da geçiş etkisinin derecesine yön vermektedir. Örneğin, Dornbusch (1985) çalışmasında firmaların arasındaki rekabetin artmasıyla birlikte geçiş etkisinin de arttığını saptamıştır. Döviz kurundaki hareketlerin büyüklüğü de geçiş etkisinin derecesinde role sahiptir. Döviz kurlarındaki hareketler küçük olduğunda firmalar genel olarak fiyatları değiştirmeyi maliyetli bulduklarından bu değişimi fiyatlara yansıtılmamaktadırlar. Ayrıca firmalar itibar kaybetmemek için de döviz kurunda meydana gelen küçük çaplı hareketleri fiyatlara yansıtılmamaktadırlar (Ghosh vd., 2006: 4).

Ekonomide izlenen döviz kuru rejimi, geçiş etkisinin derecesini belirleyen bir başka faktördür. Özellikle enflasyon hedeflemesi altındaki dalgalı kur rejiminde döviz kuru ile fiyatlar arasındaki ilişki zayıflamaktadır. Sabit kur rejiminde önceden duyurulan devalüasyon beklentiler açısından nominal çıpa vazifesi görür. Bu durumda döviz kuru ve fiyatlar arasında sıkı bir ilişki ortaya çıkmakta ve döviz kuru dalgalanmaları fiyat değişikliklerine yol açmaktadır. Döviz kurlarının enflasyon beklentisi açısından bu şekilde nominal çıpa vazifesi görmesi, kurdaki herhangi bir değişiklik karşısında beklentileri hızla değiştirmekte ve malların fiyatlarını etkilememektedir. Kurun nominal çıpa olarak kullanılmadığı durumda ise, döviz kuru ile beklentiler arasındaki ilişki zayıflamakta ve bu da düşük geçiş etkisine neden olmaktadır (Coricelli vd., 2006: 19-20). Döviz kuru geçiş etkisinin derecesinde önemli bir yere sahip bir diğer faktör para politikasının istikrarıdır. Konu ile ilgili olarak Deverux, Engel ve Storgaard (2003)'ün çalışmalarına göre; para politikası daha istikrarlı olan ülkelerde düşük kur oynaklığı mevcut olacaktır. İhracatçılar para politikasında istikrara sahip bu ülkelerin para birimi cinsinden fiyatlamaya yaptıklarında; yerel para birimi cinsinden ithalat fiyatlarına geçiş etkisi düşük olacaktır. Yani istikrarlı para politikasına sahip ülkelerde geçiş etkisi daha düşük olacaktır. Döviz kuru geçiş etkisini etkileyen bir başka faktörde enflasyon oranıdır. Taylor (2000)'a göre; enflasyon oranı ile geçiş etkisinin derecesi arasında ilişki vardır. Düşük enflasyonun olduğu bir ortam düşük geçiş etkisine neden olmaktadır. Çünkü enflasyon uyuşuk bir karaktere sahiptir. Yani şimdiki düşük enflasyon gelecekte de düşük enflasyona yol açacak ya da tam tersi şu anki yüksek enflasyon gelecekteki enflasyonun yüksek olacağı yönünde tahminler oluşturacaktır. Taylor (2000)'a göre, düşük enflasyon ortamında maliyetlerde döviz kuru şokundan kaynaklanan bir artış olduğunda firmalar piyasadaki rekabet güçlerini kaybetmemek için fiyatlarda artışa gitmeyecektir. Eğer firma kurdaki bu şokun geçici olduğunu tahmin ederse, maliyetlerdeki bu artışı düşük düzeyde fiyatlamaya yaparak absorbe edecek böylelikle firmanın kar marjı fiyatların sabit düzeyde kalmasını sağlayacaktır. Yüksek enflasyon ortamında ise firmalar yüksek düzeyde fiyatlamaya yapmak isteyecektir. Böyle bir ortamda herhangi bir döviz şoku durumunda maliyetlerdeki artışlara karşılık olarak firmalar fiyatlarını yükseltme

yoluna gideceklerdir. Piyasadaki enflasyonist baskının süreceğini düşünen firmalar her döviz kuru şokunda sürekli fiyat ayarlamasına gidecektir. Sonuç olarak enflasyonist ortamda döviz kuru şoklarından kaynaklanan fiyat ayarlamaları döviz kuru geçiş etkisinin derecesinde artışa neden olacaktır.

2.2 Literatür

Döviz kuru geçiş etkisine yönelik literatürü diğer ülke uygulamaları ve Türkiye uygulamaları olarak ikiye ayırmak mümkündür. İlk olarak diğer ülke uygulamalarını ele alacak olursak; Çin, Güney Kore, Singapur, Tayvan, Hong Kong, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Türkiye, Arjantin, Şili ve Meksika'dan oluşan gelişmekte olan piyasalarda, 1975–2004 dönemi için VAR modeli kullanarak inceleyen Ca'Zorzi, Hahn ve Sanchez (2007)'in çalışmalarının sonucuna göre; gelişmekte olan ülkelerdeki ithalat ve tüketici fiyatlarındaki döviz kuru geçiş etkisi her zaman gelişmiş ülkelere kıyasla daha büyüktür. Tek haneli enflasyona sahip gelişmekte olan ülkelerde (özellikle Asya ülkelerinde) ithalat ve tüketici fiyatları geçiş etkisi, düşük ve gelişmiş ülkelerde ki düzeyden pek farklı değildir. Çalışma, Taylor'ın hipotezi doğrultusunda Türkiye ve Arjantin ayrı tutulduğunda diğer ülkelerde döviz kuru geçiş etkisinin derecesi ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair sağlam kanıtlar elde etmiştir. Son olarak teorik açıdan makul bir süre içerisinde ithalata açık ve döviz kuru geçiş etkisi arasında ki pozitif ilişki için sadece zayıf bir ampirik kanıt bulunmuştur. Sekine (2006), çalışmasında 1997-2004 dönemi için altı büyük sanayi ülkesindeki (ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya) döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisini sorgulamıştır. Sekine'ye göre döviz kuru geçiş etkisi iki aşamaya ayrılmaktadır. İlki döviz kuru dalgalanmalarının ithalat fiyatlarına geçiş etkisi (ilk aşama geçiş etkisi) diğeri ise bu ithalat fiyat hareketlerinin tüketici fiyatlarına geçiş etkisidir (ikinci aşama geçiş etkisi). Çalışmanın sonuçlarına göre her iki aşama geçiş etkisi de ele alınan ülkelerde zamanla azalmaktadır. İkinci aşama geçiş etkisindeki azalma düşük ve istikrarlı enflasyon ortamı ile bağlantılı iken, birinci aşama geçiş etkisi için bu ortamın etkisi düşüktür. Shimntani, Yabu ve Hogiwara (2013), çalışmalarında 1975–2007 döneminde ABD'de döviz kuru geçiş etkisi ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada yöntem olarak doğrusal olmayan zaman serileri analizini kullanmışlar ve döviz kuru geçiş etkisinin düşük olduğunu saptamışlardır. Bu sonucun nedeninin, 1980-1990 yılları arasındaki düşük enflasyon ortamı olduğunu belirtmişlerdir.

Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalar arasında Leigh ve Rossi (2002), Kara ve Ögünç (2005, 2011), Volkan vd. (2007), Damar (2010), Gündoğdu (2013) sıralanabilir. Leigh ve Rossi (2002), Türkiye'deki döviz kuru hareketlerinin tüketici fiyat endeksi ve toptan eşya fiyat endeksi üzerindeki etkisini 1994-2002 dönemi için VAR analizi

yardımla incelemişlerdir. Sonuçlara göre; Türkiye'de döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi bir yıl sonra sona ermekte fakat özellikle ilk dört ay geçiş etkisi daha fazla hissedilmektedir. Toptan eşya fiyatlarındaki geçiş etkisi, tüketici fiyatlarındaki geçiş etkisinden daha fazladır ve Türkiye'deki döviz kuru geçiş etkisinin büyüklüğü ve hızı diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha büyüktür. Kara ve Ögünç (2005) ise, çalışmalarında VAR modeli kullanarak Türkiye'de döviz kurunun ve ithalat fiyatlarının, yurtiçi fiyatlara geçiş etkisini 1994-2001 ve 2001-2004 olmak üzere iki ayrı dönem halinde (dalgalı döviz kuru öncesi ve sonrası) incelemişlerdir. Bulgular, döviz kuru geçiş etkisinin dalgalı döviz kuru rejimine geçildikten sonra zayıflamakta ve yavaşlamaktadır. Geçiş etkisini düşük olan bu seviyesi ise döviz kuru şoklarının kalıcı olmamasına bağlanmıştır.

Volkan, Saatçioğlu ve Korap (2007), VAR yöntemini kullanarak Türkiye'deki döviz kuru değişikliklerinin yurtiçi enflasyon üzerine etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın dönem aralığı 1994-2006 olup dalgalı döviz kuru öncesi ve sonrası dönem olarak ikiye ayrılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; döviz kuru şokları yurtiçi enflasyonu beslemektedir. Şoklar önce imalat sanayi fiyatlarına yansımakta ve bu şoklar üretim zincirinin çeşitli aşamalarındaki fiyat değişkenlerini farklı şekillerde etkilemektedir. Bununla birlikte 2003 sonrasında döviz kurunun tüketici fiyatlarına geçiş etkisi 2003 öncesi ile karşılaştırıldığında %25 azalmıştır.

Damar (2010) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, Türkiye' de döviz kurundan tüketici fiyatlarına ve çekirdek enflasyona geçiş etkisini VECM (vektör hata düzeltme modeli) çerçevesinde 1995-2000 ve 2002-2009 (dalgalı kur rejimi öncesi ve sonrası) olmak üzere iki ayrı alt dönemde incelemiştir. Geçiş etkisinin üretim zinciri boyunca ve dalgalı kur rejimi sonrasında düştüğünü, gerek dalgalı kur rejimi öncesi gerekse dalgalı kur rejimi sonrasında çekirdek enflasyonda TÜFE'ye kıyasla daha yüksek geçiş etkisi görüldüğünü saptamıştır.

Kara ve Ögünç (2011), çalışmalarında Türkiye'de döviz kuru ve ithalat fiyatlarının çekirdek tüketici fiyatları üzerindeki geçiş etkisini 2002-2011 dönemi için VAR modeli kullanarak incelemişlerdir. Ele alınan dönem için yapılan tahminler, geçişkenliğin bir yıllık zaman diliminde her iki değişken (döviz kuru ve ithalat fiyatları) içinde ortalama %15 civarında olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca bulgular döviz kuru ile tüketici fiyatları arasındaki ilişkinin zaman içinde azaldığını göstermiştir. Geçiş etkisindeki bu azalmanın nedeni ise artan rekabet ortamı, dalgalı döviz kuru rejimi ve düşük enflasyon sürecine bağlanmıştır.

Son olarak, Gündoğdu (2013), Türkiye'de döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisini ÜFE (üretici fiyat endeksi), TÜFE, imalat sanayi ÜFE ve çekirdek TÜFE bazında 2003-2012 dönemi için VECM yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; döviz kurundaki dalgalanmalar TÜFE'nin seyrinde etkilidir ancak söz konusu

etki incelen dönemde azalmaktadır. Çekirdek enflasyonda TÜFE'ye kıyasla daha yüksek geçiş etkisi bulunmakta ve döviz kuru şoklarının sanayi sektörü üretim maliyetleri üzerindeki etkilerinin, TÜFE'ye etkisine kıyasla daha güçlü ve söz konusu etkinin yayılmasının da daha hızlı olduğu gözlemlenmektedir.

3. Metodoloji

3.1 Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Kısa, Orta ve Uzun Dönemde Belirlenmesi: Frekans Dağılımı Nedensellik Testi

Geleneksel nedensellik testleri analize dâhil edilen değişkenler arasındaki etkileşimi sadece bir test istatistiği için incelerken, frekans alanı metodu zaman içerisindeki farklı frekanslar için söz konusu testleri gerçekleştirmektedir. Bu açıdan geleneksel doğrusal nedensellik testleri tüm periyot için, doğrusal olmayan asimetric nedensellik testleri ise genişleme ve daralma dönemlerinde ki nedensellikleri incelemektedirler. Bu durum geleneksel nedensellik analizlerinin tek bir test istatistiği değişkenler arasındaki ilişkiyi özetler şeklindeki zımni varsayımının tersinedir. (Ciner, 2011: 5). Frekans alanı nedensellik testi ise tüm periyot baz alınarak kısa, orta ve uzun dönem şeklinde nedensellik ilişkisini incelemektedir.

Geweke (1982) ve Hosoya (1991), frekans alanı yaklaşımına göre nedenselliği test edebilmek için iki boyutlu zaman serisi vektörü oluşturmuştur: $z_t = [x_t, y_t]'$ ve z_t sonlu sıralı VAR modeli şeklindedir.

$$\Theta(L)z_t = \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada $\Theta(L) = I - \Theta_1 L - \dots - \Theta_p L^p$, 2x2 gecikme boyutu ile $L^k z_t = z_{t-k}$ dir. Farklı frekanslarda Granger nedensellik ise;

$$M_{y \rightarrow x}(\omega) = \log \left[\frac{2\pi f_x(\omega)}{|\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] = \log \left[1 + \frac{|\psi_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] \quad (3)$$

Şeklinde tanımlanmıştır. Eğer $|\psi_{12}(e^{-i\omega})|^2 = 0$ ise ki bu durum y frekans ω 'de x'in nedeni değildir demektir. Eğer z'nin bileşenleri I(1) ise ve eşbütünlük ise otoregresif polinomial $\Theta(L)$ birim köke sahiptir. Geriye kalan kökler çemberin dışındadır. (2) Nolu denklemin her iki tarafından da z_{t-1} 'i çıkarırsak:

$$\Delta z_t = (\Theta_1 - I)z_{t-1} + \Theta_2 z_{t-2} + \dots + \Theta_p z_{t-p} + \varepsilon_t = \tilde{\Theta}(L)z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Bu durumda $\tilde{\Theta}(L) = \Theta_1 - I + \Theta_2 L + \dots + \Theta_p L^p$ şeklindedir (Breitung ve Candelon, 2006). Geweke (1982) ve Hosoya (1991) spektral yoğunluğun ayrışmasına göre belirlenen özel frekansa göre nedenselliğin ölçülmesini önermiştir. İki değişkenli vektör otoregresif model kullanan Breitung ve Candelon (2006) ise otoregresif parametreler üzerinde doğrusal bir hipoteze dayanan tek bir test prosedürü önermiştir. Böylece test prosedürü çok boyutlu sistemleri ve eşbütünleşme ilişkilerini inceleyebilecek şekilde genelleştirilebilecektir.

Breitung ve Candelon (2006) ε_t 'yi beyaz gürültü olarak varsaymaktadır ve $E(\varepsilon_t) = 0$ ve $E(\varepsilon_t, \varepsilon_t') = \Sigma$ şeklindedir. Burada Σ pozitif tanımlıdır. G 'yi Cholesky ayrıştırmasının aşağı üçgen matris olarak tanımlarsak $G'G = \Sigma^{-1}$ ki $E(\eta_t \eta_t') = I$ ve $\eta_t = G\varepsilon_t$ şeklindedir. Eğer sistem durağan ise, bu durumda $\phi(L) = \Theta(L)^{-1}$ ve $\psi(L) = \phi(L)G^{-1}$ şeklindedir. MA gösterimi ise;

$$z_t = \phi(L)\varepsilon_t = \begin{pmatrix} \phi_{11}(L) & \phi_{12}(L) \\ \phi_{21}(L) & \phi_{22}(L) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \psi_{11}(L) & \psi_{12}(L) \\ \psi_{21}(L) & \psi_{22}(L) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \eta_{1t} \\ \eta_{2t} \end{pmatrix} \quad (5)$$

Bunu x_t 'nin spektral yoğunluğunun gösterimi için kullanabiliriz;

$$f_x(\omega) = \frac{1}{2\pi} \{ |\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2 + |\psi_{12}(e^{-i\omega})|^2 \} \quad (6)$$

Breitung ve Candelon (2006) $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$ 'nin nedensellik etkisini $|\psi_{12}(e^{-i\omega})|^2 = 0$ için keşfetmektedir. Sıfır hipotezi VAR katsayılarındaki doğrusal kısıtlamalara eşittir. $\psi(L) = \Theta(L)^{-1}G^{-1}$ ve $\psi_{12}(L) = -\frac{g^{22}\Theta_{12}(L)}{|\Theta(L)|}$, G^{-1} 'nin düşük diagonal elemanı olarak g^{22} ve $\Theta(L)$ 'nin belirleyicisi olarak $|\Theta(L)|$ y ω frekansında x'in nedenseli değildir.

$$|\Theta_{12}(e^{-i\omega})| = \left| \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) - \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega)i \right| = 0 \quad (7)$$

$\theta_{12,k}$ ile Θ_k 'nin (1,2)-elemanını göstermektedir. Bunun için $|\Theta_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ için,

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) = 0 \quad (8)$$

$$\sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega) = 0 \quad (9)$$

Breitung ve Condolon (2006) doğrusal kısıtlamalar $\alpha_j = \theta_{11,j}$ ve $\beta_j = \theta_{12,j}$ 'yi denklem (8) ve (9) 'e uygulamıştır. Sonrasında x_t için VAR denklemi aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$x_t = \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_p x_{t-p} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_p y_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (10)$$

ve sıfır hipotezi $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$ $\beta = [\beta_1, \dots, \beta_p]'$ ile doğrusal kısıtlamaya eşit olacaktır.

$$H_0 : R(\omega)\beta = 0 \quad (11)$$

ve

$$R(\omega) = \begin{bmatrix} \cos(\omega) & \cos(2\omega) & \dots & \cos(p\omega) \\ \sin(\omega) & \sin(2\omega) & \dots & \sin(p\omega) \end{bmatrix} \quad (12)$$

$\omega \in (0, \pi)$ için nedensellik ölçüsü geleneksel F testi ile test edilebilir. Test prosedürü (2, T-2p) serbestlik derecesi ile F- dağılımına sahiptir.

3.2 Balcılar vd. (2010) Bootstrap Kayan Pencere Nedensellik Testi (Bootstrap Rolling Window Causality Test)

Balcılar vd. (2010) çalışmasında hata terimine dayalı bootstrap yöntemi ile olabilirlik oranı (LR, likelihood ratio) nedensellik testi uygulamışlardır. Bootstrap sürecine dayalı LR Granger nedensellik test süreci iki değişkenli VAR(p) modelini $t=1,2,\dots,T$ olmak üzere;

$$y_t = \Phi_0 + \Phi_1 y_{t-1} + \dots + \Phi_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (13)$$

ifadesinde $\varepsilon_t = (\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}) \square iid(0, \sigma^2)$ tekil olmayan kovaryans matrisi Σ şeklindedir. Optimal gecikme uzunluğu akaïke bilgi kriteri (AIC) tarafından belirlenmektedir.

$y_t = [y_{1t}, y_{2t}]_{2 \times 1}$ matris olmak üzere VAR(p)

$$\text{modeli; } \begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \phi_{10} \\ \phi_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \phi_{11}(L) & \phi_{12}(L) \\ \phi_{21}(L) & \phi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (14)$$

şeklinde gösterilebilir. $\phi_{ij}(L) = \sum_{k=1}^p \phi_{ij,k} L^k$ olmak üzere $i,j=1,2$ k gecikme operatörü $L^k x_t = x_{t-k}$ şeklindedir. Testin sıfır hipotezi $\phi_{12,i} = 0$ olmak üzere y_{2t} y_{1t} 'nin Granger nedeni değildir veya tam tersi bir ifadeyle $\phi_{21,i} = 0$ olmak üzere y_{1t} , y_{2t} 'nin Granger nedeni değildir şeklindedir. Balcılar vd. (2010) değişkenlerde olası muhtemel yapısal değişimlerin ve örneklem boyutundan kaynaklanan sorunların üstesinden gelmek için Koutris vd. (2008) ve Shukur ve Mantalos (2000) tarafından geliştirilen modifiye edilmiş bootstrap test sürecine bağlı kayan pencere Granger nedensellik kullanmışlardır. Buna göre;

$$Y := (y_1, y_2, \dots, y_T) \quad 2 \times T \text{'lik}$$

$$B := (\Phi_0, \Phi_1, \dots, \Phi_T) \quad (2 \times (2p+1)) \text{'lik}$$

$$Z_T := (1, y_t, y_{t-1}, \dots, y_{t-p+1}) \quad ((2p+1) \times 1) \text{'lik}$$

$$Z := (Z_0, Z_1, \dots, Z_{T-1}) \quad ((2p+1) \times T) \text{'lik}$$

$$\eta := (\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_T) \quad (2 \times T) \text{'lik}$$

matrisler olmak üzere Φ_0 sabit terim, $t=1,2,\dots,T$ 'ye kadar VAR(p) modeli $Y = BZ + \eta$ modelindeki B'nin en küçük kareler tahmini $\hat{B} = YZ'(Z'Z)^{-1}$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu tahminden elde edilen kısıtsız modelin hata terimleri η_U ve kısıtlı modelin hata terimleri η_R kullanılarak $S_U = \eta_U' \eta_U$ ve $S_R = \eta_R' \eta_R$ 'dır. Test istatistiği (15) Nolu denklemdeki gibi ifade edilebilir:

$$LR = (T - k) \ln \left(\frac{\det S_R}{\det S_U} \right) \quad (15)$$

T gözlem sayısı, $k=2 \times (2p+1) + p$ küçük örneklemelerde düzeltme terimi, p VAR modelinin gecikme uzunluğu olarak χ^2 dağılımı göstermektedir. Test

istatistiğinin hesaplanmasından sonra $i=1,2,\dots,T$ olmak üzere düzeltilmiş en küçük kareler hata terimleri (OLS) hata terimleri $(\eta_R - \bar{\eta}_R)$ kullanılarak $Y^* = BZ^* + \eta^*$ regresyonları elde edilmektedir. Boş hipotez altında N_b sayıda LR* olasılık değerleri hesaplanır ($LR^* \geq LR$). Son aşamada ise kayan pencerenin boyutu olmak üzere $t = \tau - l + 1, \tau - l, \dots, l, \tau = l, l + 1, \dots, T$ tüm örnekleme uygulamasına ek olarak kayan alt örnekleme için yukarıdaki adımlar tekrar edilir.

4. Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilen Türkiye'nin açık enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulamaya başladığı Ocak 2003-Kasım 2013 dönemi için Tüketici Fiyat Endeksi bazlı reel efektif döviz kuru (REER, 2003=100) ve Tüketici Fiyat Endeksi (CPI) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlerin doğal logaritması alınmış ve Tramo-Seats yöntemine göre mevsimsel etkilerden arındırılmışlardır. Doğal logaritması alınmış ve mevsimsellikten arındırılmış tüketici fiyat endeksi ve reel döviz kuru serilerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Tüketici Fiyat Endeksi ve Reel Döviz Kuru Değişkenlerine ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
CPI	131	5.011	5.429	4.551	0.254	-0.089	1.789
REER	131	4.739	7.881	4.491	0.08	-0.598	3.417

Tanımlayıcı istatistiklere göre oynaklığın göstergesi olan standart sapma değeri tüketici fiyat endeksi serisinde daha yüksektir. Ayrıca her iki serinin olasılık dağılımdaki asimetriyi gösteren çarpıklık katsayısı² dikkate alındığında her iki seri sola çarpık bulunmuştur. Dağılım eğrisinin kuyruk dağılımını gösteren basıklık

² Ortalamaya göre üçüncü derece moment çarpıklık için $S = \alpha_3 = \begin{cases} <0 & \text{için sola çarpık} \\ =0 & \text{için simetrik} \\ >0 & \text{için sağa çarpık} \end{cases}$

katsayısına³ göre tüketici fiyat endeksi değişkeni basık, reel döviz kuru değişkeni ise dik bulunmuştur.

4.1 Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller (1979, ADF) ve Phillips ve Perron (1988, PP) Birim Kök Testi

Vektör otoregresyon analizinde yer alacak değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin belirlenebilmesi için serilerin durağan olması gerekmekte ve bu amaçla durağanlık testi yapılmaktadır. Bu nedenle uygulamaya geçilmeden önce modelde yer alan değişkenlerin durağan olup olmadıkları ADF ve PP birim kök testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

		ADF	PP
<i>Düzye Değerleri</i>	Değişkenler		
Sabitli Model	CPI	-0.86 (4)	-2.55 (50)
	REER	-3.52 (3)*	-3.40 (4)**
Sabit ve Trendli Model	CPI	-4.07 (1)*	-3.13 (15)
	REER	-3.37 (3)***	-3.11 (4)
<i>Birinci Farklar</i>			
Sabitli Model	CPI	-8.78 (3)*	-11.70 (85)*
	REER	-6.62 (3)*	-8.34 (10)*
Sabit ve Trendli Model	CPI	-8.50 (3)*	-17.10 (77)*
	REER	-3.14 (3)*	-8.41 (11)*

Notlar: ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. ADF Testi için: * değeri SIC kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını ve gecikme uzunluklarının sıfır olması durumunda Dickey-Fuller test sonuçlarını göstermektedir. ADF testi için %1, %5, ve %10 güven aralığında Mac Kinnon (1996) kritik değerleri, sabit terimli model için -3.485, -2.885, -2.579, sabit terim ve trendli model için ise -4.035, -3.447, -3.148'dir. PP testi için: parantez içindeki değerler Bartlett Kernel kriteri kullanılarak Newey-West'e göre seçilen bant genişliklerini göstermektedir. PP testi için %1, %5 ve %10 güven aralığında Mac Kinnon kritik değerleri, sabit terimli model için -3.483, -2.884, -2.579, sabit terim ve trendli model için ise -4.033, -3.446 ve 3.148'dir.

Serilerin durağanlığı için y_t serisinin tahmin edilen τ (tau) istatistik değerinin MacKinnon (1996) tablo değerinden mutlak değer içinde büyük olması ($|\tau_h| > \tau_t$) gerekmektedir. Reel döviz kuru değişkeni, düzey değerlerinde ADF (1981) test sonuçlarına göre sabit terim ve trendli modelde, PP (1988) test sonuçlarına göre

³ Ortalamaya göre dördüncü moment basıklık için $K = \alpha_4 = \begin{cases} <3 & \text{için basık} \\ =3 & \text{için normal} \\ >3 & \text{için dik} \end{cases}$

ise sabit terimli modelde durağan olduğu görülmektedir. Bununla birlikte birinci farkında (I(1)) tüm modellerde durağan olduğu görülmektedir. Tüketici fiyat endeksi değişkeninin düzey değerinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) test sonuçlarına göre sabit ve trendli modelde durağan olduğu ve değişkenin birinci farkı alındığında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenleri uzun hafıza (long memory) gösterdikleri düşünüldüğünde bundan sonra kurulacak VAR modeli için reel döviz kuru serisinin düzey değeri, tüketici fiyat endeksi serisinin ise birinci farkı alınarak analize devam edilecektir.

4.2 Zivot-Andrews (1992) Tek-İçsel Yapısal Kırılmaları Dikkate Alan Birim Kök Testi Sonuçları

Analiz kapsamında ele alınan dönemde Türkiye ekonomisinde hem içsel hem de dışsal olarak şoklar yaşanmış ve iktisat politikası değişikliklerine gidilmiştir. Ocak 2002’te örtük enflasyon hedeflemesi rejimi tüketici fiyat endeksi değişkeninin de ve Ağustos 2006’da ortaya çıkan küresel kriz ise reel döviz kuru değişkeninin de önemli etkiler bıraktığı düşünülmektedir. Bununla birlikte ekonometrik olarak Dickey-Fuller (1979) ve Phillips-Perron (1988) geleneksel birim kök testlerinin güçlerinin (power) düşük olması analizde yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu gibi nedenlerle serilerde yapısal kırılmanın mevcut olup olmadığı Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen birim kök testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A		Model C	
	Min t-stat	Kırılma	Min t-stat	Kırılma
CPI	-4.546	Ağustos 2006 [3.516]**	-5.918	Aralık 2007 (6)* [-4.656]**
REER	-4.624	Kasım 2010 (3)* [-3.102]**	-4.805	Ağustos 2008 [-2.99]**

Not:*Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme sayısını göstermektedir.**Modeller için Zivot ve Andrews (1992)’den alınan kritik değerler Model A’da %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.34 ve -4.80. Model C’de %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.57 ve -5.08’dir.

Hesaplanan t istatistik değerinin, mutlak değer olarak Zivot-Andrews (1992) çalışmasında yer alan kritik değerlerden büyük olması durumunda yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığını gösteren temel hipotez reddedilmektedir. T istatistiğinin Zivot-Andrews (1992) kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olması durumunda ise, trend fonksiyonunda ortaya çıkan tek yapısal kırılmayla değişkenin trend durağan olduğunu gösteren alternatif hipotez reddedilmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre; tüketici fiyat endeksinde Model A'da yapısal kırılma anlamsız çıkmış, Model C'de ise Aralık 2007'de yapısal kırılma yaşandığı görülmüştür.. Reel döviz kuru değişkeninde ise, hem Model A hem de Model C'de yapısal kırılmalar anlamsız çıkmış yani yapısal kırılmanın olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Aralık 2007'de tüketici fiyat endeksinde meydana gelen yapısal kırılma, 2007 yılının son çeyreğinde gerçekleşen enflasyonun, hedeflenen enflasyonu aşmasından kaynaklanmaktadır. 2007 Aralık ayında enflasyon %8,39 olarak gerçekleşerek, belirsizlik aralığının üst sınırı olan %6 seviyesini aşmıştır. Hedeflenen enflasyonda ortaya çıkan bu sapmanın nedenleri ise, 2007 yılında yaşanan kuraklık sonrası tarım ürünleri rekoltesinin azalması sonucunda arz yönlü şokların meydana gelmesi, bazı gıda ürünlerinin alternatif yakıt üretiminde kullanılması, dünyada artan gıda talebi ve tarımsal emtia fiyatlarındaki yükselişler gibi uluslararası gelişmelerin yurtiçi gıda fiyatlarını olumsuz etkilemesi, enerji ve yönetilen/yönlendirilen kalemlerin fiyatlarında meydana gelen değişimler ve belediyelerin kuraklık nedeniyle su fiyatlarını arttırması olarak açıklanmıştır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2008: 1-2).

4.3 Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Vektör Otoregresyon Yöntemi (VAR) ile Öngörülmesi

VAR modelleri tüketici fiyat endeksi değişkeni ile reel döviz kuru değişkeni arasındaki kısa dönemli ilişkileri görmek amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda vektör otoregresyon modelinden elde edilen katsayılar teorik olarak yorumlanmayacaktır. Bunun yerine bu modellerden elde edilen optimal gecikme uzunluğu ve Granger tipi nedensellik test sonuçlarına yer verilecektir. VAR modeline Zivot-Andrews (1992) tek-içsel kırılmaları dikkate alan birim kök testinde bulunan kırılma tarihleri dikkate alınarak dönem için kukla değişken (Dummy, D) egzojen olarak modele dahil edilmiştir.

$$CPI = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11,i} CPI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12,i} REER_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{13,i} D_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (16)$$

$$REER = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21,i} REER_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22,i} CPI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{23,i} D_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (17)$$

VAR modelinde, içsel değişkenlerin tümü kendi gecikmeli değerleri ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri ile açıklandıkları için gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu model ışığında gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiştir.

4.4 VAR Modelinden Elde Edilen Granger Nedensellik Test Sonuçları

Daha önce (16) Nolu vektör otoregresyon modellerinde tüketici fiyat endeksinin bağımlı değişken olarak yer aldığı otoregresif modelde boş hipotez

$\sum_{i=1}^p \alpha_{12,i} REER_{t-i} = 0$ şeklinde olup reel döviz kurundan tüketici fiyat endekesine

Granger nedenselliğinin olmadığını göstermektedir. Alternatif hipotez ise

$\sum_{i=1}^p \alpha_{12,i} REER_{t-i} \neq 0$ şeklinde olup reel döviz kurundan tüketici fiyat endekesine

Granger nedenselliğinin olduğunu ve ayrıca döviz kuru geçiş etkisinin var olduğunu ifade etmektedir. Reel döviz kuru değişkenin bağımlı değişken olarak yer aldığı

otoregresif modelde ise boş hipotez $\sum_{i=1}^p \alpha_{22,i} CPI_{it} = 0$ şeklinde olup tüketici fiyat

endeksinde reel döviz kuruna nedenselliğinin olmadığını göstermektedir. Alternatif

hipotez ise $\sum_{i=1}^p \alpha_{22,i} CPI_{it} \neq 0$ şeklinde olup tüketici fiyat endeksinde reel döviz

kuruna Granger tipi nedenselliğinin olduğunu göstermektedir. Karar aşamasında Wald test istatistiklerine dayalı olarak elde edilen olasılık (prob) değerleri eğer baz alınan %1 için 0.01 , %5 için 0.05 ve %10 için 0.1 değerlerinde küçük olması durumunda nedenselliğinin olmadığı sıfır hipotezi reddedilir ve nedenselliğinin olduğu alternatif hipotez kabul edilir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Wald	Olasılık
REER≠>CPI	2.8504	0.5832
CPI≠>REER	3.9637	0.4082

Tablo 4’da yer alana sonuçlara göre tüketici fiyat endeksi ile reel döviz kuru arasında herhangi bir Granger tipi nedensellik bulunmamaktadır. Özçiçek’e (2010) göre tüketici fiyat endeksinde döviz kuru geçiş etkisinin çok zayıf olduğu ve karşılaştırma yapıldığında ticarete konu olmayan sektörlerde bu etkinin daha zayıf olduğu sonucu elde edilmiştir.

Bununla birlikte Arat'a (2003) göre tüketici fiyat endeksinin alt kümesi olan ve bir bakıma ikincil geçiş etkisinin boyutunu gösteren ticarete konu olmayan mallar fiyat endeksine geçiş etkisi düşük bulunmuştur. Bu bağlamda, döviz kuru şoklarının daha çok ticarete konu olan mallar üzerinden göreceli fiyatları etkilediği, ikincil etkiler ile fiyatlar genel seviyesini çok fazla etkilemediği görülmektedir. Türkiye ekonomisinde Ağustos 2006 küresel krizin etkilerinin yaşandığı dönemler haricinde döviz kurlarında istikrar bulunmaktadır. Deverux, Engel ve Storgaard'a (2003) göre istikrarlı para politikası olan ülkelerde döviz kurunda stabilite olacaktır. Kurlardaki bu stabilite ihracatçıları yerel para birimi cinsinden fiyatlama yapmaya yöneltecek ve yerel para birimi cinsinden ithalat fiyatlarına geçiş etkisi düşük olacaktır.

4.5 Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanında Nedensellik Test Sonuçları

Daha önce yapılan nedensellik testleri analiz edilen tüm periyot için konuyu ele almakta ve her ekonomide görülmesi mümkün olan konjonktürel dalgalanmaları dikkate almamaktadır. Bununla birlikte iktisadi ekollerin temel ayrışma konusu olan kısa ve uzun dönemde makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testi ile ortaya çıkmaktadır. Son olarak, çalışmada nedensellik test istatistiklerinin, farklı frekanslara ayrıştırılmasına imkan veren Breitung ve Candelon (2006) nedensellik analizi kullanılmaktadır. Kısa dönem nedenselliği incelemek için, test istatistiklerini $\omega_i = 2.5$ ve $\omega_i = 2.0$ olmak üzere yüksek bir frekansda hesaplanmıştır. Orta dönem ve uzun dönem nedenselliği incelemek için ise, bu frekansları sırasıyla $\omega_i = 1.0$, $\omega_i = 1.5$ ve $\omega_i = 0.01$, $\omega_i = 0.05$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5: Frekans Alanı Nedensellik Test Sonuçları

	REER $\Rightarrow$ CPI						CPI $\Rightarrow$ REER					
	Uzun		Orta		Kısa		Uzun		Orta		Kısa Dönem	
ω_i	0.01	0.05	1.00	1.50	2.0	2.50	0.01	0.05	1.00	1.50	2.00	2.50
	1.55	1.55	1.16	0.90	0.67	1.60	0.37	0.37	0.56	1.51	3.00	6.440*

Not: $\neq$ notasyonu nedenseli olmadığı anlamına gelmektedir. VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 3 olarak seçilmiştir. (2.T-2p) serbestlik derecesi ile F tablo değeri yaklaşık 5.99'dur. 0 ve $\pi.\omega \in (0,\pi)$ arasında yer alan her frekans alanı (ω_i) için.

Ocak 2003 ile Kasım 2013 arası olarak ele alınan dönemde 131 gözlem bulunmakta ve vektör otoregresyon modelinde kullanılan gecikme uzunluğuna bağlı olarak F tablo değeri yaklaşık olarak 5.99'dir. Eğer F tablo değeri, hesaplanan F istatistiğinden büyükse değişkenler arasında nedenselliğin olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Tablo 5'de yer alan F istatistik değerlerine göre sadece frekans

alanının 2.50 olduğu kısa dönemde tüketici fiyat endeksinde reel döviz kuruna doğru bir nedensellik bulunmaktadır.

Damar (2010), Kara ve Öğünç (2011) ve Gündoğdu (2013)'ya göre döviz kuru geçiş etkisinin üretim zinciri boyunca ve dalgalı kur rejimi sonrasında düştüğü görölmekte, gerek dalgalı kur rejimi öncesinde gerekse sonrasında çekirdek enflasyonda tüketici fiyat endeksine kıyasla daha yüksek geçiş etkisi görölmektedir. Döviz kuru geçiş etkisindeki azalma hala devam etmektedir. İthal girdi bağımlılığının döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisini yapısal bir boyuta taşıması nedeniyle geçiş etkisinin belirli bir ölçüde her zaman var olacağı düşünölmektedir. Söz konusu bu belirli ölçü kendisini hem kısa dönemde hem de varyans ayrıştırması sonuçlarında göstermiştir. Enflasyon hedeflemesi rejimiyle birlikte para politikasının tek hedefinin fiyat istikrarı olması döviz kuru geçiş etkisini önemli ölçüde etkilemiştir. Jazbec, Masten ve Coricelli (2004) bu durumu uyarlayıcı döviz kuru politikaları izleyen ölkelerde döviz kuru geçiş etkisinin hızının ve büyüklüğünün yüksek olduğu, kura dayalı istikrar politikasının temel politika olarak alınmadığı ölkelerde ise geçiş etkisinin hızının ve büyüklüğünün düşük olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca Mc Carthy (2006) büyük ithalat payına ve istikrarlı döviz kuru ile ithalat fiyatlarına sahip ölkelerin enflasyon sürecinde, daha geniş ve baskın bir role sahip olduğunu belirtmiştir. Türkiye’de söz konusu dönemde aşırı değerli kur politikasının izlenmesi nedeniyle ithalata bağlı bir üretim yapısı meydana gelmiştir. Bu nedenle yurt dışından Türkiye’ye düşük enflasyon ithali yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinde Ocak 2002’den itibaren örtük, Şubat 2006’dan itibaren ise açık enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulamıştır. Bu politikanın başarı ile uygulanması sonucunda enflasyon çok kısa sürede tek haneli rakamlara düşmüştür. Ca’Zorzi, Hahn ve Sanchez (2007)’in çalışmalarının sonucuna göre; tek haneli enflasyona sahip gelişmekte olan ölkelerde (özellikle Asya ölkelerinde) ithalat ve tüketici fiyatları geçiş etkisinin düşük ve gelişmiş ölkelerde ki düzeyden pek farklı değerdir.

4.6 Balcılar vd. (2010) Bootstrap Kayan Pencere Nedensellik Testi Sonuçları

Frekans alanı nedensellik testinde, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi sadece kısa dönem, orta dönem ve uzun dönem olarak ele alındığından, daha ayrıntılı inceleme yapmak amacıyla nedenselliği aylık periyodlar halinde ele alan Balcılar vd. (2010) Bootstrap kayan pencere nedensellik testinden yararlanılmıştır. Teste göre; %10 anlamlılık seviyesinden daha küçük olasılık değerlerinin yer aldığı dönemlerde reel döviz kurundan tüketici fiyat endeksine doğru nedensellik

olduğunu gösteren alternatif hipotez kabul edilmektedir. Testin sonuçları Grafik 1 ve Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 1’e göre; 2004 Nisan ayında, 2005 Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında, 2006’nın Mart ve Nisan ayında, 2007’de Ağustos ayında, 2010 yılında Ekim ve Aralık ayı hariç tüm aylarda, 2011’de Haziran’dan yıl sonuna kadar ve son olarak 2012 de ise Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında reel döviz kurundan tüketici fiyat endeksine nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Grafik 2’ye göre; 2005 Eylül ve Aralık aylarında, 2009 Şubat ve Nisan ayında, 2011 Ekim, Kasım ve Aralık aylarında ve son olarak 2012 yılının Ocak, Şubat, Mart, Temmuz ve Ağustos aylarında tüketici fiyat endeksinden reel döviz kuruna nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

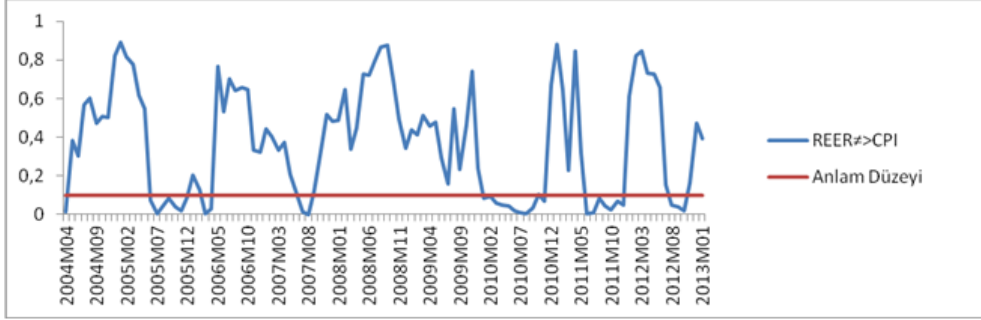
Reel döviz kurundan tüketici fiyat endeksine ve tüketici fiyat endeksinden reel döviz kuruna nedensellik ilişkisinin bulunduğu yıllarda Türkiye ekonomisine bakıldığında; 2004 yılında, FED’in faiz artırımına gidebileceği ile beklentilerin kuvvet kazanması, Kıbrıs referandumu ve Türkiye’nin AB üyeliği ile ilgili belirsizliklerin mevcut olması döviz kurunu etkilemiş ve kurlarda hızlı bir yükseliş gözlemlenmiştir. Yüksek oranlı kur artışı, yıllık enflasyon oranındaki düşüşün yılın ilk yarısına göre yavaşlamasına neden olmuştur (TCMB 2004: 77).

2005 yılında küresel likidite koşullarının olumlu yönde olması ve devam eden ters para ikamesi döviz kuru arzında artışa neden olmuş, bu artış ile yılın altıncı ayından itibaren döviz kurunda düşüş meydana gelmiş ve bu da tüketici fiyat endeksinin gerilemesine neden olmuştur. 2006 yılının ilk iki ayında döviz kuru gerilemesini sürdürmüş, Mart ayından itibaren ise uluslararası likidite koşullarında ortaya çıkan bozulma ile birlikte kur yükselmiştir. Kurun yükselmesi ile birlikte petrol fiyatlarında ortaya çıkan artış tüketici fiyat endeksinin artışında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Maliye Bakanlığı, 2006: 91, 114).

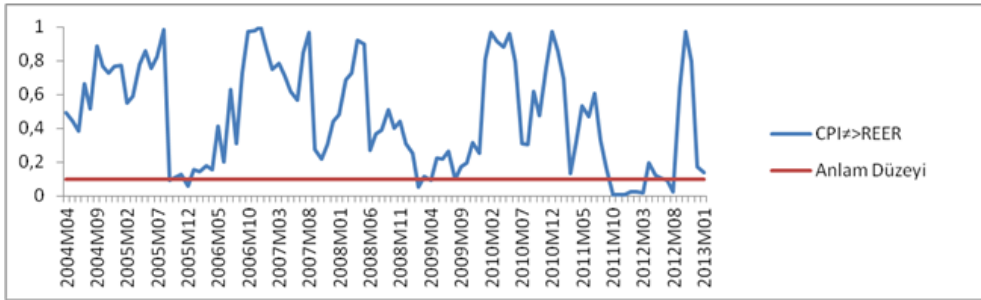
2007 yılı içerisinde döviz kuru hafif yükselişlerin dışında Ağustos ayının ortalarına kadar gerileme eğilimini sürdürmüştür. Ancak Temmuz ayında Amerika Birleşik Devletleri’nde ki yüksek riskli tut-sat piyasasında sorunların yaşanmaya başlaması endişeye yol açmış ve yurt dışı piyasalarda dalgalanmaya sebep olmuştur. Bu durumdan Türkiye’de olumsuz etkilenmiş dolar kuru Ağustos ayı ortalarından itibaren yükselişe geçmiş ve kurdaki yükselişten tüketici fiyat endeksi etkilenmiştir. Ağustos ayının sona ermesi ile birlikte kur tekrar gerilemeye başlamıştır (Maliye Bakanlığı 2007: 93). Global finansal krizin reel ekonomi üzerindeki etkisinin derinleştiği 2009 yılının son çeyreğinden itibaren döviz kurlarında meydana gelen yükseliş petrol ve diğer emtia fiyatlarında artışa neden olmuş ve bu artış 2010 yılının ilk çeyreğinde de devam ederek tüketici fiyat endeksinin yükselmesine

neden olmuştur. Yılın ikinci çeyreğinde endekste gerileme meydana gelmiş ancak üçüncü çeyrekte tekrar yükselme gözlemlenmiştir. Aralık ayında ise endekste tekrar düşüş yaşanmıştır (TOBB, 2010: 70).

Grafik 1: Balcılar vd. (2010) Bootstrap Kayan Pencere Nedensellik Test Sonuçları

Grafik 2: Balcılar vd. (2010) Bootstrap Kayan Pencere Nedensellik Test Sonuçları

5. Sonuç

Politika yapıcıların temel politika amaçlarından biri olan sosyal refahın artışının temelinde fiyat istikrarı bulunmaktadır. Bu bağlamda, ampirik çalışmalarda döviz kuru geçişkenliği üzerinde durulmaya başlanmış, ekonomilerin küresel piyasalara entegrasyonu ile birlikte tüketici fiyat endeksinin reel döviz kuru ile etkileşimi ön plana çıkmıştır. Bu araştırmanın temelinde ise reel döviz kurları ile tüketici fiyat endeksi arasında bir ilişkinin olup olmayacağı yatmaktadır. Araştırmanın uygulama bölümünde Ocak 2003-Kasım 2013 dönemine ait Türkiye ekonomisinde tüketici fiyata endeksi ile reel döviz kuru değişkenlerine doğrusal zaman serileri yöntemleri uygulanmıştır. ADF (1981), PP (1988) geleneksel birim kök testleri uygulanmış ve değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Yapısal kırılmaların varlığını ortaya koymak amacıyla tek içsel kırılma için Zivot-Andrews

(1992) tarafından geliştirilen yapısal kırılma testi yapılmıştır. Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testinde tüketici fiyat endeksinde Aralık 2007 tarihi ön plana çıkmaktadır. Değişkenler arasında ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla vektör otoregresyon yöntemi yardımıyla Granger (1988) tarafından geliştirilen doğrusal nedensellik analizleri yapılmış ve değişkenler arasında doğrusal nedensellik bulunmamıştır. Farklı frekans alanlarında nedensellikleri belirlemek amacıyla Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi yapılmış ve sadece tüketici fiyat endeksinden reel döviz kuruna kısa dönemde bir nedensellik bulunmuştur. Reel döviz kurundan tüketici fiyat endeksine doğru nedensellik olmaması döviz kuru geçiş etkisinin olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır. Bunun en büyük nedeni enflasyon hedeflemesi stratejisi ile birlikte dalgalı kur politikasının uygulanmasıdır.

Araştırmada elde edilen bulgular yöntem ve veri seti açısından kısmen farklılık gösterse de Arat (2003), Damar (2010), Kara ve Öğünç (2011) ve Gündoğdu'nun (2013) bulguları ile örtüşmektedir. Konuya kur tercihi açısından bakıldığında Froot ve Klemperer (1988), Devereux vd. (2004), Bussiere ve Peltonen (2008), dalgalı kur uygulayan ülkelerde döviz kuru geçiş etkisi oldukça düşüktür. Ocak 2002 tarihinden itibaren uygulanan dalgalı kuru rejimi ile birlikte enflasyon hedeflemesi stratejisi nominal döviz kurlarında ve enflasyon oranında istikrar sağlamış ve döviz kuru geçiş etkisini zayıflatmıştır. Aralık 2013'te nominal döviz kurlarında ortaya çıkan dalgalanma olası muhtemel bir şekilde döviz kuru geçiş etkisini hızlandırmıştır. Bunun en açık örneğini Merkez Bankası'nın enflasyon hedefini yakalayamaması şeklinde görmekteyiz. Çünkü Shambough (2008), tüketici fiyatları döviz kuru geçiş etkisinin herhangi bir dışsal şok karşısında hemen hemen tam olduğu, ithalat fiyatlarının ve döviz kurunun şoka aynı yönde tepki verdiği ve hızlı bir geçiş etkisi görüldüğü bulgusuna ulaşmıştır.

Kaynaklar

- Arat, K. (2003), "Türkiye'de Optimum Döviz Kuru Rejimi Seçimi Ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- Arı, A. (2010), "Dalgalanma Korkusu ve Döviz Kuru Geçiş Etkisi", Journal of Yaşar University, 17(5), 2832-2841.
- Balcılar, M., Z. A. Özdemir, ve Y. Arslantürk (2010), "Economic growth and energy consumption causal nexusa viewed through a bootstrap rolling window", Energy Economics, 32, 1398-1410.
- Breitung, J. ve B. Candelon (2006), "Testing for Short and Long-Run Causality: A Frequency Domain Approach", Journal of Econometrics, 12, 363-378.
- Bussiere, M. ve T. Peltonen (2008), "Exchange Rate Pass-Through in the Global Economy, the Role of Emerging Market Economies", European Central Bank, Working Paper, 951, <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp951.pdf>, (Erişim: 15.08.2014).
- Ca'zorzi, M., E. Hahn, ve M. Sanchez (2007), "Exchange Rate Pass Through In Emerging Markets", European Central Bank Working Paper, 739, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp739.pdf>, (Erişim: 07.08.2014).
- Ciner, Ç. (2011), "Eurocurrency Interest Rate Linkages: A Frequency Domain Analysis", International Review of Economics and Finance, 20, 498-505.
- Coricelli, F., B. Jazbec ve I. Masten (2004), "Exchange Rate Policy And Inflation In Acceding Countries: The Role Of Pass-Through", William Davidson Institute, Working Paper, 674, <http://wdi.umich.edu/files/publications/workingpapers/wp674.pdf>, (Erişim: 06.05.2014).
- Coricelli, F., B. Egert, ve R. Macdonald (2006), "Monetary Transmission Mechanism in Central and Eastern Europe: Gliding on a Wind of Change" William Davidson Institute, Working Paper, 850, <http://wdi.umich.edu/files/publications/workingpapers/wp850.pdf>, (Erişim: 20.09.2014).
- Damar, A. O. (2010), "Türkiye'de Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Devereux, M., B. C. Engel, ve P. E. Storgaard (2003), "Endogenous Exchange Rate Pass-Through When Nominal Prices are Set in Advance", National Bureau of Economic Research, Working Paper, 9543, <http://www.nber.org/papers/w9543.pdf>, (Erişim: 14.05.2014).

Dickey, D. A. ve W. A. Fuller, (1979), "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, 74, 427-431

Dickey, D. A. ve W. A. Fuller (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Econometrica, 49, 1057-1072.

Dornbusch, R. (1985), "Exchange Rates and Prices", National Bureau of Economic Research, Working Paper, 1769, <http://www.nber.org/papers/w1769.pdf>, (Erişim: 17.01.2014).

Froot, K. A. ve P. Klemperer (1988), "Exchange Rate Pass-Through When Market Share Matters" , National Bureau of Economic Research, Working Paper, 2542, <http://www.nber.org/papers/w2542.pdf>, (Erişim: 24.05.2014).

Geweke, J. (1982), "Measurement of Linear Dependence and Feedback Between Multiple Time Series", Journal of The American Statistical Association, 77, 304-313.

Ghosh, A. ve R. Rajan (2006), "Exchange Rate Pass-Through in Asia: What Does Literature Tell Us?", Asian-Pacific Economic Association, Working Paper, <http://www.apeaweb.org/confer/sea06/papers/ghosh-rajan.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.12.2013).

Goldberg, P. K. ve M. M. Knetter (1996), "Good Prices and Exchange Rates:What Have We Learned?" Journal of Economic Literature, 35, 1243-1272 .

Granger, C. W. J. (1969), "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross Spectral Methods" Econometrica, 37, 424-438.

Gündoğdu, M. K. (2013), "Döviz Kurunun Fiyatlara Geçiş Etkisi: Türkiye Çalışması", Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü Raporu, http://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_03_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 03.01.2014).

Hosoyo, Y. (1991), "The Decomposition and The Measurement of The Interdependence Between Second-Order Stationary Process", Probability Related and Theory Fields, 88, 429-444.

Kara, H.ve F. Öğünç (2005), "Exchange Rate Pass Through In Turkey: It Is Slow, But Is It Really Low", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma Tebliği, 10.

Kara, H. ve F. Öğünç (2011), "Döviz Kuru Ve İthalat Fiyatlarının Enflasyona Etkisi", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ekonomi Notları, 14.

Koutris, A., M. S. Heracleous, ve A. Spanos (2008), "Testing for nonstationarity using Maximumentropy resampling: amisspecification testing perspective", *Econometric Reviews* 27, 363–384.

Leigh, D. ve M. Rossi (2002), "Exchange Rate Pass Through In Turkey", International Monetary Found, Working Paper, 02/204, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp02204.pdf>, (Erişim: 20.03.2014).

Maliye Bakanlığı (2006), "Yıllık Ekonomik Rapor 2006", <http://www.maliye.gov.tr/YillikEkonomikRapor/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor%202006.pdf>, (Erişim: 07.07.2014).

Maliye Bakanlığı (2007), "Yıllık Ekonomik Rapor 2007", <http://www.maliye.gov.tr/YillikEkonomikRapor/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor%202007.pdf>, (Erişim:10.07.2014).

Mccarthy, J. (2006), " Pass-Through Of Exchange Rates And Import Prices To Domestic Inflation In Some Industrialized Economies", Federal Reserve Bank Of New York, Staff Reports, http://www.newyorkfed.org/research/staff_reports/sr111.html, (Erişim Tarihi: 21.11.2013).

Minh, V. V. (2009), "Exchange Rate Pass-Through and Its Implications for Inflation in Vietnam", Vietnam Development Forum, Working Paper, 0902, http://www.ibrarian.net/navon/paper/EXCHANGE_RATE_PASS_THROUGH_AND_ITS_IMPLICATIONS_F.pdf?paperid=16447855, (Erişim:24.06.2014).

Özçiçek, Ö. (2010), "Döviz Kuru Hareketlerinin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Sektörel Analiz", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(2), 313-327.

Pinto, R. ve N. Junior (2006), "Inflation Targeting: Exchange Rate Pass Through and Fear of Floating", University of Kent, Studies in Economic Series, 605, <ftp://ftp.ukc.ac.uk/pub/ejr/RePEc/ukc/ukcedp/0605.pdf>, (Erişim: 22.04.2014).

Sek, S.K. ve Z. Kapsalyamova (2008), "Exchange Rate Pass-Through and Volatility: Imports on Domestic Prices in Four Asian Countries", Munich Personal Repec Archive, Working Paper, 11130, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/11130/1/MPRA_paper_11130.pdf, (Erişim: 12.10.2014).

Sekine, T. (2006), "Time-Varying Exchange Rate Pass-Through: Experiences of Some Industrial Countries", Bank for International Settlements, Working papers, 202, <http://www.bis.org/publ/work202.pdf>, (Erişim: 09.07.2014).

Seyidoğlu, H. (2003), "Uluslararası İktisat", İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Shukur, G. ve P. Mantalos, P (2000), "A simple investigation of the Granger-causality test in integrated-cointegrated VAR systems", Journal of Applied Statistics 27, 1021–1031.

Shintani, M., A.T. Hagiwara, ve T. Yabu (2013), "Exchange Rate Pass-Through and Inflation: A Nonlinear Time Series Analysis", Journal of International Money and Finance, 32, 512-527.

Shambaugh, J. (2008), "A New Look at Pass-Through", Journal of International Money and Finance, 27, 560-591.

Taylor, J. B. (2000), "Low Inflation, Pass-Through and the Pricing Power of Firms", European Economic Review, 44, 1389-1408

TOBB (2011), "Ekonomik Rapor 2010", <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomikrapor2010.pdf>, (Erişim:10.08.2014)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2005), "Yıllık Rapor 2004", <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/6a07e62c-868e-49ae-9210-ac61cd84c713/YR2004.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=6a07e62c-868e-49ae-9210-ac61cd84c713>, (Erişim: 20.05.2014).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2008), "Enflasyon Raporu 2008-I", <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/edd4b6f8-14e2-49ca-b649-c0e5b36e51ae/enf-ocak2008.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=edd4b6f8-14e2-49ca-b649-c0e5b36e51ae>, (Erişim: 10.11.2013).

Tulk, D. (2004), "Exchange Rate Pass-Through: Theory and Evidence", International Finance Economics, 826, 1-8, <http://qed.econ.queensu.ca/pub/students/rodrigue/826/tulk.pdf>, (Erişim:10.09.2014).

Volkan, A., C. Saatçioğlu, ve L. Korap (2007) "Impact Exchange Rate Changes on Domestic Inflation: The Turkish Experience" Turkish Economic Association, Discussion Paper, 2007/6, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/VOLKAN-SAATCI-KORAP.pdf> Erişim tarihi: 12.01.2014.

Zivot, E., D.W. Andrews, ve W. Donald (1992), "Further Evidence on the Great Crash, The Oil Price Shock and The Unit Root Hypothesis", Journal of Business and Economic Statistics, 10, 251-270.

Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi

Meliha ENER

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
BİGA İİBF, İktisat Bölümü
melihaener@comu.edu.tr

Muhammet KARANFİL

m.karanfill@gmail.com

Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi

Özet

Bu çalışmada, uzun yıllar orta gelir grubundan çıkamayan Türkiye ekonomisinin 1980-2013 dönemi için toplam yurtiçi tasarrufların kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisi zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Yapılan çalışmada değişkenler arasındaki ilişki eştümleşme ve nedensellik yöntemleriyle araştırılmıştır. Ulaşılan sonuçta toplam yurtiçi tasarruflardan ve mevduat faiz oranlarından kişi başına düşen gelire doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Ayrıca yatırımlardan para arzına doğru da tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Kişi başına düşen gelirden tasarruflara doğru ise bir nedensellik bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kişi Başına Düşen Gelir, Tasarruf Açığı, Orta Gelir Tuzağı, Eştümleşme ve Nedensellik.

The Effect Of Saving Deficit On The Middle Income Trap In Turkey Economy

Abstract

The purpose of the study is to analyze the effect of the total domestic savings on per capita income for Turkish economy which remained as one of the middle income countries for years between the years 1980 and 2013 by using time series analysis. Relationship among the variables was investigated by using cointegration and causality methodology. Unidirectional causality from total domestic savings and also from deposit interest rate to per capita income were found. Moreover, a unidirectional causality existed from investments to money supply. However no causality effect was found from per capita income to total domestic savings.

Keywords: Per Capita Income, Savings Deficit, Middle Income Trap, Cointegration and Causality.

1. Giriş

Ekonominin genel dengesi içinde tasarruf-yatırım dengesinin açık vermesi sonucunda artan oranda dış kaynaklara ihtiyaç duyulmasıyla oluşan cari açıklar sürdürülebilir bir büyüme için engel oluşturmaktadır. Bu açıdan toplam yurtiçi tasarruf hacminin yetersiz kalması ülke için yapılan yatırımları ve harcamaları engelleyerek büyüme ve kalkınma sürecinde yavaşlamaya neden olmaktadır. Bu bağlamda Dünya Bankası sıralamasına göre Türkiye'nin yaklaşık 39 yıl boyunca

yüksek gelir grubuna geçemediği ve orta gelir grubu içinde kaldığı görülmektedir. Orta gelir tuzağı olarak belirtilen bu durum kişi başına düşen gelire göre belirlendiği için Türkiye'nin uzun yıllar kişi başına düşen gelirini yeterli oranda arttıramaması nedeniyle bir üst gruba geçmesi mümkün olmamıştır. Türkiye ekonomisinde 1980-2013 dönemi boyunca genel olarak tasarruf-yatırım dengesinin açık vermesi kişi başına düşen gelirin dolayısıyla milli gelirin artmasında ve ekonomik büyümenin devamlılığının sağlanmasında ciddi sıkıntılara yol açmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de 1980-2013 dönemi boyunca yaşanan tasarruf açığının orta gelir tuzağı bağlamında kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu açıdan çalışmada ilk olarak Türkiye'nin diğer bazı ülkelerle karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Uygulama kısmında ise orta gelir tuzağına yönelik kişi başına düşen geliri etkileyen bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki zaman serisi analizi ile incelenmiştir.

2. Teori

Gelirde yaşanan artış sonucunda bireylerin bu artışın ne kadarını tüketip ne kadarını tasarruf edeceği marjinal tüketim eğilimi ile marjinal tasarruf eğilimine göre belirlenmektedir. Burada marjinal tüketim eğilimi ne kadar büyük olursa diğer bir ifadeyle marjinal tasarruf eğilimi ne kadar küçük olursa gelir artışından kaynaklanan tüketim artışı da o kadar büyük olacaktır. Böyle bir durumda yatırımlar artarak gelir ve tüketim de artmış olacaktır (Seyidoğlu, 2006: 509-513). Dolayısıyla genel denge içerisinde ülke ekonomisinin büyüme ve istihdam hacmini arttırmak için özel tüketim vergisi oranı düşürülürken tüketim eğilimi artacağından tasarruf eğilimleri düşebilir. Bu nedenle reel gelir ve istihdam düzeyi artmış olacağından tasarruf oranlarındaki düşüş faizlerin yükselmesine neden olur (Özyurt, 2006: 382-398). Faiz oranlarının yükselmesiyle kamu borcunun yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde özel kesim tasarruflarını yükseltirken kamu tasarruflarını azaltacaktır. Sonuçta ortalama tasarruflar yükselmeyecektir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 214).

Ekonominin genel dengesi içinde toplam yurt içi tasarruflar, kamu ve özel kesim tasarruflarının toplamından oluştuğu için varsayım gereği özel kesim yatırım harcamalarının tasarruflara, kamu kesimi harcamalarının da gelirlere (vergilere) eşit olması gerekir. Dolayısıyla milli gelir özdeşliği (1) nolu denklemdeki gibi ifade edilmektedir (Ertek, 2008; 25, Yılmaz ve Yaraşır, 2009: 99).

$$Y = C + I (S) + G (T) + (X - M) \quad (1)$$

(1) nolu denklemde yer alan C tüketim harcamalarını, I yatırım harcamalarını, S toplam özel kesim tasarruflarını, G kamu harcamalarını, T vergileri, X ihracatı ve M de ithalatı göstermektedir. (1) nolu denklemden hareketle (S-I) özel kesim tasarrufunu ve (T-G) ise kamu tasarrufunu vermektedir. Dolayısıyla toplam yurt içi tasarrufları özel ve kamu tasarrufları toplamı olarak yazabiliriz. Burada toplam

tasarruflara SY, özel kesim tasarruflarına SP, kamu tasarruflarına SG dersek toplam yurt içi tasarrufları (2) nolu denklemde olduğu gibi gösterebiliriz;

$$SY = SP + SG \quad (2)$$

Milli gelir ile özel kesim ve kamu kesimi tüketim harcamalarını arasındaki fark ise (3) nolu denklemde olduğu gibi toplam yurt içi tasarruflara eşittir (Ünsal, 2011: 60-65; Uygur, 2012: 2; Karanfil, 2014a: 395-396).

$$Y = C + SP + SG + (X - M) \quad \Rightarrow \quad (Y - CP - CG) = I + (X - M)$$

$$SY = I + (X - M)$$

$$(SP - IP) + (SG - IG) = (X - M) \quad (3)$$

$(SP - IP) \Rightarrow$ Özel Kesim Tasarruf-Yatırım Dengesi

$(SG - IG) \Rightarrow$ Kamu Kesimi Tasarruf-Yatırım Dengesi

Tasarruf yatırım dengesine yönelik, CP özel kesim tüketim harcamasını, CG kamu tüketim harcamalarını, IP özel kesim yatırım harcamasını ve IG de kamu yatırım harcamalarını ifade etmektedir.

Yukarıdaki (3) nolu tasarruf yatırım eşitliğine yada başka bir ifadeyle üçüz açık hipotezine göre kamu harcamalarındaki artıştan dolayı yada vergi indirimlerinden dolayı bütçenin açık vermesi kamu tasarruflarının düşmesine neden olacaktır. Yani toplam yurt içi tasarruflar özel kesim ve kamu kesimi tasarruflarından oluştuğu için özel kesim tasarruf yatırım dengesi sabit iken kamu tasarruflarının azalması toplam tasarrufları da azaltacaktır. Toplam tasarrufların azalması sonucunda ise faiz oranlarını artacak ve dolayısıyla da yurt içine gelen yabancı sermaye miktarında artış olacaktır. Bunun sonucunda da döviz kuru düşecek ve dış ekonomik denge olumsuz etkilenecek cari işlemler açığı da artacaktır (Alkswani, 2000: 5, Vyshnyak, 2000: 7, Ümit, 2007: 65, Karanfil, 2014b; 28-32). Toplam yurt içi tasarrufların yatırımlardan büyük olduğu durumda ise tasarruf fazlası kadar cari işlemler dengesi fazla vermiş olacaktır. Bu tasarruf fazlasına sahip ülkeler, tasarruf açığı olan ülkelere borç vererek o ülkelerin tasarruf açıklarını yabancı kaynaklarla finanse etmiş olurlar (Ünsal, 2011: 64).

Üçüz açık hipotezinden hareketle bir ekonomide tasarruf açığı oluştuğunda bu açık dış tasarruflar ile karşılandığında cari açık artma eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla ekonomik kalkınma için tasarruf açığı büyük sorun oluşturmaktadır. Kısaca tasarruf açıkları ülke ekonomisinde iç darboğaza neden olarak yatırımların kısılmasına yol açmaktadır. Yetersiz kalan yatırımlar bütçe açıklarıyla da birleşince milli gelir arttırılamamakta ve ekonomik kalkınma tam olarak sağlanamamaktadır (Zengin, 2000: 37-38; McTeer, 2008: 2).

Orta gelir tuzağı ise bir ekonominin düşük gelir grubundan çıkıp orta gelirli ülkeler grubuna girdikten sonra kişi başına düşen gelirindeki artışın yavaşlaması sonucu uzun yıllar bu grubun içinde kalarak yüksek gelirli ülkeler grubuna geçememesini ifade etmektedir. Dolayısıyla düşük gelir seviyesinden orta gelir seviyesine geçerken ülkeler dışarıdan transfer ettikleri basit teknoloji ve ucuz emek maliyeti ile aynı zamanda emek ve sermayenin verimliliği düşük tarım sektörüne dayalı üretimde diğer ülkeler ile rekabet edebilmektedirler. Ancak orta gelir grubuna giren ülkelerin artan gelir düzeyi sonucunda tarım sektöründeki düşük emek maliyeti avantajı da giderek kaybolmaktadır. Sonuçta yenilik gerektiren üretimini destekleyemeyen bu ülkeler orta gelir tuzağına yakalanmaktadırlar. Başka bir ifadeyle orta gelir seviyesine ulaşıldıktan sonra, uzun bir süre ekonomik büyümenin devam ettirilememesi ve bununla birlikte yüksek gelir grubuna geçişin mümkün olmamasıyla ülkeler orta gelir tuzağından çıkamamaktadır. (Öz, 2012: 1-2). Kısaca orta gelir düzeyine ulaşan ekonomilerin teknolojiye bağlı olarak uluslararası rekabet gücünü arttırıp üretim artışı sağlayamaması ve dolayısıyla sürdürülebilir bir büyümenin devamının getirilememesi sonucu kişi başına düşen gelirden artış yaşanmadığı için ülkeler orta gelir tuzağında kalmaktadır.

3. Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı, Kişi Başına Düşen Gelir ve Orta Gelir Tuzağı

Türkiye ekonomisinde 1980 yılından itibaren dışa açılma süreciyle birlikte özellikle 2005 yılından sonra yatırımların finansmanında kullanılan ulusal tasarrufların büyük oranda azalması ile birlikte yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç giderek artmıştır. Artan tasarruf açığından dolayı ülke büyüme sorunu yaşamış ve yüksek oranlarda cari açık vermiştir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 16). Genel olarak Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yüksek faiz politika uygulaması ile tasarruflar ve dolayısıyla yatırılabılır fonlar arttırılmak istenerek sermaye birikimi ve ekonomik büyümenin hızlandırılması hedef alınmıştır (İnan, 2007: 141). Fakat 2000' li yıllardan itibaren uygulanan politikalar sonucunda ise faiz oranlarındaki azalış ile birlikte bireylerin tasarruf eğilimi azalmış tüketimleri ise artmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2011: 589).

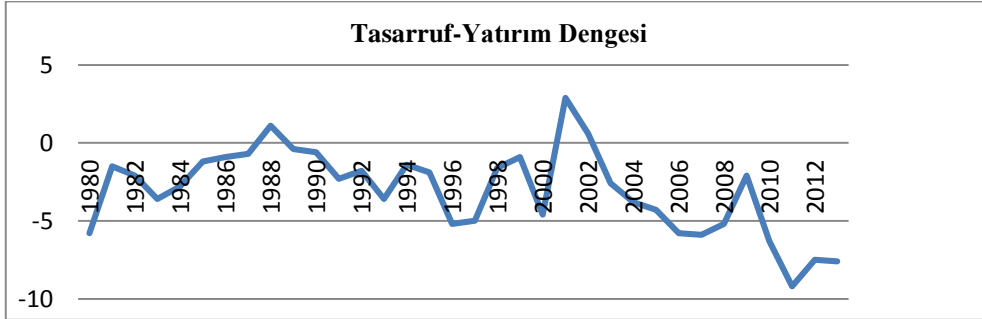
Tablo 1'den görüldüğü gibi genelde tasarruf fazlası veren Avrupa ve gelişmekte olan ülkeler ile Türkiye karşılaştırıldığında Türkiye' de artan oranda tasarruf açığının olduğu anlaşılmaktadır. 2013 yılı verileriyle gelişmekte olan ülkelerin tasarruf oranı (32,2), Türkiye' nin tasarruf oranınının (12,6) yaklaşık üç katı olduğu görülmektedir. Kısaca hem gelişmiş ülkeler hem Avrupa hem de gelişmekte olan ülke gruplarına göre Türkiye' nin toplam yurtiçi tasarruf oranlarınının yetersiz kaldığı görülmektedir.

Tablo 1: Dünya Genelinde Ülke Gruplarının Tasarruf-Yatırım Oranları (% GSYH)

Yıllar	Gelişmiş ülkeler		Avrupa		Gelişmekte olan ülkeler		Türkiye	
	Tasarruf	Yatırım	Tasarruf	Yatırım	Tasarruf	Yatırım	Tasarruf	Yatırım
1998-2005	20,5	21,1	21,5	21	26,3	25,1	18,4	19,5
2006	20,9	21,6	22,4	21,9	32,8	27,9	16,6	22,6
2007	20,8	21,6	23	22,6	33,3	29,2	15,5	21,8
2008	19,8	21	21,5	22,2	33,7	30,1	16,8	20,2
2009	17,1	17,7	19	18,8	32	30,5	13,2	17,2
2010	18,1	18,4	19,6	19,2	32,5	31	13,9	19,1
2011	18,2	18,7	20	19,5	33,7	31,8	13,3	22,4
2012	19,6	19,9	20,5	18,4	33,4	32	14,8	20,6
2013	19,9	19,7	20,6	17,7	32,9	32,2	12,6	20,6

Kaynak: IMF World Economic Outlook 2012, 2014 ve TC Kalkınma Bakanlığı.

Şekil 1: 1980-2013 Dönemi Tasarruf Açıkları

Kaynak: Karanfil, 2014; 53

Tablo 1 ve Şekil 1’de yer alan toplam tasarruf yatırım dengesine baktığımızda Türkiye ekonomisinde 1980-2013 dönemi boyunca 1988, 2002 ve 2003 yılları hariç tasarruf açığı yaşanmıştır. Ayrıca Türkiye’de 2005 yılından sonra tasarruf açığının daha da arttığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda son dönemde gerçekleşen tasarruf

açığı artışlarının giderek artması cari açığın da artmasına neden olarak ekonomide büyüme sorununa neden olmuştur. (Türkiye Ülke Ekonomik Raporu, 2011: 11-12).

Tablo 2: Kişi Başı Gelire Göre Dünya Bankası Ülkeler Sınıflandırması (2014)

Düşük Gelirli Ekonomiler	Orta Gelirli Ekonomiler		Yüksek Gelirli Ekonomiler
	Alt orta gelirli	Üst orta gelirli	
1,045 dolar ve altı	1,045 – 4,125 dolar arası	4,126 – 12,745 dolar arası	12,746 dolar ve üzeri

Kaynak: Dünya Bankası

Dünya bankasının kişi başına gelire göre ülkeler sınıflandırması (2014) Tablo 2' de verilmiştir. Türkiye 2013 yılı için Dünya Bankası verilerine göre 10.9 bin dolar kişi başı gelir ile üst orta gelirli ekonomiler içerisinde yer almaktadır.

Tablo 3: Seçilmiş Ülkeler İçin Kişi Başına Düşen Gelir ve Tasarruf Oranları (% GSYH)

Yıllar	Kanada		Japonya		İsrail		Kore		Türkiye	
	KBG	Tas.	KBG	Tas.	KBG	Tas.	KBG	Tas.	KBG	Tas.
1970	4.11	23.3	2.00	-	1.80	13.5	0.29	-	0.49	-
1980	11.11	23.3	9.30	31	5.61	16.5	1.77	21	1.56	13.1
1990	21.30	18.5	25.12	33.7	11.26	22.2	6.64	34	2.79	21.9
2000	24.03	24.5	37.29	27.3	20.90	18.4	11.94	34.6	4.21	18.2
2010	47.46	20	43.11	22.9	30.55	21.7	22.15	35	10.13	13.3
2013	51.96	21.1	38.63	-	36.05	-	25.97	-	10.97	12.6

Kaynak: Dünya Bankası

Kişi başına düşen gelir ve tasarruf oranlarının karşılaştırıldığı Tablo 4' de ise Türkiye' nin hem tasarruf oranlarının ve hem de kişi başına gelirinin düşük kaldığı görülmektedir. Özellikle 1970 yılında kişi başına geliri Türkiye' den daha az olan Kore, 2013 yılında Türkiye' nin iki katından fazla bir kişi başı gelire ulaşmıştır. Tasarruf oranları açısından bakıldığında ise Kore Türkiye' nin yaklaşık iki katından daha fazla bir orana sahiptir. Dolayısıyla Kore orta gelir grubundan çıkarak bir üst gruba geçmeyi Türkiye' den önce başarmıştır. Türkiye ise hala orta gelirli ekonomiler arasında kalmaya devam etmektedir.

Tablo 4: Kişi Başı Gelir, Tasarruf Oranları ve Orta Gelir Grubunda Geçen Yıl Süreleri

Ülkeler	Kişi Başı Gelir (\$) (2013)	Tasarruflar (%)	Yatırımlar (%)	Orta Gelir Grubunda Geçen Yıl
Kanada	51.96	21.1	24.4	11*
Almanya	46.26	24.3	16.7	13*
Fransa	42.50	17.7	19.4	25
İngiltere	39.33	11	14.4	12
Japonya	38.49	21.7	21	20
İtalya	35.92	17.8	17.1	23
Türkiye	10.94	12.6	20.6	39

Kaynak: World Bank, IMF World Economic Outlook 2014

*İşareti üst orta gelir grubunda geçen yıl sürelerini göstermektedir.

Tablo 4’ de yer alan 2013 yılı verilere göre Türkiye’ nin tasarruf-yatırım oranında karşılaştırılan ülkelere göre yüksek oranda tasarruf açığının olduğu görülmektedir. Orta gelir tuzağında kalma sürelerine bakıldığında ise Tablo 4’ de yer alan ülkelerin ortalaması 20 ‘dir. Çalışmada incelenen 1980-2013 dönemi Türkiye’ si ise sürekli tasarruf açığı yaşamış ve kişi başına düşen gelir bazında ise yaklaşık 39 yıl geçmesine rağmen daha orta gelir tuzağından kurtulamamıştır. Buradan hareketle Türkiye 10.9 bin dolar kişi başı gelir ve yüksek oranda seyreden tasarruf açıkları ile hala orta gelirli ülkeler grubundan yüksek gelirli ülkeler grubuna çıkamamıştır.

4. Literatür özeti

Literatürde daha çok tasarruflar ve ekonomik büyüme üzerinde durulmuştur. Ulaşılan sonuçların çoğunda tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunurken bazı çalışmalarda ise bir ilişki bulunmadığı belirtilmiştir. Bu açıdan orta gelir tuzağı bağlamında kişi başına düşen gelir, tasarruflar, yatırımlar ve para arzı üzerine yapılan çalışmalar ele alınan değişkenlere göre sınırlı sayıdadır. Ayrıca orta gelir tuzağına yönelik yapılan çalışmalarda genellikle uygulamadan ziyade teorik çıkarımlarda bulunulmuştur.

Agrawal (2001) yedi Asya ülkesi üzerine yaptığı çalışmada altı ülkede kişi başına düşen reel gelirden tasarruflara doğru, üç ülkede de tasarruflardan kişi başına düşen gelire doğru bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye ekonomisi üzerine yapılmış olan İnan (2007)'in tez çalışmasında ise gelir vergisi ve kurumlar vergisinin tasarrufları olumsuz etkilediği belirtilerek, özel tasarrufları en fazla etkileyen değişkenlerin ise kişi başına düşen gelir ve faizler olduğu ifade edilmiştir.

Adewuyi ve diğerleri (2010)'nin Batı Afrika ülkelerinde yurt içi tasarrufun belirleyicileri üzerine 1980-2006 dönemi için yaptıkları panel veri çalışmasında gayri safi yurt içi gelirin büyüme oranı, yurt içi tasarrufları pozitif fakat anlamsız olarak etkilemektedir. Kişi başına düşen gelir ise yurt içi tasarrufları anlamlı ve negatif etkilemektedir. Çalışmada ayrıca enflasyon, bütçe açığı ve ticaret hadlerinin tasarruflar üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir çalışmada Agrawal ve diğerleri (2010) Hindistan ekonomisi üzerine yaptıkları araştırmada tasarruflar ve kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuç olarak kişi başına düşen gelirden tasarruflara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bingwen, (2011) 1978-2010 dönemi için Çin ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada Çin' in ekonomik gelişim süreci kişi başına düşen gelire göre değerlendirilerek uluslar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu değerlendirmede süreç, piyasa ekonomisinden, faktör odaklı ekonomiye ve daha sonra da verimlilik odaklı ekonomiye geçiş olarak ifade edilmiştir. Ayrıca Çin ekonomisinin yüksek gelir grubuna geçmesi için kalkınma modelinde bir dönüşümün olması gerektiğini vurgulanmaktadır. Arawomo (2012)'nin ise 1980-2010 dönemine ait panel veri çalışmasında ulaştığı sonuçlar şöyledir. Faiz oranlarının tasarruflar üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi var iken, ticaret ve bütçe pozisyonu açısından anlamlı ve negatif bir etkisi vardır. Ayrıca büyüme oranını tasarruflar üzerinde anlamsız olumlu etkilere sahiptir. Artan para arzının ve enflasyon oranının da tasarruflar üzerinde anlamsız negatif etkisinin olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Felipe ve diğerleri (2012)'nin orta gelir tuzağı üzerine yaptıkları çalışmada satın alma gücü paritesine göre gelir grupları sınıflandırılarak, eşikler arasındaki geçişler değerlendirilmiştir. Ayrıca Kore, Malezya ve Filipinler' in karşılaştırmalı üstünlükte ürün ihracatlarına göre karşılaştırmaları yapılmış ve sonuç olarak Kore' nin birçok ürün çeşidinde karşılaştırmalı üstünlük sağladığı, Malezya ve Filipinler' in ise sadece elektronikte karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Yentürk ve diğerleri (2012) Türkiye' de 1989-2003 dönemine ait verilerle ekonomik büyüme, tasarruflar ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada ekonomik büyümeden tasarruflara ve yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu belirtmişlerdir. Özlale (2012) ise kişi başına milli gelirdeki artışların tasarruflar üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Eichengreen ve diğçerleri (2013) yapmış oldukları çalışmada 45 ÷lkenin kişi başına gelirlerini kullanarak elde ettikleri sonuçta orta gelirli ÷lkelerin çoğunda büyümenin yavaşlayacağı ve satın alma gücü paritesine göre gelirlerinin azalacağını ifade edilmiştir. Başka bir çalışmada Tho (2013) ise Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland ÷lkelerinin orta gelir tuzağından kurtulup yüksek gelirli ÷lkeler grubuna girmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğu konusu araştırılmıştır. Bu bağlamda orta gelir tuzağından çıkış için Ar-Ge harcamaları ve yüksek kaliteli insan kaynakları, karşılaştırmalı üstünlük de bir gelişme ve kurumların yüksek verimlilikte çalışması üzerinde durulmuştur.

Robertson ve Ye (2013) orta gelir tuzağıının varlığı üzerine yaptıkları çalışmada Türkiye'nin de içinde bulunduğu 46 orta gelirli ÷lkeyi incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçta orta gelir tuzağı olarak oluşturdukları istatistiksel tanımlamaya 19 ÷lkenin tutarlı bir şekilde uyduğu gör÷lmüştür. Gülmez ve Yardımcıoğlu (2013) ise Türkiye ve 5 BRICS ÷lkesi için 1994-2011 dönemine ait verilerle yaptıkları panel veri çalışmasında ulusal ve yabancı tasarruflarla kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre her üç değişkende uzun dönemde tümleşik bulunmuş ve kısa dönemde ulusal tasarruflar ile kişi başına düşen gelir arasında çift yönlü, yabancı tasarruflardan ulusal tasarruflara da tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Uzun dönemde ise ulusal ve yabancı tasarruflardan kişi başına gelire doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Kanchoochat ve Intarakumnerd, (2014) ise yaptıkları çalışmada orta gelir tuzağıını önce politika farklılıkları ve teorik açıdan değerlendirilmiş daha sonra da ekonomik kalkınma için genel çıkarımlarda bulunulmuştur. Diğer bir çalışmada Gök (2014) de Türkiye ekonomisi üzerine 1985-2010 dönem için yaptığı zaman serisi analizinde kişi başına düşen gelir ile özel kesim tasarrufları arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur.

5. Model, Veri ve Ekonometrik Yöntem

Türkiye ekonomisinde tasarruf açığıının orta gelir tuzağı üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmada model (a) ve model (b) aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$(a) \text{ PCI}t = \beta_0 + \beta_1 S_t + \beta_2 I_t + \beta_3 \text{CD}t + \beta_4 \text{M}2t + u_t$$

Model (a)' ya göre PCI kişi başına düşen gelir, S toplam yurtiçi tasarrufların GSYH'ya oranı, I sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ya oranı, CD cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı ve M2 de para arzının logaritmasını ifade etmektedir.

$$(b) \text{ LPCI}t = \beta_0 + \beta_1 S_t + \beta_2 \text{IR}t + \beta_3 \text{M}2t + v_t$$

Model (b)' de ise LPCI kişi başına düşen gelirin logaritması, S toplam yurtiçi tasarrufların GSYH'ya oranı, IR mevduat faiz oranını, M2 de para arzının logaritmasını ifade etmektedir.

Analizde kullanılan veriler 1980-2013 dönemine ait yıllık olup, T.C Kalkınma Bakanlığı, T.C Merkez Bankası, T.C Maliye Bakanlığı ve Dünya Bankası veri tabanlarından derlenmiştir.

5.1. Birim Kök Testi

Modelde yer alan değişkenler için Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. ADF birim kök testi sonuçlarına göre serilerin düzey değerlerinde sıfır hipotezi red edilemediği için değişkenler durağan olmayıp birim kök içermektedir. Dolayısıyla Tablo 5'de görüldüğü gibi ADF testine göre serilerin birinci fark sonucunda durağanlaştığı yani birinci dereceden entegre I(1) olduğu görülmüştür.

Tablo 5: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	Kritik Değer
Δ PCI	-5.954511	-3.653730*
Δ S	-5.958502	-3.653730*
Δ I	-5.899433	-3.653730*
Δ CD	-6.825604	-3.661661*
Δ M2	-2.659488	-2.617434**
Δ LPCI	-5.597793	-3.653730*
Δ IR	-7.081675	-3.653730*

Gecikme değerleri Akaike Bilgi Kriteri (AIC)'ne göre seçilmiştir.

*,** Kritik değerler sırasıyla % 1 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Δ işareti birinci farkı göstermektedir.

5.2. Engle-Granger Eştümleme Analizi

Eştümleme analizinde durağan dışı değişkenlerin ve aynı dereceden entegre zaman serilerinin aralarında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır. Kısaca eştümleme analizinde daha çok, durağan dışı serilerde değişkenler arasındaki ilişki ortaya koyulmaktadır (Kennedy, 2006: 367-372; Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 483-485).

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_{1t} + \beta_2 X_{2t} + \dots + \beta_k X_{kt} + \epsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki (1) nolu denklemde Y_t ve X_{1t} , X_{2t} ..... X_{kt} değişkenleri birinci dereceden entegre değişkenleri ifade etmektedir. Engle-Granger eştümleme analizinde hata teriminin durağanlığını için kullanılan denklem aşağıda (2) nolu denklemdeki gibi oluşturulmaktadır;

$$\Delta \epsilon_t = \delta \epsilon_{t-1} + v_t \quad (2)$$

Genel olarak hata düzeltme modeli ise şu şekildedir;

$$\Delta Y_t = \text{Gecikmeli } (\Delta Y_t, \Delta Y_{1t}, \Delta Y_{2t}, \dots, \Delta Y_{kt}) + \lambda(\epsilon_{t-1}) + v_t \quad (3)$$

Hata düzeltme modelinde hata teriminin ayarlama katsayısının $-1 < \lambda < 0$ olması gerekmektedir. (Engle ve Granger, 1987: 251-264; Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 485-493).

Tablo 6: Hata Terimi Birim Kök Eştümleşme Test Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	MacKinnon Kritik Değerleri
ut	-3.0525	-2.63*
vt	-2.3988	-1.95**
		-1.61***

Not: MacKinnon kritik değerleri kesmesiz ve trendsiz model için tepki düzeyi katsayılarına göre hesaplanmıştır.

*, **, ve *** simgeleri sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 6'da yer alan sonuca göre uzun dönemde değişkenler ve modeller anlamlı çıkmıştır. Yani hesaplanan test istatistiği kritik değerden küçük olduğundan sıfır hipotezi red edilerek alternatif hipotez kabul edilir. Başka bir ifadeyle hata terimleri (ut) ve (vt) durağan olup birim kök içermemektedir. Sonuç olarak söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

5.3. Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizinde neden-sonuç ilişkisi içinde örneğin X değişkeninin kendi geçmiş değerleriyle birlikte başka değişkenlere göre regresyonuna Y'nin geçmiş ya da gecikmeli değerleri eklendiğinde X değişkeninin kestirimi anlamlı şekilde iyileşiyorsa Y değişkeni X'in nedenidir şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda nedenselliğin yönü karşılıklı da olabilmektedir. (Granger, 1969: 424; Gujarati, 2011: 620-621).

Granger nedensellik testinde hipotez şu şekilde kurulmaktadır;

$$\sum_{j=1}^m \delta_j = 0 \quad (4)$$

Model için kurulan hipotezde $Y_{t-1} \dots Y_{t-m}$ gecikmeli değişkenlerin ilişkide yeri olmadığını, yani Y değişkeninden X değişkenine Granger nedenselliğinin olmadığını

söylemektedir. Oluşturulan hipotezleri sınamak için F istatistiği kullanılmaktadır. Hesaplanan F istatistiği formülü ise şöyledir.

$$F = ((RSSR - RSSUR) / r) / (RSSUR / (n - k)) \quad (5)$$

F istatistiği formülünde **RSSR** kısıtlanmış modelin hata kareler toplamını, **RSSUR** ise kısıtlanmamış modelin hata kareler toplamını vermektedir. Diğer ifadelere bakıldığında ise r kısıt sayısını, n modeldeki gözlem sayısını k da parametre sayısını ifade etmektedir.

Model (a) ve (b) için uygun gecikme uzunluklarının üçüncü gecikme olduğu belirlenmiş ve tahmin edilen VAR modeli sonucuna göre Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 7 ve 8’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Model (a) İçin Granger Nedensellik Sonuçları

Değişkenler		Olasılık Değeri
Tasarruflar	→ Kişi Başına Düşen Gelir	0.0608
Kişi Başına Düşen Gelir	→ Tasarruflar	0.6790
Yatırımlar	→ M2 Para Arzı	0.0044

Tablo 7’ de yer alan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre % 10 anlamlılık düzeyinde toplam yurtiçi tasarruflardan kişi başına düşen gelire doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Fakat kişi başına düşen gelirden tasarruflara doğru bir nedensellik bulunamamıştır. Ayrıca yatırımlardan para arzına doğru da tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Modelde yer alan diğer değişkeler arasında ise bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Tablo 8: Model (b) İçin Granger Nedensellik Sonuçları

Değişkenler		Olasılık Değeri
Mevduat Faiz Oranı	→ Kişi Başına Düşen Gelir	0.0339
Tasarruflar	→ Kişi Başına Düşen Gelir	0.0939
M2 Para Arzı	→ Kişi Başına Düşen Gelir	0.8353

Tablo 8’ de yer alan sonuçlara göre mevduat faiz oranı % 5 anlamlılık düzeyinde kişi başına düşen gelirin nedenidir. Tasarruflar ise % 10 anlamlılık düzeyinde kişi başına düşen gelirin nedenidir. Para arzı ile kişi başına düşen gelir arasında ise bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

6. Sonuç

Türkiye ekonomisinde 1980-2013 dönemi boyunca genel olarak tasarruf-yatırım dengesinin açık vermesi kişi başına düşen gelirin dolayısıyla milli gelirin artmasında ve ekonomik büyümenin devamlılığının sağlanmasında ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda hem gelişmiş ülkeler, hem Avrupa, hem de gelişmekte olan ülke gruplarına göre Türkiye' nin toplam yurtiçi tasarruf oranlarının yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda kişi başına düşen gelir bazında Türkiye, yaklaşık 39 yıl geçmesine rağmen orta gelir tuzağından kurtulamamıştır. Buradan hareketle Türkiye 10.9 bin dolar kişi başı gelir ve yüksek oranda seyreden tasarruf açıkları ile hala orta gelirli ülkeler grubundan yüksek gelirli ülkeler grubuna çıkamamıştır.

Analizden elde edilen sonuçlara göre ise toplam yurtiçi tasarruflardan kişi başına düşen gelire doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Yine yatırımlardan para arzına doğru ve mevduat faiz oranından da kişi başına düşen gelire doğru ve tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Ayrıca modelde yer alan tasarruflar, yatırımlar, kişi başına düşen gelir, cari açık ve para arzı değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Kısaca ulaşılan sonuçta yetersiz kalan yurt içi tasarruflar milli gelirin artmasını ve ekonomik büyümenin devamlılığını engellemektedir. Başka bir ifadeyle yurt içi tasarrufların yetersiz kalması sonucu yatırımların finansmanı için dış tasarruflara ihtiyaç artmakta bu durum da cari açığı arttırmaktadır. Sonuç itibari ile orta gelir tuzağına yakalan Türkiye' nin yüksek gelirli ülkeler grubuna geçememesinin temel nedenlerinden birisi yurt içi tasarrufların yetersiz kalmasıdır.

Kaynaklar

Adewuyi, A. O. vd. (2010), "What Determines Savings In The Economic Community Of West African State (ECOWAS)?", Journal of Monetary and Economic Integration, 10(2), 71-99.

http://wormholedev.net/qwamz/sites/default/files/journals/v10n2_unit3.pdf
(Erişim: 25.12.2014).

Agrawal, P. (2001), "The Relationship Between Savings and Growth: Cointegration and Causality Evidence From Asia", *Applied Economics*, 33(4), 499-513.

Agrawal, P. vd. (2010), "Savings Behavior in India: Cointegration and Causality Evidence", *Singapore Econ. Review*, 55(02).

Alksvani, M. A. (2000), *The Twin Deficit Phenomenon in Petroleum Economy, Evidence From Saudi Arabia*. King Saud University Department of Economics, 1-25, http://www.erf.org.eg/CMS/uploads/pdf/1185358196_finance1.pdf (Erişim: 20.10.2014).

Arawomo, D. F. (2012), "Explaining Low Saving Rate Among Countries In The West African Monetary Zone (WAMZ)", *Trade Policy Research and Training Programme, University of Ibadan, Nigeria*, 1(25), 399-420.

Bingwen, Z. (2011), "The Middle Income Trap and China's Path to Development: International Experiences and Lessons", *China Economist*, 6(3), 16-27.

Çolak, Ö. F. ve Harun Ö. (2012), "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi", *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 82, 1-44.

Dünya Bankası (2011). *Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarruflarının Rolü, Türkiye Ülke Ekonomik Raporu*, No: 66301-TR, Ankara. http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1331626_580764/CEM_YurticiTasarruflar_tammetin.pdf

Eichengreen, B. vd., (2013), "Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap", *National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 18673*.

Engle, F. R. ve Clive W. J. G. (1987), "Co-Integration and Error Correction: Representation Estimation and Testing", *Econometrica*, 55(2), 251-276.

Ertek, T. (2008). *Makroekonomiye Giriş, Genişletilmiş 3. Baskı*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Felipe, J. vd., (2012), "Tracking the Middle-Income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?", *Levy Economics Institute, Working Paper No. 715*.

Gök, A. (2014), "A Time Series Analysis of The Determinants of Private Savings In Turkey", *Afro Eurasian Studies Journal*, 3(1), 5-25. http://www.afroeurasianstudies.net/dosyalar/site_resim/veri/5124034.pdf

Granger, W. J. C. (1969), "Investigating Causal Relations by Econometric Models Cross-spectral Methods", *Econometrica*, 37(3), 424-438.

Gujarati, N. D. (2011), Temel Ekonometri, Sekizinci Baskı, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Gülmez, A. ve Fatih Y. (2013), "BRICS Ülkeleri ile Türkiye' nin Ekonomik Büyümesinde Ulusal ve Yabancı Tasarrufların Etkisi: Panel Veri Analizi", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt. 14, Sayı. 1, 47-68.

İnan, M. (2007). Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Tasarruf Politikaları ve Tasarrufların Yatırımlara Dönüştürülmesinde Vergi Sisteminin Etkisi. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

International Monetary Fund, World Economic Outlook, October 2012, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/pdf/text.pdf> (Erişim: 25.10.2014).

International Monetary Fund, World Economic Outlook, April 2014, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/pdf/text.pdf> (Erişim: 25.10.2014).

Kanchoochat, V. ve P. Intarakumnerd (2014), "Tigers Trapped: Tracing the Middle-Income Trap Through The East and Southeast Asian Experience", Berlin Working Papers on Money, Finance, Trade and Development, fileadmin/working_paper_series/wp_04_2014_Kanchoochat_Tiger_Trapped (Erişim: 21.09.2014).

Karanfil, M. (2014a). "Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı Sorunu: Zaman Serisi Analizi", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 9(2), 393-409.

Karanfil, M. (2014b). Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Sorunu ve Zaman Serisi Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Kennedy, P. (2006), Ekonometri Kılavuzu, 5. Baskı, Çev: Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz, Ankara: Gazi Kitabevi.

Kepenek, Y. ve Nurhan Y. (2011), Türkiye Ekonomisi, 24. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mcteer, B. (2008). Our Triple Deficits. National Center for Policy Analysis. No: 613, 1-2. <http://www.ncpa.org/pub/ba613> (Erişim: 26.08.2014).

Öz, S. (2012), "Orta Gelir Tuzağı" Ekonomik Araştırma Forumu, Politika Notu 12-06. http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/eaf_pn1206.pdf (Erişim: 22.10.2014).

Özlale, Ü. (2012), "Türkiye Bankalar Birliği: Türkiye'de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri", Bankacılar Dergisi, Sayı. 83, 1-34.

- Özyurt, H. (2006), Para Teorisi ve Politikası, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Robertson, E. P. ve L. Ye (2013), "On the Existence of a Middle Income Trap", Economics Discussion, Working Papers No. 13-12. <http://econpapers.repec.org/paper/uwawpaper/13-12.htm> (Erişim: 26.11.2014).
- Sevüktekin, M. & Mustafa N. (2010), Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı, Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Seyyidoğlu, H. (2006), İktisat Biliminin Temelleri, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Tho, T. W. (2013), "The Middle-Income Trap: Issues for Members of the Association of Southeast Asian Nations", VNU Journal of Economics and Business 29(2), 107-128.
- Uygur, E. (2012), Türkiye'de Tasarrufların Seyri ve Etkileyen Bazı Unsurlar. Türkiye Ekonomi Kurumu. Tartışma Metni 108. <http://www.tek.org.tr/dosyalar/tasarruflar1.pdf> (Erişim: 25.10.2014).
- Ümit, A. Ö. (2007), Türkiye'de Bütçe Açığı ile Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serileri Analizi. (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ünsal, E. (2011), Makro İktisat, Genişletilmiş 9. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vyshnyak, O. (2000), "Twin Deficits Hypothesis: The Case of Ukraine", National University Kyiv-Mohyla Academy, 1-46, <http://www.kse.org.ua/uploads/file/library/2000/Vyshnyak.pdf> (Erişim: 12.08.2014).
- Yentürk, N. vd., (2012), "An Analysis of the Interaction Among Savings Investments and Growth in Turkey", Applied Economics, 41, 739-51.
- Yılmaz, B. E. & Sevinç Y. (2009), "Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Tasarruf-Yatırım Açıkları ve Dış kaynak İhtiyacı", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 27(2), 97-128.
- Zengin, A. (2000), "İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması)", Ekonomik Yaklaşım, 11(39), 37-67.

Foreign Banks and Banking Crisis: Empirical Evidence From Turkey

Julide YALCINKAYA KOYUNCU

Associate Professor, Bilecik Seyh Edebali University
The Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics
julide.yalcinkaya@bilecik.edu.tr

Rasim YILMAZ

Professor, Namik Kemal University
The Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics
rasimyilmaz@nku.edu.tr

Yabancı Bankalar ve Bankacılık Krizi: Türkiye'den Ampirik Kanıt

Özet

Yükselen piyasa ekonomilerinde yabancı bankaların mevcudiyetinin artmasıyla birlikte, literatürde yabancı bankaların ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki etkileri konusunda da tartışmalar başlamıştır. Çalışmamız yabancı bankaların etkileri konusundaki literatüre Türkiye'den ampirik kanıt sunarak katkıda bulunmaktadır. Çalışmamız Türkiye'deki yabancı ve ulusal bankaların finansal kriz dönemlerinde davranışlarını incelemektedir. Türkiye'deki bankaların verileri kullanılarak, yabancı bankaların kriz dönemlerinde kredi istikrarına katkıda bulunup bulunmadığı ve yabancı banka sahipliği ile bir bankanın batma olasılığı arasında bir korelasyon olup olmadığı araştırılmıştır. Ampirik çalışmamız yabancı bankaların kriz dönemlerinde kredi istikrarına daha fazla katkıda bulunduğuna ve Türk bankacılık sektöründeki yabancı sahipliğinin bankaların batma olasılığını azalttığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Krizler, Bankalar, Sermaye ve Ortaklık Yapısı, Kredi İstikrarı, Yükselen Piyasa Ekonomileri, Panel Çalışması.

Foreign Banks and Banking Crisis: Empirical Evidence From Turkey

Abstract

As the role of foreign banks in emerging markets increased, a debate which focuses on the impact of foreign banks on the host country has developed. Our paper contributes to this literature by presenting empirical evidence from Turkey. Our paper investigates the behavior of foreign and domestic banks in Turkey during financial crisis period. Using bank level data for Turkey, we investigate whether foreign banks contribute to the stability of credit during the periods of crisis and whether there is a correlation between foreign ownership and a bank's likelihood of failure. Our empirical investigation indicates that foreign banks contribute to the greater stability of credit during the periods of crisis and foreign ownership in the banking sector reduces the probability of bank failure in Turkey.

Keywords: Financial Crises, Banks, Capital and Ownership Structure, Credit Stability, Emerging markets, Panel Study.

1. Introduction

Foreign bank acquisition and ownership in emerging markets have increased dramatically in the last decade. This pattern has been more dramatic for Eastern Europe and Latin America than other regions. Share of foreign banks Foreign-owned banks on average account for 80 percent of total banking assets in sixteen transition economies from Central and Eastern Europe and 60 percent of total banking assets in most countries in Latin America.

As the role of foreign banks in emerging markets increased, a debate which focuses on the impact of foreign banks on the host country has developed. Our paper contribute to this literature by presenting empirical evidence from Turkey. Our paper investigates the behavior of foreign and domestic banks in Turkey during financial crisis period. Using bank level data for Turkey, we investigate whether foreign banks contribute to the greater stability of credit during the periods of crisis and whether there is a correlation between foreign ownership and a bank's likelihood of failure. Our empirical investigation indicates that foreign banks contribute to the greater stability of credit during the periods of crisis and foreign ownership in the banking sector reduce the probability of bank failure in Turkey.

The paper is organized as follows. In the next two sections, we analyze banks and bank failures in Turkey. We provide empirical investigation for the relationship between foreign ownership and credit stability during the crisis in section 4 and for the relationship foreign ownership and bank failure in section 5. Finally, we conclude in section 6.

2. Banks in Turkey

The Central Bank, commercial banks and investment and development banks are the forms of conventional banks in Turkey. In regard to ownership, banks can be grouped as state owned, privately owned and foreign owned. Commercial banks are permitted to render universal banking services including providing depository and lending services. Investment and development banks are not allowed to collect deposits from residents or non-residents. Other than depository services, they can provide other services that commercial banks render.

The number of banks operating in the system was stable during the 1970-1980 period due to entry restrictions. The number of banks increased quickly from 43 in 1980 to 66 in 1990 and to 79 in 2000 due to the relaxation of entry restrictions in line with economic and financial reforms. However, the number of banks operating in Turkey decreased considerably after the 2001 financial crisis from 79 in 2000 to 45 in 2008 due to bank failures and financial restructuring program. As of December 2008, there were 45 banks operating in the Turkish banking system: 32 commercial banks and 13 investment and development banks. Out of the total number of 32

commercial banks, 3 were state owned, 11 were privately owned, 1 bank was owned by Saving Deposits Insurance Fund, and 17 were foreign owned bank (whose 51 percent of more owned by non-residents). Out of 17 commercial foreign banks in Turkey, 11 of them were foreign banks founded in Turkey and 6 were branch of foreign banks. Out of 13 investment and development banks, 3 were state-owned banks, 6 were private banks and 4 were foreign owned banks (See Table 1).

While the number of foreign banks in the banking system jumped to 23 in 1990 from 4 in 1980, their number decreased to 18 due to mergers or suspensions in the 1990-2000 period and remained about the same in the subsequent period of 2001-2008. Although the number of foreign banks increased considerably in the banking system, their share in terms of assets, loans and deposits remained low in the sector. As of the end of 2008, foreign banks accounted for on average 15 percent of total assets, 18 percent of total loans, and 13 percent of total deposits in the commercial banking system.

Table 1: The Number of Banks Operating in Turkey

	1970	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Commercial banks	44	40	46	62	61	46	40	36	35	34	33	33	32
State-owned	12	12	8	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3
Privately-owned	27	24	25	31	28	22	20	18	18	17	14	11	11
SDIF-owned				8	11	6	2	2	1	1	1	1	1
Foreign-owned	5	4	23	19	18	15	15	13	13	13	15	18	17
Inv. and Dev. Banks	2	3	10	19	18	15	14	14	13	13	13	13	13
Total	46	43	66	81	79	61	54	50	48	47	46	46	45

Source: The Banks Association of Turkey, Banks in Turkey, various years.

By comparing foreign banks with domestic banks in terms of net interest margin, overhead expenses and return on assets, Denizler (2000) concludes that entry of foreign banks into the Turkish banking system boosted up the development of the domestic financial sector by improving the quality of financial products and services, human capital and technology in the sector. With the entry of foreign banks, the Turkish banks computerized their banking systems, and aimed to improve employees' skills through training activities and by hiring high quality

staffs. Credit evaluation, marketing, financial and operational planning of the sector were enhanced with the entry of foreign banks. Thus, the efficiency of the Turkish banking system was enhanced by the presence of the foreign banks.

3. Bank Failures in Turkey

Prior to financial liberalization in 1980, the financial sector was dominated by large state-owned and private banks owned by industrial groups. Entries into the financial system were promoted by financial liberalization in 1980 through relaxation of entry regulations. The liberalization measures led to an increase in the number of new banks and brokerage houses. As a result of new entries into the system, competition in the sector increased. New entrants offered higher interest rates to attract deposits. However, small banks and brokerage houses experienced liquidity crisis in 1982 because of a rising cost of funds. Six banks failed by 1984. After the 1982 financial crisis, prudential regulation and supervision were strengthened by Banking Law No. 3182 in 1985. The Savings Deposit Insurance Fund (SDIF) was founded in 1983 to compensate depositors if a bank is liquidated. The treasury was authorized to liquidate or rehabilitate unhealthy banks. The head of the SDIF was the Governor of the Central bank, and all administrative decisions must be approved by the Central Bank. The membership was mandatory for all domestic and foreign banks.

In January 1994, international rating agencies lowered Turkey's credit rating by taking into account the deteriorating public finance policies of the country, causing devaluation expectations among all economic agents in the economy. This led banks maintaining foreign currency short positions to rush to buy foreign currency with their TL. The shift of all economic units from TL to foreign currency put the exchange rate under heavy pressure, and the TL depreciated by 170 percent on average against the USD in the first quarter of 1994. The crisis and the depreciation of the TL severely hit the banking system due to the foreign currency short positions and heavy investment in government securities. Operations of three banks were stopped by the Turkish treasury.

The Asian crisis and subsequent Russian debt crisis in 1998 led to capital outflows and financial distress in the Turkish economy. Macroeconomic instability negatively affected the Turkish banking system, which had been carrying out portfolios with high interest rate risk and exchange rate risk, in the form of non-performing loans, the increase in the cost of borrowing, and the decrease in profitability ratios. Finally, the liquidity crisis in November 2000 and February 2001 together with steep devaluation led to banking crisis. An unexpected devaluation of TL caused significant foreign exchange losses, and high overnight interest rates considerably reduced the value of marketable securities. Hence, there was a sharp increase in

the number of bank failures in Turkey between 1999 and 2003. Eight banks were transferred to the SDIF in 2001 (See Table 2).

Table 2: Number of Banks Failed Between 1980-2008

Year	Number of Banks Failed
1982-84	5
1988-1993	0
1994	3
1995-1996	0
1997	1
1998	1
1999	6
2000	3
2001	8
2002	1
2003	2
2004-2008	0

Source: The Banks Association of Turkey, Banks in Turkey, various years.

In the line with the IMF stand-by agreement, the amended Turkish Banks Act was passed by the Parliament in December 10, 1999, which also introduced the Banking Regulation and Supervision Board (BRSB) as a new regulatory and supervisory body with a strong emphasis on remedial measures for banks in financial difficulty. The act intended to create a safer environment for existing banks in Turkey and to implement operational policies similar to those envisaged under the Basle Accord. Accordingly, responsibility for managing the Savings Deposit Insurance Fund (SDIF) was transferred to the Banking Regulation and Supervision Board (BRSB) in August 31, 2001.

The basic bank failure story in most of the developing and developed countries, for example in Latin American countries, Asian countries and Nordic countries, is the following: The rapid growth of liquidity as a result of capital inflows due to financial liberalization in the banking system puts pressure for bank credit to grow rapidly,

which results in consumption and import booms together with booms in the stock and real estate markets. A rapid growth in bank lending to real sector make the banking sector increasingly exposed to destabilizing shocks, and thus increases the probability of bank failure. On the contrary, Turkish banks reduced their ratios of total loans to total assets during financial liberalization period. They excessively invested in government bonds and treasury bills with attractive returns. Banks in Turkey financed government debt by taking maturity and currency mismatched portfolios, i.e. financing long term Turkish Lira denominated government securities with short term foreign exchange denominated deposits and foreign currency denominated international borrowing. However, this strategy embodies serious exchange rate and interest rate risk. In the times of unanticipated changes in exchange rate and external conditions, banks experienced very high capital losses.

4. Foreign Banks and Stability of Credit During the Periods of Crisis in Turkey

The impact of foreign bank presence on credit stability during banking crisis is ambiguous. On the one hand, foreign banks may jeopardise financial stability during periods of local stress. Foreign banks may be more sensitive to difficulties in the host country than their domestic counterparts since they can substitute assets in the host economy with alternative foreign business opportunities outside the host country. When the economic conditions of the host country worsen, foreign banks can reduce their exposure and reallocate the funds outside the host country to seek out external investment opportunities. On the other hand, foreign banks can be a source of stability credit during periods of crisis in the host country. Foreign banks may be more stable lenders than domestic banks during negative shocks to the host country economy since they have better access to external funding sources and capital markets.

In this part of the study, we empirically investigate whether foreign banks contribute to greater stability of credit during the periods of crisis in Turkey by using annual data over the period 1990-2006 for 28 privately owned domestic and foreign commercial banks.

Our sample includes 28 privately owned domestic and foreign commercial banks: 13 domestic banks, 7 branches of foreign banks and 8 foreign owned banks founded in Turkey (joint venture banks with more than 50% of foreign ownership).

In order to compare the performance of domestic and foreign banks in Turkey, seven models that relate banking variables (profitability, net margin, non-interest earnings, overhead expenses, loans, loan loss provisions, loan loss reserves) and dummy variables such as crisis dummy (period before and after the financial crisis) variable and combination of ownership and crisis dummy variable (foreign banks

after the crisis) are estimated. Definitions and sources of variables are given in Table 3.

Table 3: Definitions and sources of variables

Variable	Definitions	Source
Net margin/ta	The ratio of net interest income (interest income and dividend-interest expenses) to total assets.	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
Non-int income/ta	The ratio of non-interest income to total assets.	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
Before tax profits/ta	The ratio of gross profit (profit before income tax and extraordinary items) to total assets.	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
After tax profits/ta	The ratio of net profit (profit after income tax and extraordinary items) to total assets.	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
Overhead/ta	The ratio of operating expenses (salaries and employee benefits and other non-interest expenses) to total assets	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
Loan loss prov/ta	The ratio of loan loss provisions to total assets.	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
Loan loss reserve/ta	The ratio of loan loss reserves to total assets.	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
Loan/ta	The ratio of net loans (loans-loan loss reserves) to total assets.	Turkish Banking Association, Banks in Turkey.
Crisis	Crisis dummy variable. It takes the value of 1 in 2001 and takes the value of 0 in other years.	2001 banking crisis
ForeignCrisis	Combination of foreign ownership and crisis dummy variable. Foreign variable is the foreign ownership variable which takes the value of 1 if the bank is owned by foreigners otherwise takes the value of 0.	Categorization of banks as foreign or domestic is taken from Turkish Banking Association, Banks in Turkey.

We estimate the following fixed effect model:

$$y_{it} = \beta_{0i} + X_{it}'\beta + u_{it}$$

where: y_{it} is dependent variable for bank i and it differs for each model. X_{it} represents the matrix of independent variables. Number and variety of

independent variables contained in models differ from one to another. The subscript it stands for the i -th bank's observation value at time t for the particular variable. β_{0i} is bank-specific intercept term and u_{it} is a random error term. The results of the econometric study are provided in Table 4.

Table 4: Fixed Effects Estimation Results

Variables	Dependent Variables (Models)						
	Net margin/ta (1)	Non-int income/ta (2)	Before tax profits/ta (3)	After tax profits/ta (4)	Overhead/ta (5)	Loan loss prov/ta (6)	Loan/ta (7)
Non-int income/ta	-0.657		0.204	0.163	0.156	-0.007	0.154
	<i>0.049</i>		<i>0.055</i>	<i>0.040</i>	<i>0.031</i>	<i>0.011</i>	<i>0.117</i>
	[0.000]		[0.0003]	[0.0001]	[0.000]	[0.520]	[0.189]
Loan loss reserve/ta	-0.677	0.123	-1.505	-1.305	0.375	0.531	0.793
	<i>0.207</i>	<i>0.216</i>	<i>0.234</i>	<i>0.169</i>	<i>0.136</i>	<i>0.046</i>	<i>0.491</i>
	[0.001]	[0.569]	[0.000]	[0.000]	[0.006]	[0.000]	[0.107]
Overhead/ta	0.955	0.385	0.067	-0.216		0.006	-0.363
	<i>0.077</i>	<i>0.078</i>	<i>0.087</i>	<i>0.063</i>		<i>0.017</i>	<i>0.183</i>
	[0.000]	[0.000]	[0.441]	[0.0007]		[0.699]	[0.048]
Loan/ta	-0.039	0.029	-0.015	-0.014	-0.028	-0.009	
	<i>0.021</i>	<i>0.022</i>	<i>0.024</i>	<i>0.017</i>	<i>0.0144</i>	<i>0.004</i>	
	[0.067]	[0.189]	[0.539]	[0.414]	[0.048]	[0.056]	
Crisis	-2.798	-9.770	0.051	-6.997	2.468	0.913	-15.233
	<i>1.579</i>	<i>1.570</i>	<i>1.786</i>	<i>1.289</i>	<i>1.042</i>	<i>0.356</i>	<i>3.667</i>
	[0.0771]	[0.000]	[0.977]	[0.000]	[0.0184]	[0.010]	[0.000]
ForeignCrisis	13.362	17.124	22.120	-1.021	-2.023	-0.061	10.120
	<i>2.555</i>	<i>2.518</i>	<i>2.890</i>	<i>2.086</i>	<i>1.696</i>	<i>0.577</i>	<i>6.048</i>
	[0.000]	[0.000]	[0.000]	[0.624]	[0.233]	[0.915]	[0.095]
Number of observs.	407	407	407	407	407	407	407
R-squared	0.586	0.488	0.471	0.453	0.442	0.454	0.403

Note: Coefficient estimations are in bold-faces; standard deviations are in italic forms; p-values are in brackets.

The results of the econometric study in regard to banking variables reveal the following. Non-interest income is significantly and positively related to bank profitability (before and after tax profits) while loan loss reserve is negatively related to bank profitability. Coefficient of overhead/ta variable is significantly negative for equation 4 and 7 while it is significantly positive for equation 1 and 2 indicating that increase in overhead expenses is associated with higher net interest margin and non-interest income and lower after tax profits and loans. Loan loss provisioning expenses of all banks significantly decreased when banks provided more loans. Increase increase in loans significantly reduced net margin which is due to increased competition between foreign and domestic banks in Turkish Banking System during the period under study.

Coefficient of crisis dummy variable is significantly negative for equation 1 and 2, indicating that net margin and non-interest income of all banks decreased during the crisis period. In regard to profitability, after-tax profits of all banks decreased during the crisis period. Overhead expenses and loan loss provisions of all banks have increased during the crisis period.

Coefficients of combination of crisis and ownership variable (ForeignCrisis) signal the behavior of foreign banks during the crisis year. It also indicates difference in the behavior of foreign and domestic banks. Coefficient of combination of crisis and ownership variable (foreign banks during the crisis year) for equations 1-2 are significantly positive indicating that the gap in net margin and non-interest income of foreign and domestic banks increased during the crisis year. On the other hand, the gap in before-tax profits of foreign and domestic banks increased during the crisis year indicated by the significantly positive coefficient on ForeignCrisis variable for equation 3.

With reference to the commitment to domestic economy, coefficient of crisis dummy variable is significantly negative; indicating that all banks reduced their credit exposure during the crisis period. However, coefficient of combination of crisis and ownership variable (foreign banks during the crisis year) for equation 7 significantly positive indicating that foreign banks increased their credit exposure during the hard times as opposed to domestic banks. As a result, domestic banks were reluctant to provide loans to the customers during bad times as opposed to foreign banks. Domestic banks responded more strongly than foreign banks to crisis.

In summary, our empirical investigation indicates that foreign banks contribute to greater stability of credit during the periods of crisis in Turkey.

5. Foreign Ownership and Bank Failure in Turkey

The relationship between foreign ownership and the probability of bank failure is ambiguous. On the one hand, foreign ownership in the banking sector may reduce the probability of bank failure in developing countries by having access to additional liquidity, foreign exchange and capital from their parents abroad in case of financial crises or difficulty, making banking systems more robust to adverse domestic or external shocks, improving prudential supervision and regulation of the domestic financial system, and enhancing the transparency in the banking sector and efficiency of the macroeconomic policies.

1) The presence of foreign banks can reduce the vulnerability of the banking systems of host countries to domestic or external shocks. International foreign banks are less affected by country-specific negative shocks to the host country economy since their asset portfolio is composed by not only domestic but also international assets. Thus, they are exposed to less risk than domestic banks. Also, the branches and subsidiaries of large international banks usually have the backing of their head offices abroad. They can receive additional liquidity and capital from their parents in times of financial crises in the host country. Moreover, they can transfer liquidity at lower rates than domestic banks into the host country in times of economic stress. Reynoso (2002) reports that subsidiaries of foreign banks had a better access to international financial markets and funds denominated in foreign exchange than domestic banks in Mexico during the financial crisis between 1997 and 1999.

2) Foreign bank entry can result in transfer of internationally accepted disclosure, accounting, and auditing standards, improved risk management practices, and internal control systems to domestic banks. Because activities of the branches and subsidiaries of international banks are supervised by supervisory authorities of the host country and the parent bank, the presence of branches and subsidiaries of healthy international banks belonging to well-regulated financial systems can lead to improvements in prudential supervision and regulation of the host country. Thus, the soundness of banking systems and the stability of financial system in the host country will improve.

Crystal et al. (2002) show that foreign banks in seven Latin American countries over the 1995-2000 period on average sustained higher average risk-based capital ratios, had higher standards in auditing, accounting and disclosure, higher recovery rates for loans, and followed tighter credit review policies and practices.

3) A strong presence of foreign banks can enhance solvency and transparency of the banking sector and efficiency of the macroeconomic policies. Banking markets of emerging market economies and transition economies are characterized by government and family ownership. Those banks are under strong government

pressure to lend directly or indirectly to the government. In return, they demand to be bailed out in hard times. In general, this demand coincides with the period of financial crisis. Governments often finance these bail-outs through higher taxes and inflation and thus have to abandon their stabilization policy.

Foreign bank entry may encourage more prudent behavior by banking institutions. Governments are less likely to bail out foreign banks with solvency problems since it is hard for the government to convince the public to bail out foreign banks. A lower likelihood of bailouts makes banks to be more cautious in their loan policy and credit risk underwriting. Thus, the likelihood of banking crisis will decline. The governments in Czech Republic and Hungary have reduced their control over state-owned banks by privatizing their state-owned banks. Foreign ownership of formerly government-owned banks brought a change in lending policy, risk management, and competition (Tschoegl, 2003).

On the other hand, foreign ownership of banks may increase the probability of bank failure in developing countries through stimulating capital flight and importing shocks from their home countries or from other countries where they operate.

1) Foreign banks may be more sensitive to adverse conditions in the host country. When host country conditions worsen, they may facilitate capital flight and financial instability. In the extreme case, they may abandon the host country during the crisis. Galindo et al. (2005) and Tschoegl (2003) report that Scotia Bank of Canada, Credit Agricole of France, and Intesa of Italy refused to provide more capital and abandon their subsidiaries during Argentine crisis in 2001.

2) Foreign banks may also import shocks from their home countries or from other countries where they operate. In the extreme situation, foreign banks may retreat from the host country in response to financial difficulties at home country. Operations of foreign banks' subsidiaries are influenced by the health of the parent bank. While the parent holding company with unhealthy financial condition may reduce activities of their subsidiaries, financially healthy parent banks may expand their activities abroad in the case of economic stress in home country.

Foreign banks in emerging Europe mostly from Austria, Belgium, Italy, and Sweden cut their lending in host markets when parent banks experienced financial stress and faced tight interbank liquidity conditions whereas foreign banks in Latin America mostly from Spain, the United Kingdom, and the US increased their lending in host markets during the global credit crunch in mid-2007 (Canales-Kriljenko, Coulibaly and Kamil, 2010).

In this part of the study, we empirically investigate whether there is a correlation between foreign ownership and a bank's likelihood of failure in Turkey by using

annual data over the period 1988-2001 for 44 privately owned domestic and foreign commercial banks.

Our sample includes 44 privately owned domestic and foreign commercial banks founded in Turkey: 39 domestic banks and 5 foreign owned banks founded in Turkey (joint venture banks with more than 50% of foreign ownership). We excluded state-owned commercial banks and branches of foreign banks from the sample. The period under study is between 1988 and 2006. The data is annual.

In order to identify the determinants of bank failure in Turkey, the probability of banking failure is estimated as a function of a set of explanatory variables identified by the empirical literature as useful indicators of a bank's failure (macroeconomic factors, bank specific factors, external factors, and institutional factors) by using a logit model in an unbalanced panel data context. We estimate the following fixed effect logit model specifications:

$$Prob(y_{it} = 1) = \frac{\exp(x'_{it}\beta + \alpha_i)}{1 + \exp(x'_{it}\beta + \alpha_i)} \equiv \Lambda(x'_{it}\beta + \alpha_i)$$

where with its the largest presentation:

$$x'_{it} = \beta_1 + \beta_2 LIQUIDITY_{it} + \beta_3 TOTLOANSASSETS_{it} + \beta_4 NONPERFLOANS_{it} + \beta_5 SHETA_{it} + \beta_6 LSIZE_{it} + \beta_7 GROWTH_{it} + \beta_8 INTEREST_{it} + \beta_9 INFLATION_{it} + \beta_{10} DEPRECIATION_{it} + \beta_{11} CINOUTFL_{it} + \beta_{12} FOREIGN_{it}$$

$y_{it} = 1$ when a bank failure takes place in i -th bank at time t , otherwise $y_{it} = 0$. α_i represents bank specific effect. Definitions and sources of variables are given in Table 5.

Our dependent variable, the bank failure dummy, takes the value 0 if a bank does not fail and takes the value 1 if a bank fails. The dependent variable starts taking the value 1 from the previous year when the bank is transferred to the Saving Deposit Insurance Fund (SDIF) and keeps taking the value 1 as long as the bank is owned by the SDIF, i.e., until financial conditions of the failed bank improves. During the estimation period 18 banks failed, one of which was foreign owned.

Table 5: Description of the variables

Variable name	Definition	Source
LIQUIDITY	Liquid Assets / (Deposits + Non-Deposit Funds)	Turkish Banking Association, Banks in Turkey
TOTLOANSASSETS	Total Loans/ Total Assets	Turkish Banking Association, Banks in Turkey
NONPERFLOANS	Non-performing Loans in Million USD	Turkish Banking Association, Banks in Turkey
SHETA	Shareholder's Equity/ Total Assets	Turkish Banking Association, Banks in Turkey
LSIZE	The Logarithm of Total Assets	Turkish Banking Association, Banks in Turkey
GROWTH	the Rate of Growth of Real GDP.	IMF, Financial Statistics
INTEREST	Real Interest Rate= Nominal Interest Rate minus the Contemporaneous Rate of Inflation	IMF, Financial Statistics
INFLATION	the Rate of Change of the GNP Deflator	IMF, Financial Statistics
DEPRECIATION	the Rate of Depreciation of Local Currency Against the US Dollar.	IMF, Financial Statistics
CINOUTFL	Capital Account/ GNP	IMF, Financial Statistics
FOREIGN	Foreign ownership / foreign owned banks founded in Turkey (joint venture banks with more than 50% of foreign ownership)	Turkish Banking Association, Banks in Turkey

5.1. Bank Specific Factors

LIQUIDITY: A stock of liquid assets enables a bank to meet unexpected deposit withdrawals or to respond quickly to a sudden drop in international credit. Hence, a bank with higher level of liquidity might have a lower probability of failure from illiquidity. Thus, a negative relationship between liquidity and failure is expected to find.

TOTLOANSASSETS : In general, the coefficient on the TOTLOANSASSETS is expected to be negative because loans are generally the most risky assets that banks hold. Banks with relatively higher ratio of total loans to total assets are perceived more risky than others. Moreover, the loan portfolio of small banks in Turkey is not well diversified since they mainly finance their holding companies. Thus, it is expected that the higher is a bank's loan-to-asset ratio, the more likely it fails.

On the other hand, as the experience of the Turkish banking system shows, banks may stay away from extending loans to real sector and may invest in government bonds. The ratio of loans to total assets continuously decreased in the Turkish banking system after 1990. The policy of limiting loans to the real sector and financing government deficit may not protect banks from failing. The role of total loans/ total assets in bank failure is captured by TOTLOANSASSETS.

NONPERFLOANS : Credit risk is associated with nonperforming loans. The credit risk could shorten the expected life of a failing bank because large amount of nonperforming loans reduce net income and, ultimately, capital. Thus, a high level of nonperforming loans would be positively related to the likelihood of failure.

SHETA: Capital serves as a cushion between adverse shocks and bankruptcy. For a given adverse shock such as cyclical downturns, terms of trade deteriorations, and declines in asset prices such as equity and real estate, the less capital a bank has, the more likely it is to default. Hence, it is expected that a high level of shareholder equity is negatively related to the likelihood of failure.

LSIZE: Ceteris Paribus, we expect larger banks to be more likely to survive. First, they are better able to diversify their asset portfolio and credit risk. Second, in the case of an unexpected liquidity problem, they have easier access to short-term financing due to greater name recognition. Finally, they may be considered as “too large to fail” by politicians.

5.2. Macro Economic Variables

GROWTH: Negative macroeconomic shocks deteriorate the balance sheets of banks and banks’ borrowers. The effects of adverse macroeconomic shocks on banking crises are captured by the rate of growth of real GDP.

INTEREST: Since one of the main functions of banks is maturity transformation, i.e. financing long term investments with short term borrowing, banks are subject to interest rate risk. One of the external macro economic conditions that have played a role in the banking crises especially in emerging markets is a sudden and sharp increase in world interest rates. A sharp rise in industrial country interest rates can curtail the flow of foreign funds to emerging markets and raise the cost of the foreign funds for domestic banks and firms. Thus, a large increase in short-term interest rates is likely to be a major source of systemic banking sector problems.

INFLATION: High inflation is associated with high net interest margins and profitability in the banking sector due to increase in the volume of banking transactions and banking activity as a result of high inflation. Hence, banking sectors of countries with a history of high inflation may face with problems after a successful stabilization program. On the other hand, a successful stabilization program also provides financial stability. Thus, in our model the expected sign for

the coefficient on the rate of growth of inflation rate (the GNP deflator) is ambiguous.

DEPRECIATION: The rate of depreciation of the local currency is used in the model in order to test the hypothesis that bank failure may be driven by foreign exchange risk. Exchange rate shifts and foreign currency loans have been a source of banking problems in almost all financial crises in emerging markets. Unexpected exchange rate depreciations can negatively affect the banking sector directly when banks have sizeable un-hedged foreign liabilities and/or there is a maturity mismatch between bank assets and liabilities. Exchange rate depreciations can also indirectly affect the banking sector when large depreciation creates deterioration in the balance sheets of bank borrowers.

5.3. External Factor

CINOUTFL: In order to test whether banking failures are related to external factors or contagion, we use the ratio of the capital account to GNP. Capital inflows take the form of a surplus in the capital account of the balance of payments. Similarly, capital outflows take the form of a deficit in the capital account of the balance of payments. As a result of Mexican Peso crises in 1994 and the Russian debt default in 1998, highly leveraged financial institutions and hedge funds suffered large losses. In order to meet margin calls, these institutional investors sell off their emerging market securities. This created a contagion from Mexico and Russia to other emerging markets. The capital account surplus was \$ 1.9 billion in 1987 (2.2 percent of GNP in 1987) and jumped to \$ 8.9 billion in 1993 (5 percent of GNP in 1993) before 1994 crises in Turkey. In the crises year of 1994, the capital account deficit was \$ 4 billion (-3.3 percent of GNP in 1994). The similar phenomenon was experienced in 1997 and 1998. Depositors and foreign creditors may rush to demand foreign currency, turning the capital account surplus into a deficit. Thus, a negative relationship between the ratio of capital account to GNP and likelihood of bank failure is expected.

5.4. Institutional Factor

FOREIGN: It is a dummy variable, it takes the value of 1 if the bank is foreign owned. The relationship between foreign ownership and the probability of bank failure is ambiguous. On the one hand, foreign ownership in the banking sector may reduce the probability of bank failure in Turkey by having access to additional liquidity, foreign exchange and capital from their parents abroad in case of financial crises or difficulty, making banking systems more robust to adverse domestic or external shocks, improving prudential supervision and regulation of the domestic financial system, and enhancing the transparency in the banking sector and efficiency of the

macroeconomic policies. On the other hand, foreign ownership in the banking sector may increase the probability of bank failure in Turkey through stimulating capital flight and importing shocks from their home countries or from other countries where they operate.

The results of the econometric study are provided in Table 6.

Table 6. Determinants of Bank Failures in Turkey

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Bank Specific Variables						
LIQUIDITY	-0.0156 <i>0.0114</i> [0.1742]	-0.0158 <i>0.0078</i> [0.0454]	-0.0151 <i>0.0104</i> [0.1456]	-0.0188 <i>0.0143</i> [0.1882]	-0.0119 <i>0.0098</i> [0.2273]	-0.0127 <i>0.0091</i> [0.1610]
TOTLOANSASSETS	-0.0665 <i>0.0176</i> [0.0002]					
NONPERFLOANS	0.0039 <i>0.0029</i> [0.1810]	0.0080 <i>0.0025</i> [0.0017]	0.0078 <i>0.0032</i> [0.0158]	0.0089 <i>0.0041</i> [0.0300]	0.0074 <i>0.0033</i> [0.0255]	0.0078 <i>0.0029</i> [0.0080]
SHETA	-0.0340 <i>0.0109</i> [0.0019]	-0.0376 <i>0.0110</i> [0.0007]	-0.0349 <i>0.0171</i> [0.0415]	-0.0356 <i>0.0188</i> [0.0587]	-0.0395 <i>0.0213</i> [0.0634]	-0.0343 <i>0.0127</i> [0.0072]
LSIZE	0.0785 <i>0.2783</i> [0.7778]					
Institutional Variable						
FOREIGN		-2.0227 <i>0.6621</i> [0.0023]	1.7724 <i>0.8445</i> [0.0358]	-2.4390 <i>0.9511</i> [0.0103]	-2.1703 <i>0.8704</i> [0.0127]	-1.3231 <i>0.7686</i> [0.0852]
Macroeconomic Variables						
INFLATION			-1.0134	-0.2449	-0.8899	

			2.6554	2.2571	2.1541	
			[0.7027]	[0.9136]	[0.6795]	
DEPRECIATION						-0.0095
						<i>0.0092</i>
						[0.3043]
REALINTRATE			-0.0144	-0.0134		-0.0031
			<i>0.0209</i>	<i>0.0191</i>		<i>0.0174</i>
			[0.4904]	[0.4824]		[0.8581]
REALGDPGROWTH						-0.0585
						<i>0.0501</i>
						[0.2431]
External Variable						
CINOUTFL				0.1964		
				<i>0.1790</i>		
				[0.2726]		
Log Likelihood	-61.176	-72.658	-70.943	-69.249	-70.678	-70.927
AIC	66.1	76.6	76.9	77.2	76.6	76.9

Note: Coefficient estimations are in bold-faces; standard deviations are in italic forms; p-values are in brackets

In regard to bank-specific variables, our findings indicate that banks with lower loans to total assets ratio, lower liquidity, lower capital, and higher non-performing loans are more likely to fail in Turkey. As expected, the coefficient on the ratio of shareholders' equity to total assets is negative and significant in all specifications, indicating that the lower a bank's shareholders' equity to total assets ratio, the more likely it is to fail in Turkey. We have found a negative and significant coefficient on LIQUIDITY in one model. The coefficient on the non-performing loans have the anticipated and significant signs in all models except the model 1. The coefficient on LSIZE is not statistically significant.

Empirical findings of cross-country and country-specific studies suggest that the higher is a bank's loan-to-asset ratio, the more likely it is to fail since loans are generally the most risky assets that banks hold. Contrary to other studies, our study indicates that banks with relatively low ratios of total loans to total assets appear to have been riskier than others. We have found a negative and statistically

significant coefficient on TOTLOANSASSETS , indicating that moving away from extending credit to the real sector and financing high yield government bonds does not protect banks from failing in Turkey.

In regard to macro economic and external variables, the coefficients on macro economic and external variables are not statistically significant in all models including these variables. Thus, Our empirical investigation implies that macro economic variables and capital inflows and outflows do not play significant roles in the probability of bank failure in Turkey.

The coefficient on the FOREIGN dummy variable has always a negative sign and significant in all equations, suggesting that foreign ownership in the banking sector reduce the probability of bank failure in Turkey.

6. Conclusion

Using bank level data for Turkey, we test the following two hypothesis regarding foreign banks: foreign banks contribute to the greater stability of credit during the periods of crisis and there is a correlation between foreign ownership and a bank's likelihood of failure. Our empirical investigation indicates that foreign banks contribute to the greater stability of credit during the periods of crisis in Turkey and foreign ownership in the banking sector reduce the probability of bank failure in Turkey.

References:

Banks Association of Turkey, Banks in Turkey, various years, www.bat.org.tr.

Caballero, R. J., Krishnamurthy, A. (2003), "Excessive Dollar Debt: Financial Development and Underinsurance." *Journal of Finance*, Vol. 58, No. 2, pp. 867–93.

Canales-Kriljenko, J. I., Coulibaly, B., Herman, K. (2010) "Two Regions." *Finance & Development*, Vol. 47, No. 1, pp.35-36.

Crystal, J. S., Dages, G. B., Goldberg, L. S. (2002), "Has Foreign Bank Entry Led to Sounder Banks in Latin America?" *Federal Reserves Bank of New York Current Issues in Economics and Finance*, Vol. 8, No. 1, pp. 1-6.

Dages, G. B., Goldberg, L. S., Kinney, D. (2000), "Foreign and domestic bank participation in emerging markets: Lessons from Mexico and Argentina." *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, September, pp. 17–36.

De Haas, R., Van Lelyveld, I. (2006), "Foreign Banks and Credit Stability in Central and Eastern Europe. A Panel Data Analysis." *Journal of Banking and Finance*, Vol. 30, pp. 1927-1952.

Denizer, C. A. (2000). "Foreign entry in Turkey's Banking Sector, 1980-1997." *The World Bank Policy Research Working Paper No. 2462*, October, Washington D.C.

Detragiache, E., Gupta, P. (2006) "Foreign Banks in Emerging Market Crises: Evidence from Malaysia." *Journal of Financial Stability*, Vol. 2, No. 3, pp. 217-242.

Galindo, A., Micco, A., Powell, A.A. (2005) "Loyal Lenders or Fickle Financiers: Foreign Banks in Latin America." *RES Working Papers 4403*, Inter-American Development Bank, Research Department.

Canales-Kriljenko, J. I., Coulibaly, B., Kamil, H. (2010) "A Tale of Two Regions." *Finance & Development*, Vol. 47, No. 1, pp.35-36.

Martinez Peria, M. S., Powell, A., Hollar, I. V. (2005) "Banking on Foreigners: The Behavior of International Bank Claims on Latin America, 1985-2000." *IMF Staff Paper 53(3)*. Washington DC.

Morgan, D., Strahan, P. (2004), "Foreign Bank Entry and Business Volatility: Evidence from U.S. States and Other Countries," in Ahumada, L.A., Fuentes, J.R., ed., *Banking Market Structure and Monetary Policy*, Santiago: Central Bank of Chile, pp. 241–269.

Moshirian, F. (2001), "International Investment in Financial Services." *Journal of Banking and Finance*, Vol. 25, pp. 317-337.

Reynoso, A. (2002), "Can Subsidiaries of Foreign Banks Contribute to the Stability of the Forex Market in Emerging Economies? A Look at Some Evidence from the Mexican Financial System." NBER Working Paper 8864.

Tschoegl, A. E. (2003), "Financial Crises and the Presence of Foreign Banks." The Wharton Financial Institutions Center, The Working Paper Series No. 03-35.

Van Rijckeghem, C., Weder, B. (2003), "Spillovers Through Banking Centers: A Panel Data Analysis of Bank Flows" Journal of International Money and Finance, Vol. 22, No. 4, pp. 483–509.

Üçüz Açık Ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*

Burcu BERKE

Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi
burcuberke@nigde.edu.tr

Dilek TEMİZ

Doç. Dr., Çankaya Üniversitesi
dilektemiz@gmail.com

Eda KARAKURT

Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Üniversitesi
eda_21_3@hotmail.com

Üçüz Açık ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Özet

Bir ekonomide makroekonomik denge, ülkenin iç ve dış ekonomik dengelerinin birbirine eşitlenmesi ile sağlanmaktadır. İç ekonomik denge, özel kesimin tasarruf-yatırım dengesi ve kamu kesiminin gelir-gider dengesinden (bütçe dengesi) oluşurken, dış ekonomik denge ise cari hesap dengesinden oluşmaktadır. Bu denklem gereği, iç ekonomik dengenin her ikisi de açık verirken cari dengenin de bunlar kadar açık vermesi beklenmektedir. Bu durum "üçüz açık" olarak ifade edilmektedir. Üçüz açık problemi, genellikle iç tasarrufları yetersiz iken potansiyelinin üzerinde büyümeye çalışan ekonomilerde ortaya çıktığı için, Türkiye'de üçüz açık ve büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de 2003Q2-2012Q4 döneminde "üçüz açık" hipotezinin her bir bileşenin (dengelerinin) büyümeye etkisi VAR modeli yoluyla incelenmekte ve bu dengelerin büyümeyi en fazla açıklayan değişkenler olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkiz Açık, Üçüz Açık, Büyüme, Türkiye

The Relationship Between Triple Deficit and Growth: The Case of Turkey

Abstract

Macroeconomic equilibrium in an economy is provided by equalizing of internal and external economic balances. While internal economic balance consists of saving-investment balance of the private sector and the income-expenditure balance of the public sector (budget balance), the external economic balance is comprised of the current account balance. According to this equation, when both internal economic balances gave deficits, it is required that the current account balance is expected to give a deficit up to them. This situation is defined as "triple deficit". Triple deficits are generally a problem occurring in the economies trying to grow over the potential, in which there is an insufficient domestic savings. Therefore, it must have been examined the relationship between triple deficit and growth in Turkey. In this study, the effect of each component (balances) of the "triple deficit" hypothesis on growth are studied by VAR model during period of 2003Q2-2012Q4 in Turkey and it is found that these balances are the most explaining variables the growth.

Keywords: Twin Deficit, Triple Deficit, Growth, Turkey

* Bu çalışma, Eda Karakurt'un "Üçüz Açıklar Hipotezinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye'den Kanıt" başlıklı Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalına ait yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Çalışma, Niğde Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi (BAP) tarafından Yüksek Lisans Tez Projesi (YÜLTEP) olarak desteklendiğinden, birinci ve üçüncü yazarlar, finansal destek için Niğde Üniversitesi BAP birimine teşekkür etmektedir. Ayrıca, bu çalışma 18-20 Ekim, 2014 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen UEK-TEK konferansında sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş halidir.

1. Giriş

Literatürde, bütçe açıklarının hemen hemen tüm iktisadi yaklaşımların temel ilgi alanı içinde olduğu görülmektedir. 1700'li yılların ikinci yarısından 1920'li yılların sonuna kadar hakim olan "Klasik İktisadi Yaklaşımda" ısrarla denk bütçenin (gelir ve gider dengesinin) önemi üzerinde durulurken, bütçe açıklarının ise iktisadi bir istikrarsızlığa yol açacağı ileri sürülmüştür (Barışık ve Kesikoğlu, 2010). Bu görüşün, 1929 iktisadi buhranına kadar bütçe açığı uygulamalarında bir ağırlığının olduğu görülmektedir. Bu buhran sonrasında dünyada oluşan "talep yetersizliği" sorunu, bütçe açığı konusunu bir kez daha gündeme getirmiş ve bu dönemde birçok ülke ekonomisinde bütçe dengesi ve cari dengenin her ikisinin de açık verdiği durumla karşılaşmıştır (Mangır, 2012). Başta ABD, Avrupa ülkeleri ve hatta bazı gelişmiş ülkeler olmak üzere geniş çaplı bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları (ithalatın ihracattan fazla olması) ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bütçe açığı ve cari açık (döviz giderlerinin döviz gelirlerinden fazla olması) arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı sorgulanmaya başlanmış ve literatürde bu ilişki "İkiz Açıklar Hipotezi" (Hypothesis of Twin Deficits) olarak adlandırılmıştır (Marinheiro, 2008: 1042).

Bir ekonomide makroekonomik genel dengenin sağlanmasında iç ve dış dengeyi temsil eden iki önemli ölçüt bütçe açığı ve cari işlemler açığı olmakla birlikte, bunlar arasındaki ilişki ikiz açık olarak bilinmektedir. Literatürde, ikiz açık kavramı, "Geleneksel Keynesyen Yaklaşım" ve "Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi" olmak üzere iki temel iktisadi görüşle açıklanmaktadır. Bunlardan Geleneksel Keynesyen yaklaşım, bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında pozitif bir ilişkinin varlığını savunurken, Ricardocu eşdeğerlik hipotezinde ise bu iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı öne sürülmektedir.

Çeşitli ülke veya ülke grupları için, farklı dönemler ve farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak yapılan uygulamalı çalışmalarda, her iki iktisadi görüşü de destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Sonuçların farklılık göstermesinin nedenleri olarak ülke, dönem ve yöntem farkının yanı sıra, incelenen ülkelerin veya ülke gruplarının siyasi, sosyal, kültürel ve politik yapılarındaki farklılıklar da gösterilebilmektedir.

Literatürde cari işlemler açığı ile birlikte bütçe açığının varlığı ikiz açık hipotezi olarak kabul edilirken, yurt içi tasarruf ile yatırım açığı varlığı altında ise ikiz açık analizi "üçüz açık" (Triple Deficits) şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla, üçüz açık hipotezinde, bütçe açığı, cari işlemler açığı ile yatırım ve tasarruf açığıyla ilişkilendirilip açıklanmaktadır. Türkiye'de ikiz açığa ilişkin çok sayıda çalışma olmasına karşın, üçüz açığa ilişkin çalışmaların sayısının sınırlı olduğu görülmektedir (Tülümce, 2013: 97).

İç ekonomik denge özel kesimin tasarruf ve yatırım dengesi ile kamu kesiminin gelir ve gider dengesinden oluşmaktadır. İç ekonomik dengelerden birisi açık veriyor ve buna dış ekonomik denge, yani cari denge eşlik ediyor ise "ikiz açık" söz

konusu iken, iç ekonomik dengelerden ikisi de açık verdiğinde buna da cari denge eşlik ediyor ise bu durumda artık “üçüz açık” söz konusudur (Eğilmez, 2013).

Türkiye ekonomisi açısından ikiz ve üçüz açıklar sorunlarının oluşumuna bakıldığında zamanla cari işlemler dengesinin önemli hale geldiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak, dış ticaretin giderek önemli bir konuma gelmesi ve artan sermaye hareketliliği ifade edilebilmektedir. Diğer yandan, 1980 yılından sonra dışa açık bir büyüme benimseyen Türkiye’de dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Artan dış açıklar finansal açıklara neden olmuş ve bu da Türkiye’de finansal krizlerin yaşanmasına yol açmıştır. Türkiye’de yaşanan 1994, 2000, 2001 finansal krizleri özellikle cari işlemler dengesinin önemini arttırmıştır (Yükseler, 2009: 3-5).

2000’li yıllarda Türkiye’nin en büyük sorunu bütçe açığı problemi olmasına karşın, sonraki yıllarda bütçe açığında düzelmeler yaşanmış, ancak cari dengede bozulmalar başlamıştır. 2012 yılında ise cari dengede iyileşme gözlenmesine karşın, yeniden bütçe dengesinde bozulmalar görülmüştür. Bir ülkede tasarruflar yatırımlardan fazla ya da yatırımlara eşit iken o ülkenin dış borçlanması gerekmemektedir. Ancak, tasarruflar yatırımlardan düşük iken ülkenin dışarıdan tasarruf ithal etmesi gerekmektedir (Eğilmez, 2013)¹. Ekonomik gelişimin istikrar sağlaması ve çözümlenelerin üretilmesi için bütçe açığı, cari açık ile yatırım ve tasarruf açığı kavramlarının anlaşılması ve iktisadi dengenin sağlanması gerekmektedir.

Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ikiz ve üçüz açıklar hipotezlerine ilişkin teorik yapıya yer verilirken, ikinci bölümde konuyla ilgili yazın incelemesi yapılmakta, üçüncü bölümde Türkiye’de “üçüz açıkların büyümeyi ne yönde etkilediği” 2003Q2-2012Q4 dönemi için Vektör Otoregresif Yöntem (VAR) ile araştırılmakta ve son olarak ise çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

2. Teorik Zemin

İktisadi açıdan cari açık ile bütçe açığı arasındaki ilişkiyi ve dolayısıyla, ikiz açık kavramını açıklamaya çalışan iki temel teorik görüş vardır. Bunlar, “Geleneksel Keynesyen Yaklaşım” ve “Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi”dir.

2.1. Geleneksel Keynesyen Yaklaşım

Geleneksel Keynesyen yaklaşımın, ikiz açık hipotezine ilişkin iki önemli çıkarımı vardır. Bunlardan ilki, bütçe açıkları ile cari açıklar arasında güçlü bir pozitif ilişkinin varlığı, ikincisi ise bu ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari açıklara

---

¹ Tasarruf, gelirin harcanmayan bölümü, yatırım ise tasarrufun, ilerde gelir getirecek üretim kapasitelerine harcanması demektir.

doğru olmasıdır (Alkswani, 2000: 4; Bayrak ve Esen, 2012: 29). Keynesyen görüşte, kamu harcamalarındaki artışlar veya vergi gelirlerindeki azalmalardan kaynaklanan bütçe açıklarındaki artışlar, çıktı ve tüketimde olumlu yönde katkıda bulunarak milli geliri arttırmakta, artan bu gelir ise yabancı mallara olan talebi arttırarak cari açıkları yükseltmektedir (Ata ve Yücel, 2003: 100, 101).

Keynesyen görüş, bütçe ve cari açıklar arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: Ekonomide esnek döviz kuru ve sermaye hareketliliği geçerli iken, kamu harcamalarının artması ulusal tasarrufları azaltmaktadır. Ulusal tasarrufların azalması, faiz oranlarını yükseltmekte ve yabancı yatırımcıları ülkeye çekerek ulusal paranın değerini arttırmaktadır. Değeri yükselen ulusal para ise dış ticaret dengesini ülkenin aleyhine çevirerek cari işlemler dengesinin giderek bozulmasıyla sonuçlanmakta ve ithalat, ihracatın üzerine çıkarak dış dengenin açık vermesine yol açmaktadır. İşte, kamu harcamalarının artması sonucu oluşan bütçe açığının cari işlemler dengesini de bozarak açık vermesine neden olduğu bu duruma “ikiz açık” (twin deficit) denilmektedir (Ay, Karaçor, Mucuk ve Erdoğan, 2004: 76). Dolayısıyla, Keynesyen yaklaşıma göre, bütçe açığı ve cari açık arasında pozitif bir ilişki vardır ve ilişkinin yönü bütçe açıklarından cari açıklara doğrudur.

Genişletici maliye politikası, döviz kurundaki değişmeler ile dış ticaret açığında dolaylı bir etkiye sahip olabilmektedir (Uğur ve Karatay, 2009: 115). “Feldstein zinciri yaklaşımı” olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre, bütçe açıklarının artması kamu kesimi borçlanma gereğini arttırmakta ve iç borçlanmadaki artış sonucu ulusal faiz oranları yükselmektedir. Tam sermaye hareketliliği varsayımı altında, artan faiz oranları yabancı fonların ülkeye girişini hızlandırmakta ve esnek döviz kuru sistemi mevcut iken döviz kuru düşerek ulusal para değerlenmektedir. Bu durum ise ihracatı azaltıcı, ithalatı arttırıcı yönde bir baskı yaratmakta ve dış ticaret açığı oluşmaktadır (Aksu ve Başar, 2005: 3)².

Feldstein zincirine göre, bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişki sermaye hareketlerinin serbesti derecesine bağlı olup faiz oranlarının artması, yurt içine giren sermaye girişlerini hızlandırmaktadır. Sermaye hareketliliği yüksek iken, kısa vadeli sermaye girişi artmakta ve ulusal paraya olan talep de aynı derecede artmış olmaktadır (Uğur ve Karatay, 2009: 115). Bir diğer ifadeyle, bu hipotezde, yüksek sermaye hareketliliği mevcut iken, tasarruflar ve yatırımlar ilişkili değildir ve böyle bir durumda, bütçe açığı ve cari açık birlikte hareket etmektedir (Marinheiro, 2008: 1042).

Literatürde, geleneksel Keynesyen yaklaşımı lehinde olarak ikiz açığın varlığını belirten çalışmalar arasında, Bachman (1992), Diboğlu (1997), İslam (1998),

---

²Feldstein-Horioka bulmacası, 1980 yılında Feldstein ve Horioka tarafından gerçekleştirilen bir çalışma sonucunda gündeme gelmiştir. Bu iktisatçıların yaptıkları çalışmaya göre OECD ülkelerinde yurtiçi tasarruflar ve yatırımlar arasında yüksek bir korelasyon mevcuttur. Buna göre bir ülkede yurtiçi tasarruf oranları yüksek iken yatırım oranları da yüksek olmaktadır (Obstfeld ve Rogoff, 1996: 161).

Vamvoukas (1999), Piersanti (2000), Kutlar ve Şimşek (2001), Akbostancı ve Tunç (2002), Utkulu (2003), Ata ve Yücel (2003), Günaydın (2004), Timur (2005), Salvatore (2006), Baharumshah ve Lau (2007), Mukhtar vd. (2007), Acaravcı ve Öztürk (2008), Kalou ve Paleologou (2012)'un çalışmaları yer almaktadır.

2.2. Ricardocu Eşdeğerlilik Hipotezi

Barro (1974, 1989) tarafından öne sürülen Ricardocu eşdeğerlilik hipotezi, cari açık ve bütçe açıkları arasındaki ilişkinin varlığını ve dolayısıyla ikiz açıklar hipotezini reddetmektedir (Marinheiro, 2008: 1042). Bu hipotezde, dış ticaret dengesi, faiz oranları ve yatırım miktarı, bütçe açığındaki değişimlerden izoledir. Bu yaklaşımın temelinde temel olarak hanehalkının bütçesine yönelik davranışları bulunmaktadır (Bayrak ve Esen, 2012: 30). Bir diğer ifadeyle, bu hipotezde, kamu harcamaları veri iken, borçların vergilerle ikame edilmesi, toplam talep veya faiz oranlarında herhangi bir değişme yaratmamaktadır (Marinheiro, 2008: 1042). Ricardocu eşdeğerlilik hipotezi, hanehalklarının devletin bugün vergi gelirlerinde yaptığı düşüşlerin, gelecekte vergi oranlarını yükselterek telafi edilmesini bekledikleri varsayımı üzerine kurulmaktadır. Dolayısıyla, hanehalklarının bugün bir vergi indiriminin yarattığı harcanabilir gelir artışı, zamanlararası tüketim harcamalarında herhangi bir artış veya değişme yaratmamaktadır (Sever ve Demir, 2007: 50). Çünkü, rasyonel beklentili hanehalkları, gelirlerini gelecekte vergi oranlarında oluşabilecek artışlara karşı kullanmak için bugünden tasarruf etmektedir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 1, 2).

Literatürde, Ricardocu Eşdeğerlilik hipotezini destekleyip ikiz açığın varlığını belirten çalışmalar arasında Laney (1984), Miller ve Russek (1989), Dewald ve Ulan (1990), Feldstein (1992), Rahman ve Mishra (1992), Rosenweig ve Tallman (1993), Winner (1993), Cardia (1997), Kuştepeli (2001), Kaufmann vd. (2002), Arıcan (2005), Afonso ve Rault (2009), Daly ve Siddiki (2009) ve Bolat vd (2011) yer almaktadır.

Sonuç olarak, Ricardocu eşdeğerlilik hipotezi geçerli değil iken, bütçe açığı ve cari açık arasında nedensel bir ilişki vardır. Olasılıklardan biri, cari hesaptan bütçe açığına doğru işleyen tek yönlü nedensellik olup böyle bir durumda, cari hesapta bir kötüleşme, iktisadi büyümeyi azaltmakta ve bütçe dengesinde bozulmalar oluşmaktadır (Marinheiro, 2008: 1042).

2.3. Teorik Yaklaşım

Literatürde milli gelir eşitliği yardımı ile ikiz açık hipotezinin teorik temeli ortaya konulabilmektedir:

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.1)$$

Bu eşitlikte (Y) gayrisafi milli hâsılayı, (I) yatırımları, (G) kamu harcamalarını,

(C) tüketim harcamalarını, ($X-M$) ise net ihracatı ifade etmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2006).

Bir diğer milli gelir eşitlik denklemi ise:

$$Y = C + S + T \quad (1.2)$$

Bu eşitlik denkleminde S tasarrufları, T ise vergileri ifade etmektedir. (1.1) ve (1.2) numaralı denklemler birbirine eşitlenir ise:

$$Y = C + I + G + (X - M) = C + S + T \quad (1.3)$$

Bu eşitlikte X ihracatı, M ithalatı ifade etmektedir (Günaydın, 2004: 145). (1.3) numaralı eşitlikten yola çıkarak ihracat ve ithalat arasındaki farkla "Cari Hesap Dengesi" (CA) gösterilir ise (Krugman ve Obstfeld, 2006):

$$CA = (X - M) = Y - (C + I + G) \quad (1.4)$$

Kapalı bir ekonomide ulusal tasarruflar (S), yatırımlara (I) eşittir. Dışa kapalı bir ekonominin tersine, dışa açık bir ekonomide iktisadi gelirleri arttırmak için iç ve dış yatırımlar kullanılmaktadır (Kutlar ve Şimşek, 2001: 2). Bir diğer ifadeyle, ekonomide üretim, yurtiçi harcamalardan, ve ihracatlar, ithalattan daha yüksek iken, cari hesap ve dış ticaret dengesi pozitifdir. Dolayısıyla, net servet artandır.

Tasarrufları denklem üzerinde göstermek için özel ve kamu tasarrufları arasında ayırım yapılır ise: $S_p = Y - T - C$ ve $S_g = T - G$ olur. Eşitlikte (T) hükümetin hane halkı ve firmalardan aldığı doğrudan vergileri, (S_p) özel kesimin tasarrufları, (S_g) kamu kesiminin tasarruflarını göstermektedir. Bubbradan: S_p ve (1.1) nolu eşitlikler kullanılarak (1.5) no.lu denkleme ulaşılır:

$$S_p + T + C = Y = C + I + G + (X - M)$$

$$S_p + T = I + G + CA$$

$$S_p = I + CA + (G - T) \quad (1.5)$$

denklemini oluşturulabilir. Bu eşitlik,

$$CA = S_p - I - (G - T) \quad (1.6)$$

şeklinde de yazılabilmektedir.

(1.6) nolu denkleme göre ($G - T$) bütçe açığını temsil etmekte ve bütçe açığında bir artış mevcut iken cari açık da (CA) artmaktadır.

Cari açık, finansal bir sermaye girişi veya negatif bir net yabancı yatırıma işaret etmektedir. Diğer şeyler sabit iken, yüksek bir bütçe açığı, negatif bir cari hesap dengesine neden olabilmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2006). Dolayısıyla, bu denklem “ikiz açık hipotezine” karşılık gelmektedir. Eşitlikteki dengeye bakıldığında, bütçe açığı, kamu harcamalarında gerçekleşen geçici bir artışla yükselecektir. Bu yükselme ise toplam ulusal tasarrufları azaltacak ve cari hesap açık yönünde etkilenecektir. Dolayısıyla, bütçe açığının kamu harcamalarının artışıyla birlikte yükselmesi, ülkenin cari hesap fazlalığını azaltma veya cari hesap açığını arttırma yönünde etki etmektedir (Kutlar ve Şimşek, 2001: 3).

Cari hesap üzerine etki konusunda, dış ticaret açığı ve bütçe açığı başka bir denklem üzerinden de değerlendirilerek üçüz açık hipotezine geçiş yapılır ise:

$$(X - M) = (T - G) + (S - I)$$

veya kısaltılmış biçimde:

$$(X - M) = (BA) + (TA) \quad (1.7)$$

biçiminde ifade edilebilir. (1.7) nolu denklemde ($X - M$) dış ticaret açığını, (BA) bütçe açığını, (TA) ise tasarruf açığını göstermektedir. Denklemde dış ticaret açığının özel tasarruf-yatırım açığı ve bütçe açığı toplamına eşit olduğu görülmektedir. Bu eşitlik doğrultusunda iki olası durumla karşılaşabilmektedir. İlk durum, özel tasarruf ve yatırım farkında istikrarlı bir fark mevcut iken, bütçe açığındaki iniş ve çıkışların tamamen dış ticaret açığına etki etmesidir. İkinci durum ise, Ricardocu eşdeğerlilik hipotezine göre tasarruflardaki değişme ile bütçe açığındaki değişimin dengelenmesidir (Günaydın, 2004: 145, 146).

(1.7) nolu denklemde bir ülkenin iç ve dış ekonomik dengelerinin birbirine eşitliği ifade edilmekte ve denkleme göre, iç ekonomik denge açık verdiğinde, dış ekonomik denge aynı oranda açık vermektedir. Burada, milli gelir denklikleri ile iç ekonomik dengedeki bileşenlerden birisi açık verirken, buna cari denge de eşlik ediyor ise “ikiz açık”, iç dengelerden her ikisinin açık vermesine yine cari denge açık vererek tepki veriyor ise bu durumda “üçüz açık” kavramıyla karşılaşılmaktadır (Tülümce, 2013: 100).

3. Yazın İncelemesi

Literatürde, basitten zora doğru olmak üzere farklı yöntemlerle, bütçe açıkları ve cari açıklar arasındaki nedenselliği test eden çalışmaların varlığına rağmen, bu nedenselliğin yönü hakkında bir fikir birliği yoktur. Bunun nedenleri ise kullanılan ampirik metodlar, veri ölçümleri, incelenen dönem ve ülkelerdeki farklılıklardan doğmaktadır.

İkiz açıklara ilişkin uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar incelendiğinde Darrat (1988), Enders ve Lee (1990), Bahmani-Oskooe (1992), Biswas vd (1992), Feldstein (1992), Vamvoukas (1999), Piersanti (2000), Kulkarni ve Erickson (2001), Vyshnyak (2000), Salvatore (2006) gibi çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Bunlardan Darrat (1988), Biswas (1992), Vamvoukas (1999), Kulkarni ve Erickson (2001), Salvatore (2006) bütçe açıkları ile cari açıklar arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Darrat (1988) ve Biswas (1992), ABD için çift yönlü (yani, hem bütçe açıklarından cari açıklara hem de cari açıklardan bütçe açıklarına doğru) bir nedensellik ilişkisi bulurlarken, Vamvoukas (1999), Kulkarni ve Erickson (2001) ile Salvatore (2006) ise, çeşitli ekonomiler için her iki değişken arasında tek yönlü nedenselliği destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Vamvoukas (1999), bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru giden nedensel bir ilişki bulurken, Kulkarni ve Erickson (2001) ise Uzak Doğu ekonomileri için benzer bir nedensellik bulmuşlardır. Salvatore (2006), G7 ekonomileri için bütçe açıkları ve cari açıklar arasında doğrudan güçlü bir ilişki olduğunu ve Vamvoukas (1999) ile Kulkarni ve Erickson (2001)'na benzer olarak, bütçe açıklarının artmasının cari açıklara neden olduğunu belirtmişlerdir (Ay, Karaçor, Mucuk ve Erdoğan, 2004: 78; Uğur ve Karatay, 2009: 104; Bayrak ve Esen, 2012: 32).

Türkiye üzerine ikiz açıkla ilgili olarak birçok çalışma yapılmıştır. Ulusal yazında Bilgili ve Bilgili (1998), Zengin (2000), Kutlar ve Şimşek (2001), Kuştepe (2001), Akbostancı ve Tunç (2002), Utkulu (2003), Ata ve Yücel (2003), Ay, Karaçor, Mucuk ve Erdoğan (2004), Günaydın (2004), Arıcan (2005), Aksu ve Başar (2005), Ünsal (2006), Barışık ve Kesikoğlu (2006), Erkilic (2006), Şimşek (2007), Sever ve Demir (2007), Gök ve Altay (2007), Acaravcı ve Öztürk (2008), Ümit ve Yıldırım (2008), Çelik, Deniz ve Eken (2008), Erdinç (2008), Erdoğan ve Bozkurt (2009), Uğur ve Karatay (2009), Yapraklı (2010), Altıntaş ve Taban (2010), Bahtiyar ve Bakır (2011), Bolat, Belke ve Aras (2011), Mangır (2012), Bayrak ve Esen (2012), Kılavuz ve Dumrul (2012) ve Halıcıoğlu ve Eren (2013)'nin çalışmaları yer almaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı Ricardocu eşdeğerlilik hipotezini benimserken, diğer bir kısmı ise geleneksel Keynesyen yaklaşımı benimsemektedir.

Bilgili ve Bilgili (1998), Türkiye, Singapur ve ABD için bütçe açıklarından cari açıklara doğru herhangi bir ilişki olmadığını ve böylece Ricardocu eşdeğerlilik hipotezinin benimsendiğini ortaya koyarken, Zengin (2000), Kutlar ve Şimşek

(2001), Ay, Karaçor, Mucuk ve Erdoğan (2004), Acaravcı ve Öztürk (2008), Sever ve Demir (2007), Çelik, Deniz ve Eken (2008) ise her iki açık arasında karşılıklı güçlü bir ilişki bularak Keynesyen yaklaşımı destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Bunların yanı sıra, Akbostancı ve Tunç (2002), Erkilic (2006), Türkiye için kısa dönemde bütçe açıklarının cari açıkları kötüleştirdiğini ve nedenselliğin yönünün belli olmadığını bulmuşlardır. Nedenselliğin yönü ile ilgili olarak, Utkulu (2003), Ata ve Yücel (2003), Barışık ve Kesikoğlu (2006) çalışmalarında Türkiye için bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer yandan, Günaydın (2004), Acaravcı ve Öztürk (2008), Yapraklı (2010), Mangır (2012), bütçe açıklarından cari açıklara doğru bir nedenselliğin varlığını destekleyen sonuçlara ulaşırlarken, Ünsal (2006) ise tam tersi cari açıklardan bütçe açıklarına doğru oluşan bir nedensellik ilişkisi ortaya koymuştur. Aksu ve Başar (2005) ise hem kısa hem de uzun dönemde bütçe açıklarının dış ticaret açıklarında önemli bir artışa neden olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tasarruf ve yatırım değişkenlerini analize dahil ederek yapılan üçüz açık ile ilgili çalışmaların sayısı ise oldukça sınırlıdır. Bu konuda, uluslararası yazında Zaidi ve Iqbal (1985), Dooley vd. (1987), Gruber ve Kamin (2007), Chowdhury ve Saleh (2007), Kim ve Roubini (2008), Raju-Mukherjee (2010), Khan ve Saeed (2012)'in çalışmaları dikkati çekmektedir. Zaidi ve Iqbal (1985) çalışmalarında, gelişmekte olan ülkelerde yurt içi tasarruf ve yatırımları analiz ederek, yatırımlardaki artışların tasarruflarda etkili olacağını ve bunun ise dış borçlar ve cari açıklarda önemli bir etki yaratacağını dile getirmişler, dolayısıyla, üçüz açığın varlığına ilişkin bir kanıt ortaya koymuşlardır. Dooley vd. (1987), altmış iki ülke için yaptıkları analizlerinde, tasarruflardaki artışların, cari açıkları azalttığını tespit etmişlerdir. Gruber ve Kamin (2007), altmış bir ülke üzerine çalışarak, artan tasarruf açıklarının, cari açıkları da artırdığını belirterek, bu ülkeler için üçüz açığın varlığını kanıtlamışlardır. Chowdhury ve Saleh (2007), Sri Lanka'da, bütçe açığı, cari açık ve tasarruf-yatırım açığı arasındaki ilişkileri inceleyerek, bunlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtip üçüz açığın varlığını desteklemişlerdir. Kim ve Roubini (2008), ABD'de maliye politikalarının reel döviz kuru ve cari açıklarda yarattığı etkileri analiz etmişler, bir yandan, bütçe açıklarının cari açıkları artırırken, diğer yandan ise özel tasarruflardaki bir artışın ya da yatırımlardaki bir azalışın, döviz kurunda etkili olarak cari açığı yükselttiğini dile getirmişlerdir. Raju-Mukherjee (2010), Hindistan'da bütçe açıkları, özel sermaye birikimi ve net ihracatın dışlanması arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bütçe açığı, yurt içi tasarruflar ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Son olarak, Khan ve Saeed (2012), Pakistan için cari ve bütçe açıkları arasında hem kısa hem de uzun dönemli pozitif bir ilişkinin, cari denge ve yatırımlar arasında ise hem kısa

hem de uzun dönemli negatif bir ilişkinin varlığına ilişkin sonuçlar elde etmişlerdir. Dolayısıyla, bu çalışma ile üçüz açıkların (bir diğer ifadeyle, bütçe ve cari açıklar ile yatırımlar arasında bir ilişkinin) varlığını belirtmişlerdir.

Türkiye’de ise üçüz açığa ilişkin sınırlı sayıda çalışmalar olup bunlar Akıncı ve Yılmaz (2012), Sürekçi (2011) ve Tülümce (2013)’ye aittir. Akıncı ve Yılmaz (2012), 1975-2010 dönemi için yaptıkları çalışmalarında, tasarruf açıkları ile bütçe açıklarının cari açıklarda kısa ve uzun dönemli pozitif etkiye sahip olduğunu belirterek, Türkiye için üçüz açık hipotezinin geçerliliğini vurgulamışlardır. Sürekçi (2011), 1987-2007 dönemi için yaptığı çalışmasında, bir yandan, bütçe açıkları ve cari açık arasındaki ilişkiyi (ikiz açık) destekleyen, diğer taraftan ise tasarruf-yatırım oranı ile cari açık arasındaki ilişkiyi desteklemeyen bulgular elde ederek, Türkiye için üçüz açığın varlığının geçersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Son olarak, Tülümce (2013) ise 1984-2010 dönemi için Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında, ikiz açığın varlığını destekleyen, ancak, üçüz açığın ise geçersizliğini ortaya koyan bulgulara ulaşarak Sürekçi (2011) ile benzer bir sonuca ulaşmıştır.

4. Veri, Model ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak Türkiye’de 2003Q2-2012Q4 döneminde VAR modeli ile “üçüz açıkların büyümeye etkisi” analiz edilmektedir. Veriler *datastream* veri tabanından alınmış olup, ABD doları cinsinden olan veriler kur yardımıyla TL’ye çevrilmiştir. Üçüz açıkların büyümeye etkisini test etmek üzere yedi farklı değişken kullanılmıştır. Bunlar, reel faiz oranı (*rint*), bütçe dengesi/GSYİH (*rbudbal*), tasarruf-yatırım/GSYİH (*rsavinv*), reel efektif döviz kuru (*reer*), enflasyon oranı (*inf*), büyüme oranı (*growth*), cari işlemler dengesi/GSYİH (*rcura*) şeklindedir. Çalışmada reel faiz oranı, Kim ve Roubini (2008)’in çalışmaları referans alınarak nominal faiz oranı (treasury bill rate) ve GSYİH deflatörü farkı şeklinde hesaplanırken, büyüme oranı ise literatürde yaygın olarak kullanıldığı gibi reel kişi başına GSYİH’nin bir dönem gecikmeli yüzdelik farkı

$$\left[\frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \right] * 100$$
 şeklinde hesaplanmıştır. Bir diğer ifadeyle, büyüme oranı, cari dönem reel kişi başına GSYİH’dan, bir önceki dönemki çıkarılıp yine bir önceki dönem reel kişi başına GSYİH’ya bölünerek ve 100 ile çarpılarak bulunmuştur.

Kim ve Roubini (2008)’nin çalışmasında yaptığı sıralama referans alınarak aşağıdaki sıralamaya göre VAR analizi yapılmıştır. Analizde temel amaç “üçüz açıkların büyüme oranını ne yönde etkilediğini” ortaya koymak olmakla birlikte diğer değişkenler ise kontrol değişkeni olarak kullanılmaktadır:

VAR: growth rbudbal rcura rsavinv rint reer inf

Değişkenlerden cari işlemler dengesi ve kişi başına GSYİH verileri ABD doları cinsinden olduğu için kur yardımıyla Türk Lira’sına (TL) çevrilmiştir. Böylece, tüm değişkenlerin TL cinsinden olması sağlanmıştır. Daha sonra, reel efektif döviz kuru

hariç çalışmada kullanılan tüm değişkenler mevsimsellikten arındırılmıştır. Bu yöntem için growth, rbudbal, rcura, rsavinv değişkenleri Tramo Seats analizi ile mevsimsellikten arındırılırken, inf ve rint değişkenleri ise Census X12 yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Reel efektif döviz kurunun ise literatürde mevsimsellikten arındırılması yapılmadığı için çalışmada mevsimsellikten arındırılmadan kullanılmıştır. Çalışmada, farklı mevsimsellikten arındırma yöntemlerinin kullanılmasının nedeni ise Tramo Seats yönteminin inf ve rint değişkenleri için sonuç vermemesidir.

VAR analizi değişkenlerin durağan olmasına bağlı olduğu için ilk olarak değişkenlerin durağan olup olmadıklarını test etmek üzere genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF, 1981), Phillips ve Perron (PP, 1988) ile Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS, 1992) gibi geleneksel birim kök testleri yapılmış ve sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	PP		ADF		KPSS	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
<i>growth</i>	-0.528959 [3] (0.874)	-2.335474 [4] (0.406)	-0.768379 [0] (0.8166)	-2.323040 [0] 0.4120	0.650066 [5] (0.739)***	0.167715[4] (0.216)***
Δ <i>growth</i>	-7.689407 [2] (0.000)***	-7.487372 [1] (0.000)***	-7.476303[0] (0.000)***	-7.430889 [0] (0.000)***		
<i>inf</i>	-3.198368 [1] (0.028)**	-2.995883 [1] (0.147)	-3.146601 [0] (0.0314)**	-2.932013 [0] (0.1643)	0.163643 [3] (0.463)**	0.068977 [3] (0.146)**
Δ <i>inf</i>	-6.196533 [2] (0.000)***	-6.175376 [2] (0.000)***	-6.191320[0] (0.000)***	-6.171402 [0] (0.0001)***		
<i>rbudbal</i>	-8.342072 [2] (0.000)***	-5.341587 [1] (0.000)***	-9.085334[0] (0.000)***	-5.541322[0] (0.0003)***	0.496051[5] (0.463)	0.174749[5] (0.146)
Δ <i>rbudbal</i>					0.593543[4] (0.739)***	0.206664[4] (0.216)***
<i>rcura</i>	-2.231467 [3] (0.199)	-2.200711 [3] (0.476)	-1.930176[0] (0.3155)	-1.711584[0] (0.7265)	0.320063[4] (0.463)**	0.063642 [4] (0.146)**

<i>Arcura</i>	-4.952657 [3] (0.000)***	-4.971309 [3] (0.002)***	-4.870003[0] (0.0003)***	-4.883949[0] (0.0018)***		
<i>reer</i>	-2.975987 [1] (0.046)**	-3.115251 [1] (0.117)	-2.978747[0] (0.0460)**	-2.991483[3] (0.1488)	0.359545[4] (0.463)**	0.142605[3] (0.146)**
<i>Δreer</i>	-7.245201 [2] (0.000)***	-7.137495 [2] (0.000)***	-7.219889[0] (0.0000)***	-3.238591[9] (0.0976)*		
<i>rint</i>	-3.369347 [18] (0.019)**	-3.469992 [4] (0.058)*	-2.461926[3] (0.1332)	-3.535374[0] (0.0497)**	0.753320[5] (0.463)	0.216626[4] (0.146)
<i>Δrint</i>					0.500000[37] (0.739)***	0.193296[16] (0.216)***
<i>rsavin</i>	-2.097016 [2] (0.247)	-2.559793 [1] (0.299)	-2.025809[0] (0.2750)	-2.544232[0] (0.3065)	0.293517[4] (0.463)**	0.104703[4] (0.146)**
<i>Δrsavin</i>	-6.076441 [1] (0.000)***	-6.057731 [1] (0.000)***	-6.076441[0] (0.0000)***	-6.057740[0] (0.0001)***		

Not: Burada “***” “**” “*” sırasıyla, %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini gösterirken, t istatistiklerinin yanında yer alan köşeli parantez içindeki rakamlar ise her bir test için gecikme uzunluklarını göstermektedir. Δ ise birinci farkı göstermektedir. Ayrıca, KPSS test istatistiklerinin altında parantez içinde yer alan değerler, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde KPSS kritik değerleri gösterir. ADF ve PP birim kök testlerinde boş hipotez, “birim kök var” şeklinde iken, KPSS testinde ise boş hipotez, “birim kök yok” şeklindedir.

Tablo 1’e bakıldığında, growth, inf, rcura, reer ve rsavin serileri, PP ve ADF birim kök testlerine göre birinci farklarında durağan [I(1)] iken, KPSS testi ise bunu destekleyerek, serilerin düzeylerinde durağan olmadıklarını göstermektedir. Diğer yandan, rbudbal ve rint değişkenleri ise PP ve ADF testlerine göre düzeylerinde durağan iken, KPSS testi ise bunu teyit ederek, serilerin düzeyde durağan ([I(0)-birim kök yok) oldukları şeklindeki boş hipotezi kabul etmektedir.

VAR analizi, tüm değişkenlerin durağan olmasını gerektirdiği için düzeylerinde durağan olmayan değişkenler birinci farkları alınarak analize dahil edilmiştir.

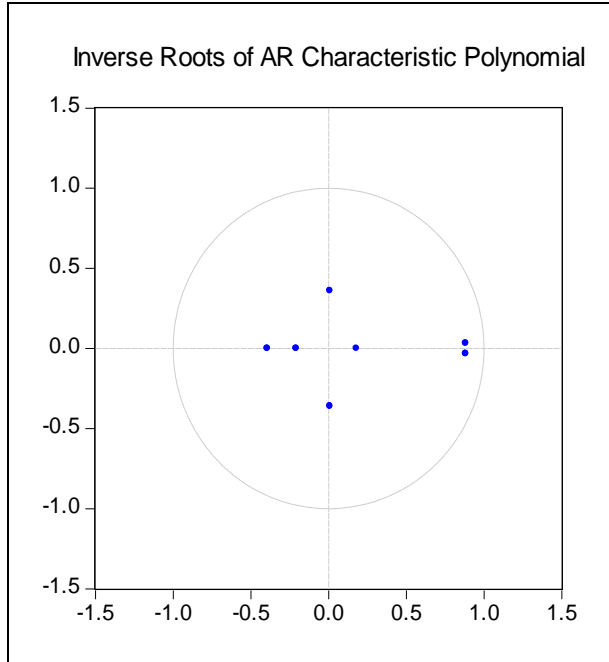
Tablo 2: VAR Analizi için Gecikme Uzunluğu Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC
0	-221.2520	NA	0.001089	13.04297	13.35404
1	-93.32504	197.3731	1.27e-05	8.532859	11.02142*
2	-27.55721	75.16324*	6.95e-06*	7.574698	12.24074
3	35.10003	46.54537	9.89e-06	6.794284*	13.63782

Not: Burada "*" ilgili kritere göre seçilen gecikme uzunluğunu gösterir.

Analizde gözlem sayısının daha az kaybını sağladığı için Schwartz bilgi kriterine (SC) göre gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiş ve VAR tahmini yapılmıştır. Ayrıca, kullanılan ekonometrik program (eviews 7.0), çalışmadaki gözlem sayısı düşük olduğundan 3 gecikmeye kadar tahmin yapılmasına izin vermiştir.

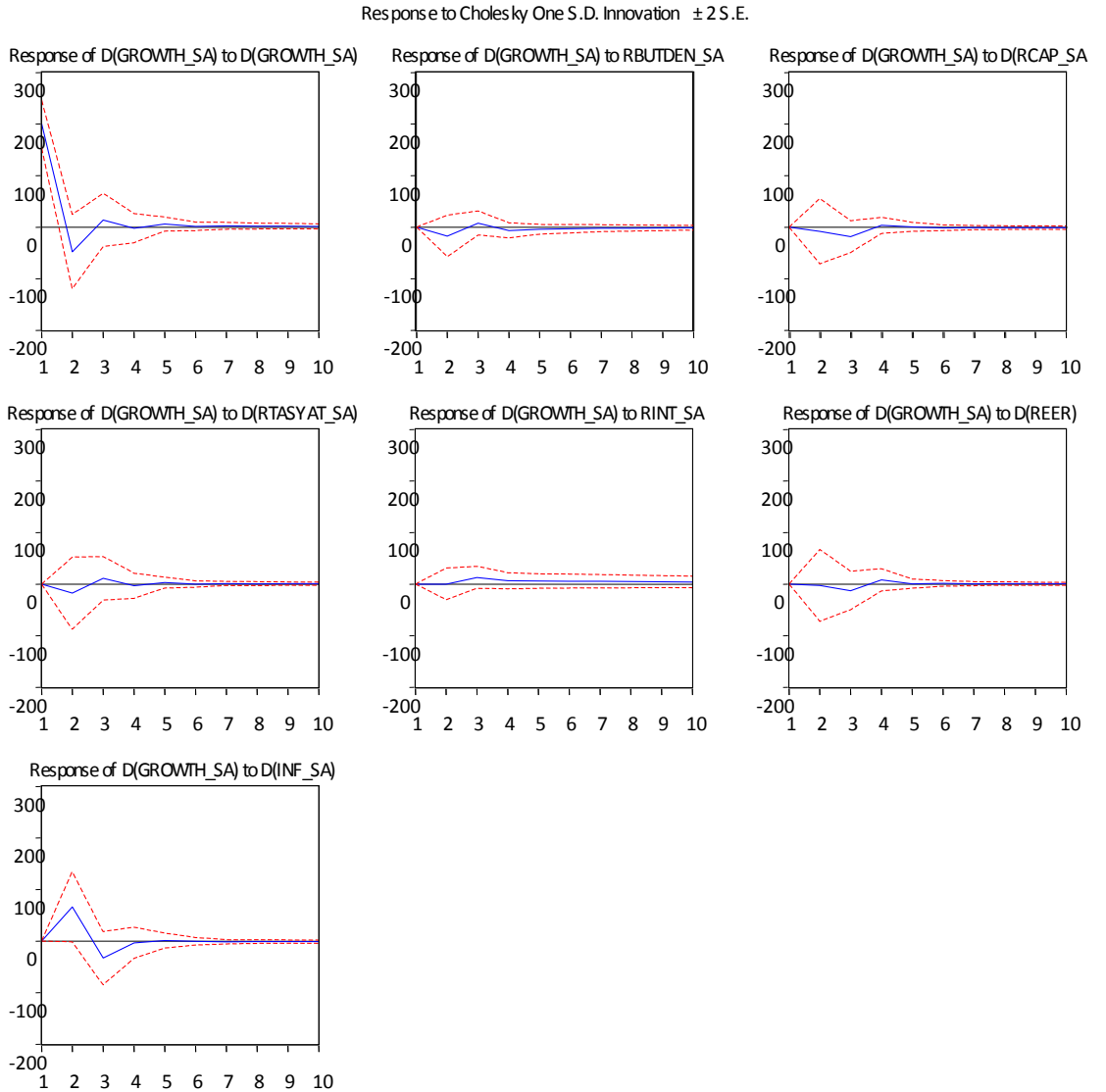
Şekil 1: VAR Analizinin İstikrarlılığı

Şekil 1'e göre AR karakteristik polinomun ters kökleri birim çemberin içinde olduğundan VAR modeli istikrarlıdır.

VAR analizi için diagnostik test sonuçlarına bakıldığında ise serisel korelasyon için LM testi sonucu [$\chi^2(3): 54.91311 (0.261)$] otokorelasyon yok şeklindeki boş hipotezi kabul ederken, değişen varyans test sonucu [$\chi^2 (392): 417.8456 (0.177)$] ise benzer olarak değişen varyans yok şeklindeki boş hipotez kabul etmektedir.

Tablo 3: Etki-Tepki Fonksiyonları

Tablo 3’de her bir değişkene verilen ± 2 standart sapmalı pozitif bir şok karşısında büyüme (*growth*) değişkeninin bu şoklara verdiği tepkiler görülmektedir. 1. grafikte,

büyüme (*growth*) değişkenine pozitif bir şok verildiğinde bu şokun büyümeye olan etkisi görülmektedir. Böyle bir şok, büyümenin kendisini 2. döneme kadar pozitif, ancak azalan biçimde etkilemekte ve 2. dönemde bu etki negatif olmaktadır. Daha sonra 3. dönemde bu etki tekrar pozitive dönmekte ve sıfır çizgisini kestiği noktada ise etkisi anlamlılığını yitirmektedir. 2. grafikte bütçe dengesi/GSYİH (*rbudbal veya aynı anlamda rbutden*) değişkenine verilen ± 2 pozitif bir standart sapmalı şok karşısında büyümenin tepkisi görülmektedir. Böyle bir şok 3. döneme kadar büyümeyi negatif etkilemekte ve bu dönemden sonra biraz pozitive döner gibi olmakla birlikte etki-tepki fonksiyonlarının sıfır çizgisi kestiği 5. dönemde etkisi anlamlılığını yitirmektedir. 3. grafikte cari hesap dengesi/GSYİH (*rcura veya aynı anlamda rcap*) değişkenine verilen ± 2 standart sapmalı pozitif bir şok karşısında büyümenin tepkisi görülmektedir. 4. döneme kadar böyle bir şok büyümeyi negatif yönde etkilemekte ve daha sonra etki anlamlılığını yitirmektedir. 4. grafikte tasarruf-yatırım dengesi/GSYİH (*rsavin v veya aynı anlamda rtasyat*) değişkenine verilen ± 2 standart sapmalı pozitif bir şok karşısında büyümenin tepkisi görülmekte ve 3. döneme kadar etki negatif iken, bu dönemden sonra ise pozitive dönmekte ve giderek anlamlılığını yitirmektedir. 5. grafikte reel faiz oranı (*rint*) değişkenine verilen ± 2 standart sapmalı pozitif bir şokun büyümeye etkisi görülmektedir ve bu etki 2. ve 4. dönemler arasında pozitifdir. 6. grafikte reel döviz kuruna (*reer*) verilen ± 2 standart sapmalı pozitif bir şok karşısında büyümenin tepkisi görülmekte ve bu etkinin 4. döneme kadar negatif olduğu görülmektedir. Son olarak, 7. grafikte enflasyon oranına (*inf*) verilen ± 2 standart sapmalı pozitif bir şok karşısında büyümenin tepkisi görülmekte ve böyle bir etki 3. döneme kadar pozitif ve 3. ve 4. dönemler arasında negatif olup giderek anlamlılığını yitirmektedir.

Tablo 4'da varyans ayrıştırması sonuçlarına göre 1. dönemde büyümenin tamamı (%100'ü) yine kendisi tarafından açıklanırken, zamanla bu açıklama gücü azalmaktadır. 10. döneme gelindiğinde büyümeyi en fazla açıklayan değişkenler sırasıyla %90.42 ile tasarruf-yatırım dengesi/GSYİH, %88.2 ile bütçe dengesi/GSYİH, %85.85 ile cari hesap dengesi/GSYİH, %85.13 ile büyüme, %74.55 ile reel faiz oranı, %48.17 ile reel efektif döviz kuru ve son olarak %11.0 ile enflasyon oranı yer almaktadır. Varyans ayrıştırması sonuçları, Türkiye'de üçüz açıkların (*rsavin v, rbudbal, rcura*) büyümeyi en fazla etkileyen değişkenler olduğunu ortaya koymaktadır

Tablo 4: Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Period	S.E.	D(GROWTH_SA)	RBUDBAL_SA	D(RCURA_S)	D(RSAVINV_SA)	RINT_SA	D(REER)	D(INF_SA)
1	200.41 16	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	217.98 30	89.30573	0.629624	0.141976	0.652199	7.90E-05	0.014155	9.256241
3	222.85 76	85.83487	0.727434	0.831790	0.868715	0.332113	0.337652	11.06742
4	223.29 01	85.51283	0.809451	0.851288	0.887588	0.415475	0.474308	11.04906
5	223.51 07	85.41534	0.843670	0.849824	0.901310	0.486861	0.474222	11.02877
6	223.62 17	85.33637	0.860814	0.852895	0.900418	0.553558	0.477357	11.01858
7	223.72 99	85.26654	0.869246	0.855347	0.902358	0.615035	0.477894	11.01358
8	223.81 27	85.21065	0.875902	0.856404	0.902709	0.665888	0.479839	11.00861
9	223.88 15	85.16504	0.879835	0.857472	0.903615	0.709038	0.480857	11.00414
10	223.93 76	85.12715	0.882069	0.858553	0.904280	0.745511	0.481734	11.00070

5. Sonuç

Türkiye ekonomisi açısından ikiz ve üçüz açıklar sorunlarının oluşumuna bakıldığında zamanla cari işlem dengesinin önemli hale geldiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak, dış ticaretin giderek önemli bir konuma gelmesi ve artan sermaye hareketliliği ifade edilebilmektedir.

İktisadi gelişimin istikrar sağlaması ve çözümlenmelerin üretilmesi için bütçe açığı, cari açık ve yatırım-tasarruf açığı kavramlarının anlaşılması ve ekonomik dengenin sağlanması önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye’de 2003Q2-2012Q4 döneminde VAR modeli ile üçüz açıkların büyümeye etkisi analiz edilmiştir. VAR analizinde özellikle varyans ayrıştırma sonuçları, üçüz açıkların büyüme oranını en fazla etkileyen değişkenler olduğunu ortaya koyarken, etki-tepki fonksiyonları analizi ise bu değişkenlerin büyümeyi negatif yönde etkilediğine işaret etmektedir.

Bir ekonominin yatırım yapmasının ve böylece üretim kapasitesini artırmasının, büyüebilmesi için gerekli koşullar arasında olduğu bilinmektedir. Günümüzde, üretimi arttırmanın genellikle bir yatırım sorunu olduğu görülmektedir ve yatırım yapabilmek için ise tasarruf gereklidir. Dolayısıyla, büyüebilmek için gerekli üretim artışını ve bu artışı sağlayabilmek için gerekli yatırımı yeterli iç tasarrufu ile

karşılayamayan bir toplum dışarıdan tasarruf ithal etmek durumunda kalabilmektedir.

Son dönemde Türkiye'deki makroekonomik dengelere bakıldığında, özel kesimin tasarruflarının yatırımlarını karşılayamadığı ($S < I$, tasarruf-yatırım açığı), kamu kesiminin gelirlerinin giderlerini karşılayamadığı ($T < G$, bütçe açığı), ekonominin döviz gelirlerinin döviz giderlerini karşılayamadığı ($X < M$, cari açık) görülmektedir. Böyle bir durumda uygulanabilecek iki politika söz konusu olabilmektedir. Bunlardan ilki, yatırımları özel kesimin tasarrufları düzeyine indirgemek, diğer bir ifade ile tasarruflar kadar yatırım yapmak ki böyle bir durumda ekonomik büyümeye sekte vurulması muhtemeldir; ikincisi ise, büyümeyi göz önünde bulundurarak, yatırımları arttırmak için dışarıdan tasarruf ithal edilmesidir. Kriz yılları hariç Türkiye'nin, yüksek büyüme hedeflerini tutturabilmek için ikinci politikayı izlediği, sermaye malları, ara malları ve ham maddeleri dışarıdan ithal ettiği ve bu ithalatı finanse edebilmek için dışarıdan tasarruf ithal etmek durumunda kaldığı görülmektedir. Dışarıdan tasarruf ithalinin ise, doğrudan yabancı sermaye girişi ve çoğunlukla da dış borçlanma yoluyla gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin son dönemdeki büyüme hedefleri göz önüne alındığında yapısal reformların gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Acaravcı, A. ve İ. Öztürk (2008), "Twin Deficits Phenomenon: Empirical Evidence From the ARDL Bound Test Approach for Turkey", *Bulletin of Statistics & Economics*, 2(A08), 57-64.
- Afonso, A. ve C. Rault (2009), "Budgetary and External Imbalances Relationship: A Panel Data Diagnostic", *Cesifo Working Paper*, 2559, 1-38.
- Akbostancı, E. ve G. İ. Tunç (2002), "Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model of Trade Balance", *Economic Research Center Working Papers in Economics*, 01/06.
- Akıncı, M. ve Ö. Yılmaz (2012), "Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı", *İMKB Dergisi*, 13(50), 1-29.
- Aksu, H. ve S. Başar (2005), "İkiz açıklar hipotezinin Türkiye açısından araştırılması", *İktisat İşletme ve Finans*, 20, 109-114.
- Alkswani, A. M. (2000), "Twin Deficit Phenomenon in Petroleum Economy: Evidence From Saudi Arabia", *Seventh Annual Conference, Economic Research Forum, Amman*.
- Altıntaş, H. ve S. Taban (2010), "Türkiye'de İkiz Açık Sorunu ve Feldstein- Horioka Hipotezi: ARDL Yaklaşımı ve Nedensellik Araştırması", *Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I*, 15-16 Nisan 2010, Malatya: Bildiri Kitabı, 1704-1734.
- Arıcan, E. (2005), "Ricardocu Denklik Teoremi ve Teorilerde Kamu Açıklarına İlişkin Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Uygulama", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 77-94.
- Ata, A.Y. ve F. Yücel (2003), "Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12), 97-110.
- Ay, A., Karaçor, Z., Mucuk, M. ve S. Erdoğan (2004), "Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003)", *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 12, 75-82.
- Bachman, D. D. (1992), "Why is the US Current Account Deficit So Large? Evidence from Vector Autoregressions", *Southern Economic Journal*, 59(2), 232-240.
- Baharumshah, A.Z. ve E. Lau (2007), "Dynamics of Fiscal and Current Account Deficits in Thailand: An Empirical Investigation", *Journal of Economic Studies*, 34, 454-475.

- Bahmani-Oskooee, M. (1992), "What Are the Long-Run Determinants of the U.S. Trade Balance?", *Journal of Post Keynesian Economics*, 15 (1), 85-97.
- Bahtiyar, G. ve H. Bakır (2011), "Türkiye’de İkiz Açık Hipotezi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 79-88.
- Barışık, S. ve F. Kesikoğlu (2006), "Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 59-82.
- Barışık, S. ve F. Kesikoğlu (2010), "Makro Ekonomik Değişken Olarak Bütçe Açığı-Cari Açık İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar Örneği", *İktisat İşletme ve Finans*, 25(294), 109-127.
- Barro, R. J. (1974), "Are Government Bonds Net Wealth?", *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095-1117.
- Barro, R. J. (1989), "The Ricardian Approach to Budget Deficits", *Journal of Economic Perspectives*, 3(2), 37-52.
- Bayrak, M. ve Ö. Esen (2012), "Bütçe Açıklarının Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkileri: İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", *Ekonomik Yaklaşım*, 23 (82), 23-49.
- Bilgili, E. ve F. Bilgili (1998), "Bütçe Açıklarının Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama", *İktisat, İşletme ve Finans*, 13 (146), 4-16.
- Biswas, B., Tribedy, G. ve P. Saunders (1992), "Further Analysis of the Twin Deficits", *Contemporary Policy Issues*, 10, 104-108.
- Bolat, S. , Belke, M. ve O. Aras (2011), " Türkiye’de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı", *Maliye Dergisi*, 261, 247-364.
- Cardia, E. (1997), "Replicating Ricardian Equivalence Tests with Simulated Series", *The American Economic Review*, 87(1), 65-79.
- Chowdhury, K. ve A. S. Saleh (2007), "Testing the Keynesian Proposition of Twin Deficits in the Presence of Trade Liberalisation: Evidence from Sri Lanka", *Faculty of Business Economics Working Papers*, 2-35.
- Çelik, S., Deniz, P. ve S. Eken (2008), "Eşbütünleşme Analizi ile Altı Gelişmekte Olan Ülke İçin İkiz Açıklar Hipotezi", 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, İzmir.
- Çolak, Ö. F. ve H. Öztürkler (2012), "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi", *Bankacılar Dergisi*, Eylül.

Daly, V. ve J. U. Siddiki (2009), "The Twin Deficits in OECD Countries: Cointegration Analysis with Regime Shifts", *Applied Economic Letters*, 16(11), 1155-1164.

Darrat, A. F. (1988), "Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits?", *Southern Economic Journal*, 54(4), 879-887.

Dewald, W. G. ve M. Ulan (1990), "The Twin-Deficit Illusion", *Cato Journal*, 9(3), 689-707.

Dibooğlu, S. (1997), "Accounting for US Current Account Deficits: An Empirical Investigation", *Applied Economics*, 29(6), 787-793.

Dooley, M.P., Frankel, J.A. ve D. Mathieson (1987), "International Capital Mobility in Developing Countries vs. Industrial Countries: What do Saving-Investment Correlations Tell Us?" NBER Working Papers, 2043, National Bureau of Economic Research, Inc., 503-530.

Eğilmez, M. (2013), "Kendime Yazılar", <http://www.mahfiegilmez.com/2013/08/ucuz-ackl-turkiye.html>, (Erişim: 01/08/2014)

Enders, W ve B. Lee (1990), "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?", *The Review of Economics and Statistics*, 72 (3), 373-381.

Erdinç, Z. (2008), "İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye’de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 209-222.

Erdoğan, S. ve H. Bozkurt (2009), "Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: MGARCH Modelleri ile Bir İnceleme", *Maliye Finans Yazıları*, 23(84), 156-198.

Erkılıç, S. (2006), *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Yayınları.

Feldstein, M. (1992), "The Budget and Trade Deficits Aren’t Really Twins", NBER Working Paper, No. 3966, 1-11.

Gök, B. ve O. Altay (2007), "Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezi: 1989 -2005", *TISK Akademi*, 2007(1), 187-197.

Gruber, J.W. ve S. Kamin (2007), "Explaining the Global Pattern of Current Account Imbalances", *Journal of International Money and Finance*, 26(4), 500-522.

Günaydın, İ. (2004), "Bütçe ve Ticaret Açıkları Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 15 (52-53):143-159.

Halicioğlu, F. ve K. Eren (2013), "Testing Twin Deficits and Saving-Investment Nexus in Turkey", MPRA Paper, 50098, University Library of Munich, Germany.

- Islam, M. F. (1998), "Brazil's Twin Deficits: An Empirical Examination", *Atlantic Economic Journal*, 26(2), 121-128.
- Kalou, S. ve S. M. Paleologou (2012), "The Twin Deficits Hypothesis: Revisiting an EMU Country", *Journal of Policy Modeling*, 34, 230-241.
- Kaufmann, S., Scharler, J. ve G. Winckler (2002), "The Austrian Current Account Deficit: Driven By Twin Deficits or by Intertemporal Expenditure Allocation?", *Empirical Economics*, 27(3), 529-542.
- Khan, M. A. ve S. Saeed (2012), "Twin Deficits and Saving-Investment Nexus in Pakistan: Evidence from Feldstein-Horioka Puzzle", *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(3), 1-36.
- Kılavuz, E. ve Y. Dumrul (2012), "İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği Teori ve Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3-4.
- Kim, S. ve N. Roubini (2008), "Twin Deficit or Twin Divergence? Fiscal Policy, Current Account and Real Exchange Rate in the US", *Journal of International Economics*, 74(2), 362-383.
- Krugman, P. ve M. Obstfeld (2006), "International Economics: Theory & Policy", http://elsa.berkeley.edu/~obstfeld/182_sp06/chapter12.pdf, (Erişim: 01/10/2014).
- Kulkarni, K. G. ve Erickson, E. L. (2001), "Twin Deficit Revisited: Evidence From India, Pakistan And Mexico", *The Journal of Applied Business Research*, 17 (2), 97-104.
- Kuştepel, Y. R. (2001), "An Empirical Investigation of the Feldstein Chain for Turkey", *DEÜ İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 99-108.
- Kutlar, A. ve M. Şimşek (2001), "Türkiye'de Bütçe Açıklarının Dış Ticaret Açıklarına Etkileri, Ekonometrik Bir Yaklaşım: 1984-2000", *Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 16 (1), 1-13.
- Laney, O. L. (1984), "The Strong Dollar, the Current Account, and the Federal Deficits: Cause and Effect", *Federal Reserve Bank of Dallas, Economic Review*, 1-14.
- Mangır, F. (2012), "Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezi Testi (1980-2011)", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (2), 136-149.
- Marinheiro, C. F. (2008), "Ricardian Equivalence, Twin Deficits, and The Feldstein-Horioka Puzzle in Egypt", *Journal of Policy Modeling*, 30, 1041-1056.

Miller, S. M. ve F. S. Russek (1989), "Are the Deficits Really Related?", *Contemporary Economic Policy*, 7 (4), 91-115.

Mukhtar, T., Zakaria, M. ve M. Ahmed (2007), "An Empirical Investigation for the Twin Deficits Hypothesis in Pakistan", *Journal of Economic Cooperation*, 28(4), 63-80.

Obstfeld, M. ve K. Rogoff (1996), *Foundations of International Macroeconomics*, The MIT Press.

Piersanti, G. (2000), "Current Account Dynamics and Expected Future Budget Deficits: Some International Evidence", *Journal of International Money and Finance*, 19, 255-271.

Phillips, P. C. B. ve P. Perron (1988), "Testing for Unit Roots in Time Series Regression," *Biometrika*, 75, 335-346.

Raju, S. ve J. Mukherjee (2010), "Fiscal Deficit, Crowding out and the Sustainability of Economic Growth the Case of Indian Economy", *Asie Visions*, 31, 1-31.

Rahman, M. ve B. Mishra (1992), "Cointegration of US Budget and Current Account Deficits: Twins or Strangers?", *Journal of Economics and Finance*, 16(2), 119-127.

Rosenzweig, J.A. ve E. W. Tallman (1993), "Fiscal Policy and Trade Adjustments: Are The Really Twins?", *Economic Inquiry*, 31(4), 580-594.

Salvatore, D. (2006), "Twin Deficits in the G-7 Countries and Global Structural Imbalances", *Journal of Policy Modelling*, 28, 701-712.

Sever, E. ve M. Demir (2007), "Türkiye’de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 47-63.

Şimşek, S. (2007), "Bütçe Açığı ve Türkiye’ de Bütçe Açığının Finansmanı", *Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, S.B.E., Eskişehir.

Timur, Y. (2005), "Cari İşlemler ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi, S.B.E, Kayseri.

Tülümce Y. S. (2013), "Türkiye’de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (1984-2010)", *Maliye Dergisi*, 165, Temmuz-Aralık, 97-114.

Uğur, A. A. ve P. Karatay (2009), "İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar", *Sosyoekonomi*, 101-122.

Utkulu, U. (2003), "Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları", *DEÜ İİBF Dergisi*, 18(1), 45-61.

Ümit, A. Ö. ve K. Yıldırım (2008), "İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Analizi", İktisat İşletme ve Finans, 23(267), 116-132.

Ünsal, H. (2006), "Kamu Açıkları İle Ödemeler Bilançosu Açıkları Arasındaki Etkileşim: 1980 Sonrası Türkiye Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara.

Vamvoukas, G. A. (1999), "The Twin Deficits Phenomenon: Evidence From Greece", Applied Economics, 31, 1093-1100.

Vyshnyak, O. (2000), "Twin Deficits Hypothesis: The Case of Ukraine", <http://eerc.kiev.ua/research/matheses/2000/pdf/Vyshnyak.pdf>, (Erişim: 20.08.2014).

Winner, L. E. (1993), "The Relationship of The Current Account Balance and The Budget Balance", The American Economist, 37(2), 78-84.

Yapraklı, S. (2010), "Türkiye'de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(4), 141-163.

Yükseler, Z. (2009), "Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumunu", www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf.

Zaidi, I. ve M. Iqbal (1985), "Saving, Investment, Fiscal Deficit, and the External Indebtedness of Developing Countries", World Development, 13(5), 573-588.

Zengin, A. (2000), "Twin Deficits Hypothesis (The Turkish Case)", First International Joint Symposium on Business Administration, Gökçeada Çanakkale, Bildiri Kitabı, 217-228.

Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz

Kurtuluş BOZKURT

Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi
Söke İşletme Fakültesi,
Bankacılık ve Finans Bölümü
kurtiboz_48@hotmail.com

Aytaç PEKMEZCİ

Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü
aytac0803@yahoo.com

Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz

Özet

Bu çalışma ile amaçlanan Türk turizm sektörü için talep ve kur şokları arasındaki ilişkiyi teorik ve ampirik olarak incelemektir. Bu çerçevede Ocak 1996-Eylül 2012 dönemi için talep şoklarının göstergesi olarak turist sayılarının standart hatası ve kur şoklarının göstergesi olarak da dolar kurunun standart hatası kullanılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında turizm talebi şokundan döviz kuru şokuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, uzun dönemde döviz kuru şoku ile turizm talebi şoku arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru Şoku, Talep Şoku, Türk Turizm Sektörü, Nedensellik Analizi.

Tourism Demand and Exchange Rate Shocks: An Empirical Analysis For Turkish Tourism Sector

Abstract

This study aims to analyze the relationship between demand and exchange rate shocks for Turkish tourism sector theoretically and empirically. In this context, the standard error of the number of tourist and the standard error of exchange rate was used as an indicator of demand shock and exchange rate shock for January 1996 and September 2012, respectively. In light of the findings, a unidirectional causality has been found from tourism demand shock to exchange rate shock. Moreover, it is reached to conclusion that there is a negative long run relationship between tourism demand shock and exchange rate shock.

Keywords: Exchange Rate Shock, Demand Shock, Turkish Tourism Sector, Causality Analysis .

1. Giriş

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin küresel ekonomiye entegrasyon süreci ile birlikte küresel ekonomik krizlerden ve finansal gelişmelerden çok fazla etkilendiği, hatta son çeyrek yüz yılda ise küresel finans piyasalarında yaşanan krizlerin özellikle hizmet sektöründe ciddi kırılmalara yarattığı görülmektedir. Zira ekonomik krizleri finans boyutu ile açıklamaya çalışan; birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz modelleri olarak adlandırılan çalışmalara bakıldığında bu modellerin en temel özelliğinin krizin yansımalarının döviz kurunda ve ödemeler bilançosunda kendisini göstermesidir.

Özellikle Türkiye'de hizmetler sektörünün en önemli alt sektörlerinden biri olan turizm sektöründe fiyat rekabetine ve faktör maliyetlerine dayalı bir rekabet

stratejisinin izleniyor olması döviz piyasalarındaki dalgalanmalar açısından kur şoklarını sektör açısından önemli kılmaktadır. Diğer taraftan, turizm sektörü diğer sektörler ile kıyaslandığında şoklardan çok çabuk bir biçimde etkilenebilmektedir. Turizm sektörünü etkileyebilecek önemli şok kaynakları güvenlik olayları, politik ve siyasi kargaşalar, terör, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, doğal afetlerdir. Buna karşın başta petrol fiyatlarında yaşanan şoklar olmak üzere döviz kuru şoklarının turizm sektörü üzerindeki etkileri ise yeni yeni tartışma alanı bulmaktadır. Bu bağlamda ciddi miktarlarda sabit sermaye yatırımlarının yapıldığı ve çok riskli bir yatırım alanı olarak görülen turizm sektöründe kur şoklarının etkileri son derece önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle kur ve talep şoku kavramları, ikinci olarak turizm sektörü açısından kur ve talep şokları arasındaki ilişki, teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak Türk turizm sektörü için Ocak 1996- Eylül 2012 dönemini kapsayan bir zaman serisi oluşturularak kur şoku verileri ile turizm talebi şokları arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Turizm literatüründe doğrudan döviz kuru ve turizm talebi arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. Literatür açısından öncü olarak kabul edilebilecek Crouch (1994) çalışmasında döviz kurunun turizm talebinin tahmin edilmesinde önemli bir etken olduğu ifade edilmiştir. Yine benzer şekilde Toh, Khan ve Ng (1997); İçöz vd. (1998); Webber (2001); Eilat ve Einav (2004); Dritsakı (2004); Patsouratis vd. (2005); Gallego vd. (2007) çalışmalarında da döviz kurunun turizm talebini belirleyen önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bahar (2007) çalışmasında Türkiye için devalüasyonun dolaylı olarak döviz kurundaki değişmelerin turist sayısı üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve bu dönemlerde döviz kurundaki artış ile birlikte turist sayısında da önemli bir artış olduğu gözlenmiştir.

Buna karşın Eugenio-Martin ve Morales (2004); Mervar ve Payne (2007); Demirel vd. (2008) çalışmalarında döviz kurlarındaki dalgalanmalar ile turist sayıları arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Özellikle Demirel vd. (2008) çalışmasında Türkiye'ye en fazla turist gönderen ve göreceli gelir seviyesi yüksek olan ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerden gelen turistler için döviz kuru dalgalanmalarının anlamlı etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine Narayan (2004) çalışmasında ise döviz kuru ile turizm talebi arasında ters yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Diğer taraftan turizm ekonomisi literatüründe şokların (çoğunlukla sosyo-kültürel) turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda serilerin durağan olup olmadığının analizi üzerinden şokların etkilerini yorumladıkları görülmektedir. Dolayısıyla şokların ilgili değişkenlere ait seriler üzerindeki etkisinin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunu

araştıran az sayıda bilimsel araştırmalar mevcuttur. Bunlardan ilki Narayan (2005), Fiji için 1970-2002 yıllarını kapsayan çalışmasıdır. Narayan burada “turist harcamaları” serisinin durağanlığını önce ADF testi ile araştırmış ve incelenen serinin durağan olmadığını, Zivot-Andrews ve Lumsdaine-Papell testleri askeri darbe dönemlerine denk gelen yapısal kırılmanın dikkate alınması halinde serinin durağan olduğunu göstermiştir.

Bhattacharya ve Narayan (2005) çalışmasında 1980-1999 dönemi için Hindistan’a gelen 10 ülkenin “turist sayısı” serisinin durağan olup olmadığını hem zaman serileri ve hem de panel birim kök testi ile incelemiştir. Panel birim kök testi, serilerin durağan olduğunu gösterirken, zaman serisinde bunun tam tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Doğal felaketler ve sınır ihlalleri gibi dışsal şokların Hindistan’a gelen ziyaretçiler üzerinde herhangi bir kalıcı etkisinin olmadığı yani serilerin durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Bu faktörlerin ülkenin turizm sektörü üzerindeki etkisinin geçici ve kısa dönemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Narayan (2008) çalışmasında 1991-2003 dönemi için Avustralya’ya 28 ayrı ülkeden gelen “turist sayısı” serisinin durağanlığını incelemiştir. Panel birim kök testleri serilerin durağan olduğunu göstermiş ve bireysel birim kök testleri ise sadece yapısal kırılmanın dikkate alındığı durumda bu sonucu desteklemiştir. Asya finansal krizi ve 11 Eylül terörist saldırıları gibi önemli iki yapısal kırılma durumunda Avustralya’ya diğer 28 ülkeden gelen ziyaretçi sayısında da %79’luk bir düşüş gözlemlenmiştir.

Narayan ve Prasad (2008) çalışmasında Lee-Strazicich birim kök testi yardımıyla bir ve iki yapısal kırılma testlerini kullanarak 4 pasifik ülkenin reel efektif döviz kurlarının durağanlığını incelemiştir. Papua Yeni Gine ve Fiji için 1979-2003, Solomon Adaları için 1978-2004 ve Samoa için ise 1975-2003 yıllarına ait zaman serileri oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre Papua Yeni Gine ve Samoa için döviz kuru oranları durağan diğer bir deyişle, şokların reel döviz kurları üzerindeki etkisi geçici; Fiji ve Solomon Adaları için ise durağan değil yani şokların etkisinin kalıcı olduğu sonucuna varılmıştır. Döviz kurlarının değişmesinin satın alma gücü paritesi üzerinde yarattığı etki kalıcı ise şokların etkisi kalıcı; eğer satın alma gücü paritesi üzerinde yaratılan etki geçici ise şokların etkisi de geçici olacaktır. Benzer şekilde, toplam talepte kalıcı bir kayma yaratıyorsa şokların etkisi kalıcı; toplam talebi kaydırmadan sadece dalgalanmaya neden oluyorsa şokların etkisi geçicidir.

Sivri (2010) çalışmasında Türkiye ekonomisinin 1963-2008 dönemi için turist sayısı, yaptıkları harcamaları ve kişi başına turist harcamalarının durağanlığı incelemiştir. Yapısal kırılmanın dikkate alınmadığı durağanlık testi (Ng-Perron testi), serilerin durağan olmadığını göstermektedir. Buna karşılık bir ve iki yapısal kırılmaya izin

veren durağanlık testleri (Zivot-Andrews ve Lee-Strazicich) kullanıldığında, serilerin durağan olduğu ortaya çıkmıştır.

Narayan (2011) çalışmasında 1976-2004 döneminde Avustralya için teorik olarak geliştirilen bir makro model çerçevesinde turizm harcamaları ile GDP üzerindeki değişimlere şokların geçici ya da kalıcı bir etkisinin olup olmadığını ARDL testi ile araştırmıştır. Turizm harcamaları ile GDP arasında ortak trend ve döngüsellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca turizm harcamalarında şoklarının geçici etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Model ve Veri Seti

Bilindiği üzere iş çevrimleri teorilerinin temel yaklaşım noktası gelirdeki dalgalanmaların nedenlerini açıklamaya çalışmasıdır. Yani 'deki değişimin nedenlerini belirlemesidir.

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} \quad (1)$$

Ancak gelirdeki değişim (ΔY) doğası gereği otoregresif bir süreci içerisinde barındırmaktadır. Bu otoregresif süreci Eşitlik (2)'deki gibi göstermek mümkündür.

$$\Delta Y_t = p\Delta Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Denklemden u_t , otoregresif süreçle bağlantılı olarak şokların etkilerini yansıtan hata terimini ifade etmektedir. Diğer taraftan p ; $p \in [0,1)$ koşulu altında sabit bir katsayıdır. Bu süreç dâhilinde pozitif bir şokun ($u_t > 0$) çıktı düzeyini arttıracak buna karşın negatif bir şokun ise ($u_t < 0$) tam aksine çıktı düzeyini azaltacağını söylemek mümkündür.

Burada bahsedilen şok kavramı genel anlamda makro ekonomik bir şok tanımını içermektedir ve spesifik bir şok tanımı da otoregresif süreci içereceği söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışma için geçerli olacak otoregresif süreci içerisinde barındıran ve ortalaması sıfırdan farklı, normal dağılıma sahip turizm talebi şok süreci aşağıdaki Eşitlik (3)'deki gibi ifade edilebilir.

$$\ln \delta_{t-s,t} = \ln \delta_{t-s} + \varepsilon_t^{t-s} \quad (3)$$

Burada $\ln \delta_{t-s,t}$ Türkiye'ye yönelik turizm talebini ve ε_t^{t-s} 'da otoregresif süreçle bağlantılı olarak talep şoklarının etkilerini yansıtan hata terimini ifade etmektedir.

Yine benzer şekilde otoregresif bir süreci içerisinde barındıran ve ortalaması sıfırdan farklı, normal dağılıma sahip döviz kuru şoku ise aşağıdaki Eşitlik (4)'deki gibi ifade edilebilir.

$$\ln \delta_{dk-s,t} = \ln_{dk-s} + \varepsilon_t^{dk-s} \quad (4)$$

Diğer taraftan çalışma kapsamında kullanılan veriler Türkiye için aylık olarak Ocak 1996- Eylül 2012 dönemine ait döviz kuru (DK, ABD Doları) ile turist sayısı (T) verileridir. Turist sayısı verileri T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının, döviz kuru verileri de T.C. Merkez Bankasının istatistik veri tabanlarından elde edilmiştir.

Bu noktada ilk olarak verilerin logaritmik formları kullanılarak Eşitlik (3) ve (4)'deki regresyon modelleri tahmin edilmiş ve talep şoklarının göstergesi olarak kullanılan ε_t^{t-s} ile döviz kuru şoku kurunun göstergesi olarak kullanılan ε_t^{dk-s} değerleri hesaplanmıştır. İkinci aşamada ise hesaplanan şok serilerinin ADF birim kök testi ile durağan olup olmadığı analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada ise Granger nedensellik analizi uygulanarak ilgili seriler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı analiz edilmiştir. Son aşamada ise tespit edilen nedensellik ilişkisi kapsamında nedensellik ilişkisinin yönü ve söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını anlamak için Johansen eşbütünleşme testleri ($\lambda_{\max}$ ve λ_{trace}) yapılmıştır.

Kullanılan testlerde literatürde en çok tercih edilen $\alpha = 0.05$ anlamlılık düzeyi kullanılmıştır. İlk etapta incelenen değişkenlere ADF Birim kök testinin sabit terimli modeli sonucuna göre Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Bu analiz için gerekli olan en uygun gecikme uzunluğu seçiminde asimptotik olarak daha tutarlı sonuçlar veren Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır (Lütkepohl, 1993).

4. Ekonometrik Yöntem

Ekonometrik zaman serisinde, değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için sağlanması gereken en önemli varsayım, kurulan regresyon modellerinde analizi yapılan serilerin durağan olması gerektiridir. Bu etkin ve tutarlı tahminler için gerekli bir varsayımdır. Zaman serisinin ortalaması ile varyansı zaman içerisinde sistematik olarak değişmiyorsa ve kovaryans zamana değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağanlık söz konusudur. Bu nedenle durağanlık, zaman serisi ekonometrisinde en önemli kavramlardan biridir. Ancak ekonometrik zaman serileri, zaman içinde özellikle artma eğiliminde olduğundan serilerin çoğu durağan değildir.

Durağan serilerde serilerin dengeden uzaklaşmasına neden olan etkiler genellikle kısa vadede etkilerini kaybeden dışsal şoklardır. Geçici kabul edilen bu şoklar uzun vadede serinin dengesini bozmayacağından oluşturulan regresyon modelleri geçerli olacaktır. Durağan olmayan değişkenlerin regresyon analizinde kullanılmasının yaratacağı sahte regresyon başta olmak üzere birçok sakınca vardır. Bu yüzden durağan olmayan zaman serileriyle yapılan analizler genelde güvenilir sonuçlar vermemektedir. Bu nedenle durağan serilerin kullanılması halinde bu sorunların önemli ölçüde giderileceği gerçeği üzerinde yoğun bir biçimde incelemeler başlamış ve bu amaçla birçok teknik geliştirilmiştir (Gujarati, 2005).

İlgilenilen ekonomik serilerin durağan olup olmadıkları birim kök testleriyle incelendikten sonra seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı eşbütünleşme analizi ile belirlenir. Eşbütünleşme analizi seriler durağan olmadığında, serilerin doğrusal bileşiminin durağan olabileceğini ve bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Granger nedensellik analizi ile belirlenmektedir.

Eşbütünleşme analizi ile her biri ayrı ayrı durağan olmayan iki ya da daha fazla zaman serisi arasındaki ilişki açıklanabilmektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, bu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği anlamına gelmektedir (Enders, 1995).

Xt ve Yt birinci dereceden farkı I(1) alınmış iki zaman serisi olmak üzere bu iki serinin doğrusal birleşimi de I(1) olacaktır. Ancak bazı koşullarda iki I(1) değişkeninin doğrusal birleşimi I(0) olan bir değişken ortaya çıkarsa bu iki değişkene eşbütünleşik seriler denir (Cromwell et al, 1994).

Uygulamada çok sayıda eşbütünleşme testi olmasına karşın Johansen eşbütünleşme testi çoğunlukla başvurulan bir test konumundadır. Johansen testinin temeli matris rankı ile karakteristik kökler arasındaki ilişkidir. Aslında bu test EG testinin çok denklemlili genelleştirilmesinden ibarettir (Bozkurt, 2007; Kutlar, 2005; Pekmezci, 2011).

Engle-Granger (EG), iki ya da daha fazla değişken arasında bir denge ilişkisi olabileceğini göstermiştir. Popüler bir yaklaşım olmasına karşın değişkenler arasında birden fazla denge ilişkisi söz konusu olduğunda, sadece bir denge ilişkisi varmış gibi bir kısıtlamaya gidilmektedir. Bunun kapsamını genişletmek için Johansen (1988), çoklu eşbütünleşme vektörünün tahmin edilmesinde vektör otoregresif (VAR) modeli ile en çok olabilirlik yöntemine dayanan bir test geliştirmiştir.

Diğer taraftan; Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) tek denklem yaklaşımının zayıf dışsallık, iyi tanımlanmış sınırlı bir dağılıma sahip olmaması ve tek eşbütünleşik vektör varsayımlarından kaynaklanan zorlukları ortadan kaldıran ve en çok olabilirlik yöntemine dayanan bir sistem yaklaşımı ortaya koymuşlardır.

Johansen eşbütünlük testleri birden fazla eşbütünlük vektörün belirlenmesine olanak sağlamaktadır. İstatistiksel özellikleri bakımından Johansen testinin EG testine göre daha güçlü olduğu genellikle kabul görmektedir (Charemza ve Deadman, 1993). Bu çalışmalarda ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını anlamada En Büyük Özdeğer (Imax) ve İz (Itrace) istatistikleri kullanılır. Değişkenler arasındaki tüm eşbütünlük ilişkiler bir bütünlük içinde eşanlı olarak gözlenmektedir (Bozkurt, 2007; Kar, 2001). Kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını anlamada kullanılan Imax ve Itrace istatistikleri Eşitlik (5)'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$\lambda_{\text{trace}} = -T \sum_{i=r+1}^k \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad \lambda_{\text{max}} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (5)$$

Burada r değişkenler arasında en fazla eşbütünlük vektör sayısını göstermektedir. λ_{trace} eşbütünlük vektörlerin sayısını, λ_{max} eşbütünlük vektörlerin anlamlılığını sınamaktadır. λ_{max} ve λ_{trace} testi ile "X ile Y serisi arasında eşbütünlük ilişkisi yoktur" şeklindeki H_0 hipotezi test edilir. $\lambda_{\text{trace}} > \lambda_{\text{TKritik}}$ veya $\lambda_{\text{max}} > \lambda_{\text{MKritik}}$ ise H_0 hipotezi reddedilir ve seriler arasında eşbütünlük ilişkisi vardır (Enders, 1995; Johansen ve Juselius, 1990).

EG eşbütünlük testinde bağımlı-bağımsız değişken ayrımı yapılması gerekli iken Johansen yaklaşımının temelinde modeldeki tüm değişkenlerin bağımlı değişken kabul edilmesi ve normalleştirme için değişken seçimine gerek duyulmaması yatmaktadır. Johansen var olabilecek tüm farklı eşbütünlük ilişkilerinin tahminine olanak veren bir test geliştirmiş ve bunlarla ilgili istatistiksel testleri oluşturmuştur (Tarı, 2010). Bu test, ilgilenilen değişkenler arasındaki en fazla sayıda eşbütünlük vektörünü belirlemek ve parametrelerin en çok olabilirlik tahminlerini elde etmek için kullanılmaktadır (Holden ve Thompson, 1992).

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi, verileri doğru bir istatistiksel modele oturtabilmek için önemli bir aşamadır. Ayrıca iktisadi modellerde değişkenlerin sınıflandırılmasında yol göstericidir. Nedenselliğin yönü belirlendiğinde değişkenlerin hangisinin bağımlı hangisinin bağımsız olduğu ortaya çıkacaktır (Zellner, 1988).

İstatistiksel olarak nedenselliği, bir zaman serisi değişkeninin gelecekteki tahmin değerlerinin, kendisinin ya da ilişkili başka bir zaman serisi değişkeninin geçmiş dönem değerlerinden etkilenerek elde edilmesi olarak tanımlamak mümkündür. Nedensellik analizinin temel koşulu değişkenlerin durağan olmasıdır (Işığışok, 1994). Değişkenler durağan ise nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü hakkında bilgi veren Granger, Sims ve Haugh gibi farklı nedensellik analizleri kullanılabilir. Ampirik

çalışmalarda Granger nedensellik analizi uygulamadaki kolaylığı nedeniyle en çok tercih edilen yöntemdir. Granger nedensellik ilişkisi Eşitlik (6) ve (7)'de durağan olduğu bilinen seriler için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yer değiştirmesiyle elde edilen otoregresif modeller ile açıklanmaktadır.

$$X_t = c_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + u_t \quad (6)$$

$$Y_t = c_2 + \sum_{i=1}^k \chi_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i X_{t-i} + v_t \quad (7)$$

Eşitliklerde yer alan u_t , v_t ortalaması sıfır ve sonlu kovaryans matrisine sahip olan bağımsız rassal hata terimleridir. Eşitliklerde yer alan k , m en uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. Bunun için AIC, SIC gibi çeşitli bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Granger nedensellik analizi eşitliklerde yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değer katsayılarının (β_i, δ_i) grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. Belirlenen anlamlılık düzeyinde Eşitlik (6)'da $H_0 : \beta_i = 0$ hipotezi reddedilirse Y , X 'in nedenidir ($Y \rightarrow X$), Eşitlik (7)'de $H_0 : \delta_i = 0$ hipotezi reddedilirse X , Y 'nin nedenidir ($X \rightarrow Y$). Her iki H_0 hipotezi de reddedilirse X ile Y arasında karşılıklı (iki yönlü) bir nedensellik ($Y \leftrightarrow X$) vardır. Sadece Eşitlik (6)'daki H_0 hipotezi reddedilirse Y 'den X 'e doğru tek yönlü, sadece Eşitlik (7)'deki H_0 hipotezi reddedilirse X 'den Y 'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. β_i ve δ_i katsayıları sıfırdan farklı değilse bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur (Kadılar, 2000; Karaca, 2003).

5. Uygulama Sonuçları ve Bulgular

Yapılan analizler sonucunda mevsimsel etkilere sahip olduğu anlaşılan Turizm talebi şok serisi (T_S) Census X12 yöntemi kullanılarak mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Çalışmada kullanılacak değişkenlerin birinci dereceden durağan olup olmadığını belirlemek için literatürde en yaygın kullanılan birim kök testlerinden ADF testi uygulanmıştır. Değişkenler önce düzey değerleriyle, daha sonra birinci farkı alınmış değerleriyle teste tabi tutulmuştur. Analiz sonucu değişkenlerin hesaplanan test istatistiği değerleri Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. İncelenen Değişkenlerin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Model Cinsi	Değişkenler	Düzye Hali	Birinci Fark	Durağanlık Derecesi
	DK_S	-2,19152	-8,33813*	I(1)
Sabit	T_S	-2,200615	-4,553267*	I(1)
	Tablo Değeri	-2,875898	-2,875898	

* İlgili serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

İncelenen değişkenlerin düzey halinde hesaplanan test istatistiği değerleri tablo değerinden büyük olduğundan seriler durağan değildir ve birim köke sahiptir. Ancak serilerin birinci farkı alındığında hesaplanan test istatistiği değerleri tablo değerinden küçük olduğundan seriler durağandır ve birim köke sahip değildir. İncelenen değişkenlerin I(1) olduğu söylenebilir.

İncelenen değişkenlerin bağımlı-bağımsız diye sınıflandırılması yani aralarındaki ilişkinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Bu çalışmada incelediğimiz veri seti aylık olduğundan maksimum gecikme uzunluğu olarak 48 alınmıştır. Optimal gecikme uzunluğu SIC'ye göre 12 olarak belirlenmiştir. Analiz sonucu değişkenler arasında oluşan olasılık değerleri Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. İncelenen Değişkenlerin Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Optimal Gecikme Uzunluğu	T_S→DK_S	DK_S→T_S
12	3,03013 (0,00072*)	1,40438 (0,16842)

* Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü göstermektedir.

İkinci sütunda hesaplanan F istatistiğinin olasılık değeri 0,05 değerinden küçük olduğundan "Turizm talebi şoku Döviz kuru şokunun Granger nedeni değildir" şeklindeki H_0 hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Dolayısıyla, turizm talebi şoku döviz kuru şokunun bir nedenidir sonucuna varmak mümkündür. Üçüncü sütunda hesaplanan F istatistiğinin olasılık değeri 0,05 değerinden büyük olduğundan "Döviz kuru şoku Turizm talebi şokunun Granger nedeni değildir" şeklindeki H_0 hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde kabul edilmiştir. Dolayısıyla, döviz

kuru şoku turizm talebi şokunun bir nedenidir sonucuna varmak mümkün değildir. Sonuç olarak turizm talebinden döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ayrıca bu analizden hareketle bağımlı değişkenin döviz kuru şoku, bağımsız değişkenin ise turizm talebi şokunun olduğu söylenebilir.

Değişkenlerin durağanlık dereceleri I(1) ve aralarında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğundan sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla $\lambda_{\max}$ ve λ_{trace} eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Analiz sonucu değişkenler arasında hesaplanan eşbütünleşme test istatistiği değerleri Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3. İncelenen değişkenlerin Eşbütünleşme Testlerinin Sonuçları

İlişkinin Yönü	T_S→DK_S	Tablo Değeri
$\lambda_{\max}$	54,05916*	14,26460
λ_{trace}	54,86867*	15,49471

* İlgili serilerin aralarında uzun dönem ilişki olduğunu göstermektedir.

λ_{trace} eşbütünleşik vektörlerin sayısını, $\lambda_{\max}$ eşbütünleşik vektörlerin anlamlılığını sınamaktadır. Bu testlerde “Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindeki H_0 hipotezi test edilir. Osterwald-Lenum tablosuna göre $\lambda_{\text{trace}} > \lambda_{\text{TKritik}}$ veya $\lambda_{\max} > \lambda_{\text{MKritik}}$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır yani aralarında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle, doğrusal olduğu varsayılan döviz kuru şoku ile turizm talebi şoku arasındaki ilişkinin model yapısını ortaya koyan basit regresyon analizi yapılmış ve elde edilen model Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4. Döviz kuru şoku ile turizm talebi şoku arasındaki regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	Katsayı Değerleri	Anlamlılık Düzeyi
Sabit	-0,000446	1,0000
T_S	-4,391325	0,0000
R ²	0,328965	
F	97,55691	0,0000
DW	0,009940	

Döviz kuru şoku ile turizm talebi şoku arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Tahmin edilen T_S parametresi ve modelin anlamlılığını gösteren F istatistiği istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Korelasyon ilişkisini gösteren R² katsayısı da değişkenler arasında zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir. Tahmin edilen T_S katsayısı (-4,391325) ise turizm talebi şokunda bir birimlik artış olduğu zaman döviz kuru şokunda yaklaşık 4 birimlik bir azalış olacağı şeklinde yorumlanır. Ayrıca R²=0,328965 > DW=0,00994 olduğundan kurulan regresyonun sahte olmadığı da görülmektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Hizmet sektörünün en önemli alt sektörlerinden birisi olan turizm sektörü; imalat sanayiye, tarım ve diğer sektörler sağlanmış olduğu pozitif dışsallıklar yanında istihdamı arttırıcı bir sektör olarak dünyada önemini her geçen gün arttırmaktadır. Turizm sektörünün özellikle 1980 sonrası dönemde, Türkiye'nin küresel ekonomiye entegrasyonu ile birlikte döviz kazandıran bir sektör olması nedeniyle Türkiye'deki önemi de her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla turizm sektörü açısından dünya ölçeğinde ciddi bir rekabet yaşanmakta ve gerek yerel gerekse küresel sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmeler turizm faaliyetlerinin seyrini önemli ölçüde etkilemekte ve turizm olgusu da küresel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan sektörde fiyat rekabetine dayalı bir büyüme stratejisi izleyen ülkelerde yaşanan fiyat istikrarsızlıklarının, sektörü çok daha fazla etkilediği, buna karşın sektörde destinasyon çeşitliliğini sağlayan ve fiyat-kalite bağlantısını ve algısını iyi bir şekilde tanımlayan ülkelerde ise yaşanan fiyat istikrarsızlıklarının sektörü daha az etkilediği görülmektedir.

Turizm sektörü açısından fiyat istikrarsızlıklarının kaynaklarına bakıldığında ise başta doğrudan fiyat hareketlerindeki belirsizliklerin yaratmış olduğu sosyo-ekonomik gelişmeler ki birçok çalışmada bu durum kurlardaki değişmelerle açıklanmaya çalışılmıştır ve turizm destinasyonlarının nicelik ve nitelik açısından değerlendirilmesi noktasında söz konusu ülkede yaşanan sosyo-kültürel gelişmeler önem arz etmektedir. Zira gerek sosyo-ekonomik gerekse sosyo-kültürel gelişmelerin yaratmış olduğu değişimler hizmet sektörünün doğası gereği turizm sektörü açısından fiyat intibak mekanizmasının çok daha hızlı işlemesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada, turizm sektörü için sosyo-kültürel bir yaklaşım yerine sosyo-ekonomik bir yaklaşım tercih edilmiştir ve doğrudan kurlarda yaşanan değişmelerin ve/veya belirsizliklerin, turizm talebi ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türk turizm sektörü için yapılan analizler sonucunda, döviz kuru şoku ile turizm talebi şoku arasında uzun dönemde negatif bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Söz konusu ampirik bulgular Türk turizm sektöründeki fiyata dayalı rekabet sürecinin kur değişimleri ve/veya belirsizlikleri karşısında turizm talebine negatif bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle teorik olarak döviz kurunda yaşanan pozitif bir şokun yurtdışındaki turizm hizmetlerinin fiyatlarını söz konusu döviz kuru cinsinden ucuzlatacağı beklenmektedir. Ancak uygulama sonuçları Türk turizm sektörü için bu teorik çıkarımın tam tersi bir durumun yaşandığını vurgulamaktadır.

Bu noktada mal piyasası için genel kabul görmüş olan düşük fiyat- yüksek rekabet gücü teorik yaklaşımının turizm sektörü için geçerli olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan turizm sektöründe, döviz kuru şoku ile turizm talebi şoku arasındaki negatif yönlü söz konusu nedensellik ilişkisinin, fiyat- kalite algısı arasındaki ilişkiiden kaynaklandığını da söylemek mümkündür.

Diğer taraftan döviz kurunda yaşanan negatif bir şok durumunda yurtdışındaki turizm hizmetlerinin fiyatları söz konusu döviz kuru cinsinden pahalılaşacağı, yerli para döviz karşısında değer kazanacağı için turizm talebi şokunda negatif bir etki yaratması beklenmektedir. Ancak uygulama sonuçları uzun dönemde yine tam tersi bir durumun yaşandığını vurgulamaktadır.

Bu negatif şokun neticesi, kur cinsinden yüksek fiyatların yüksek hizmet kalitesi olarak algılanmasına ve turizm talebinin artmasına neden olabilecektir. Bu noktada görece olarak Türk turizm sektörünün rakibi olan ülkelerin döviz kurlarını da dikkate almak daha kesin yargılara ulaşmamızı sağlayacaktır ve söz konusu ülkelerin döviz kurlarını ile turist sayılarını dikkate alan başka bir çalışma ile bu çalışmanın ortaya koymuş olduğu bulguların geçerliliği kuvvetlendirilebilir.

Kaynaklar

- Bahar, O. (2007), "Türkiye'deki Devalüasyon Uygulamalarının Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 12 (1), 255-272.
- Bhattacharya, M. ve Narayan, P. K. (2005), "Testing for the Random Walk Hypothesis in the Case of Visitor Arrivals: Evidence from Indian Tourism", Applied Economics, 37, 1485-1490.
- Bozkurt, H. (2007), Zaman Serileri Analizi, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Crouch, G. I. (1994), "The Study of International Tourism Demand: A Review of Findings", Journal of Travel Research, 12-23.
- Cromwell, J. B., Hannan, M. J., Labys, W. C. and Terraza, M. (1994), Multivariate Tests for Time Series Models, Sage Publications Inc., USA.
- Demirel, B., Bozdağ, E. G. ve İnci, A. G. (2008), "Döviz Kurlarındaki Dalgaların Gelen Turist Sayısına Etkisi: Türkiye Örneği", DEÜ Ulusal İktisat Kongresi, İzmir, http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/demirel.pdf, (Erişim Tarihi: 18/2/2014).
- Dritsakis, N. (2004), "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece using Causality Analysis", Tourism Economics, 10, 305-316.
- Eilat, Y. ve Einav, L. (2004), "Determinants of International Tourism: A Three-Dimensional Panel Data Analysis", Applied Economics, 36, 1315-1327.
- Enders, W. (1995), Applied Econometric Time Series, John Wiley and Sons., New York.
- Eugenio-Martin, J. L., Moralis, N. M. ve Scarpa, R. (2004), Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach, Nota Di Lavoro 26, 1-28.
- Gallego, M. S., Ledesma-Rodriguez, F. J. ve Perez-Rodriguez, J. V. (2007), "On the Impact of Exchange Rate Regimes on Tourism", Documentos de Economía y Finanzas Internacionales, 1-16, <http://www.aefi.com/RePEc/pdf/defi07-07-final.pdf> (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2014).
- Gujarati, D. N. (2005), Temel Ekonometri, Çev.: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Holden, K. ve Thompson, J. (1992), "Co-integration: An introductory Survey", British Review of Economic Issues, 14 (33), 1-55.

Işığık, E. (1994), Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

İçöz, O., Var, T. ve Kozak, M. (1998), "Tourism Demand in Turkey", *Annals of Tourism Research*, 25 (1), 236-240.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52 (2), 169-209.

Johansen, S. (1988), "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamic and Control*, 12, 231-254.

Kadılar, C. (2000), Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Kar, M. (2001), "Finansal Kalkınma ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik İlişkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 150-169.

Karaca, O. (2003), "Türkiye'de Enflasyon Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 247-255.

Kutlar, A. (2005), Uygulamalı Ekonometri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Mervar, A. ve Payne, J. E. (2007), "Analysis of Foreign Tourism Demand for Croatian Destinations: Long-Run Elasticity Estimates", *Tourism Economics*, 13, 407-420.

Narayan P. K. (2011), "Are Shocks to Tourism Transitory at Business Cycle Horizons?", *Applied Economics*, 43, 2071-2077.

Narayan, P. K. (2004), "Economic Impact of Tourism on Fiji's Economy: Empirical Evidence from the Computable General Equilibrium Model", *Tourism Economics*, 10, 419-33.

Narayan, P. K. (2005), "The Structure of Tourist Expenditure in Fiji: Evidence from Unit Root Structural Break Tests", *Applied Economics*, 37, 1157-1161.

Narayan, P. K. (2008), "Examining the Behaviour of Visitor Arrivals to Australia from 28 Different Countries", *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 42 (5), 751-761.

Narayan, P. K. ve Prasad, A. (2008), "Examining the Behaviour of Visitor Arrivals To Australia from Twenty Different Countries: An Application Of Panel Unit Root Tests", *Economic Papers*, 27 (3), 265-271.

Patsouratis, V., Frangouli, Z. ve Anastasopoulos, G. (2005), "Competition in Tourism Among the Mediterranean Countries", *Applied Economics*, 37, 1865-1870.

Pekmezci, A. (2011), Eşbütünleşme Yöntemlerinin Simülasyon Verileri ile Karşılaştırılması ve Bir Model Uygulaması, Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sivri, U. (2010), “Şokların Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Yabancı Ziyaretçi Harcamaları Üzerindeki Etkisi Kalıcı Mıdır?”, TİSK Akademi Dergisi, 5 (10), 220-237.

Tarı, R. (2010), Ekonometri, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Toh, R. S., Khan, H. ve Ng, F. T. (1997), “Prospects for the Tourism and Hotel Industry in Singapore: A Regression Model”, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 3, 80-87.

Webber, A. (2001), “Exchange Rate Volatility and Cointegration in Tourism Demand”, Journal of Travel Research, 39, 398-405.

Zellner, A. (1988), “Causality and Casual Laws in Economics”, Journal Econometrics, 39, 7-21.

Türkiye’de İller Bazında Yabancı Turist Akımının Belirleyicileri

Burcu TÜRKCAN
Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
burcu.turkcan@ege.edu.tr

Türkiye’de İller Bazında Yabancı Turist Akımının Belirleyicileri

Özet

Bu çalışmanın amaçları, Türkiye’de iller bazında 2000 – 2013 döneminde yabancı turist gelişini belirleyen faktörlerin ampirik olarak analiz edilmesi ve elde edilen bulgular doğrultusunda, turist sayısını arttırmaya yönelik politika önerilerinin geliştirilmesidir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkıları iki yönlüdür. Birincisi, ampirik analiz kapsamında Türkiye’de iller bazında yabancı turist gelişinin belirleyicileri en yeni veriler kullanılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. İkincisi, çalışma kapsamında, bu alandaki en ayrıntılı ampirik analize yer verilmektedir. Tüm bunlar doğrultusunda ayrıntılı bir giriş bölümünün ardından çalışmada, turizm sektörü ve ekonomik etkileri açıklanmaktadır. Takip eden bölümde panel veri analizi ve mekansal ekonometrik yöntemler açıklanmakta ve ardından ampirik literatüre yer verilmektedir. Veri seti, değişkenler ve ekonometrik modelin açıklandığı bir sonraki bölümün sonrasında ise, bulguların özetlendiği ve politika önerilerinin geliştirildiği sonuç kısmına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Ekonomisi, Mekânsal Panel Veri, Türkiye

The Determinants of Foreign Tourist Inflows to Turkish Cities

Abstract

The main purposes of this study are; analyzing empirically the determinants of foreign tourist arrivals in Turkish cities during 2000–2013 period and developing some policy implications by following those empirical results. In this context, the contributions of this study are twofold. Firstly, the most recent data are used for the empirical analysis. Secondly, to the best of our knowledge, the most comprehensive spatial econometric analysis is conducted in this research area. Consequently, in this study, after a brief introduction, tourism sector and its economic impacts are described in detail. Then panel data analysis and spatial econometric methods are explained. After the empirical literature section, data set, variables and econometric model used in the empirical analysis are defined. And lastly, a brief conclusion in that empirical evidences are summarized and some policy implications are developed, is given.

Keywords: *Tourism Economics, Spatial Panel Data, Turkey*

1. Giriş

Turizm, en basit tanımıyla, ev ve uzaktaki yer arasındaki mekânsal ayırım ile bu iki yer arasındaki seyahat olarak tanımlanabilir (Holden, 2006: 11). Daha teknik bir tanımlama yapılacak olursa, turizm, çeşitli sebeplerle seyahat eden insanların geçici olarak gittikleri yerlerde kalmaları ve bu seyahatlerinden kaynaklanan ilişkiler bütünüdür (Pearce, 1995: 20). Bireyler, kendi zevk, tercih ve beklentileri doğrultusunda varış bölgelerine ve yararlanacakları hizmet türlerine karar

vermekte, böylelikle de bölgelerdeki turizm arzını da zaman içerisinde şekillendirmektedirler. Tüm bu tanımlamalar doğrultusunda turizm, hem ekonomide hem de insanların hayatlarında yarattığı etkiler nedeniyle günümüzde sosyal bilimlerin temel araştırma konularından biri haline gelmiştir (Jafari, 1977).

Turizm sektörü, ekonomide yarattığı doğrudan ve dolaylı makro etkiler nedeniyle özellikle 1970 sonrasında dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır. Aynı yıllarda küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, bölgelerin kendi öz değerleriyle rekabetçi avantajlarını arttırarak küresel piyasalarda rekabet etmelerinin gündeme gelmesi (Kitson vd., 2004: 991), turizmi bölgesel ekonomik politikalar açısından da önemli bir konuma getirmiştir. Özellikle son 30 yılda ekonomide ekonometrik yöntemlerle ampirik analizlerin hız kazanması ve hatta son yıllarda mekânsal ekonometrik yöntemlerin geliştirilerek bölgesel komşuluk etkilerinin de analizlerde dikkate alınabilir hale gelmesi, turizme yönelik mekânsal analizlerin de yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu çalışmada da, Türkiye’de 2000 – 2013 döneminde illere (İBBS3 bölgelerine) yönelik yabancı turist akımının belirleyicileri tespit edilmeye ve bu doğrultuda politika önerileri geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışma, bildiğimiz kadarıyla, Türkiye’de iller (İBB3) düzeyinde yabancı turist gelişinin belirleyicilerini tespit etmeye yönelik en son verileri kullanarak en geniş zaman aralığı için en ayrıntılı mekânsal ampirik analizi uygulayan çalışma olması açısından literatüre katkı yapmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın giriş bölümünün ardından, turizm sektörüne dair genel bilgiler ve sektörün ekonomik etkilerine yer verilmektedir. Takip eden bölümde panel veri analizi ve mekânsal ekonometrik yöntemlere dair açıklamalara yer verilmektedir. Ardından turizm sektörü ile ilgili son dönemde yapılmış mekânsal ekonometrik çalışmaların temel bulgularının kısaca açıklandığı ampirik literatüre yer verilmektedir. Bir sonraki bölüm olan veri seti, değişkenler ve ekonometrik modelin açıklandığı bölümün ardından ise ampirik bulguların tartışıldığı ve politika önerilerinin geliştirildiği sonuç bölümüne yer verilmektedir.

2. Turizm Sektörü ve Ekonomik Etkileri

Hizmete dayalı bir sektör olarak turizm sektörü, homojen olmayan çıktılar üreten, ürettiği ürünlerinin önceden testinin her zaman mümkün olmadığı ve üretim ile tüketimin eş anlı olarak gerçekleştiği bir sektördür ve bu nedenle de iktisadi açıdan analizi ciddi zorluklar taşımaktadır. Diğer taraftan bölge ve ülke ekonomisinde refah arttırıcı etkileri nedeniyle bu sektörün analizi de ayrı bir önem taşımaktadır. İktisadın bir araştırma alanı olarak turizm ekonomisi ise, alışkın oldukları yerleşim alanının dışına çıkan insanların, bu insanların ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan endüstrilerin ve hem bu insanların hem de bu endüstrilerin sosyo-kültürel, ekonomik ve fiziki çevrelere etkilerinin analiz edildiği bir araştırma alanıdır (Jafari, 1977). Dolayısıyla turizm sektörünün pek çok açıdan ekonomiye etkileri olduğu

görülmektedir. Bu bağlamda, turizm sektörünün ekonomiye makroekonomik katkıları: (i) Yabancı para girişi ve ödemeler bilançosuna pozitif katkılar; (ii) Hizmetler sektörünün gelişmesi ve Gayri Safi Yurt içi Hasıla'ya (GSYİH) pozitif katkılar; (iii) Yabancı yatırım girişi ve gelir-çarpan etkileri; (iv) İstihdam artışı şeklinde sıralanabilir (Holden, 2006: 90).

Turizm sektörünün ekonomiye tüm bu pozitif katkıları; doğrudan katkılar, dolaylı katkılar ve uyarılmış katkılar olarak ayrıntılı incelemelere de konu olmaktadır. Bu kapsamda, doğrudan katkılar; turizm sektöründe üretilen ürün ve hizmetler, turizme hizmet eden sektörlerin ürettiği ürün ve hizmetler, ve turizme yönelik yapılan harcamaların etkileridir. Öte yandan, dolaylı katkılar, turizm yatırım harcamaları ile turizmle doğrudan etkileşim içerisinde olan sektörlerin yaptıkları yerli mal ve hizmet alımlarını (otellerin temizlik ve gıda ürünleri satın alması, havayolu şirketlerinin yakıt satın alması vb.) kapsamaktadır. Son olarak, uyarılmış katkılar ise, turizm sektöründe ve turizme destekleyici ürün ve hizmetler sunan sektörlerde çalışanların kazandıkları gelirlerle yaptıkları harcamaların ekonomiye katkılarıdır (WTTC(b), 2013: 2).

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC)'nin 2014 yılı raporuna göre, dünya genelinde 2013 yılında turizmin dünya Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'na (GSYİH) doğrudan katkısı %2,9 düzeyinde olmuştur. 2024 yılı itibariyle bu oranın toplam dünya GSYİH'sının %3,1'i düzeyinde olacağı öngörülmektedir. 2013 yılı itibariyle turizmin dolaylı katkılarının payı ise dünya GSYİH'sının yaklaşık %5'i iken, uyarılmış katkılarının payı yaklaşık %2 olarak gerçekleşmiştir. 2024 yılı itibariyle dolaylı katkıların payının yaklaşık %6 civarında, uyarılmış katkıların payının ise hemen hemen aynı düzeyde seyredeceği beklentisi bulunmaktadır.

2013 yılı itibariyle Türkiye'de turizmin toplam GSYİH'ya katkısı ise, %4 civarındadır. Türkiye, bu katkı oranıyla dünya ortalamasının üzerinde bir performans sergilemekte ve turizmin GSYİH'ya katkısında dünyada 14. sırada yer almaktadır. Bunun yanı sıra, yine Türkiye'de 2013 yılı itibariyle 535.000 kişiye iş imkânı sağlandığı (toplam istihdamın %2,1'i) görülmekte ve bu rakamın 10 sene sonrasında 701.000'e çıkarak toplam istihdamın %2,7'sini oluşturacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de turizm endüstrisinin yarattığı bu istihdam, yine dünya ortalamasının üstündedir ve Türkiye, dünya ülkeleri arasında bu gösterge açısından 20. sırada yer almaktadır (WTTC(b), 2013).

Doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar açısından Türkiye'yi inceleyecek olduğumuzda ise, 2013 yılı itibariyle turizmin Türkiye GSYİH'sına doğrudan katkıları yaklaşık %5 civarındayken, dolaylı katkıları %5 civarında ve uyarılmış katkıları da %2 civarındadır. 2024 yılı itibariyle doğrudan ve dolaylı katkılarda çok fazla bir değişim

olması beklenmezken, uyarılmış yatırımlarda bir miktar gerileme beklenmektedir (WTTC(d), 2014: 3).

3. Panel Veri Analizi ve Mekânsal Ekonometrik Yöntemler

Yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleştirildiği panel verilere ilk olarak 1950li yıllarda değinilmekle birlikte, panel veri alanında gerçek anlamdaki uygulamalı çalışmalar, özellikle 1990lı yıllardan itibaren literatürde gözlenmeye başlamıştır (Tatoğlu, 2013: 3). Son yıllardaki bu artan ilgide, şüphesiz, panel verinin avantajlı yanları rol oynamaktadır. Panel veri, daha yüksek serbestlik derecesi ve dolayısıyla daha etkin tahminlemeleri mümkün kılmaktadır (Elhorst, 2003: 244). Panel veri setleri, örneklemedeki her bir birim için çoklu gözlem olanağı sağlarlar. Ayrıca bağımsız değişkenler arasındaki doğrusallık olasılığını da azaltırlar. Dahası panel veri analizi, araştırmacılara, kesit veri ve zaman serisi veri setlerini kullanarak yanıtlanamayacakları bazı soruları yanıtlama imkânını sağlar (Hsiao, 2007: 3-6).

Mekânsal panel veri analizi ise, mekânsal ekonometride görece yeni bir uygulama alanı olmakla birlikte, ekonometrik modellemelerde mekânsal etkileri hem zaman hem kesit boyutlarını bir arada dikkate alarak inceleme açısından panel veri analizinin üstünlüklerini mekânsal analiz boyutuna taşımaktadır.

Mekânsal ekonometri, ekonometrik metotlarda mekânsal etkileri araştıran, ekonometrinin bir alt dalıdır. Mekânsal etkiler, mekânsal bağımlılık veya mekânsal heterojenlikten dolayı ortaya çıkabilmektedir. Bölgeler veya coğrafi alanlar için seçilen örneklem verileri birbirlerinden bağımsız veriler değildir. Bunun anlamı, bir coğrafi alanın verilerinin yakındaki alanların verilerine benzerlik gösteriyor olmasıdır (LeSage ve Pace, 2010: 355). Bağımlılığın yapısı, genel anlamda ekonomik veya sosyal ağ uzamını işaret edebileceği gibi coğrafi anlamda yerleşim ve uzaklığı da işaret edilmektedir (Anselin, 1988). Bu nedenle, ekonometrik analizlerde komşuluk ilişkilerini dikkate alarak uygulamaları yapmak daha anlamlı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Mekânsal ekonometrik tahminlemelerde temel olarak iki model türü bulunmaktadır. Bunlar: Mekânsal Gecikmeli Model (Spatial Lag Model) ve Mekânsal Hata Modeli (Spatial Error Model)'dir. Mekânsal Gecikmeli Model aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

$$Y_i = \rho \sum_{j=1}^{n-1} W_{ij} Y_j + \sum_{r=1}^k X_{ir} \beta_r + \epsilon_i \quad (1)$$

Burada ρ , mekânsal otoregresif katsayıdır. Bu katsayı sıfıra eşit olduğunda mekânsal gecikmeli model geçerli olmaz (Lesage ve Pace, 2010: 357). Bu durumda model normal regresyona dönüşür.

Mekânsal Hata Modeli ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Elhorst, 2010):

$$Y_{it} = X_{it} \beta + \epsilon_{it}, \quad \epsilon_{it} = \lambda \sum_{j=1}^n W_{ij} \epsilon_{it} + u_{it}, \quad E(\epsilon \epsilon') = \Sigma \neq \sigma^2 I \quad (2)$$

Burada hata terimleri arasında bir mekânsal otokorelasyon söz konusudur.

Yukarıdaki denklemlerde Y bağımlı değişkeni, X bağımsız değişkeni, ϵ hata terimini, W ise ağırlık matrisini ifade etmektedir. Ağırlık matrisi, mekânsal analizde ele alınan coğrafi alanların birbirleri ile olan komşuluk ilişkilerini gösteren bir matristir. Analize tabi tutulan mekânsal alanların sayısı kadar satır ve sütundan oluşan ağırlık matrisinde, birbirleri ile komşuluk ilişkisi olan bölgeler için 1, komşuluk ilişkisi olmayan bölgeler için de 0 değerlerine yer verilmektedir. Ağırlık matrisi simetrik ve pozitif değerli bir matristir (Anselin, 1988). $n \times n$ boyutundaki bir ağırlık matrisi aşağıdaki gibi görünmektedir.

$$W_{n \times n} = \begin{pmatrix} W_{11} & W_{12} & \dots & W_{1n} \\ W_{21} & W_{22} & \dots & W_{2n} \\ \cdot & & & \\ \cdot & & & \\ W_{n1} & W_{n2} & \dots & W_{nn} \end{pmatrix} \quad (3)$$

Ağırlık matrisi, komşuluğun tanımlanmasına göre 3 şekilde oluşturulmaktadır. Bir bölgenin komşularının belirlenmesinde satranç oyunundaki taşların hareketlerinden esinlenilerek vezir, fil ve kale yöntemleriyle komşuluğun belirlenebileceği belirtilmektedir.

Mekânsal ekonometrik tahminlemelerde tahminlemesi yapılan modelin doğru seçilmesi oldukça önemlidir. Çünkü mekânsal hata modeli geçerliyse ve buna rağmen göz ardı edilirse, varyans büyük ve β katsayılarının istatistikî anlamlılığı düşük çıkar. Varyansın büyümesi etkinliği azaltır. Diğer yandan mekânsal gecikmeli model geçerliyse ve buna rağmen göz ardı edilirse β katsayıları sapmalı çıkar (Anselin, 1988). Mekânsal ekonometrik tahminlemede hangi modelin seçileceği konusunda ise Lagrange çarpanı ve dirençli (robust) Lagrange çarpanı test sonuçlarına bakılmalıdır. Seçilen modelin sabit etkiler mi yoksa rastsal etkiler modeli mi olacağı hususunda ise Hausman test istatistiğine bakılarak karar verilmelidir (Elhorst, 2003: 10-13).

4. Ampirik Literatür

Turizm ekonomisi literatüründe, çok sayıda ampirik çalışma bulunmakla birlikte, bu alanda yapılmış mekânsal ekonometrik çalışma oldukça azdır. Türkiye’de bölgesel çalışmalar genellikle turizm alanında öne çıkmış belli bölgelerin incelendiği

çalışmalar şeklinde olmakla birlikte –Antalya için (Erkuş-Öztürk, 2010; Erkuş-Öztürk ve Eraydın, 2011), Ege Bölgesi için (Gülcan vd., 2009), Ürgüp için (Tosun, 1998) ve Pamukkale için (Yüksel vd., 1999) yapılmış çalışmalar gibi-, tüm bölgelerin ele alındığı mekânsal çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bu bölümde, ilgili literatürde bu alanda dünyada ve Türkiye’de son dönemde yapılan mekânsal ekonometrik çalışmalara yer verilmektedir.

Bu çalışmalardan ilki, Athanasopoulos ve Hyndman (2006) Avustralya’nın iç turizm talebini ve bu talebin belirleyicilerini mekânsal ekonometrik yöntemlerle modellemeye çalıştıkları çalışmadır. Çalışmada, bağımlı değişken olarak turist geceleme sayısı alınırken; reel kişi başı borç, yerel seyahat ve tatil için fiyat endeksi, reel kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), Bali bombalamalarının etkisini gösteren gölge değişken, 2000 Sydney Olimpiyatlarının etkisini gösteren gölge değişken ve mevsimsel gölge değişkenler, bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Mekânsal ekonometrik analiz sonucunda önemli dünya olaylarının Avustralya’da iç turizm hareketini belirlemede önemli değişkenler olduğu sonucuna varılmıştır.

Son yıllarda yayınlanan bir diğer mekânsal turizm çalışması De la Mata ve Verduras (2011)’in çalışmasıdır. Bu çalışmada, İspanya’nın 15 bölgesi için 2001 ve 2007 yıllarında turizm kaynaklı para akımlarının belirleyicileri mekânsal ekonometrik modeller ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda biri genel, biri turiste yönelik yapıları (otel vs.) dikkate alan biri de ikinci evleri dikkate alan 3 ayrı model tahminlenmiştir. Bağımsız değişkenler olarak GSYİH, otel endüstrisinin gayri safi katma değeri, mesafe, sıcaklık, bölgedeki kıyıların km cinsinden uzunluğu, ada gölge değişkeni, göç vb. değişkenler kullanılmıştır. Söz konusu değişkenlerden GSYİH’nin, sıcaklık, kumsal ve ada değişkenlerinin bağımlı değişkenler üzerinde pozitif; mesafenin ise bağımlı değişkenler üzerinde negatif etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Ayrıca iç turizmde İspanya’da mekânsal otokorelasyonun varlığı da tespit edilmiştir.

Marrocu ve Paci (2013) ise çalışmalarında 107 İtalyan bölgesi için turist akımlarının, mesafe, gelir, nüfus yoğunluğu, erişilebilirlik ve doğal, kültürel ve eğlence aktivitelerinin varlığı tarafından belirlendiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca nüfus yoğunluğu ve mesafenin turist akımları üzerinde negatif etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Bu alanda literatürdeki en son çalışmalardan biri olarak ise Yang ve Fik (2014) Çin’in 342 bölgesinde 2002 – 2010 yılları arasında bölgesel turizm artışının yerleşme ekonomileri, şehirler arası rekabet etkileri, yayılma etkileri ve otel altyapısı tarafından belirlendiğini tespit etmişlerdir.

Türkiye için yapılmış bir mekânsal çalışma olarak ise Türkcan (2014) çalışması karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada 2000 – 2010 yılları arasında iller düzeyinde (İBB3 bölgeleri) mekânsal bir analiz yapılarak, bölgelere gelen yabancı turist sayılarının belirleyicileri tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, yerli turist sayısı,

bölgeye ulaşım imkânları ve gelen yabancı turist sayısının gecikmeli değerinin bağımlı değişken üzerinde pozitif katkıları olduğu bulguları elde edilmiştir. Ayrıca gelen yabancı turist sayısında İBB3 bölgeleri itibarıyla Türkiye’de mekânsal kümelenme eğilimi tespit edilmiştir.

Tüm bu açıklamalardan görüldüğü üzere literatürde turizm sektörüyle ilgili çeşitli mekânsal ekonometrik çalışmalar bulunmakla birlikte, neredeyse tümü farklı bağımsız değişkenler kullanmışlardır ve farklı perspektiflerden turizm hareketlerini ve turizm talebini açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmada da yabancı turist akımlarının belirleyicileri araştırılmaktadır. Bu çalışmanın literatüre katkısı ise, bildiğimiz kadarıyla, Türkiye’de iller düzeyinde gelen yabancı turist sayısının belirleyicilerini tespit etmeye yönelik yapılmış en kapsamlı mekânsal ampirik çalışma olması noktasındadır. Bu çalışma, daha önce Türkiye için yapılmış mekânsal ekonometrik bir çalışma olan Türkcan (2014) çalışmasından zaman periyodu açısından daha güncel ve uzun bir dönemi kapsıyor olması ve daha çok sayıda bağımsız değişkenin analizde kullanılmış olması (özellikle gölge değişkenlerin de modele dâhil edilmiş olması) gibi sebeplerle bazı üstünlüklere sahiptir. Türkcan (2014) çalışmasında 2000 – 2010 döneminin analiz edilmesi sebebiyle, analize tabi tutulan veri seti 891 gözlemi kapsarken; bu çalışmada zaman periyodunun 2000 – 2013 dönemini kapsamaması sebebiyle gözlem sayısı 1134’e yükselmektedir. Diğer taraftan, daha önce de belirtildiği üzere Türkcan (2014) çalışmasında bölgelerin turistik özellikleri ve kapasitelerini gösteren değişkenler modele dâhil edilmemiştir. Bu çalışma kapsamında ise, bölgelerin turistik kapasitelerini gösteren bazı gölge değişkenlerin de modele dâhil edilmesiyle daha kapsamlı bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

5. Veri Seti, Değişkenler ve Ekonometrik Model

Tahminlemesi yapılan bu ekonometrik modelde bağımlı değişken, illerdeki turizm işletme belgeli tesislere sene içerisinde giriş yapan yabancı turist sayısıdır. Geri kalan tüm diğer değişkenler ise bağımsız değişkenler olmaktadır. Değişkenlerin belirlenmesinde ilgili ampirik literatürdeki çalışmalar esas alınmıştır. Bu çalışmada, Türkcan (2014) çalışmasının aksine illere gelen yerli turist sayısı analizde kullanılmamıştır. Bunun sebebi ise illere giriş yapan yerli turist sayısı ile yabancı turist sayısı arasında ele aldığımız zaman periyodunda yüksek pozitif korelasyon bulunmuş olması ve bunun sonucunda da yerli turist sayısını modele dahil etmek durumunda hatalı sonuçlar elde ediliyor olmasıdır.

Tablo 1: Ekonometrik Tahminlemede Kullanılan Değişkenler ve Açılımları

Değişken Adı	Değişkenin Açılımı
Yabtur	İllerdeki turizm işletme belgeli tesislere giriş yapan yabancı turist sayısı (bağımlı değişken)
İnka	İllerdeki havaalanlarına iniş kalkış yapan tarifersiz uçak (charter) sayısı
Yatsay	İllerdeki turizm işletme belgeli tesislerin sahip oldukları yatak sayısı
Yabtur(-1)	İllerdeki turizm işletme belgeli tesislere bir önceki sene giriş yapan yabancı turist sayısı
Dkıyı	İllerin denize kıyısının olması
Dkült	İllerin dünya kültür mirası listesinde olan en az bir kültür varlığına sahip olması
W*Yabtur	Mekânsal kümelenme eğilimi

Gelen yabancı turist sayısının modelde gecikmeli değeri bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bunun en temel sebebi, geçmiş dönemdeki yabancı turist tercihlerinin cari dönemde gelen yabancı turist sayısını etkileyip etkilemediğini, etkiliyorsa bu etkinin yönünü ve düzeyini tespit etmektir.

Ayrıca modelde Dkıyı ve Dkült isimleri ile iki gölge değişken de kullanılmaktadır. Bilindiği üzere gölge değişkenler; bağımlı değişken üzerine etkisi olduğu düşünülen nitel değişkenlerdir. Bu tür değişkenler nitel olduklarından, veri setleri 0 ve 1 rakamlarından oluşmaktadır (Ramanathan, 1998:316). Dkıyı gölge değişkeni, denize kıyısı olan illerimize 1, diğer illerimize 0 değerinin verilmesiyle oluşturulmuş bir seridir. Bu gölge değişken sayesinde yabancı turistlerin gidecekleri yere karar verirken, gideceği ilin denize kıyısının olmasının önemli bir belirleyici olup olmadığı araştırılmaktadır. Dkült gölge değişkeni ise, dünya kültür mirası listesinde yer alan en az bir kültür varlığına sahip illere 1, diğer illere ise 0 değerinin verilmesiyle oluşturulmuş bir seridir. Bu gölge değişken ise, yabancı turistlerin gidecekleri mekânı tercih ederken kültür varlıklarının gidecekleri ilde bulunmasına önem verip vermediklerini göstermektedir. Bu iki gölge değişkenin modele dâhil edilmesiyle, yabancı turistlerin Türkiye’de 3S adı verilen deniz-kıyı-güneş (sea-sand-sun) turizmini mi yoksa kültür turizmini mi ağırlıklı olarak tercih ettiklerini tespit edebilmek amaçlanmaktadır. Bu gölge değişkenlerin modele dâhil edilmesinde De la Mata ve Venduras (2011) çalışmalarından esinlenilmiştir.

Modeldeki İnka değişkeni ise, illerdeki havaalanlarına iniş kalkış yapan tarifersiz uçak sayılarını ifade etmektedir. Bu değişkenin modele dâhil edilmesinin temel sebebi,

illere ulaşım imkânları ile gelen yabancı turist sayısı arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Türkcan (2014) ile Marrocu ve Paci (2012) çalışmasında da gösterildiği üzere, bölgelere erişilebilirlik turist hareketlerinde önemli bir belirleyici olmaktadır ve söz konusu değişken, özellikle yabancı turistlerin bölgelere erişebilirliğini göstermesi açısından önem teşkil etmektedir. Bir diğer bağımsız değişken olarak Yatsay ise, turizm işletme belgeli tesislerdeki kapasiteyi göstermesi açısından modele dâhil edilmiştir. Bu değişken sayesinde, yabancı turistlerin gidecekleri ili tercih ederken turistik tesislerin kapasitesini dikkate alıp almadıkları, diğer bir deyişle, bölgedeki turist konaklama kapasitesinin gelen yabancı turist sayısı üzerinde etkili bir değişken olup olmadığı tespit edilmek istenmektedir. Bu değişkenin modele dâhil edilmesinde ise Yang ve Fik (2014) çalışması örnek alınmıştır.

Sonuç itibariyle tahminlenen mekânsal ekonometrik model aşağıdaki gibi görünmektedir:

$$Yabtur_{it} = \beta_1 + \beta_2 \lnka_{it} + \beta_3 Yatsay_{it} + \beta_4 Yabtur(1)_{it} + \beta_5 Dklyl_{it} + \beta_6 Dkült_{it} + \beta_7 WYabtur_{it} + e_{it} \quad (4)$$

Bu modelde, her bir değişkenin yanında belirtilen 'it', modelin bir panel veri modeli olduğunu ifade etmektedir. Burada i mekân boyutunu gösterirken, t zaman boyutunu ifade etmektedir. Bu çalışmada tahminlenen model, mekân boyutu 81, zaman boyutu 14 olan dengeli bir panel veri seti üzerine kuruludur. Dolayısıyla gözlem sayısının yüksekliği ve veri setinde eksik herhangi bir gözlemin bulunmaması, tahminleme sonuçlarının güvenilirliğine katkıda bulunmaktadır. W ile gösterilen ağırlık matrisi ise 81x81 boyutunda simetrik bir matristir. Matriste illerin komşuları olan illere 1 değeri verilirken, diğer illere 0 değeri verilmiştir. Komşuluk, vezir yöntemi esas alınarak belirlenmiştir. Tüm bunların yanısıra tahminlenen model logaritmik bir modeldir. Aşağıdaki tabloda söz konusu modelin tahminleme sonuçlarına yer verilmektedir. Yapılan mekânsal tahminlemeler sonucunda, en uygun modelin mekânsal rassal etkiler ile mekânsal gecikmeli bağımlı değişken modeli olduğu tespit edilmiştir. Uygun modele karar verirken log-olabilirlik (log-likelihood) değerleri ve Hausman istatistiği sonuçları karşılaştırılmıştır. Ayrıca tahminleme sonucu elde edilen R-kare değeri de modelin doğru tanımlandığına işaret edecek kadar yüksek bir değerdir.

Tablo 2: Mekânsal Gecikmeli Bağımlı Değişken Modeli ve Mekânsal Rassal Etkiler

Bağımlı Değişken = Yabtur			
R-kare = 0.9372			
Değişken	Katsayı	As. t İst.	z-olasılık
Sabit Terim	-0.113567	-1.527601	0.126612
İnka	0.026078**	2.002016	0.045283
Yatsay	0.332519***	12.328405	0.000000
Yabtur(-1)	0.694241***	34.006421	0.000000
Dkıy	-0.028874	-0.928978	0.352901
Dkült	0.144734***	3.499869	0.000465
W*Yabtur	0.064987***	3.662935	0.000249

Kaynak: Tahminleme sonuçları MATBLAB 7.1 programı kullanılarak yazar tarafından elde edilmiştir.

Not: ***: %1 anlamlılık düzeyi; **: %5 anlamlılık düzeyi; *: %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tahminleme sonuçları, Türkiye’de illere yabancı turist girişini etkileyen faktörler olarak ildeki hava limanına iniş kalkış yapan tarifersiz uçak sayısı, ildeki turizm işletme belgeli tesislerdeki yatak sayısı, illere giriş yapan yabancı turist sayısının bir senelik gecikmeli değeri, illerin dünya kültür mirası listesinde yer alan bir kültür mirasına sahip olması ve mekânsal kümelenmeden etkilendiğini göstermektedir.

Elde edilen bulgulardan bölgenin denize kıyısı olmasının yabancı turist akışını etkilememesi sonucu, De la Mata ve Verduras (2011) çalışmasının bulgularından farklılık göstermektedir. Diğer taraftan kültürel varlıkların bölgede bulunmasının yabancı turist gelişini pozitif etkilemesine dair bulgu, Marrocu ve Paci (2013) çalışmasının bulguları ile örtüşmektedir. Bir diğer önemli sonuç olarak, turizm işletme belgeli tesislerdeki yatak sayılarının bağımlı değişken üzerindeki pozitif etkisi, Yang ve Fik (2014) çalışmasının sonuçlarıyla aynı eksendedir. Havayolu ulaşım imkânlarının pozitif etkisi de Türkcan (2014) çalışmasının bulguları ile paralellik sergilemektedir. Son olarak, Türkiye’de yabancı turist gelişi açısından gözlenen mekânsal kümelenme eğilimi de Türkcan (2014) çalışmasının bulgularıyla örtüşmektedir.

Bu bulguları daha ayrıntılı değerlendirecek olursak, öncelikle, bölgelere iniş-kalkış yapan tarifersiz uçak sayısının bölgelere gelen yabancı turist sayısını olumlu etkilediği

görülmektedir. Bu sonuç, bölgeye yönelik ulaşım olanaklarının gelişmişliği ile yabancı turist gelişi arasındaki pozitif ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Bir diğer bağımsız değişken olarak, turizm işletme belgeli turistik tesislerdeki yatak sayısı ile bölgelere giriş yapan yabancı turistler arasında ise yine pozitif ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, turistik tesislerin turist ağırlama kapasitelerinin, yabancı turist gelişinde önemli bir belirleyici etken olduğunu göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra, bölgelere giriş yapan yabancı turist sayısının bir senelik gecikmeli değerinin cari dönemde bölgelere giriş yapan yabancı turist sayısı üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Bu durum, geçmiş dönemde bölgeye giriş yapan turistlerin, aldıkları hizmetlerden memnun kalarak yeniden bölgeye gelmeyi tercih ettikleri şeklinde yorumlanabileceği gibi, yine bu turistlerin ülkelerine döndüklerinde yakınlarına söz konusu bölgeye gitmelerini tavsiye etmelerinden ötürü cari dönemde yabancı turist sayısının artış göstermesi olarak da yorumlanabilir.

Daha önce de belirtildiği üzere, bu çalışmada tahminlenen model kapsamında, bölgelerin Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan kültür varlıklarından birine sahip olması ve bölgelerin denize kıyısının olması şeklinde iki gölge değişken de kullanılmıştır. Bunlardan Kültür Mirası gölge değişkeninin bağımlı değişken üzerinde pozitif etkisinin olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu, yabancı turistlerin gidecekleri bölge tercihlerinde önemli kültürel varlıkların varlığının kayda değer bir faktör olduğunu gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan, bölgelerin denize kıyısı olmasının yabancı turistlerin gidecekleri bölge seçimlerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu durum, Türkiye’de turizm aktivitelerinin çeşitlendirilerek 3S (deniz, kum, güneş) turizminin ağırlığının azaltılması yönündeki turizm politikalarının etkili olduğu şeklinde yorumlanabileceği gibi, denize kıyısı olan tüm illerin plaj turizmine açık olmamasının da böyle bir bulguyu beraberinde getirdiği de söylenebilir.

Tüm bunların yanı sıra, yapılan tahminleme sonucunda, yabancı turist gelişinde mekânsal kümelenme eğilimi göze çarpmaktadır. Bu ise yabancı turistlere yönelik turistik aktivitelerin mekânsal kümelenme eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, komşu bölgelerin yabancı turist çekme potansiyeli açısından benzerlik sergilediği görülmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de iller (İBB3 bölgeleri) itibarıyla yabancı turist gelişini etkileyen faktörler mekânsal panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu doğrultuda, 2000 – 2013 dönemini kapsayan, dolayısıyla zaman boyutu 14, mekân boyutu ise 81 olan dengeli bir panel veri seti kullanılmıştır. Uygulanan mekânsal yöntemler doğrultusunda ise, daha önce de belirtildiği üzere, bölgenin denize kıyısı olmasını belirten gölge değişkeni haricindeki tüm diğer değişkenlerin bölgeye giriş yapan yabancı turist sayısını belirlemede istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkiye

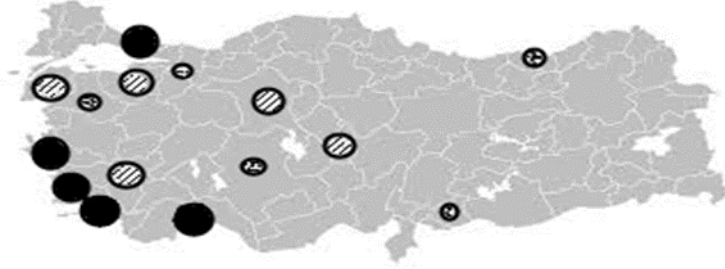
sahip oldukları bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca Türkiye’de İBB3 bölgelerine gelen yabancı turist sayısında mekânsal kümelenme eğilimi de bulgular arasında yer almaktadır.

Tüm bu bulgular, yabancı turist çekmeye yönelik bölgesel politikalar açısından önemli noktalara işaret etmektedir. Daha fazla yabancı turist çekmek isteyen bölgelerin, havayoluyla ulaşım altyapılarını geliştirmeleri ve turistik tesislerinin kapasitelerini arttırmaları gerekmektedir. Ayrıca Türkiye’de henüz Dünya Kültür Mirası listesine girmemiş önemli tarihi varlıklar mevcuttur (Sümela Manastırı, Ani Tarihi Kenti vb.). Bu doğrultuda, bölgelerin kendi öz varlıklarının tanıtımı konusunda daha aktif olmaları gerekmektedir. Bölgelerin sahip oldukları doğal ve kültürel varlıkların dünya çapında bilinirliğinin artması, şüphesiz bölgelere gelen yabancı turist sayısını da arttıracaktır.

Türkiye, yüksek rakamlarda turist çekmeyi başarmakla birlikte, geri kalmış bölgelerin kalkınmalarını teşvikte, bu turizm potansiyelini kullanmakta yeterince başarılı olamamaktadır. Batı’da yer alan kıyı bölgeler, Türkiye’de turizm hareketlerinin hızlandığı 1980lerin başında dahi zaten ülkenin gelişmiş bölgeleri konumundaydı. Bugün hala doğu ve batı bölgeleri arasındaki kalkınmışlık farkı varlığını sürdürmektedir ve turizmin bu farklılığı azaltmak üzere etkin bir kalkınma aracı olarak henüz kullanılmadığı görülmektedir (Tosun vd., 2003: 157). Şüphesiz bu kalkınmışlık farkının süregelmesinde ülkenin doğu bölgelerinde senelerdir devam eden güvenlik sorununun etkisi de büyüktür. Geri kalmış Doğu ve Güneydoğu bölgelerimize de turist çekebilmek için öncelikle bu bölgelerin güvenli ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir (Tosun vd., 2003: 158; Göymen, 2000: 1042).

Ayrıca yabancı turist akımında tespit edilen mekânsal kümelenme eğilimi, kümelerin rekabetçi avantajlar yaratarak ulusal ekonomiye katkıda bulunmaları yönündeki iktisadi olgu nedeniyle önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan oluşan kümelerin genellikle ülkenin Batı ve Güney bölgelerinde yer alması sebebiyle, Anadolu’nun diğer bölgelerinde de turizme yönelik kümelenmeler yaratılması gerekliliği açıktır. Aşağıdaki şekilde en çok yabancı turist çeken iller işaretlenmiştir. Haritada en büyük halkalar 2013 yılı itibariyle en çok yabancı turist alan ilk 5 ili (Antalya, İstanbul, Muğla, Aydın ve İzmir); orta büyüklükteki halkalar performansı en yüksek ilk 5 ili takiben en çok yabancı turist çeken ikinci 5 ili (Nevşehir, Denizli, Ankara, Bursa ve Çanakkale); ve son olarak da en küçük halkalar en çok yabancı turist çeken üçüncü 5 ili (Konya, Balıkesir, Gaziantep, Kocaeli ve Trabzon) göstermektedir. Daha önce bahsi geçen, ülkenin batı bölgelerindeki turizm yoğunlaşması bu haritadan da açıkça görülebilmektedir. Diğer taraftan haritada, Konya, Ankara ve Nevşehir civarındaki yoğunlaşma ile Trabzon ve Gaziantep’teki yoğunlaşma, yabancı turistlerin bölge tercihlerinde doğal, kültürel ve tarihi varlıkları ziyaret etme tercihlerini de gözler önüne sermektedir.

Şekil 1: Türkiye’de En Fazla Yabancı Turist Çeken İller

Not: Harita yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kaynaklar

- Anselin, L. (1988), *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Dordrecht: Kluwer.
- Athanasopoulos, G. ve Hyndman, R. J. (2006), "Modelling and Forecasting Australian Domestic Tourism", Monash University Department of Econometrics and Business Statistics, Working Paper 19/06.
- De la Mata, T. ve Llano-Verduras, C. (2011), "Spatial Pattern and Domestic Tourism: An Econometric Analysis Using Inter-Regional Monetary Flows by Type of Journey", *Papers in Regional Science*, 91(2), 437 – 470.
- Elhorst, J.P. (2003), "Specification and Estimation of Spatial Panel Data Models". *International Regional Science Review*. 26(3), 244 – 268.
- Elhorst, J.P. (2010), "Spatial Panel Data Models". *Handbook of Applied Spatial Analysis: Software Tools, Methods and Applications*. M.M. Fischer ve A. Getis (Editörler). Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Erkuş-Öztürk, H. ve Eraydın, A. (2011), "Factors of Global Connectivity in Antalya's Tourism" *Annals of Tourism Research*. 38 (4). Ss. 1300 – 1321.
- Erkuş – Öztürk, H. (2010), "The Significance of Networking and Company Size in the Level of Creativeness of Tourism Companies: Antalya Case", *European Planning Studies*, 18(8), 1247 – 1266.
- Göymen, K. (2000), "Tourism and Governance in Turkey", *Annals of Tourism Research*, 27(4), 1025 – 1048.
- Gülcan, Y., Kuştepelı, Y. ve Akgüngör, S. (2009), "Public Policies and Development of the Tourism Industry in the Aegean Region", *European Planning Studies*, 17(10), 1509 – 1523.
- Hsiao, C. (2007), "Panel Data Analysis – Advantages and Challenges", *Test*, 16(1), 1 – 22.
- Holden, A. (2006), *Tourism Studies and the Social Sciences*, Routledge, Londra ve Newyork.
- Jafari, J. (1977), "Editor's Page", *Annals of Tourism Research*, 1(1).
- Kitson, M., Martin, R. ve Tyler, P. (2004), "Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?", *Regional Studies*, 38(9), 991 – 999.
- LeSage J.P. ve Pace, R.K. (2010), "Spatial Econometric Models", *Handbook of Applied Spatial Analysis: Software Tools, Methods and Applications*, M.M. Fischer ve A. Getis (Editörler). Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Marrocu, E. ve Paci, R. (2013), Different Tourists to Different Destinations: Evidence from Spatial Interaction Models, *Tourism Management*, 39, 71-83.

- Pearce, D. G. (1995), *Tourism Today: A Geographical Analysis*, 2. Basım, Longman, Harlow.
- Porter, R. ve Tarrant, M. A. (2001), *A Case Study of Environmental Justice and Federal Tourism Sites in Southern Appalachia: A GIS Application*, *Journal of Travel Research*, 40, 27 – 40.
- Ramanathan, R. (1998), *Introductory Econometrics with Applications*, The Dryden Press, 4. Basım, New York.
- Tatoğlu, F.Y. (2013), *Panel Veri Ekonometrisi – Stata Uygulamalı*, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Tosun, C., Timothy, D.J. ve Öztürk, Y. (2003), “Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey”, *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2-3), 133 – 161.
- Tosun, C. (1998), “Roots of Unsustainable Tourism Development at the Local Level: The Case of Urgan in Turkey”, *Tourism Management*, 19(6), 595 – 610.
- Türkcan, B. (2014), “The Determinants of Tourist Arrivals at NUTSIII Level in Turkey”, *International Conference on Economic and Social Studies 2014*, Saray Bosna. Bosna – Hersek. <http://eprints.ibu.edu.ba/2495/> (Erişim: 12.12.2014).
- WTTC(a). (2013), “Travel and Tourism Impact 2013 – Turkey”, <http://www.wttc.org>, (Erişim: 28.09.2013).
- WTTC(b). (2013), “Travel and Tourism Impact 2013 – World”, <http://www.wttc.org>, (Erişim: 19.09.2013).
- WTTC(c). (2014), “Travel and Tourism Impact 2014 – World”, <http://www.wttc.org>, (Erişim: 26.08.2014).
- WTTC(d). (2014), “Travel and Tourism Impact 2014 – World”, <http://www.wttc.org>, (Erişim: 03.12.2014).
- Yang, Y. ve Fik, T. (2014), “Spatial Effects in Regional Tourism Growth”, *Annals of Tourism Research*, 46, 144 – 162.
- Yüksel, F., Bramwell, B. ve Yüksel, A. (1999), “Stakeholder Interviews and Tourism Planning at Pamukkale, Turkey”, *Tourism Management*, 20, 351 – 360.
- <http://www.planlama.org>, (Erişim: 12.12.2014).

Türkiye’ de Bireysel Emeklilik Sisteminin Etkinliği

Selami SEZGİN

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
selamisezgin@hotmail.com

Tuba YILDIRIM

Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi
İİBF, Maliye Bölümü
tuba.yildirim@dpu.edu.tr

Türkiye’ De Bireysel Emeklilik Sisteminin Etkinliği

Özet

Bir ülkenin gelişme seviyesi hakkında, sosyal güvenlik çok önemli ipuçları vermektedir. Sosyal güvenlik sistemimizin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması yönünde günümüze kadar bir dizi çalışmalar yapılmış, ancak sosyal güvenlik kurumlarımızın değişen çağ ve insan ihtiyaçlarıyla paralellik gösterebilecek düzeye erişmesi sağlanamamıştır. Türkiye ve Dünya’da sosyal güvenlik sistemleriyle ilgili pek çok düzenlemeler yapılmıştır. Bireysel Emeklilik Sistemi ise bunlardan biridir. Bu sistemin amacı Sosyal güvenlik kurumuna yardımcı olmak, bütçedeki sosyal güvenlik primlerine ayrılan yükü azaltmak ve bireylere emeklilik zamanlarında daha refah bir yaşam düzeyi sunmaktır. Çalışmamızda öncelikle sosyal güvenliğin tanımı ve finansman yöntemlerine yer verilip, kamu-özel finansman yöntemleri ve Bireysel emeklilik sisteminin Dünyada ve Türkiye’deki uygulamalarına değinilecek ve son olarak Türkiye’deki BES’lerin etkinlik durumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik, Finansman Yöntemleri, Çok ayaklı Finansman, Özel Emeklilik Sistemleri, Bireysel Emeklilik Sistem, Türkiye

The Effectiveness Of Individual Pension Systems In Turkey

Abstract

Social security has important clues About the development level of a country. Lots of studies have been done in order to increase the Effectiveness and the efficiency of social security system but social security institutions can’t reach the level of changing ages and meet the human need. Many regulations were made relating to social security system in Turkey and The World. One of them is individual pension system. The purpose of this system is to help the Social Security Institution, reduce the burden on the budget allocated to social security support contributions and provide more welfare in the time of retirement. Our study firstly focuses on definition of social security and financing methods, public-private financing methods and mentioned on the application of the private pension system in the world and Turkey and then the effectiveness of BES will be examined in Turkey as a result.

Key Words: Social Security, Methods of Financing, Multi-Footed Finance, Private Pension Systems, Individual Pension System, Turkey

1. Giriş

Sosyal güvenlik toplumun iktisadi kalkınmasıyla beraber refah düzeyini gösteren önemli göstergelerinden biridir. Sosyal güvenlik bütün toplumu çeşitli risklere karşı korumakla birlikte geleceklerini güvence altına almaktadır. Bir ülkedeki sosyal güvenlik yapısı o ülkenin ekonomik ve sosyal koşulları hakkında bilgi verir.

Türkiye'deki sosyal güvenlik sistemindeki sorunların sebebi gelişmiş ülkelerdeki gibi yaşlı nüfusun artması veya hayatta kalma yaşının beklentisinin yükselmesi değildir. Ülkemizdeki önemli sorunlardan bazıları kayıt dışı istihdam ve prim aflarıdır. Türkiye genç nüfusa sahip olmasına rağmen ciddi bütçe açıkları vermektedir. Sistemin yapısal sorunlarının en önemli nedenlerinden biri sisteme dışarıdan yapılan siyasi müdahaleler ve bu bağlamda ortaya çıkan bürokratik engellemeler gelmektedir. Mevcut sosyal güvenlik sistemi artık sürdürülemez olmuş ve reform arayışlarına gidilmiştir.

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemine yönelik reformlar başlatılmış olup bunların başında bireysel emeklilik sistemine (BES) yönelik kanuni düzenlemeler gelmektedir. Bu çalışmada öncelikle sosyal güvenlik finansman yöntemlerine değinilecek, özel finansman yöntemlerinden bireysel emeklilik sistemi ve Şili uygulamasına yer verilecek olup sonra da Türkiye'de Bireysel emeklilik sistemi hakkında bilgilerle birlikte BES'in Türkiye'de etkinliği ile ilgili değerlendirmeler ve önerilere yer verilecektir.

2. Sosyal Güvenlik ve Kullanılan Finansman Yöntemleri

Sosyal güvenlik, kavram olarak yeni olsa da ona duyulan ihtiyaç insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar, devamlı kendi iradesi dışında bir takım tehlikelerle karşı karşıya gelmişlerdir. Birey, devlet ve ilim bu tehlikeleri önlemek ve ortadan kaldırmak için mücadele etmiştir. Örneğin, kazalar insanları hiç beklenmedik zamanda ve yerde tahmin dâhi edilemeyecek şekilde geçici ya da sürekli olarak acı ve sefaletle karşı karşıya bırakabildiği gibi onları yok dahi edebilmiştir. Yaşlılık ve ölümü biraz ertelemek mümkün olsa da bunlar kaçınılmaz doğa kurallarıdır (Ayhan, 2012: 43).

Genel olarak sosyal güvenlik, kişilerin istek ve iradeleri dışında meydana gelen ve onların mal varlığında, gelirlerinde ve/veya çalışma gücünde eksikliklere yol açarak kendilerinin ve geçimini sağlamakla mükellef oldukları kişilerin yaşamlarının devamını güçleştiren yâda imkânsız hale getiren tehlikelerin zararlarını telafi ve tanzim etmeye yönelik önlemlerden oluşur (Bedük ve Mete, 2006: 25).

Sosyal güvenlik hakkı Sanayi öncesi yoksulluğu önlemek için vatandaşlara sağlanan yardımlarla başlamış ve Sanayi dönemi boyunca da bireylere pek çok farklı türlerde haklar sağlanmıştır. Bu süreçte ilk adım olarak 1880'de Bismark tarafından Almanya'da işçi güvenliğini sağlamak üzere sosyal güvenlik sisteminin temeli atılmıştır. Bir diğer önemli adım ise 1942 yılında İngiltere'de imzalanan Beveridge

Raporudur. Bu iki farklı ülkede sağlanan haklar kısa zamanda tüm dünyaya örnek teşkil etmiştir. Sağlanan haklara bireyler ya kendileri önceden ücret ödeyerek sahip olmuşlar ya da bu hak onlara devlet tarafından finanse edilerek verilmiştir.

Sosyal sigorta sistemlerinin finansman yöntemleri ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermektedir. Ancak esas olarak iki sistem benimsenmiştir. Bunlardan birincisi, aktif olarak çalışan ve işverenlerin ödemiş oldukları primlerle pasif emeklilerin aylıklarının karşılandığı Dağıtım (pay-as-you-go) sistemidir. Bir diğeri ise, fon biriktirme olarak da bilinen kapitalizasyon yöntemidir. Bu model de, ileride ortaya çıkabilecek risklere karşı harcamaların gerçekleştirilmesi için fon biriktirilir.

2.1. Dağıtım Yöntemi (Pay- As- You- Go Yöntemi)

Dağıtım yönteminde, bir yılın gelirleri ile aynı ya da bir sonraki dönemin giderleri karşılanır ve bir dönemde sağlanan faydalar, aynı dönemde toplanan primlerle finanse edilmektedir. Ayrıca, dağıtım yöntemi çalışanlardan emeklilere doğru bir transferi kapsayan ve hem kuşaklar arasında hem de aynı kuşak içindeki farklı yaş grupları arasında reel gelirin yeniden dağıtımını esas alan bir sistemdir. Bu yöntem toplumdaki bireyler arasındaki destek ve dayanışma esasına dayanır. Prim ödeyenlerle yardım görenler arasında sürekli bir ilişki vardır (Güneş ve Yakar, 2004: 131).

Dağıtım sisteminde emeklilere yapılan ödemeler çalışanların vermiş oldukları katkı payları ile gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden sistem emeklilerin aylıklarının ödenebilmesi için toplumda büyük bir kesimin çalışmasını gerektirmektedir (Bayri, 2004: 243).

Kuşaklar arası dayanışma sağlanmakla beraber bu yöntemde dönemin gelirleri giderlerine eşitlenir ve ekstra sermaye birikimi gerektirmez. Prim ödeyen sigortalı sayısı finanse edilen emekli sayısının durumuna göre prim oranları değiştirilebildiğinden enflasyonun primler üzerindeki aşındırıcı etkisi azaltılabilmektedir. Bu yönüyle kapitalizasyon yönteminden avantajlı olurken, işsizlik kaynaklı ekonomik dalgalanma dönemlerinde oluşan risklere karşı savunmasız durumda olacağından dağıtım sistemi fonlama sistemine göre dezavantajlı olmaktadır (Yalçiner, 2000: 165).

2.2. Kapitalizasyon Yöntemi

Fon biriktirme yöntemi olarak da bilinen bu yöntemde amaç gelecekte oluşacak risklere karşı ödemelerin yapılabilmesi için fon oluşturulmasıdır. Günümüzde bireysel ve kolektif fon biriktirme olmak üzere iki türü vardır. Bireysel kapitalizasyon yönteminde sigortalı adına ödenen primler, sigortalının kişisel hesabında toplanmaktadır. Bu hesapta biriken fonlar, ileride aynı kişiye yapılacak sosyal gelir harcamalarının kaynağını oluşturur. Kolektif kapitalizasyon yönteminde ise bütün

sigortalılarca ödenen primler ortak bir fonda toplanmakta ve ileride bunlara yapılacak harcamaların kaynağını oluşturmaktadır. Bu yöntemde denge, kolektif sorumluluklar içindir ve sosyal sigorta, bireylerin subjektif durumuna bakılmaksızın herkesten eşit oranda primi tahsil etmektedir (Yurdadoğ, 2014: 5).

İşçi ve işverenler tarafından ödenen primler, primlerden elde edilecek faizler ve primlerin işletilmesinden elde edilecek gelirler özel bir hesapta toplanır, biriken bu fonlar gelir getirecek alanlarda değerlendirilerek ileride sigortalılara yapılacak ödemelerin kaynağını oluşturur. Bu yöntemde biriktirilen fonlardan elde edilen gelirler sistemin nakit ihtiyacını azaltmaktadır. Bu nedenle dağıtım yöntemine göre fonlama yöntemi, finansal açıdan daha esnek bir yöntemdir. Başka bir ifade ile Kapitalizasyon yönteminde esas olan sigortalıların geleceklerini kendilerinin finanse etmesidir (Güneş ve Yakar, 2004: 129).

3. Kamu Finansman Yöntemleri

Günümüzde bugün Türkiye’de dâhil olmak üzere pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik sisteminde açıklar mevcuttur. Sigortalılar ile hak sahipleri yetersiz aylık ve gelir ödenmesiyle beraber sosyal güvenlik hizmetlerindeki kalite düşüklüğünden, işverenler ise yüksek primin ve kayıtdışı istihdamın yol açtığı haksız rekabet, yüksek işgücü maliyetlerinden ve devlet de sosyal güvenlik kurumlarının bütçe açıklarını kapatmak zorunda kalması nedeniyle sosyal güvenlik sisteminden rahatsız olmaktadır (Akyıldız ve Yavuz, 2007: 425). Kamu tarafından finanse edilen bu açıklar ülkelerin bütçe dengelerinde önemli sorunlara neden olmakta ve ülkeleri sosyal güvenlik konusunda reformlar oluşturmaya, yeni finansman seçenekleri bulmaya zorlamaktadır.

Sosyal yardım yönteminde finansman, yardımı sağlayan kurum ve kuruluşlara göre farklılık göstermektedir. Kamusal kurumlarca yürütülen sosyal yardımların finansman kaynaklarını devletçe ayrılan kaynaklar, bir başka deyişle vergiler oluşturmaktadır. Yardım kurumları ve vakıflar gibi yarı kamusal kurum ve kuruluşlarca sağlanan sosyal yardımların malî yükü ise, bunlara devletçe yapılan katkılar, yani vergiler dâhil, bu kurum ve kuruluşların yapısı, bireysel karar ve çabalarına göre, farklı kaynaklardan karşılanmaktadır (Dilik, 2004: 3).

Sosyal güvenlik alanında, tüm dünyada ağırlıklı olarak uygulanan model, Bismark Modeli olarak da bilinen, sosyal sigorta ağırlıklı modeldir. Bu modelde, sosyal güvenlik hakkı, temel olarak mesleki faaliyet esasına dayanmaktadır. Dünya’da ve AB ülkelerinin genelinde hâkim olan sosyal sigorta modelinde, finansman kaynağı ise primlerdir. Primlerin kaynağı ise, işveren ve işçi paylarından ve devletin katkısından oluşmaktadır. AB ülkeleri genel olarak prim esasına dayalı bir şekilde işleyen sosyal sigorta kolları ile yürüyen bir sosyal sigorta sistemine sahiptirler. Primlerin yanında, vergi ve devlet katkısı, devlet sübvansiyonu ve devlet bütçesinden aktarımların yapıldığı yapılara da rastlanmaktadır. Ancak esas

itibariyle, AB’de sosyal güvenlik sisteminin yapısı temel olarak mesleki çalışmaya dayanmakla birlikte, özel rejimleri de içermektedir. (Taşçı, 2013: 62).

Dünyada birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik harcamalarının bütçedeki ağırlığı olarak kamu prim programları en büyük mali programdır. Sosyal güvenlik yöntemi devlet tarafından yürütülen hemen her ülkedeki sistem dağıtım yöntemidir. Sadece Danimarka her iki sistemi uygulamaktadır. Sosyal güvenlik sistemini özelleştiren Şili, Brezilya, Meksika gibi ülkelerde kapitalizasyon (fonlama) yöntemi kullanılmaktadır (Güneş ve Yakar, 2004: 133).

4. Özel Finansman Yöntemleri

20.yy’ın sonlarına doğru kamu sosyal güvenlik reformları politika yapımcılarının ilgi konusu olmuştur. 2000 - 2050 yılları arasında 60 yaş üstü nüfusun daha çok artacağına beklentisi, artan yaşam beklentisi, azalan doğum oranları ve yaşlılık aylıklarına harcanan giderlerin artması dünyayı tehdit etmeye başlamıştır. Artan maliyetlerin nasıl finanse edileceği konusu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kaynakların nasıl elde edileceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Yaşlılık emeklilik planlarında revizyonlara gidilmiştir. Yapısal emeklilik reformları genellikle işçilerin çoğu için devlet garantili emeklilik faydalarının azaltılması (ya da bazı durumlarda kaldırılması) ve tanımlanmış katkı emeklilik planları için tam finanse oluşturulmasını içermektedir. Yapısal emeklilik formu, sosyal güvenlik yasal bordro katkısının bir kısmı yeni düzenin kuralları çerçevesinde tanımlanmış katkı bireysel emeklilik hesabına aktarılmış ve özelleştirme olarak adlandırılmıştır (Brooks, 2002: 491-495).

Sosyal güvenliğin özelleştirilmesinde; nüfusun yaşlanması ve çalışan aktif nüfus artışının sınırlı kalması, sosyal güvenlikte finansmanın primlere dayalı olması ve bunun sonucunda kaçak istihdamın artması, siyasal amaçlarla emekli aylıklarının arttırılması, ek istihdam yaratmak bahanesi ile emeklilik yaşı ile oynanması gibi pek çok demografik, finansal ve siyasal sebepler yatmaktadır. Özelleştirme, bireysel hesapların oluşturulmasıdır. Bireysel emeklilik planları, ülkenin net tasarruf hacmini arttırabilmektedir. Bu fonlar, bireyler için, emekliliklerinde, bağlı oldukları sosyal güvenlik sisteminin sağladığı faydalar yanında ek bir fayda sağlayarak tüketim harcamalarında dramatik düşüşleri önlemektedir (İzgi, 2008: 92).

4.1 Özel Emeklilik Fonları

1970’li yıllarda başlayan finansal serbestleşme hareketleri ile beraber pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin mali sistemlerinde değişiklikler olmuştur. Dolaşımdaki nakit tutarı büyük ölçüde artmış, piyasalarda yer alan araçlar

çeşitlenmiş, yeni finansal piyasalar geliştirilmiş, teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmeler finansal işlemlerin uluslararası düzeyde ve daha düşük işlem maliyetiyle gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Finansal gelişme sürecinde etkili olan bir enstrüman da özel emeklilik fonları olmuştur. Özel emeklilik fonları diğer fonlar gibi doğrudan finans piyasaları ile ilişkili değildir. 1980'li yıllarda sosyal güvenlik ödemelerinin neden olduğu krize bir çözüm önerisi olarak getirilmiştir (Oktayer ve Oktayer, 2007: 58).

Çok ayaklı emeklilik sistemlerinde üçüncü basamağı bireylerin emekliliğe yönelik gönüllü katkılarından oluşan ve tamamıyla bireysel hesaplarda takip edilen özel fonlu sistem teşkil etmektedir. Özel emeklilik fonlarının bireysel tasarruf ve yatırıma yönelik katkılarının yanı sıra topluma yönelik önemli etkileri de bulunmaktadır. Genel olarak, emeklilik fonlarının uzun vadeli yapısı, fon miktarının büyüklüğü ve kurumsal yatırımcı kimliği ile sermaye piyasalarındaki etkinliği bu sistemin uygulandığı ülkelerin ekonomik gelişmelerinin ana nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Bireysel emeklilik sistemi ile amaçlanan kamu sosyal güvenlik sistemlerine alternatif bir özel emeklilik sistemi yaratılması değildir. Tam aksine, kamu sosyal güvenlik sistemine üye olan ve aktif prim ödeyenlere ek avantajlar sağlayarak ve gerçek gelir beyanı teşvik edilerek vergi gelirlerinin artırılmasını öngören, kayıt dışılığın azaltılmasına ve mevcut sosyal güvenlik kurumlarının malî gelirlerinin artırılmasına yönelik bir sistemdir (Erdem, 2013: 74-75).

1994 yılında Dünya Bankası'nın yayınlamış olduğu rapora göre dünya nüfusunun hızla yaşlanmakta olduğundan ve bireyleri devletlerin finanse etmekte zorlanacağından dolayı sosyal güvenlik sistemlerinde dönüşüm yaşanması gerektiğinden bahsedilmektedir. Son yıllarda dünyada sosyal güvenlik alanında çeşitli dönüşümler yaşanmaktadır. En önemli dönüşüm 1980'lerin başında Şili'de sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesi ile başlamıştır. Bununla beraber, uygulamada yaşanan dönüşümün, tam olarak bir özelleştirme olduğu söylenememektedir. Tam özelleştirme, sadece istisnai bir durumdur. Gerçekte ise, olabildiğince düşük düzeyli ve nüfusun geniş kesimlerine yaygınlaştırılmaya çalışılan bir kamusal sosyal güvenlik sistemi ile daha geniş boyutlu özel kesim sigorta mekanizmalarının bir arada yer aldığı sistemler tasarlanmakta ve uygulamaya geçirilmektedir (Dane ve Ulutürk, 2009: 362-365).

5. Çok Ayaklı Finansman Yöntemleri Şili Örneği

Geleneksel sosyal güvenlik sisteminde krizlerin etkisi ile bireylerin finansmanında zorlanan devlet zamanla emeklilik yaşının değiştirilmesi, yeni finansman kaynaklarının devreye sokulması ve kişisel ihtiyaçlara cevap vermeye çalışan sistem oluşturmaya çalışmıştır.

Çok ayaklı finansman yönteminin oluşturulmasındaki amaç ise; yalnızca kamu sosyal sigortalar ve harcamaları üzerine inşa edilmiş tek ayaklı sosyal güvenlik

sisteminin yetersiz kalmasıdır. Sosyal güvenlik sistemleri hem sosyal adaleti sağlamaya yönelik ve bireye asgari gelir sunan hem de zorunluluk unsuru üzerine kurulan sigortalının, işverenin ve devletin finansmanına ortak olduğu gelir devamlılığını sağlayan ayrıca tamamen gönüllülük esasına dayanan genellikle de özel sektör tarafından organize edilen çok ayaklı sosyal güvenlik kurumlarından oluşmalıdır (TUSİAD, 1997: 48).

Dünya Bankası'nın 1994 yılında hazırlamış olduğu "Averting the Old Age Crisis" raporuna göre çok ayaklı sosyal güvenlik sisteminin ilk ayağını oluşturan zorunlu kamu sosyal güvenliği, yaşlılıkta karşılaşılabilecek yoksulluk riskini ve pek çok nedenle karşılaşılabilecek diğer riskleri hafifletmek üzere sınırlı bir amaç taşımaktadır. İkinci ayak zorunludur ve özel sektör tarafından yönetilir. Üçüncü ayak ise, yaşlılık döneminde daha fazla gelir elde etmek ve daha fazla güvence altında olabilmek için ilave koruma sağlayan ve tamamen kişisel tercihlere göre oluşturulur (Palacios, 1996: 3-5).

Özellikle Şili'de uygulanan sosyal sigorta sisteminin özelleştirilmesi, 1981 yılında Pinachet Diktatörlüğü tarafından uygulanmıştır. Peru, Arjantin, El Salvador, Kolombiya, Uruguay, Bolivya ve Meksika'da ise sistemler Şili modeli örnek alınarak dönüştürülmeye çalışılmıştır. Yapılan sistem değişikliğinin sebepleri arasında ise, büyümenin yetersizliği, sosyal uyumsuzlukların günden güne artış göstermiş olması ve yüksek enflasyon yer alır. Bu sebeplerden dolayı sosyal güvenlik sisteminin, yaşlılık sigortası kolunun yönetimi tamamen özel sigorta şirketlerine ve bankalara devredilmiştir. Bu sistem, kapitalizasyon (fon) yöntemi temeline dayalı, ücretlerden belli oranlarda prim kesilerek finanse olan, katılımı zorunlu bir sistemdir. Ancak zorunluluk ilkesi, bireylerin sigortalarını yaptırmak istedikleri, sigorta kuruluşunu seçerken geçerli değildir, yani bireyler primleri ödeyecekleri kuruluşu serbestçe seçmektedirler (Turak, 2009: 18).

Şili bireysel emeklilik sisteminden yaşlılık aylığı alabilmek için 20 yıl prim ödeme koşulu ve erkekler için 65, kadınlar için de 60 yaş şartı vardır. Zor şartlar altında yapılan mesleklerde ve yaşlılık gibi durumlarda emeklilik koşulları biraz daha hafifletilmiştir. Devletin belirlemiş olduğu asgari bir emeklilik miktarı vardır. 20 ve daha fazla yıl katkıda bulunduğu halde emeklilik geliri söz konusu belirlenen asgari gelirin altında kalan bireylere devlet asgari gelirini temin etmek için katkıda bulunur (SGK, 2013: 114).

Yeni özel emeklilik sistemi, 1981 yılında hâlihazırda çalışır durumda olanları eski sistemden ayrılıp yeni sisteme katılmada serbest bırakmıştır. Yeni sistemde, ilk defa çalışmaya başlayan işçiler kendi bireysel emeklilik hesaplarında tasarruf yapmak zorunda bırakılmıştır. Eski sistemde işverenler, işçilerin sosyal güvenlik katkılarının bir kısmını finanse etmiştir. Yeni özel sistemde ise, katkı tamamıyla çalışanın

yükümlülüğünde olduğu için hükümet, önceden işverence yapılan katkıya eşit miktarda vergi öncesi ücreti artırmıştır. Eski sistemden yeni sisteme geçenlere birikmiş primleri karşılığında devlet tahvili verilmiştir. Bu sayede yeni sisteme yaklaşık olarak %70 oranında bir geçiş sağlanmıştır (Ergenekon, 1998: 81-85).

Çalışanların maaşlarından kesilen primler kısaca AFP olarak adlandırılan “Administradora de Fondos de Pensiones” adındaki fon yönetim kuruluşlarında değerlendirilmektedir. Bu fonlar anonim şirket niteliğindedir. Başka bir iş yapması yasak olan bu kuruluşların görevlerinden bazıları; çalışanlardan katkı payı toplamak, bireysel emeklilik hesaplarının kaydını tutmak, sigorta şirketinden ödenek alamayanlara emekli aylığı ödemektir. Şili’de faaliyet gösteren AFP’ler rekabet pazarından çok monopolcü rekabet pazarı yaratmaktadır. Sistemin özelleştirildiği dönemde 22 tane emeklilik fonu şirketi faaliyet gösterirken; daha sonra gerçekleşen birleşmeler ile birlikte bugün 7 şirket faaliyet göstermektedir. “Şili’de çalışan işçilere geleceklelerini kar amaçlı finansal makinelere emanet etmeye hazır mısınız tarzında bir soru sorulduğunda alınan cevap başka seçeneğimiz yoktu emanet etmek zorunda bırakıldık şeklinde olmuştur” (Oran, 2010).

Şili’de baş gösteren mali sıkıntılar, AFP’lerdeki fon getirilerini azaltmıştır. Yönetim giderlerinde artış yaşandığı gerekçesiyle katılımcılardan daha fazla katkı alınmıştır. Bu olumsuzluk nedeniyle katılımcıların fon idaresi değiştirdikleri görülmüştür. Bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin tanıtım ve reklam yapabilmek için oldukça yüklü harcamalar yapması maliyetleri artırmıştır. Bunun sonucunda özel sigortalılar, aynı piyasa içerisinde sürekli olarak kurum değiştirmek durumunda kalmışlardır. Bu da maliyetleri yeniden artırmış ve özel sigorta şirketlerinin politikalarında istikrarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca özel sigorta kuruluşları zaman içerisinde yönetim zaafına uğramış ve etkinlikleri azalmıştır. Bununla beraber yeni sistem tüm çalışanları kapsamamaktadır. Asker ve polislerin kendi istek ve baskıları sonucu bu sisteme girmemiş olması, serbest çalışanların yalnızca isteğe bağlı olarak kapsama alınması da geniş anlamda sosyal güvenliğin uygulanamadığını göstermekte ve sistemin sürdürülür, güvenilir bir sistem olduğuna dönük soru işareti oluşturmaktadır (Ayhan, 2011: 85-88).

6. Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi

Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi (BES), sosyal güvenlik sisteminde 1999 yılında 4447 sayılı yasa ile yapılan reformun bir parçası ve kamu sosyal güvenlik sisteminin bir tamamlayıcısı olarak düşünüülerek 7 Ekim 2001 tarih ve 4632 sayılı “Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu” ile düzenlenmiştir. Bu kanununa göre, bireysel emeklilik sistemi, kamu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak, bireylerin emekliliğe yönelik tasarruflarının yatırıma yönlendirilmesi ile emeklilik döneminde ek bir gelir sağlanarak refah düzeylerinin yükseltilmesi, ekonomiye uzun vadeli kaynak yaratarak istihdamın artırılması ve ekonomik kalkınmaya katkıda

bulunulmasını sağlamak üzere, gönüllü katılıma dayalı ve belirlenmiş katkı esasına göre oluşturulan bir sistemdir (4632 SK: md.1).

18 yaşını dolduran herkes; kadın-erkek, yaşlı-genç, çalışan-çalışmayan ayırımı olmaksızın ve işçi, memur, esnaf, işveren gibi statüsüne bakılmaksızın bireysel emeklilik sistemine katılabilmektedir. Katılımcının herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olması ya da olmaması, vergi mükellefi olması ya da olmaması sisteme girmesinde ön koşul değildir. Sistem kapsamlı bir güvence ve denetim mekanizması ile işlemektedir. Bu kapsamda; Hazine Müsteşarlığı, Sermaye Piyasası Kurulu, Emeklilik Gözetim Merkezi tarafından yapılan denetimlerin yanı sıra Aktüeryal Denetim, Bağımsız Dış Denetim, İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim olmak üzere farklı denetim faaliyetleri yapılmaktadır (Bacak, 2005: 165-168).

Sistemden emekli olabilmenin şartı en az 10 yıl prim ödemiş olmak ve 56 yaşını doldurmuş olmaktır. 10 yıl prim ödeme şartıyla kastedilen sözleşmenin imzalanmasından sonra 10 yıl boyunca düzenli prim ödenmesi ya da ödemelere ara verilmişse 10 yıla denk gelecek şekilde ödemelerin tamamlanmış olmasıdır. Sisteme katılan bireyler, yatırımlarını ve onların getirilerini elektronik ortamlardan takip edebilmektedirler. Bunlara ek olarak emeklilik şirketleri de şeffaflık ilkesi gereği bireylere hesapları ile ilgili dokümanları posta yoluyla bildirmektedir. Sistem genel olarak bireylerin tasarruf yapıp emeklilik dönemlerinde refah içinde yaşamalarına imkân tanımaktadır. Ayrıca katkı payına bağlı fonlama olduğundan birey öldüğü takdirde tazminat ödenmemekte hesabında toplanan paralar lehtar veya varislerine ödenmektedir (Topalhan, 2010: 168).

Sistemin finansmanı, katılımcıların ödediği katkı payları ve yine katılımcılar tarafından ödenen gider ödemeleri ve gider kesintileri ile karşılanmaktadır. Sisteme giriş gönüllü olmasına rağmen katkı payı ödemek zorunludur. Kendisine bağımlı çalışanlar adına işverenin katkıda bulunması ise gönüllüdür. Katkı payı ödemelerinin dışında bireysel emeklilik sisteminin diğer bir finansman kaynağı da yine katılımcı tarafından karşılanan gider ödemeleridir. Giriş aidatı, yönetim gideri kesintisi, fon işletim gideri kesintisi ve özel hizmet giderlerine birey iştirak etmektedir (Topalhan, 2010: 181-182).

Devlet Katkısı, 1 Ocak 2013 tarihinden itibaren katılımcılar tarafından ödenen katkı paylarının maksimum %25'i oranında devlet tarafından katılımcının emeklilik hesabına ödenen tutardır. 1 Ocak 2013'ten sonra sistemde geçirilen süreye göre devlet katkısı hak ediş oranları 3 yıldan 6 yıla kadar %15, 6 yıldan 10 yıla kadar %35, 10 yıl ve daha fazla %60, emeklilik, vefat ve maluliyet %100 olarak belirlenmiştir. Devlet katkısının hak kazanılan bölümüne ilişkin getirisi üzerinden; 10 yıldan az süreyle katkı payı ödeyerek ayrılanlar %15, 10 yıl süreyle katkı payı ödemekle

birlikte emeklilik hakkı kazanmadan ayrılanlar %10, emeklilik, vefat, maluliyet nedeniyle ayrılanlar %5 oranında stopaj kesintisine tabi tutulurlar (EGM, 2014: 50).

Tablo 1: Temel Göstergeler

2013 Yıl Sonu Devlet Katkısı	
Ödenen Tutar (TL)	1.369.932.116
Ödenen Katılımcı Adedi	2.800.129
Ödenen Sözleşme Adedi	3.338.446
Sözleşme Başına Ortalama Tutar (TL)	410
Katılımcı Başına Ortalama Tutar (TL)	489

Kaynak: EGM

2013 yılı öncesinde bireysel emeklilik sistemindeki temel teşvik unsuru, vergilerdeki indirim şeklindeydi. BES' e katılanlar ödeyecekleri vergiden belirli bir oranda indirim hakkı elde etmekte ve böylece net maaşlarında bir artış olmaktadır. Fakat bu uygulama ile BES' teki insanların sadece %35'i bu sistemden yararlanmakta %65'i hiç bir şekilde yararlanamamaktadır. Oluşturulan devlet katkı payı sistemiyle artık BES' e giren herkes vergi mükellefi olsun ya da olmasın istifade edebilecek, sisteme yatan her TL Türkiye'nin toplam makroekonomik dengeleri açısından bakıldığında tasarruf oranlarını artıracaktır. Türkiye'nin tasarruf oranlarının artması, risk primini düşürecek. Ayrıca kamu borçlanma kâğıtlarının önemli bir bölümünün emeklilik fonlarından oluştuğu, emeklilik fonlarına kayıtlı olanların çoğunlukla alt ve orta gelir grubuna bağlı oldukları düşünülürse, sistemin hedefi gerçekleşmektedir ve bu durum, sistemi güçlü kılmaktadır (İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012: 165-175).

6.1. Kamu Sektörünün Verimsizliği

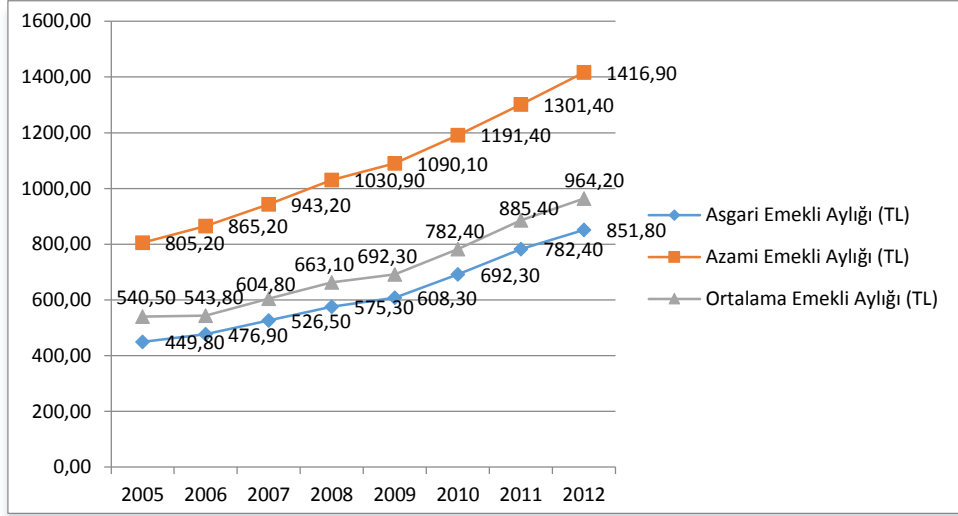
Kamu harcamalarındaki verimlilikten genel olarak, kamu kaynaklarının israf edilmemesi ve yerinde kullanılmasını, aynı ödenekle daha fazla kişiye veya alana hizmet verilmesi veya aynı hizmetin daha düşük ödenekle sunulması anlaşılmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bütçe açıklarının ve enflasyonun en önemli nedenleri arasında sosyal güvenlik kurumlarının açıkları önemli bir yer tutmaktadır. Bu kurumların devlet kontrolünde olması, politik sürecin ve hükümet uygulamalarının bu kaynakları kullanmada verimli ve etkin olmaması ile kontrolünün zayıflığı gibi etkenler bu kurumların başarı şansını azaltmaktadır. Devletin, sosyal güvenlik kurumları yoluyla ekonomide alacağı rolün azaltılması, kaynakların politik süreçten uzak ve daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır (İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012: 164).

Türkiye'de anayasal bir hak olmasına karşın, tüm toplumu kapsayacak bir sosyal güvenlik ağı oluşturulamamıştır. Ayrıca, sosyal güvenlik sistemine dâhil kesimler arasında sahip oldukları hak ve yükümlülükler açısından birçok farklılıklar

mevcuttur. Gerek emeklilik gerekse sağlık hizmetlerine yönelik kaynaklar toplumun nispeten gelir düzeyi daha yüksek kesimlerine aktarılmaktadır (www.ssk.gov.tr). Dolayısıyla, ülke koşullarına uygun ve beklentileri bütünüyle karşılayacak bir sosyal güvenlik sisteminin oluşturulamaması nedeniyle başta emekli aylıkları olmak üzere sağlanan diğer sosyal yardımlar düşük seviyelerde kalmış ve sağlık hizmetleri yeterince yaygınlaştırılmadığı gibi hizmetlerin kalite düzeyi de artırılmamıştır.

Şekil 1: 4-1/a Maddesi Kapsamındaki Pasif Sigortalıların¹ Emekli Aylığı Seviyeleri 2005-2012

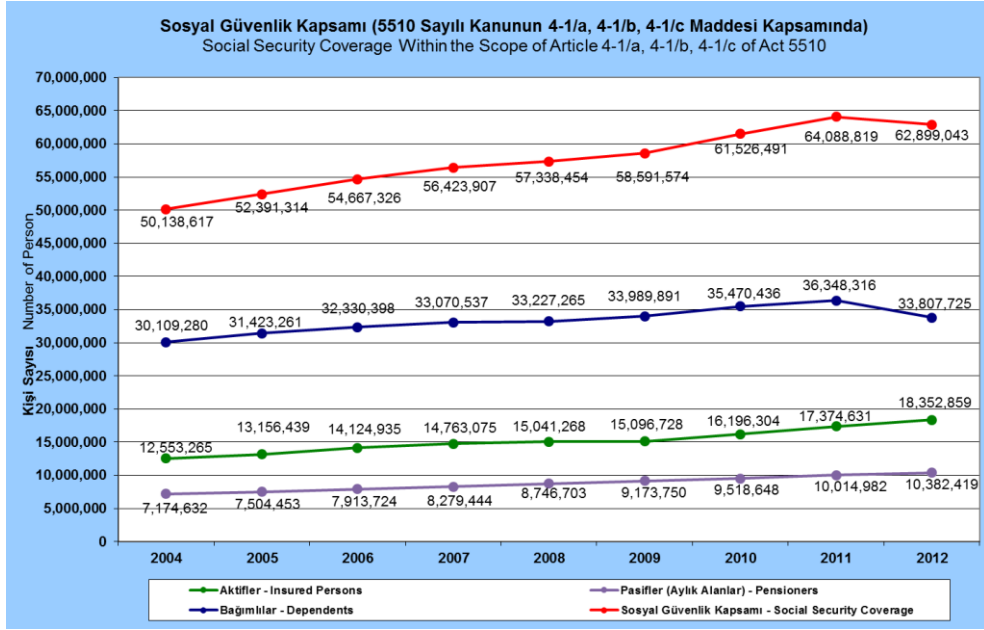

Kaynak: SGK Yıllık Mali İstatistikleri

Şekil 1’den görüldüğü üzere emekli aylıkları bireylerin çalışır durumdayken aldıkları maaşlarının neredeyse yarısı kadardır. Bu durumda emekli olduktan sonra insanların yaşam şartları çalışır durumlarına göre kötüleşmektedir. Ayrıca Türkiye’de aktif/pasif oranı 2014 Temmuz verilerine göre 1,91’dir. Yaklaşık 1 aktif sigortalı prim ödeyen kişi 2 pasif emekli aylığı alan kişiyi finanse etmektedir (SGK, 2014; 8). Bu durum sosyal güvenlik kurumu bütçesinin yetersiz kalmasına ve sosyal güvenlik kurumu bütçesinin açık vermesine neden olmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu açıkları ise bütçeden yapılan transferlerle karşılanmaktadır ve bu da bütçeye yük oluşturmaktadır (EGM, 2014).

¹ Pasif sigortalı; Emekli, malul, ölen sigortalının eşi ve çocukları ile sürekli iş göremezlik geliri alanlar.

Şekil 2: Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif-Pasif Sayısı

Kaynak: SGK Mali İstatistikleri

Türkiye’de devletin sigorta kollarına yönelik doğrudan prim katkısı bulunmamaktadır. Yapılan, sadece sistemin açıklarının kapatılması için üç sosyal güvenlik kuruluşuna bütçeden transfer ödemesi şeklinde bir katkıdan ibarettir. Dolayısıyla sosyal güvenliğin tüm yükü işçi ve işveren üzerinde kalmaktadır. Oysa günümüzde gelişmiş ülkelerde devlet, sigorta yardımlarının finansmanına doğrudan prim katkısında bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği ülkelerinde de devlet, sosyal sigorta kurumlarının finansmanına yıl içinde sigorta yardımlarının finansmanına doğrudan katılmak şeklinde katkıda bulunmaktadır. Sıkça başvuru alan prim afları da kurumların aktüeryal dengelerini bozarak kamu mali disiplini açısından sorunların devam etmesine yol açmaktadır. Sistemin verimsiz olmasında en önemli sorunlardan biri de kayıt dışı istihdamın varlığıdır. Kayıt dışılığa; tamamen sistem dışında kalanlarla birlikte kayıtlı olup geliri gerçek gelir üzerinden gösterilmeyen çalışanlar da neden olabilmektedir (Egeli ve Özen, 2009).

Tablo 2: Sosyal Güvenlik Kurumuna Yapılan Bütçe Transferleri, 2000-2012

Yıllar	4-1/a +4-1/b +4-1/c Toplam (Bin TL)	GSYH'ya Oranı
2000	3.226.460	1.94%
2001	5.523.000	2.30%
2002	9.684.000	2.76%
2003	15.883.617	3.49%
2004	18.830.000	3.37%
2005	23.322.000	3.59%
2006	22.892.000	3.02%
2007	33.060.313	3.92%
2008	35.016.403	3.68%
2009	52.599.691	5.52%
2010	55.244.258	5.03%
2011	52.772.218	4.07%
2012	58.728.293	4.15%

Kaynak: SGK Yıllık Mali İstatistikleri

Tablodan görüldüğü üzere SGK'ya yapılan transferler bütçede çok önemli yer tutmaktadır. Sadece 2006 yılında bir düşüş olmuştur. Bütçeden yapılan transferlerin GSYH'ye oranı ise 2009 yılından itibaren azalma göstermektedir. BES sisteminin 2001 yılında kurulmasına rağmen etkisi yaklaşık 7-8 yıl sonra görülmeye başlamıştır ve GSYH'den ayrılan pay giderek azalmıştır.

472 milyar 943 milyon TL olarak belirlenen 2015 yılı bütçe giderinden sosyal güvenlik kurumlarının devlet primi giderleri 20,3 milyar TL'dir. 2014 yılında bütçe 403,2 milyar TL ve SGK devlet prim giderine ayrılan pay 18,9 milyar TL'dir (Şimşek, 2014: 65). Bu rakamların bütçeye oranına baktığımızda ise 2014'te %21,3, 2015'te ise yaklaşık %24 olarak gerçekleşmiş olup her geçen yıl bu giderlere ayrılan pay artmaktadır.

Sosyal güvenlik harcamaları sadece Türkiye'de değil birçok ülkede önemli yer tutan harcamalardır. Erken emeklilik yaşı pek çok kişinin emekli olup sistemde daha fazla yük oluşturmasına neden olup ekonomik krizleri bile tetiklemiştir. Buna örnek olarak ise 1991 yılında seçimlerde insanlara erken emekliliğin seçim kaygılarının yanı sıra işsizlik oranını da düşürmek için sunulmasını örnek verebiliriz (Saruç vd., 2007: 175).

Bireysel emeklilik sisteminde 2013 yılı sonuna kadar 7.577 kişi emekli olarak birikimlerini düzenli ödeme ya da toplu olarak almaya hak kazanmıştır. Bu kişiler,

31.12.2013 itibarı ile emeklilik hakkını kazanmış kitlenin yaklaşık olarak %52'sini oluşturmakta, %48'lik bir kesim de emeklilik hakkını elde etmesine rağmen sistemde birikim yapmaya devam etmektedir. Bireysel emeklilik sisteminden emeklilik hakkını kazanabilmek için kişinin en az 10 yıl sistemde kalması ve 56 yaşını tamamlaması gerekmektedir. İlk emekliler, birikimli hayat sigortalarından veya vakıf, sandık, tüzel kişiliği haiz meslek kuruluşu veya sair ticaret şirketinden aktarım yapan katılımcılardan oluşmaktadır. Bu tür kuruluşlardan aktarılan ve daha sonra bireysel emeklilik sisteminde ödenen toplam 300,6 milyon TL katkı, bireysel emeklilik sisteminde geçirdiği süre sonunda, gelir vergisi stopajı sonrası %22 getiri elde ederek 365,6 milyon TL'ye ulaşmıştır. Kişilere yapılan ödeme tutarlarına bakıldığında, ortalama birikimin 66.150 TL civarında ve ortanca birikimin de 30.600 TL civarında olduğu, emeklilerin %75'inin 18.750 TL veya üzerinde emeklilik ödemesi aldığı görülmektedir (EGM, 2014: 40).

İnsanların BES'i faydalı bir tasarruf aracı olarak görüp emeklilik hakkını daha sonra kullanmak istemelerinin nedeni ise rakamlara bakılınca anlaşılmaktadır çünkü insanlar uzun vadede sistemde kalarak daha fazla gelir elde etmek istemektedirler. Sadece kamuda çalışarak emekli olan bir bireye göre bireysel emeklilik sistemini kullanarak kısa vadede para yatıran bir birey daha fazla aylık almaktadır. Bu da sistemi daha cazip hale getirmektedir.

6.2. Özel Sektörün Etkinliği

Önemli düzeyde fonları bünyesinde barındıran kamuya ait sosyal güvenlik kurumlarının; siyasi kaygılar, yasal ve hukuki sınırlamalar nedeniyle verimliliklerinin tartışmalı olduğu dönemde bireysel emeklilik fonları piyasa ekonomisi kapsamında çalıştığından etkinlik ve verimlilik sağlanacaktır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bireysel emeklilik sistemiyle sağlanacak fonların özelleştirmeye kanalize edilmesiyle sermayenin tabana yayılması ve gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi başarılabacaktır (İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012: 166).

07.11.2014 tarihi itibarıyla emeklilik sektöründe faaliyet gösteren şirketler 4.917.747 kişiye ulaşmışlar ve bu katılımcıların fon büyüklükleri 32.616,2 milyon TL olmuştur.

Tablo 3: Emeklilik Şirketleri Katılımcı Sayıları ve Fon Büyüklükleri (07.11.2014)

Emeklilik Şirketi	Katılımcı Sayısı	Katılımcıların Tutarı (TL)	Fon
Aegon Emeklilik ve Hayat	44.002	140.717.055	
Allianz Hayat ve Emeklilik	105.720	1.121.072.954	
Allianz Yaşam ve Emeklilik	560.189	5.018.188.984	
Anadolu Hayat Emeklilik	840.559	6.434.631.976	
Asya Emeklilik ve Hayat	203.450	362.413.850	
Avivasa Emeklilik ve Hayat	715.256	6.175.728.006	
Axa Hayat ve Emeklilik	16.126	62.386.733	
BNP Paribas Cardif Emeklilik	160.043	1.003.065.864	
Cigna Finans Emeklilik ve Hayat	117.325	402.998.201	
Ergo Emeklilik ve Hayat	37.595	148.525.516	
Fiba Emeklilik ve Hayat	3.567	20.919.302	
Garanti Emeklilik ve Hayat	864.624	5.304.101.94	
Groupama Emeklilik	77.085	808.919.811	
Halk Hayat ve Emeklilik	220.233	693.203.310	
ING Emeklilik	259.603	1.569.033.238	
Katılım Emeklilik ve Hayat	11.339	31.258.842	
Metlife Emeklilik ve Hayat	144.905	518.977.968	
Vakıf Emeklilik	317.715	2.147.154.295	
Ziraat Hayat ve Emeklilik	218.411	652.874.112	

Kaynak: EGM

6.3. Bireysel Emeklilik Sistemine Öneriler ve Eleştiriler

Türkiye’de vatandaşlar sistem hakkında yeteri kadar bilgi sahibi değildirler ve hizmet sunan vakıf-sandıkların büyük bir kısmı üyelerinin finansal beklentilerine cevap verememekte, aktüeryal analizin olmaması/yetersiz oluşu ve yatırım çeşitliliğinin olmaması gibi nedenlerle önemli düzeylerde sorun yaşanmaktadır. Sistemde şeffaflık ön planda olmasına karşın bazı araçların gelir elde etmek amacıyla sistem hakkında eksik ya da yanlış bilgi vermesi sistemle ilgili olumsuz etkilere neden olmaktadır (İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012: 167).

Yeni bir sistem olması bireylere tanıtılması gibi zorluklarla beraber ülkemizde uzun vadeli birikim anlayışının olmaması insanların birikimlerini gayrimenkul veya yastık altı yapması gibi durumların yaşanması ayrıca sistemden erken ayrılmalar tehdit unsurlarını oluşturmaktadır ve sistemin eleştirilere maruz kalmasına neden olmaktadır.

Bununla beraber sistemin sağlamış olduğu faydalar ise, uzun dönemde bireylere çalışma zamanlarında birikim yapma imkânı sunup emeklilik dönemlerini daha rahat geçirmelerine fırsat vermektedir. Sistem yeni istihdam olanakları yaratmış, uzun dönemde finans piyasalarının derinliğini artırmıştır.

Sisteme yönelik öneriler ise, katılımcılar her konu hakkında tam bilgilendirilmeli ve sistemde uzun vadede kalmaları sağlanarak daha büyük kitleye ulaşılmalıdır. Ayrıca çalışanlar için kıdem fonu oluşturulması ve bu fonun BES içinde değerlendirilmesiyle sistemdeki fon büyüklüğü artabilecek ve sistemde yer alan şirketlerin gelir rakamları yükselecektir.

7. Sonuç

Ülkemizde uygulanan BES gelişmiş ülkelerin uygulamalarından örnek alınarak oluşturulmuştur. Bireysel emeklilik sistemi, kamu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olarak, bireylerin emekliliğe yönelik tasarruflarının yatırıma yönlendirilmesi ile emeklilik döneminde ek bir gelir sağlanarak refah düzeylerinin yükseltilmesi, ekonomiye uzun vadeli kaynak yaratarak istihdamın artırılması gibi amaçlar taşımaktadır. Ekonomik krizin etkisi ve bireylerin sigorta konusunda fazla bilgi sahibi olmamalarından dolayı sistem gönüllülük esasına dayanmaktadır. Sosyal güvenlik sistemine yardımcı unsur olarak oluşturulmuştur. Türkiye’de bireysel emeklilik sistemine yönelik reform yapılmasının amaçları; kamu sektörünün borçları, kayıt dışı istihdam sonucu artan yük, aktif/pasif oranındaki adaletsizlikler olarak sayılabilir.

Kanunla ilgili devlet katkısı, vergi avantajları gibi pek çok düzenlemeler getirilmiştir. Emeklilik şirketlerinin faaliyetleri denetim altında tutularak katılımcının hakları gözetilmektedir. 14.11.2014 son verileri ile toplam katılımcı sayısı 4.926.236 kişiye ulaşmıştır. Katılımcı sayısının artması ile birlikte farkındalık da artmıştır ve pek çok insan sigorta şirketlerine gidip bireysel emeklilik sigortası yaptırmaya başlamıştır. Bireysel emeklilik sistemi ülkemizde ayrı bir sosyal güvenlik kuruluşu değil sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı durumundadır. Yani vatandaşların temel ihtiyaçları yine devlet tarafından giderilmektedir. Kayıt dışılığın azaltılması, prim aflarından kaçınılması, emeklilik primleri ile ilgili düzenlemelerin yapılması devletin sosyal güvenlik açığının azaltılmasına ve daha etkin hizmetler sunmasına neden olacaktır.

Kaynaklar

- Akyıldız, H., ve Yavuz, A. (2007), "Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Finansman Açıklarının Temel Dinamikleri Üzerine Bir Analiz", Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İİBF Dergisi, 424-437.
- Ayhan, A. (2012), "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri", Sosyal Güvenlik Dergisi 41-55
- Ayhan, B. (2011), Uluslararası Tecrübeler Işığında Tamamlayıcı Bir Sosyal Güvenlik Sistemi Olarak OYAK Modeli, Ankara: Atılım Üniversitesi SBE
- Bacak, B. (2005), "Sosyal Güvenlik Yönüyle Bireysel Emeklilik", İktisat Fakültesi Mecmuası, 159-171.
- Bayri, O. (2004), "Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılması: Bir Genel Reform Çerçevesi", Süleyman Demirel İİBF, 229-256.
- Bedük, A., ve Mete, O. (2006), "Avrupa Birliği Sürecinde Türk Sosyal Güvenlik", Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi, 24-42.
- Brooks, S. (2002), "Social Proteciton and Economic Intagration", Comparative Political Studies, 491-523.
- Dane, K., ve Ulutürk, S. (2009), "Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü: Burjuvazinin İrade Beyanı ve Ülke Örnekleri", Uluslararası Haklar Sempozyumu, (s. 361-371). Antalya.
- Dilik, S. (2004), "Sosyal Güvenliğin Finansmanında Yansıma Olayı-Primler ve Devlet Katkıları". Kamu-İş Kamu-Hukuku ve İktisat Dergisi, 7 (4), 2004, 39-62.
- Egeli, H., ve Özen, A. (2009), "Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Reform Sürecinin Değerlendirilmesi", Mevzuat Dergisi sayı 142.
- EGM. (2014), Bireysel Emeklilik Sistemi 2013 Gelişim Raporu, İstanbul: Emeklilik Gözetim Merkezi.
- Erdem, T. (2013), "Bireysel Emeklilik Sistemine Yönelik Değişikliklerin Eleştirisi", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 73-116.
- Ergenekon, Ç. (1998), Özel Emeklilik Fonları, Şili Örneğinden Alınacak Dersler. İstanbul: İMKB Yayıncılık.
- Güneş, İ., ve Yakar, S. (2004), "Sosyal Sigorta Finansman Yöntemleri ve Türkiye’de Sosyal Sigorta Kurumlarının Finansman Yöntemlerinin Değerlendirilmesi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 127-142.

http://www.egm.org.tr/cma_test/staticfiles/files/mevzuat/kanun1_4.pdf Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu, 7 Nisan 2001 tarihli 24366 Sayılı Resmi Gazete.

İşseveroğlu, G., ve Hatunoğlu, Z. (2012), "Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sisteminin Makro Ekonomik Dinamiklere Etkisi Kapsamında SWOT Analizi", Muhasebe ve Finansman Dergisi , 155-174.

İzgi, B. B. (2008), "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Son Gelişmeler", Çalışma ve Toplum, 85-107.

OECD (2013), Pension Markets in Focus 2013, Paris: OECD Publishing.

Oktayer, N., ve Oktayer, A. (2007), "Özel Emeklilik Fonlarının Finansal Piyasaların Gelişimine Etkileri", Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi , 55-80.

Oran, S. (2010), Sosyal Güvenliğin Dönüşümünde Emeklilik, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara: Ankara SBE .

Palacios, R. (1996), Averting the Old-Age Crisis, New York: World Bank.

Saruç, N.T., Karadeniz, O ve Sezgin, S. (2007) "Social Security Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation for Turkey Using Granger Causality Analysis" Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F. cilt. 9, pp. 171-182.

SGK (2013), ON Ülke Sosyal Güvenlik Sistemi, Ankara: Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı .

SGK (2014), Aylık Temel Göstergeler, Ankara; Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2014- Temmuz.

Taşçı, F. (2013), "AB Sosyal Güvenlik Sistemi ve Türkiye: Harcamalar Üzerinden Karşılaştırma", Kamu-İş, 59-101.

Topalhan, T. (2010), "Türkiye’de Altıncı Yılında Bireysel Emeklilik Sistemi ve Uygulama Sonuçları", Kamu-İş, 165-210.

Turak, B. (2009), Dünya’da ve Türkiye’de Önerilen Sosyal Güvenlik Reform Alternatiflerinin Temel Dinamikleri ve Bir Model Önerisi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.

TUSİAD, (1997), Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Yeniden Yapılanma. İstanbul: Lebib Yalkın Yayın İşleri ve Basım Evi .

www.ssk.gov.tr, (Erişim:07.11.2014) .

Yalçın, K. (2000), "İşsizlik Sigortası ve Finansman Modeli", Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 169-184.

Yurdadoğ, V. (2014), "Sosyal Güvenliğin Finansman Yöntemleri", http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/volkan-sosyalguvenlik.pdf (Erişim: 05.11.2014).

Örgütsel Değişim Faktörü Olarak İnovasyon ve Kamu Yönetimi

Ramazan ŞENGÜL

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi
İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ramazan.sengul@kocaeli.edu.tr

Örgütsel Değişim Faktörü Olarak İnovasyon ve Kamu Yönetimi

Özet

Küreselleşmeyle birlikte değişimin hızla yayılması özel ve kamu yönetimlerini yeni yönetim tekniklerini benimsemeye zorlamaktadır. Özel kesim kuruluşlarının değişime ayak uydurması kamuya göre daha kolay gerçekleşirken kamu kurumlarının tedrici şekilde değişim geçirdiği görülmektedir. Müşterilerinin taleplerini hızlı ve etkili şekilde karşılamak ve rekabet üstünlüğünü elde etmek isteyen işletmeler açısından inovasyon, yönetim alanında yükselen değer haline gelmiştir. İnovasyon, vatandaş odaklı yönetim anlayışının gereği olarak son dönemlerde kamu yönetimlerini etkisi altına almaktadır. Birçok ülkede kalkınma politikalarında inovasyon odaklı yaklaşımlar teşvik edilmekte ve inovasyon kamu kurumları için yönetsel ilke haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı örgütsel değişim aracı olarak inovasyonun kamu yönetimine etkilerini ortaya koymaktır. Literatür araştırmasına dayalı olarak yapılan çalışmada inovasyonun kamuda etkinliğin tesisi ve hizmet kalitesinin yükseltilerek vatandaş memnuniyetinin artırılmasına katkı sağlayabilecek önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yapısal ve işlevsel özelliklerinden kaynaklanan nedenlerle kamu yönetimlerinin birçok güçlüklerle karşılaştığı ve inovasyon politikalarını kontrollü bir şekilde uygulamaya koydukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler:İnovasyon, Kamu Yönetimi, Değişim, Etkinlik.

Innovation as a Factor for Organizational Change and Public Administration

Abstract

The rapid spread of the change, especially with the phenomenon of globalization, private management and public administration is forced to adapt new management techniques. It is seen that private organizations adapt to the changes more easily than public, while public institutions gradually evolved. Innovation has become a rising value in the management field for businesses, which aims to meet the demands of customers quickly and effectively and to achieve competitive advantage. Innovation exercises influence over the public administrations in recent years, as a result of citizen-centered management approach. In many countries, innovation-based approaches in development policies are encouraged and are tried to be made managerial principles for public institutions. The purpose of this study is to reveal the effects of innovation on public administration as an organizational change tool. In the study, based on literature research, it was identified that innovation is an important factor that can make a contribution to the efficiency in public administration and improve the citizen satisfaction by increasing quality of services. In addition to this, due to reasons of structural and functional features, it was found that public administrations have faced with many challenges and are implemented innovation policies in a controlled manner.

Keywords: *Innovation, Public Administration, Change, Efficiency*

1. Giriş

Örgütlerde niteliksel değişimler meydana getirebilecek etkiye sahip yöntem ve süreçler bütünü olarak inovasyon yönetimleri derinden etkilemektedir. İnovasyonla birlikte kurumsal bazda yönetim düşünce ve pratikleri yenilenecek kurumsal istikrarın devamı sağlanmaktadır. Kamu yönetiminde inovasyon, kamu kurumlarının işgörmeye kapasitelerinin artırılması ve hızlandırılması, maliyetlerin azaltılarak kaynak yaratılmasını sağladığı gibi yönetilenlerin değişen taleplerini yakından takip etmeyi mümkün kılar. Bununla birlikte kamu yönetiminde inovasyon politikalarının süreç ve hedefler dikkate alındığında özel sektöre göre daha karmaşık bir nitelik taşıdığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Beslendiği değerler, içinde bulunduğu çevre, yapısal ve işlevsel görünümüyle kamu yönetimlerinin inovasyona bakışı farklılaşmaktadır. Devletin teknik aygıtı olan ve kamu politikalarını yürütmekle sorumlu bulunan kamu yönetimi siyasal çevre içinde faaliyetlerini sürdürmektedir. İç ve dış çevrenin gözetimi ve baskısı altında çalışan kamu kurumlarının işgörmeye biçimlerindeki önceliği yönetsel işlem ve eylemlerin mevzuata uygun olarak düzenli şekilde sağlanmasıdır. Yönetsel politikaların icrasında yasalar ve siyasal organların kararları kamu yönetimine kılavuzluk ettiğinden inovasyon politikalarının benimsenmesinde öncelikle siyasal liderliğe ihtiyaç duyulur. Siyasal liderliğin destek verdiği inovasyon politikalarının kamu bürokratlarınca içselleştirilmesi sürecin başarıyla sonuçlandırılmasında tamamlayıcı unsurdur.

1980'li yıllardan itibaren kamu yönetimi alanında uygulanan reformlarla kamu kurumlarının hizmet politikalarında verimlilik, etkinlik, kalite, vatandaş memnuniyeti gibi prensiplere işlerlik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bilgi teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak kamu sektörü dönüşmekte ve yeni şartlara uyum sağladığı ölçüde toplum nezdinde güvenilirliği artmaktadır. Bu süreçte gittikçe daha fazla ilgi görmeye başlayan konulardan birisi inovasyondur. Özellikle Anglo-Sakson ülkeleri inovatif pratiklerin kamu kurumlarında uygulanmasında belirli bir tecrübeye ulaşmışlardır. Avustralya, Kanada, ABD gibi ülkelerde kamu yönetiminde inovasyonu teşvik ve kurumsallaştırma yönünde önemli mesafeler alınmıştır. Teknolojik, örgütsel ve sosyal alanlardaki inovatif girişimlerden olumlu sonuçlar alınması inovasyonun hakim bir yönetsel politika haline gelmesine katkı sağlamaktadır. Sektörel bazda elde edilen başarılar sonrası gerek ulusal düzeyde gerekse de yerel düzeyde inovasyonla ilgili yönetsel birimler kurmuşlardır. Bu ülkelerin yaşadığı tecrübeler inovasyonun kamu yönetiminin etkinliğine sağladığı katkıları gösterdiği gibi karşılaşılan sorun ve engelleri de açığa çıkarmıştır. Farklı yöntemler takip etmelerine rağmen kamu kurumlarının inovasyona ilişkin benzer dirençlerle karşılaşması genelleştirmeye elverişli sonuçlar çıkarmaya yardımcı olmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde inovasyonun kavramsal çerçevesi incelenmiştir. İkinci bölümde inovasyonun kamu yönetiminin değişimindeki yeri analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise kamu yönetiminin inovasyon konusunda karşılaştığı güçlükler belirlenmiş ve çalışmayla ulaşılan bulgular sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

2. İnovasyonun Kavramsal Çerçevesi

İnovasyon, günümüzde çokça kullanılan bir kavram olmasına karşın üzerinde birleşilen ortak bir tanıma sahip değildir. İnovasyon, örgütlerde karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik olarak geliştirilen çabaların sonucu ortaya çıkar. Dış çevrelerinde yaşanan değişimlere bağlı olarak organizasyonlar çalışma yöntem ve metodlarını yenileyip daha çok teknoloji kullanarak hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Yenilenmiş pratikler, işlemler ve teknolojiler ve çalışma yerlerinin uyumlaştırılması organizasyonel değişimlerin çıktılarıdır. Bu değişimlerin sonucu olarak çalışanlara daha fazla inisiyatif tanınmasıyla kurumsal performans ve verimliliğin artırılması amaçlanmaktadır (Harrison, 2013: 74).

İnovasyon teknolojik, sosyal ve organizasyonel/örgütsel olmak üzere kurumlarda üç şekilde görülmektedir. OECD ve Avrupa Komisyonu (Eurostat) tarafından ortaklaşa hazırlanan Oslo Kılavuzuna göre inovasyon, teknolojik yeni bir ürün veya yöntem şeklinde ortaya çıkar. Bir işletme veya organizasyonda daha yüksek performanslı ürünün geliştirilmesi veya yeni üretim veya dağıtım metodlarının kabul edilmesiyle inovasyon gerçekleşmiş olur. Diğer türlere nazaran sosyal inovasyon daha az bilinmektedir. Sosyal inovasyon, organizasyon tarafından yeni bir politikanın uygulamaya konulması veya yeni bir hizmet şeklinde kendini gösterir. Yeni yapısal değişikliklerin yapılması ise örgütsel inovasyon olarak tanımlanmıştır (CST, 2004: 30-58).

OECD'ye göre inovasyonun, hizmet sunumunda maliyetleri azaltan, hizmet kalitesini arttıran ve hizmetten yararlananlar veya sunanların memnuniyetini arttıran yenilikler olması gerekir. Hizmet politikalarındaki değişim belirgin ve hissedilir olmalıdır. Organizasyonun sunduğu ürün veya hizmetlerdeki her değişim inovasyon kapsamına girmez. Bir yeniliğin inovatif nitelik taşıyıp taşımadığı her örnek için ayrı ayrı değerlendirilir. Benzer bir uygulamanın hiç görülmemesinden ziyade uygulamaya aktarılan teknik veya yöntemlerin organizasyon için önemli ölçüde yenilik oluşturması esas alınmaktadır (Ak, 2013: 27-28). Diğer bir ifadeyle inovasyon kendisini kabul edip uygulayanlar açısından yeni bir düşünce veya uygulamadır. Yenilik yaratma ve yayma aşamalarını içeren inovasyon farklı biçimlerde kendini gösterebilir (Harrison ve Roy, 2004: 2).

OECD, Kamu Sektörü İnovasyon Birimi (Observatory of Public Sector Innovation- OPSİ-), kamu sektöründeki inovasyon çalışmalarına odaklanmıştır. OPSİ'nin çalışmalarında yenilik, uygulama ve etki olmak üzere 3 anahtar kriter kullanılmaktadır. İnovasyonun her zaman evrensel nitelikler taşıması gerekmez. Özel sektörde veya başka bir ülkede denenmiş uygulamalar kamuda benimsenip uygulandığında ulusal ölçekte yeni bir duruma işaret eder. Uygulama kriteriyle anlaşılması gereken bir yöntem veya düşüncenin uygulanmış, denenmiş veya en azından uygulanma sürecinde olmasıdır. İnovatif uygulamanın etkilerinin analizi, sözkonusu politikanın genelleştirilmesi açısından önemlidir. OPSİ, inovasyonun hizmet kalitesi, maliyet etkisi (verimliliği) ve vatandaş memnuniyeti boyutları üzerine yoğunlaşmaktadır (OECD, 2014: 11).

Örgütlerde inovasyon politikalarının başarılı olması beşeri ve maddi kaynakların etkili şekilde harekete geçirilmesine bağlıdır. Bu süreçte kurumsal faaliyetlerle ilgili aktörlerin desteğine ihtiyaç duyulur. İnovasyonun kapsamı, getirilen yeniliklerin gerekli ve etkili olduğuna ilişkin örgütte güçlü bir kanaat oluşturmalıdır. Kurum çalışanlarınca benimsenmeyen, önemsenmeyen ve anlaşılmayan yenilikler kalıcı olamaz. Geleneksel çalışma yöntemlerinin değiştirilip yeni teknik ve yöntemlerin uygulamaya konularak kurumsal hedeflere ulaşmada çalışanların ikna edilmesi önemli bir husustur (Harrison, 2013: 77).

3. İnovasyonun Kamu Yönetiminin Değişimindeki Yeri

Özel sektördeki üretim, verimlilik, kalite ve müşteri memnuniyetini arttıran başarılı inovasyon politikaları kamu yönetimlerini etkilemektedir. Kamu hizmetlerinin etkin ve verimli şekilde yürütülmesi, vatandaş memnuniyetinin sağlanması kamu reformlarının temel amaçlarından biridir. Bu amaçları gerçekleştirmek için inovasyon, kamu sektörünün kullanabileceği önemli araçlardan birisi haline gelmiştir. Örgütler inovasyon sürecini farklı şekilde yaşamaktadırlar. Behn'e göre kamu sektöründe inovasyonda iki farklı strateji uygulanmaktadır. Birinci strateji tecrübe etme üzerine kurulu iken ikinci strateji birincisinin tersi olup planlamayı esas alır. Planlama yaklaşımı, inovasyona girişmeden önce sınırların çizilmesine önem verir. Tecrübe yaklaşımı, değişime vurgu yaparak kamu yöneticilerinin deneyimlerini avantaj olarak görür. İki yaklaşımın birleştirilmesi mümkündür. Uygulamada inovasyon, planlı yaklaşıma göre gerçekleşmektedir. Planlamaya dayalı inovasyon ile tecrübeye dayalı inovasyon yasal mevzuatın rolü ve yeri, uygulamadan önce planlamanın önemi ve rolü, inovatif düşüncenin seçimi ve gelişimi ile uygulama sürecinde inovatif projede yapılan değişikliklerin kapsamı noktalarında birbirinden farklılık gösterir (CST, 2004: 35-39). Kamuda inovasyona ilişkin iki model karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. İnovasyon Modellerinin Karşılaştırılması

PLANLAMAYA DAYALI İNOVASYON	TECRÜBEYE DAYALI İNOVASYON
İnovasyon yasal destekle uygulamaya konulur.	Yasal destek yenilikçi projenin tasarlanması ve uygulamasından sonra gelir.
Planlama süreci uzayabilir.	Planlama süreci oldukça kısadır. Hızlı şekilde eyleme geçilmek istenir.
Projenin gerçekleşme sürecinde değişiklikler azdır. Başlangıç düşüncesinin uygun olduğundan emin olmak için kontrol araçlarına ve teşvik edici önlemlere başvurulur.	Projenin işleyiş sürecinde değişiklikler normaldir. Başlangıçtaki düşüncenin değişimi öğrenme ve memurların deneyimine göre gerçekleşir.
Sonuç başlangıçtaki öngörüye uygundur.	Birçok yıllık deneyim sonucunda projenin temel düşüncesinin başlangıç düşüncesiyle aynı olmaması mümkündür.

Kaynak: CST, 2004:39

Kamu yönetiminde inovasyonu ölçmedeki en önemli zorluk ortak ölçütlerin bulunmamasıdır. İnovasyonun özel sektördeki etkilerini ölçmek için harcamalar, patent alımı, verimlilik, kar ve istihdam gibi ölçütler kullanılır. Bu ölçütlerin kamuda ancak sınırlı şekilde kullanılabilirdiği ve birçok yenilikte farklı ölçütler belirlenmesi gereği sıklıkla dile getirilir. Kamu kurumlarında uygulanan inovatif girişimler bilhassa süreçler, ortam ve etkiler üzerine odaklanır. Ortam ve süreçlerin ölçülmesi inovasyona bağlı teşvik ve engellere, insan kaynaklarının rolüne ve becerilerine, inovasyonun kabulü ve yayımına odaklanır. Etkinin ölçülmesi ise kamu sektöründe inovasyonun belirlenen hedeflerine bakılarak ortaya koyulur. İnovatif değişimlerin kamu sektöründeki etkilerinin değerlendirilmesi şu hususlar üzerinden yapılır (OECD, 2014: 11-12):

- Kamu hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi
- Kullanıcı memnuniyetinin artması
- Kamu hizmet etkinliğinin artması veya kamu örgütlenmesinde etkinlik artışı
- Yönetimin hesapverebilirliği ve şeffaflığını temin etmek
- Kamu politikalarının başarısına ve işsizliğin azaltılmasına sağlanan katkı

Kamu kurumlarına yönelik inovatif değişimler toplumsal kazanımlar sağlamaktadır. Kamu hizmeti kullanıcıları pasif konumdan çıkarak kamusal sorunların aşılmasında aktif bir konuma geçerler. Bu yönüyle inovatif değişimler kamu yönetiminin

modernizasyonuna katkı sağlamakla kalmayıp yönetimde demokrasiyi de güçlendirir (BM, 2006'dan aktaran Maliye Bakanlığı:1).

Günümüzde OECD ülkeleri kamuda inovasyona duyarsız kalmayıp yönetsel reformlarda inovasyona ayrı bir bölüm ayırmaktadırlar. Kamu sektöründe inovasyon çalışma ve uygulamaları G.Kore'de, 20. yüzyılın 2. yarısından itibaren hızlı bir gelişme göstermiştir. Teknoloji ve inovasyon G.Kore'nin ekonomik, sosyal ve siyasal kalkınmasında anahtar rol oynamıştır. Bu süreçte Samsung, Posco, Hyundai gibi şirketler küresel genişleme göstermişlerdir. Kamu yönetiminde inovasyon uygulamasında Ulusal e-Devlet Portalı Minwon 24 projesi önemli bir yere sahiptir. Bu programın uygulanmasından önce kısıtlı sayıda hizmete internet üzerinden ulaşılabilirdi. Minwon 24, Kamu Yönetimi ve Güvenlik Bakanlığı tarafından 2000'li yıllarda başlatılan kamu sektörü reformlarının parçasıdır. Minwon 24 ile 3000'nin üzerinde kamu hizmeti online olarak sağlanmakta olup bu sayı kamu hizmetlerinin yarısından fazlasına tekabül etmektedir. Proje sayesinde yönetsel faaliyetler yönetimle vatandaşlar arasında daha az fiziksel temas ve daha az belgeyle gerçekleşmektedir (OECD, 2014: 14-15).

Fransa'da 2000'li yılların başından itibaren girilen yönetsel reformlar hizmet kullanıcılarının beklentisini dikkate almaya yönelikti. Reformların temel amacı kamu hizmet kalitesine ilişkin eksikliklerin giderilerek kamu yönetiminde etkinliğin artırılmasıdır. 2005 yılında kabul edilen Charte Marianne kamu kurumlarında kullanıcı memnuniyetini temel amaç olarak belirlemiştir. 2010 yılında başlatılan Baromètre du Service Public programı kamu hizmet kalitesini ölçmeye odaklanmıştır. Kamu hizmeti kullanıcı anketleriyle kişilere memurların nasıl davrandığı, acil hizmetlerin ne kadar sürede karşılandığı ve kurumda bekleme süreleri ölçülmüştür. Programın uygulandığı kamu kurumlarında performans artışları tespit edilmiştir (OECD, 2014: 19-20).

Birleşik Krallık'ta kamu hizmetlerinin randımanı ve etkinliğini artırma aracı olarak inovasyon konusundaki eğilimler gözle görülür şekilde artmaktadır. Birleşik Krallık hükümeti Ulusal İnovasyon isminde beyaz kitap yayınlayarak bu konudaki iradesini açıkça ortaya koymuştur. Kamu hizmetleri reformunda inovasyona başvurma hususundaki artış dikkat çekicidir (Osborne ve Brown, 2013: 88).

Kanada'da inovasyon politikaları kamu yönetiminin bütününde uygulama imkanı bulmuştur. 1998-2000 yılları arasında kamu kurumlarının 4/5'i organizasyon yapısı ve yönetim tekniklerini iyileştirmişlerdir. Kurumların %78,6'sı örgütsel değişiklik, %84,6'sı teknolojik değişiklik gerçekleştirmiştir. Kamu yönetiminin inovasyona bakışında son dönemde görülen olumlu değişimde ödüllendirme faktörünün payı ihmal edilmemelidir (CST, 2004: 33-34).

Kanada'nın Quebec bölgesindeki belediyeler arasında yapılan araştırmada, belediyelerin %36,4'ü inovasyon yaptıklarını beyan etmişlerdir. Belediyeler

düzeyinde gerçekleştirilen inovasyonlar %35,7 teknolojik inovasyon, %45 sosyal inovasyon ve %19 örgütsel inovasyon şeklinde dağılım göstermiştir. İnovasyon, belediyeler tarafından sundukları hizmetleri iyileştirebilmek için yapılan yeni hizmet ve yöntemler şeklinde anlaşılmıştır. Örneğin sosyal inovasyon %50'nin üzerindeki belediye için internet sitesi kurulmasını ifade ederken %20 oranındaki belediye için yerel park, bisiklet parkı, bedava internet eğitimi gibi yeni hizmetlerin sunulması olarak algılanmıştır (CST, 2004: 59,77-80).

Quebec'teki belediyelerde inovasyon konusunda yapılan araştırmadan çıkan sonuçlardan birisi inovasyona ilişkin farklı seçeneklerin önceden analiz edilmesinin başarı şansını arttırmasıdır. Birçok belediyenin ise önemli riskler nedeniyle inovasyon yapmadıkları görülmüştür (CST, 2004: 72). Araştırma sonuçlarına göre teknolojik inovasyonlar kurumda çalışma koşullarını iyileştirmekte ve ekonomik tasarruf sağlamakta, sosyal inovasyon gelecekteki değişimlere direnç göstermeyi azaltıp çalışanlarda kuruma bağlılığı ve ciddiyeti arttırmaktadır. Sosyal ve örgütsel inovasyon kurum içi iletişimin iyileşmesini sağlamıştır. İnovasyon politikalarının önemli diğer bir sonucu belediyelerin imajını düzeltmesidir. Hemşehrilerin ve hizmet kullanıcılarının belediyelere karşı olan güvenlerinde artışlar gözlenmiştir (CST, 2004: 94).

Türkiye'de kamu sektöründe inovasyon çalışmaları 2000'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır. 2006 yılında uygulamaya konan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı çerçevesinde e-devlet uygulama ve hizmetleri yürütülmüş, birçok e-devlet projesi somut nitelik kazanmıştır. 2012 yılı sonu itibarıyla 600'e yakın hizmetin e-Devlet Kapısına entegre edilmesiyle yaklaşık 14 milyon kayıtlı kullanıcıya ulaşılmıştır. Adres Kayıt Sistemi ve Elektronik Kamu Alımları Platformu (EKAP) oluşturulmuş; Merkezi Sicil Kayıt Sistemi (MERSİS) ve T.C. Kimlik Kartı projelerinin pilot uygulamaları tamamlanmıştır. Adalet, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, emniyet, kamu mali yönetimi gibi alanlarda uygulama projeleri gerçekleştirilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 59).

OECD bünyesinde üye ülkelerin yoğun katkısıyla Kamuda İnovasyon Projesi yürütülmektedir. Pilot sürümü yayınlanan platformda 102 adet inovatif örnek arasında Türkiye'nin e-Devlet Kapısı, BİMER, UYAP olmak üzere 3 adet inovatif örneği bulunmaktadır. Bununla birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında yenilikçi girişimleri teşvik eden, ödüllendiren ve iyi uygulamaları yaymayı hedefleyen merkezi bir politika konusunda sorunlar giderilebilmiş değildir (Ak, 2013: 29-30).

4. Kamuda İnovasyona İlişkin Yaşanan Güçlükler

İnovasyon konusunda ortaya çıkan ekonomik baskı kamu sektörü tarafından daha geç algılanmaktadır. Rekabetin önemli bir faktör olduğu özel sektörde ekonomik baskılara karşı hızlı bir şekilde karşılık verilmesi gerekir. Özel sektörde inovasyonun yaygınlaşmasında piyasa belirleyici iken kamu yönetimi açısından belirleyici olan içinde bulunduğu siyasal çevredir (Levesqué, 2014: 13). Kamu yönetimleri hükümet, parlamento, baskı grupları, sivil toplum gibi birçok unsurun ilgi alanındadır. Sözkonusu kurum ve yapılar yönetsel politikaları doğrudan veya dolaylı şekilde etkileme ve yönlendirmeye çalışır. Siyasi ve idari yapı ile çeşitli grupların baskısı altında işleyen kamu bürokrasisi risk ve belirsizlikler içeren inovasyon konusunda tereddütlü davranmaktadır. Kurumsallaşmış yapılar ve uygulamalardan ayrılarak etki ve getirileri denenmemiş ve bilinmeyen yeni yöntem ve tekniklerin kamuda uygulanması bürokratların öncelikleri arasına girememektedir.

Kamu yöneticilerinin risk almamasında Weberyen bürokrasi modelinin etkisini dikkate almak gerekir. Kamu bürokrasisinde hakim paradigmanın hata yapmamak üzerine kurulu olduğunu belirten Eryılmaz şu tespitte bulunmaktadır: “Çoğu durumlarda bir yönetici %99 başarılı olduğunda fazla dikkati çekmez, ancak %1 oranında hata yaptığı zaman hemen gözden düşer. Kamuda, yenilik ve yaratıcılık tehlikeli; kurallara körü körüne uymak ve hata yapmamak en doğru yol olarak görülür” (Eryılmaz, 2012: 55).

İnovasyonu organizasyonlarda teşvik eden maddi faktör, başarının ödüllendirilmesidir. Kamu kurumlarında başarının ödüllendirilmesi mevzuat tarafından belirlenir. Uygulamada bürokratların yüksek performanslarının karşılığı olarak aldıkları ödüller özel kesime göre düşük kalmaktadır. Diğer yandan kamu sektörüyle özel sektörün risk faktörüne bakışı yöneticilerin eylemlerini etkilemektedir. İnovasyon konusunda ortaya çıkan riskler özel kesim için girişimciliğin doğal sonuçlarından birisi olarak kabul edilirken kamu yönetiminde oldukça temkinli bir yaklaşım mevcuttur (Akyos, 2014: 14).

Özel sektörle karşılaştırıldığında kamuda inovasyon ağır işlemektedir. İnovasyonun etkili sonuçlar üretmesi için kurumsal destek kültürüne ihtiyaç vardır. İnovasyon, strateji, organizasyon bilgisi, risk alabilme gücü, ödül ve takdir sistemiyle çevrilidir (Osborne ve Brown, 2005’den nakleden Harrison, 2013: 77).

Kanada ve ABD’de yapılan çalışmalarda kamu kurumlarında inovasyonu engelleyen faktörler tespit edilmiştir. Yasal çerçeve, sendikalar, örgütsel kültür veya liderlik kurumsal değişim/yenilenme veya statükonun devamı yönünde etkili olmaktadır. Kamuda değişime gösterilen direncin nedenleri iç kaynaklı engeller yasal ve politik sisteme bağlı engeller ve dış kaynaklı engeller olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlardan birisi liderlik ve sabrın inovasyonun başarısında önemli faktörler olmasıdır. Liderliğin varlığı kamu kurumunun

inovasyonda istekli olduğunu gösterir. Ayrıca kurum çalışanlarının inovasyonun parçası olması gerekir. Bu sayede yeni bir projeye uyum ve kabul kolaylaşır (CST, 2004: 38).

Avustralya Hükümeti Endüstriyel İnovasyon, Bilim ve Araştırma Birimi tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise kamuda inovasyona engel olabilecek durumlar şu şekilde sayılmıştır:

- Riskten kaçınma ve değişime direnç
- Bürokratik kültür
- Kaynak kısıtlamaları
- Teşvik eksikliği
- Siyasi belirsizlik
- Teknik engeller
- Üst yönetimin yetersiz desteği” (AUSDİİSR, 2011: 18).

Kamuda inovasyon konusunda başarılı sonuçlar elde eden ülkeler yukarıda belirtilen güçlükleri aşacak önlemleri almışlardır. Ak, inovasyon politikalarını başarıyla uygulayan ülkelerin başarısını bağımsız çalışma ortamı, katılımcı kurum kültürü, inovasyona verilen önem, esnek mevzuat yapısı faktörlerine bağlamaktadır. Bağımsızlık, kamu personeli ve kurumsal bütçe açısından temin edilmelidir. Bağımsızlığın varlığı kurum çalışanlarına daha yenilikçi ve yaratıcı bir ortam sağlar. Ayrıca iç ve dış paydaşlara tanınacak olanaklarla katılım kültürü güçlendirilmelidir (Ak, 2013: 30).

5. Sonuç

Dünyada her alanda yaşanan değişimler özel ve kamu yönetimlerini etkilemektedir. Örgütler değişimlere kurumsal yenilenme politikalarıyla uyum sağlamaya çalışıyorlar. Özel sektör kuruluşlarının piyasa faktörünü dikkate alarak yeniliklere daha fazla duyarlık gösterdikleri bir vakadır. Rekabet koşulları altında varlıklarını sürdürmeleri inovatif politikalara gösterdikleri yaklaşıma bağlıdır. Bu nedendir ki özel sektör kuruluşlarında esnek örgütlenme ve bağımsız çalışma koşullarına dayalı yönetim anlayışı yaygınlık göstermektedir.

İnovasyon, özel sektör kuruluşları açısından temel bir faktör haline gelmişken kamu kurumlarının inovasyonla olan ilişkisi daha yavaş ve kontrollü şekilde gelişmektedir. Kamu yönetimlerinin geleneksel işgörme biçimleri ve rutin uygulamalara bağlılık göstermesinin arka planında yatan husus inovasyonun getireceği risk ve belirsizliklerden kaçınmadır.

Birçok OECD ülkesinde inovasyon politikaları uygulanmaya başlamıştır. Özellikle e-Devlet uygulamalarıyla artan ölçüde kamu hizmeti elektronik ortamda sunulmaktadır. Yönetimin elektronikleşmesiyle kamu sektöründe sürekli dile getirilen etkinlik ve verimlilik alanlarında gözle görülür iyileştirmeler olmuştur. Kamu yönetimlerinin katılımcı, şeffaf ve hesapverebilirliklerinin güçlendirilmesine yönelik katkılar sağlanması sürecin önemli çıktılarındandır. Kamu hizmetlerinden yararlananların memnuniyet düzeylerinin yükselmesi devlet ile vatandaş ilişkilerinde güveni arttırmıştır.

İnovasyon politikalarını uygulayan ülkelerde yaşanan deneyimler inovasyon düşünce ve pratiklerinin kamu sektörüne aktarılmasının kolay olmadığını göstermektedir. İnovasyon, kamu yönetiminin içinden ve dışından kaynaklanan dirençlerle karşılaşmaktadır. Sözkonusu engellerin aşılması için kurumların örgütsel yapı ve işleyişlerinin inovasyon odaklı hale getirilmesi gerekmektedir. Kamu personelinin beceri ve kapasitelerinin geliştirilerek girişimci ruha sahip memur tipinin yaygınlaştırılması ancak Weberyen kaynaklı bürokratik kültürün değişime uğratılmasıyla mümkündür. Kamuda standart ve rutin çalışma anlayışı yerine değişim endeksli inovatif modelin ikame edilmesi ülkelerin uygulayacakları inovasyon politikalarının başarısını doğrudan etkileyecek temel etmendir.

İnovasyon, değişim süreci yaşayan Türk kamu yönetimi için dikkate alınması gereken önemli bir değişkendir. Türk kamu yönetiminde Tanzimat döneminden itibaren geleneksel yönetim anlayışı baskın bir nitelik göstermiştir. Weberyen bürokratik çerçeve içinde kamu kurumları, gizlilik, kapalılık, kural ve şekle öncelik veren girdi odaklı bir paradigmaya göre işlemiştir. 2000'li yılların başından itibaren gerçekleştirilen reformların özelliği sözkonusu paradigmayı değiştirerek yeni kamu yönetimi anlayışı temelinde kamu kurumlarının örgütsel ve işlevsel sorunlarını çözümlenmeyi hedeflemesidir. Yeni yaklaşım, kamu kurumlarında stratejik yönetim anlayışına dayalı, performans ve kaliteyi hedefleyen vatandaş odaklı bir çalışma kültürü inşasına odaklanmıştır. Kamu kaynaklarının etkili, verimli ve ekonomik kullanılması sağlanarak sonuç odaklı çalışmaya yöneltilen kamu kurumlarının bu yeni perspektife uyum sağlaması inovasyonun yönetim prensibi hale gelmesiyle yakından ilişkilidir. Günümüzde çeşitli örnekleriyle karşılaşılan inovatif uygulamaların varlığı Türk kamu yönetiminin inovasyonla tanıştığını göstermektedir. Bununla birlikte yeniden yapılanma politikalarıyla bütüncül ve kapsayıcı bir inovatif ve girişimci yönetim kültürünün oluşturulması ancak belli bir süreç sonunda gerçekleşebilir. Sürecin başarıyla sonuçlanması Türk kamu yönetiminin yönetsel kapasitesini ve imajını olumlu yönünde değiştireceği gibi ekonomik ve toplumsal faydalar da sağlayacaktır.

Kaynaklar

Ak, A. (2013), "OECD Perspektifinden: Kamu Hizmetlerinin İyileştirilmesinde İnovasyon", İdarecinin Sesi Dergisi, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık , 27-30.

Akyos, M. (2014), Kamuda İnovasyon, <http://www.inovasyon.org/pdf/MA.Kamuda.Inovasyon.pdf>, (Erişim: 05.06.2014).

AUSDİİSR (2011), Working Towards A Measurement Framework For Public Sector Innovation in Australia, <http://innovation.govspace.gov.au/files/2011/08/APSII-Draft-Discussion-Paper.pdf>, (Erişim: 30.05.2014).

Conseil de la Science et de la Technologie (CST) (2004), L'innovation dans Les Municipalités Perception des Acteurs et Defis, Québec-Kanada, http://www.mesrst.gouv.qc.ca/fileadmin/contenu/publications/conseil_sciences_tech/avis/2004_a01_municipalites_mai.pdf,15.05.2014.

Eryılmaz, B. (2012), Kamu Yönetimi, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Harrison, D.,Roy, N. (2004), "Innovation du Travail et Fonction Publique: Des Efforts Louables; Un Arrimage Difficile" la Revue de L'innovation, 9 (2), 1-16.

Harrison, D. (2013), "Réceptivité et Contraintes de L'innovation dans L'administration Publique", Telescope, 19 (2), 71-86, http://cerberus.enap.ca/Telescope/docs/Index/Vol_19_no_2/Telv19_no2_harrison.pdf, (Erişim: 08.05.2014).

Kalkınma Bakanlığı (2013), Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkınma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalkınma_Planı.pdf, (Erişim: 04.06.2014).

Levesqué, B. (2014), " La Nouvelle Valeur Publique, Une Alternative à La Nouvelle Gestion Publique", http://www.eve.coop/mw-contenu/revues/17/169/RVE_Vol4_no2_Benoit.pdf, (Erişim: 13.02.2014).

Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Kamuda İnovasyon Yönetim Sistemi ve Tekniklerinin Geliştirilmesi (Kamin) Projesi, www.inovasyon.org/pdf/MA.Kamuda.Inovasyon.pdf, (Erişim:26.05.2015).

OECD (2014), An Exploratory Look At Public Sector İnnovation in GCC Countries, http://www.thegovernmentsummit.ae/media/496791/GS14_OECD_English_eversion.pfd, (Erişim: 14.04.2014).

Osborne, S.P., Brown, L. (2013), "L'innovation Dans Les Services Publics : Gouvernance plütôtque Gestion Des Risques, Telescope, 19 (2), 87-96, http://cerberus.enap.ca/Telescope/docs/Index/Vol_19_no_2/Telv19_no2_osborne_brown.pdf, (Erişim: 15.05.2014).

Örgütsel Alanda Kurumsal Mantıklar Arası Oluşan Çelişki: Türk Askerlik Hizmeti Alanı Örneği

Rabia Arzu KALEMCI

Doç. Dr., Çankaya Üniversitesi
arzukalemc@cankaya.edu.tr

Mustafa Mehmet GÖKOĞLU

Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi
mustafa.gokoglu@deu.edu.tr

İpek KALEMCI TÜZÜN

Doç. Dr., Başkent Üniversitesi
tuzun@baskent.edu.tr

Örgütsel Alanda Kurumsal Mantıklar Arası Oluşan Çelişki: Türk Askerlik Hizmeti Alanı Örneği

Özet

Bu çalışmada farklı kurumsal mantıkların birlikte var olduğu Türk askerlik hizmeti alanında egemen mantığın etkisini sürdürdüğü dönem içerisinde alternatif mantıkların etkinleştirilmesine yol açan koşulların neler olduğu açıklığa kavuşturulmaktadır. Ayrıca Türk askerlik hizmeti alanında örgütsel faaliyetleri yönlendiren egemen bir mantık olan zorunlu askerlik hizmeti mantığının, profesyonel askerlik hizmeti mantığı ve bedelli askerlik hizmeti mantığı olarak tanımlanan alternatif mantıklar ile ilişkisi incelenmektedir. Bu anlamda Türk askerlik hizmeti alanının incelenmesi, egemen ve alternatif mantıkların birbirlerini desteklemeleri sayesinde örgütsel alanda oluşabilecek kalıcı bir dönüşümden ziyade, alanın durağanlığını ve sürdürülebilirliğini nasıl koruduklarının anlaşılmasına katkıda bulunması açısından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal değişim, kurumsal mantıklar, egemen mantık, alternatif mantık, Türk askerlik hizmeti alanı.

The Paradox Between Institutional Logics In Organizational Fields: The Case of Turkish Military Service Field

Abstract

Turkish military services field can be conceptualized for embracing two distinct and inconsistent types of institutional logics, namely; mandatory military service logic as the dominant and pragmatic logics as the alternatives. We examine the relationship between the dominant logic which determines legitimate organizational activities and alternative logics which are activated sporadically in the field of Turkish military services. From this standpoint, the circumstances whereby pragmatic logics as alternative institutional logics become effective in the field without devitalizing the dominant logic is explored. Broadly, the results indicate that dominant and alternative logics can support each other in order to preserve field's static condition, rather than interfere with each other so as to induce a permanent transformation.

Keywords: *Institutional change, institutional logics, dominant logic, alternative logic, Turkish military services field.*

1. Giriş

Örgüt kuramları temelinde yapılan kurumsal değişim çalışmalarına bakıldığında birçok araştırmacının değişimi kurumsal mantık mekanizmasıyla anlamaya çalıştığı görülmektedir (Thornton, 2002; Scott vd., 2000; Lounsbury, 2007). Bu çalışmaların ortak ve esas argümanı kurumsal mantıklar arası çelişki ortaya çıktığında alan düzeyinde değişimin gerçekleşeceği yönündedir. Kurumsal mantıklar, aktörler arası etkileşim ile sosyal olarak inşa edilen anlamlandırmaların yer aldığı inanç sistemleri olarak tanımlanmaktadır (Bourdieu, 1990; Friedland ve Alford, 1991; Thornton, 2004). Kurumsal mantıklar arası uyumsuzluk sonucu örgütsel uygulamalar çeşitlenmekte ve alan düzeyinde değişim oluşmaktadır (Scott vd., 2000; Thornton, 2002; Thornton vd., 1999). Bununla birlikte belirli bir dönem süresince örgütsel faaliyetleri yönlendiren egemen mantıklar da ortaya çıkabilmektedir (Lounsbury, 2007; Marquis vd., 2007). Egemen mantıkların ortaya çıkması bazen alternatif mantıkları hükümsüz kılmakta, diğer bazı durumlarda ise aktörler arası pragmatik işbirliği sayesinde alternatif mantıkların da etkinliğini sürdürmelerine olanak sağlanmaktadır (Reay vd., 2009; Mattingly vd., 2008).

Kurumsal mantıklar üzerine yapılan araştırmalarda hem egemen mantıkların oluştuğu, hem de egemen ve alternatif mantıkların birbirlerini desteklediği durumlarda kurumsal değişimin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (Scott, 2001; Reay vd., 2009). Bu çalışmada ise, Türk askerlik hizmeti alanında örgütsel faaliyetleri yönlendiren egemen bir mantık ile bu mantığın karşısında yer almasına rağmen yeri geldiğinde etkinleştirilebilen alternatif mantıkların alanda değişime neden olup olmadığını anlamaya çalışmaktayız. Bu bağlamda Türk askerlik hizmeti alanının incelenmesinin, egemen ve alternatif mantıkların birbirlerini destekleyerek kurumsal alanda gerçekleşebilecek olası bir kalıcı dönüşümden ziyade, alanın durağanlığını ve sürdürülebilirliğini nasıl sağladıklarını anlamak açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Türk Askerlik Hizmeti alanında temelde üç kurumsal mantıktan söz etmek mümkündür. Bunlar (a) Türkiye’de askerliğe elverişli olan her Türk vatandaşının yapmak zorunda olduğu askerlik hizmeti yapma biçimini içeren ve milliyetçi ideolojiye dayanan zorunlu askerlik hizmeti mantığı, (b) belirlenen miktarda parasal bedel ödeme karşılığında askerlik hizmetinden muafiyeti sağlayan ve kapitalist ideolojiye dayanan bedelli askerlik hizmeti mantığı ve son olarak da (c) henüz uygulamada olmayan fakat yıllardır Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nin önemli gündem maddelerinden biri olan ve meslekleşme ideolojisine dayanan profesyonel askerlik hizmeti mantığıdır.

Bu düşünceden yola çıkarak çalışmada egemen mantıkların karşısında yer alan, belirli aralıklarla ortaya çıkan ve zaman içerisinde ertelenebilen senaryolar olarak alternatif mantıklar tanımlanmakta, söz konusu mantıkların etkinleştirilmesine yol

açan koşulların neler olduğu açıklığa kavuşturulmaktadır. Türk askerlik hizmeti alanında 'Her Türk Asker Doğar' söylemini temsil eden zorunlu askerlik hizmeti mantığı egemen mantık olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan alanda zorunlu askerlik hizmeti mantığı ile uyumsuzluk gösteren, buna rağmen belirli zaman aralıklarında etkinleştirilebilen veya etkinleştirilmesi ertelenebilen sistemler olarak pragmatik mantıklar tasvir edilmektedir. Bununla birlikte egemen mantığın alternatifleri olarak pragmatik mantıkların zorunlu askerlik hizmeti mantığı ile ilişkisi incelenmektedir.

2. Kurumsal Mantık Yaklaşımı

Kurumsal mantıklar aktör kararlarını ve davranışlarını yönlendiren kültürel inançlar veya kurallardır (Bourdieu, 1990; Friedland ve Alford, 1991; Lounsbury, 2007). Kurumsal mantıklar bireylerin çevrelerini anlamlandırmalarını sağlayarak meşru davranışları ortaya çıkarır (Friedland ve Alford, 1991). Kapitalist pazar veya bürokratik devlet biçimindeki kurumsal mantıklarda yaşanabilecek olası bir değişim, yeni sosyal gerçeklikler olarak kendini gösterir (Friedland ve Alford, 1991). Öte yandan örgütsel alandaki kurumsallaşmış süreçler ile meşruiyet arasındaki güçlü ilişkinin kaynağı egemen mantıklardır (Özen ve Akkemik, 2012). Belirli bir örgütsel alana egemen mantığın ne olduğunun anlaşılabilmesi için örgütsel uygulamalarda veya süreçlerde yaşanan farklılıklara odaklanmak geçerli bir yöntem olarak çalışılmıştır (Blatter, 2003). Bu anlamda farklı uygulamaların veya süreçlerin örgütsel meşruiyet ile sonuçlandığı durumlarda egemen ve alternatif mantıklardan söz etmek mümkündür. Örgütsel meşruiyet belirli bir örgüt için sağlanan kültürel destek olarak tanımlanmakta, meşruiyet sayesinde yerleşik kültürel unsurlar örgütün var oluşunu, işlevselliğini ve yetkisini açıklayabilmektedir (Scott, 1992). Örneğin, hükümetler resmi örgütlerin nasıl olması gerektiğini belirlerken sahip oldukları kültürden gelen unsurları kullanarak meşru yapıları tanımlar ve toplumsal aktörler arası etkileşim neticesinde söz konusu yapılar ussallaştırılır (Meyer ve Scott, 1992). Bu açıdan bakıldığında örgütlerin faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürebilmeleri için belirledikleri örgütsel hedeflerin ve bu hedeflere ulaşmak için izledikleri yolun meşruiyet adına şüphe uyandırmaması gerekir (Meyer ve Scott, 1992).

Yasalar veya aşamalı olarak ortaya çıkan meşrulaştırıcı süreçler sonucunda örgütsel uygulamalar kurumsallaşmaktadır. Bu kurumsallaşma ise örgütlere yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından rekabetçi avantaj sağlar (Tolbert ve Zucker, 1983). Örgütsel alandaki egemen bir kurumsal mantığa uyum örgütlerin birbirlerine benzemesi ve eşbiçimlilik ile sonuçlanır (DiMaggio ve Powell, 1991; Tolbert ve Zucker, 1983). Söz konusu benzeşmenin gerçekleştiği çevrede birbirini tamamlayan ürünler sunan örgütler, diğer örgütlerden belirgin bir farklılık sergilemekte ve örgütsel alanı oluşturmaktadır (DiMaggio ve Powell, 1991). Buna karşın örgütler değişik alanlarda birbirinden farklı mantıklar ile karşı karşıya kaldıklarında söz

konusu mantıklara uygun bir çeşitlilik sergileyebilirler. Bu nedenle alan içerisinde birbiri ile tutarsız mantıkların bir arada bulunması kültürel çatışma ve örgütsel uygulamalarda çeşitlilik ile sonuçlanmaktadır (DiMaggio, 1997). Marquis vd. (2007) farklı kurumsal mantıkların olduğu bir çevrede eşbiçimliliğin yerini çeşitlenme ve dönüşümün aldığı öne sürmektedir. Bu anlamda egemen mantığın tesiri altında olan aktörlerin yeni veya alternatif mantıklara karşı gösterdikleri direnç, mantıkların örgütsel yaşamı büyük ölçüde etkilediklerini ve yönlendirebildiklerini göstermektedir (Marquis vd., 2007). Alanda mevcut kurumsal baskılar örgütsel stratejilerin ve yapıların nasıl olması gerektiğini belirlerken, alternatif kurumsal mantıklar değişim örüntüleri biçiminde ortaya çıkabilmektedir (Thornton, 2002).

Kurumsal değişim açısından bakıldığında örgütler içinde buldukları alanın özelliklerini yansıtmakta ve örgütlerin bağlamına özgü kurumsal süreçler karar verme mekanizmalarını şekillendirmektedir (Marquis vd., 2007). Bununla birlikte yerleşik kurumsal süreçler alan uygulamalarının benzerlikler göstermesine neden olmakta, ortak bir anlam çerçevesinin oluşumuna yol açmakta ve aktörlerin kanıksadığı kültürel unsurlar olarak hayat bulmaktadır (Saxenian, 1996). Belirli bir alana özgü kanıksanan kültürel unsurlar ise aktörlerin uygulamaya koydukları eylemler ve kurallar sayesinde egemen mantıklara dönüşmektedir. Bu şekilde sosyal ilişkiler benimsenen egemen mantık sınırları dahilinde tanımlanmaktadır (Sargut, 2015). Kurumsal alanların özellikleri arasında yer alan sosyal ilişkiler, toplum tarafından hangi türden örgütlerin desteklenerek yaşamlarını sürdüreceğini ve hangilerine karşı ilgi gösterilmeyeceğini doğrudan etkiler (Audia vd., 2006). Bu nedenle alan dahilinde farklı kurumsal mantıklar arası rekabet sürekli devam etmekte ve bu rekabet sonucunda en fazla desteklenen mantık hakimiyetini ilan etmektedir (Lounsbury, 2007; Marquis vd., 2007).

Kurumsal mantıklar arası sergilenen uyuşmazlık aslında aktörlerin sorunları ve çözüm yollarını nasıl tanımlamaları gerektiğinin belirlenmesine yönelik bir rekabeti meydana getirir (Marquis vd., 2007). Aktörlerin çevresel algılayışlarının mantıklar tarafından biçimlendirilmesi sürecinde karar verme mekanizmaları kurumsal alanın özelliklerine uygun hale gelmektedir (Thornton, 2002; Thornton vd., 1999). Bunun sonucunda alan düzeyinde oluşan kurumsal baskılar aktör düzeyinde kendini göstermekte ve yayılımı başarıyla gerçekleştirmiş kurumsal ilişkiler ortaya çıkmaktadır (Tolbert, 1985; Tolbert ve Zucker, 1983). Başka bir deyişle kurumsal ilişkilere yönelik değerler ve normlar yaratılmakta, meşru örgütsel uygulamalar üretilmekte ve aktör davranışlarının egemen mantığa uygunluğu kontrol edilebilmektedir (Fligstein, 2002; Scott vd., 2000). Yine de aktörler kurumsal baskılara tepki gösterebilirler ve özellikle alternatif mantıklar tarafından savunulan değişim rüzgârlarına karşı örgütlenerek harekete geçebilirler (Marquis vd., 2007). Bu durumda egemen mantığın sürdürülebilmesi adına alternatif uygulamaların hayata geçirilmesinin önü kesilebilir ve ortaklaşa harekete geçen aktörler sahip oldukları mantığın daha fazla sağlamlaştırılmasına dönük çaba sarf edebilirler (Misangyi vd., 2008).

Egemen mantıkların örgütsel alandaki uygulama sürdürülebilirliğini sağlamasına rağmen, alternatif uygulamaların örgütsel alanın çevresinde yer alan aktörler tarafından benimsenmesi ve yayılımı sonucunda alan düzeyinde değişim ihtiyacı ortaya çıkabilir (Leblebici vd., 1991). Kurumsal değişim söz konusu olduğunda, egemen mantıklar alternatif mantıklar karşısında güç kaybedilebilir ve yeni uygulamaların kurumsallaşmasının önü açılabilir. Bu nedenle örgütsel alanlar aslında kalıcı veya değiştirilemez unsurlardan oluşmaz, tersine aktörlerin katılımı ile yeniden tanımlanan sosyal ve yapısal ilişkiler eşliğinde sürekli bir devinim içerisinde var olurlar (Leblebici vd., 1991). Yeni kurumsal tanımlamaların yapıldığı değişim sürecinde alternatif mantıkların desteklendiği bir ortam yaratılarak, örgütsel alanda uygulama çeşitliliği ortaya çıkmaktadır (Tolbert, 1985). Alan uygulamaları arası çeşitliliğin ne düzeyde gerçekleştiği örgütsel alanda var olan değişik aktörlerin talepleri doğrultusunda şekillenmektedir (Tolbert, 1985). Bu durumda egemen mantık tesiri altındaki aktörler ile alternatif mantığı savunan aktörler alanda kendi hâkimiyetlerini kurmaya çalışırlar (Fligstein, 2002). Böylesi bir çaba mantıklar arası rekabeti beraberinde getirerek, örgütsel alanın kalıcı bir dönüşümüne yönelik baskıların artmasına neden olacaktır (Tolbert, 1985).

3. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türkiye’de askerlik hizmeti alanında var olan kurumsal mantıklar incelenmektedir. Kurumsal mantıkların belirlenmesi için örgüt yazınındaki (örneğin; Thornton vd., 2008; Fligstein, 1990; Sutton vd., 1996; Ramirez vd., 1997) gelenek takip edilerek niteliksel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Kurumsal mantık kavramının gelişiminde öncü araştırmacılar olan Thornton vd.’ne (2008) göre kurumsal mantıkların niteliksel yöntemlerle ele alınmasının başlıca sebebi kurumsal mantıkların sadece bir ya da iki değişkenle ölçülememesinden ileri gelmektedir. Çalışmada niteliksel analiz, askerlik alanında hakim olan zorunlu askerlik hizmeti mantığı ile bunun alternatifi olarak değerlendirilen pragmatik mantıkların içeriğini anlamak için kullanılmıştır. Çalışmanın öncelikli veri kaynağını gazete haberleri oluşturmaktadır. Örgüt yazınına göre bir mantığın varlığını kanıtlayabilmek için o mantığın belirli bir dönemde hüküm sürmesi yeterli görülmektedir (Thornton vd., 1999; Scott, 2001; Lounsbury, 2007).

Türk Askerlik Hizmeti alanında temelde üç mantığın varlığından söz etmek mümkündür. Bunlardan biri alanın egemen mantığı olan zorunlu askerlik hizmeti mantığıdır. Diğerleri sırasıyla bedelli askerlik ve profesyonel askerlik hizmeti mantıklarıdır. Egemen mantık uzun bir zamandır alanda egemen mantık konumunu korumaktadır. Diğer söz konusu mantıklar ise alanın değişik aktörlerinin talepleri doğrultusunda şekillenmekte ve farklı uygulamalar halinde alanda varlığını sürdürmektedir. Burada ilgi çeken ilk konu birbirinden farklı ideolojilere sahip ve bir anlamda birbirleriyle çelişen bu mantıkların uzunca bir zaman beraber varlıklarını devam ettirmeleri ve alan düzeyinde kalıcı ve köklü bir değişimin olmamasıdır.

Çalışmada amaca yönelik örnekleme tekniği kullanılarak yorumlamacı bir yaklaşım benimsenmiştir. Nitekim örgüt yazını içindeki kurumsal mantık çalışmalarında çoğunlukla yorumlamacı yaklaşım bir gelenek haline gelmiştir (örneğin; Thornton vd., 2012; Fligstein, 1990; Sutton vd., 1996; Ramirez vd., 1997). Çalışmada niteliksel veri toplama yöntemlerinden arşiv taraması ve doküman analizi kullanılmış ve bu anlamda zorunlu askerlik, bedelli askerlik ve profesyonel askerlik kavramlarını işleyen tez, kitap, dergi, gazete haberleri ve TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) tutanakları araştırılmıştır. Diğer taraftan çalışmanın öncelikli veri kaynağını gazete haberleri oluşturmuştur.

Örgüt yazınına göre bir mantığın varlığını kanıtlayabilmek için o mantığın belirli bir dönemde hüküm sürmesi yeterli görülmektedir (Thornton vd., 1999; Scott, 2001; Lounsbury, 2007). Bu anlamda askerlik hizmeti alanında zorunlu askerlik, bedelli askerlik ve profesyonel askerlik hizmet biçimlerinin hüküm sürdüğü dönemlere rastlamak mümkündür. Çalışmada temel olarak 1999 yılı sonrası basılı medyada yayınlanan haberler incelenerek Türk askerlik hizmeti alanındaki kurumsal mantıklar araştırılmıştır. Friedland ve Alford'a (1991) göre belirli bir kurumsal mantığın anlaşılabilmesi için mantığa dair uygulamaların zaman içerisinde aktörler tarafından anlamlandırılması, yorumlanması ve benimsenmesi gerekmektedir. Bu nedenle yakın zamandaki 2011 yılı uygulamasından bir önceki uygulama olan 1999 yılı ve sonrasını içine alan 14 yıllık bir zaman dilimi dahilindeki haberler incelenmiştir. Bedelli askerlik uygulamasının 1999 yılında yasalaşmasının ardından hayata geçirildiği 2000 yılından günümüze "zorunlu askerlik", "bedelli askerlik" ve "profesyonel askerlik" anahtar kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı Türkiye'nin en çok okunan dört gazetesinden (Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Sabah) toplam 564 haber toplanmış ve analiz edilmiştir.

4. Türk Askerlik Hizmeti Alanında Var Olan Kurumsal Mantıklar

Bu çalışmada, ileriki bölümlerde ayrıntısı ile ele alındığı üzere, Türk askerlik hizmeti alanında var olan kurumsal mantıklar ideoloji, temel değerler, toplumsal etkiler ve pratikler açısından ele alınmaktadır (Tablo 1). Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Türkiye'de zorunlu askerlik uygulanmaktadır. Yaygın bir şekilde tüm modern-ulus devletlerinde uygulanan zorunlu askerlik hizmeti, milletin her ferdinin, genel ve eşit olarak, orduda askeri hizmet yükümlülüğüne tabi kılınmasını ifade etmektedir (Işıklar, 2008). Bununla beraber zorunlu askerlik sistemi, mesleki gönüllülük esasına dayanan profesyonel askerlik hizmetinden farklı olarak, özgür yurttaşlar tarafından yükümlülük esasına göre yerine getirilen bir hizmet biçimi şeklinde ifade edilmektedir (Özgen, 2006). Zorunlu askerlik sisteminin uygulanma şekline tarihsel açıdan bakıldığında, ilk defa 1793 yılında Fransa'da başlamış olduğu ve 19. ve 20. yüzyıllarda neredeyse bütün ülkelerde uygulandığı görülmektedir (Işıklar, 2008; Özgen, 2006). Günümüzde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Almanya, Çin, İsveç, Rusya ve İsrail gibi birçok ülke zorunlu askerlik sistemini uygulamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 72. Maddesinde; 'Vatan hizmeti her Türk'ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir' ifadesi yer almaktadır. Buna ek olarak, 21.06.1927 tarihinde yürürlüğe giren 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun¹ 1. maddesine göre; 'Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmaya mecburdur' denilmektedir. Aynı kanunun 5. maddesinin son fıkrasında; 'belirtilen esaslar dışında veya muvazaflık hizmeti yapmadıkça hiç kimsenin askerlik hizmetinden çıkmayacağı' ve 10. maddesinin 8. bendinde; 'sağlık ve beden yapısı yönünden askerliğe elverişli olmayanların askerlikten muaf olduğu' belirtilmektedir. Türkiye'de askerlik yükümlülüğü kural olarak sadece Türk vatandaşı olan erkeklere özgüdür. Mükellefiyet sistemi olarak adlandırılan askerlik hizmeti uygulamasında, askerlik çağı her erkeğin yirmibir yaşına girdiği sene Ocak ayının birinci gününde başlamakta ve kırkbir yaşına girdiği Ocak ayının birinci gününde sona ermektedir.

Türkiye'de askerliğe elverişli olan her Türk vatandaşı temel olarak iki farklı biçimde askerlik hizmetini yerine getirmektedir. Bunlar; temel askerlik hizmeti ve müşterek askerlik hizmeti usulleridir (Işıklar, 2008). Temel askerlik hizmeti 23.6.2003 tarih ve 2003/595 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereği kanunda belirtildiği gibi 15 ay olarak uygulanmaktadır. Fakat mevzuata göre öğrenim durumu veya kişilerin kendi seçimlerine bağlı olarak 12 aylık Yedek Subaylık ve 6 aylık Erbaş/Er'lik askerlik hizmet biçimleri de mevcuttur. 12 aylık Yedek Subaylık askerlik hizmeti biçimi 1076 sayılı Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu'nda düzenlenmiş olup bu kanuna tabi yükümlülüğün ön şartı dört yıl veya daha fazla süreli yüksek öğrenim kurumundan mezun olmaktır. Diğer bir deyişle 12 aylık Yedek Subaylık askerlik hizmeti dört yıl veya daha uzun süreli yüksek okul veya fakülte mezunları tarafından yapılabilmektedir. Diğer taraftan 6 aylık Erbaş/Er'lik askerlik hizmeti yine 1076 sayılı Kanun'a tabi olup, kendi istekleriyle yedek subay adayı olamayanlar için geçerlidir.

Müşterek askerlik hizmeti usulü ise yine 1111 sayılı Kanun'da yer almakta ve öğrenim durumu gözetilmeksizin bütün yükümlüleri içermektedir. Müşterek askerlik hizmeti türlerinden biri dövizle askerlik, bir diğeri ise bedelli askerlik hizmetidir. Bunlardan dövizle askerlik hizmeti 1980 yılında 2299 sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiştir. Bu türden bir askerlik hizmeti, ancak yurt dışında işçi veya işveren sıfatıyla en az üç yıl kalmış olup askerlik hizmeti yapmak isteyen yükümlüler için tanınmış bir haktır. Bu haktan yararlanmak isteyenler otuzbeş yaşına kadar 5112 Euro karşılığı Türk Lirası ödemeleri ve 21 günlük temel askerlik eğitiminden geçmeleri koşuluyla askerlik hizmetini yapmış sayılmaktadırlar. Bedelli askerlik hizmeti ise kırk yaşından gün almamış kişilerin dönemin koşullarına göre belirlenen

---

¹ 21.6. 1927 tarihinde kabul edilen 1111 Sayılı 'Askerlik Mükellefiyeti Kanunu', 12-17.7.1927 gün ve 631-35 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup, adı 20.11.1935 ve 2850 sayılı Kanun'un 1'nci maddesiyle 'Askerlik Kanunu' olarak değiştirilmiştir.

miktarda parasal bedel ödemelerini ve temel askerlik eğitimi yapmaları karşılığında hizmet sürelerinin kısaltılmasını öngörmektedir. Son bedelli askerlik uygulaması Marmara Bölgesi'nde 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan Gölcük depremi sonrası 2000 yılında hayata geçirilmiş, bedelli askerliğe dair son temel askerlik eğitimi tıp doktorları için 15 Aralık 2000, diğer Yedek Subay ve Erbaş/Er adayları için ise 15 Temmuz 2000 dönemlerinde uygulanmıştır.

Türkiye'de belirtilen biçimlerde uygulanan temel askerlik ve müşterek askerlik hizmetleri göz önüne alındığında, tüm bu askerlik hizmeti yapma biçimlerinden bedelli askerlik hizmetinin diğerlerine göre bir farklılık sergilediğini söylemek mümkündür. Her ne kadar dövizle askerlik hizmeti kapsamında tıpkı bedelli askerlik hizmetinde olduğu gibi belirli miktarda parasal bedel ödenmesi söz konusu ise de, dövizle askerlik hizmet biçimi kişi, koşul ve alan itibarıyla bedelli askerlik hizmet biçiminden ayrılmaktadır. Öncelikle dövizle askerlik hizmet biçiminin başlıca özelliği, yurt dışında çalışan Türk vatandaşları için bazı şartlar dahilinde askerlik yükümlülüğünü belirli bir miktar döviz temin etmek suretiyle yerine getirmiş sayılmalarına imkan veren bir düzenleme olmasıdır. Daha açık bir ifade ile ancak ve ancak belirli bir süre yurt dışında istihdam edilmiş vatandaşlar bu haktan yararlanabilmektedir. Diğer taraftan bedelli askerlik uygun yaş aralığında olan tüm kişilerin belirlenen miktarda para ödemeleri durumunda, söz konusu kişilere 21 günlük temel hizmet karşılığı askerlik yükümlülüğünden doğrudan muafiyet sağlamaktadır. Bununla beraber dövizle askerlik hizmet biçimi usüllerinin süreklilik göstermesine karşın, bedelli askerlik hizmeti her seferinde farklı şartlarla ve öngörülemeyen istisnai zamanlarda uygulanmaktadır. Nitekim bedelli askerlik ile ilgili hükümler 1111 sayılı Kanun'un 10. Maddesi'nde yer almasına rağmen bu hizmetin işletilebilmesi için geçici hükümler konulmuştur (Işıklar, 2008: 378). Bu nedenle biz bahsedilen ayırım ve farklılıkları gözeterek, askerlik hizmeti yapma biçimlerinden temel askerlik ve dövizle askerlik hizmet biçimlerinin Türk askerlik hizmeti alanına egemen olduğunu ve söz konusu mantığın da 'Her Türk Asker Doğar' söylemini temsil ettiğini savunmaktayız.

Tablo 1. Türk Askerlik Hizmeti Alanındaki Kurumsal Mantıkların Ortak Boyutları ve Farklılıkları

	<i>Zorunlu Askerlik</i>	<i>Bedelli Askerlik</i>	<i>Profesyonel Askerlik</i>
İdeoloji	Milliyetçi Anlayış	Kapitalist Anlayış	Meslekleşme Anlayışı
Temel Değerler	Vatan Borcu	Ekonomik Kaynak	Uzman Personel
Toplumsal Etkiler	Güçlü Ordu	Adaletsizlik	Gönüllü Ordu
Pratikler	Güçlü Millet	Ayrımcılık	Mensupları
	Temel Askerlik	Paralı Askerlik	Maaşlı Askerlik

4.1. Zorunlu Askerlik Hizmeti Mantığı

‘Her Türk Asker Doğar’ söylemini içeren zorunlu askerlik hizmetinin en önemli dayanakları Türkiye’de askerliğin; her Türk erkek vatandaşının yerine getirmesi gereken yasal bir yükümlülük olmasının yanı sıra, toplum gözünde ‘vatan borcu’ olarak görülmesidir. Böylesi bir anlayışın temelinde Türkiye’de ordu-millet olgusunun egemen olması yatmaktadır (Altınay, 2004: 14). Nitekim Türkiye’nin birçok kentinde Türk bayrağının yanında dağlara yazılmış ‘Güçlü Ordu, Güçlü Millet’ yazısını görmek mümkündür. Bu anlamda ordu-millet anlayışının bir sonucu olarak her Türk’ün asker olarak doğduğu algısı mevcuttur. Askerlik olgusu Türkler için sadece ordunun veya genel devlet örgütlenmesinin değil, sosyo-kültürel yapının bir uzantısını oluşturmaktadır. Çünkü Türkler savaşçı ruhlu insanlardır ve onların tarihsel olarak en belirgin özellikleri iyi asker olmaları ve kendilerini ordularıyla özdeşleştiren bir yapılanma içerisinde bulunmalarıdır (Altınay vd., 2002: 142–143). Yakın tarihe bakacak olursak, Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecini oluşturan savaş yılları, askerlik hizmetinin vatan borcu olarak Türk kültürüne yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Doğal olarak böylesi bir durum sadece Türkiye için geçerli değildir. Birçok ülkede zorunlu askerlik sistemi ulus-devlet inşasında büyük bir yer tutmuştur. Örneğin Fransız Devrimi sonrasında yükselen milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışı, ülkelerin güvenliğinin silahlı kuvvetlerle alınmış yurttaşlar tarafından yapılması gerektiği fikrini ortaya çıkarmış ve bu yaklaşım milli bir ordunun kurulmasını beraberinde getirmiştir (Özgen, 2006). Bu anlamda zorunlu askerlik kurumu bir yandan vatan savunmasını yurttaşlara yükleyerek ‘birlik’ kavramını kuvvetlendirirken, diğer taraftan yurttaşlık okulu vazifesi görmek üzere ulus inşası sürecine önemli katkılarda bulunmaktadır (Erözden, 1997: 124). Aslında Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı sonrası ülkenin ulus-devlet inşasında askerlik hizmeti en önemli vatandaşlık görevi olarak yansıtılmıştır. Örneğin bu dönemde söz konusu amaç doğrultusunda okullarda ‘Askerliğe Hazırlık’ isimli dersler okutulmuştur. Bu derslerde uzun bir süre (1939’a kadar) Afet İnan’ın (1930) yazdığı ‘Askerlik Vazifesi’ kitabı başlıca kaynak olarak görülmüş ve kitapta zorunlu askerlik sisteminin uygulanmasının gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir; “İcabında, bütün milletin vatan ve istiklal uğrunda silaha sarılmasını esas olarak

kabul olunmak lazımdır. Bunun için bütün vatandaşların, askerlik vazifesini yaparak askerlik talim ve terbiyesini öğrenmesi lazımdır” (İnan, 1930: 23–24).

Bununla beraber 1931 yılında Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan tarih ders kitaplarında ise şöyle bir ifade yer almaktadır; “Türk en iyi askerdir. Türk Milleti, askerlik ruhu en mükemmel olan millettir. Askerlik ruhu yüksek millet demek, derin ve engin irfan ve medeniyet tarihi yaşamış millet demektir. İnsanlığın ilk gününden beri bütün ana medeniyetlere ata olan Türk ırkında bu ruhun en mükemmelinin bulunması tabiidir” (Altınay vd., 2002: 142). Nesillerce bu tip öğretilerle yetiştirilen Türk milleti ordu-millet anlayışını içselleştirmiş ve ‘Askerlik’ ve ‘Türklük’ birbirinden ayrılmaz kavramlar olarak hafızalara yerleşmiştir. Bu anlamda askerlik toplumsal bir değer olarak yansıtılmış ve mutlaklaştırılmıştır. Nitekim Türkiye’de askerlik ile ilgili birçok efsane vardır. Bunlardan biri askere gitmeyen erkeklerin tam olarak olgunlaşmadığı, ya da askerlik yapmayan kişinin ailesine ve vatanına faydalı olamayacağıdır. Ayrıca Türkiye’de halk arasında yaygın olarak ‘askere gitmeyene kız verilmez’ düşüncesi de mevcuttur.

Belirtilen sosyal olgulardan daha baskın olanı kişilerin askerlik yaptığı süre içinde vefat etmesi durumunda şehit olarak adlandırılması ve ölümsüzleştirilmesidir. Diğer bir deyişle yaygın anlayışa göre askerlik vazifesini yaparken vefat edenler şehitlik mertebesine ulaşmakta ve ölümsüz olmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’de şehit cenazelerinde duyulan ortak slogan ‘şehitler ölmez, vatan bölünmez’dir. Orgeneral Ahmet Çörekçi Türk kültürünün bir parçası haline gelmiş askerlik olgusunu şu şekilde kaleme almıştır; “En üst komutanından Mehmetçiğe² kadar her Türk askeri, vatan ve millet uğruna en az bir şehit vermiş bir ailenin, Türk vatandaşı olmakla övünen ananın-babanın evladıdır. Binlerce yıllık geçmişten teslim alınan miras ile ordu-millet kaynaşması geleneğimiz sürmektedir. Türk milletinin askerlik duygusu ve sevgisi beşikten itibaren ninnilerle başlar, herkes seve seve hizmetini gururla yapar. Babalar oğullarına; ‘oğlum ben seni bugün için yetiştirdim, sen benim değil, bu vatanınsın’ şeklinde öğüt verir” (Çörekçi, 2001: 38). Çörekçi’yi (2001) destekler nitelikte, Türkiye’de genel olarak şehit cenazelerinde şehit anneleri vefat eden oğulları için ‘vatan sağolsun’ ifadesini benimserler.

Zorunlu askerlik sisteminin gerekliliğinin altında yatan bir diğer etmen güvenlik kaygısıdır. Güvenlik kaygısı sadece Cumhuriyet öncesi ve sonrası ile sınırlı kalmamıştır ve halen devam etmekte olan bir olgudur. Örneğin 1999 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Türkiye gerek doğu-batı, gerekse kuzey-güney ekseninde dünyanın en hassas siyasi, ekonomik ve askeri fay hattı üzerinde bulunmaktadır... Türkiye’nin jeo-stratejik konumundan kaynaklanan bu durumun bugüne kadar olduğu gibi, 21. Yüzyılda da

² ‘Mehmetçik’ Türk askerini temsil eden bir isimdir. Bu isim atalarından, ondan önce yaptıkları fedakarlık, kahramanlık ve cesaret örneklerini göstermeye muktedir Türk askerini anlatan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de askerlik yapan herkesin adı ‘Mehmetçik’dir.

değişmeyeceği kıymetlendirilmektedir... Bugün Türkiye bir yandan dünyadaki barışı koruma faaliyetlerine etkin bir şekilde katkıda bulunmaya devam ederken, diğer yandan barış zamanına barışı korumak, istikrarı sürdürmek, krizleri önlemek için, çatışma durumunda da toprak bütünlüğünü korumak ve milli çıkarlarını muhafaza etmek için, yeterli seviyedeki asker kuvvetlerini idame ettirmek durumundadır” (Çatışmayı Önle, 1999: 18).

Günümüzde Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada tam bir istikrarın sağlandığını söylemek oldukça güçtür. Bu doğrultuda uzun zamandır özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan terör olayları yine zorunlu askerlik sisteminin gerekliliklerinden birini oluşturmaktadır.

4.2. Bedelli Askerlik Hizmeti Mantiğı

Türkiye'de zorunlu askerliğe alternatif olarak geçici ve aralıklarla tatbik edilen bedelli askerlik, nakit bedel ödenmesi karşılığında hizmet süresi gözetilmeksizin askerlik hizmetinin tamamlanmasını öngören bir uygulamadır. Cumhuriyet döneminde bedelli askerlik hizmet biçimi daha önce yukarıda belirtilen 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun 10. Maddesi ile 87/1193 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nda yer almaktadır. Bu Kanun'un 104-111'nci madde hükümlerine göre, sadece barışta ve erat miktarının ordunun ihtiyacından fazla olması durumunda, henüz silah altına alınmamış olan yükümlüler (yedek subaylar hariç) parasal bedel ödemek şartı ile bedelli askerlik usulüne başvurarak askerlik hizmetinden muaf tutulurlar (Işıklar, 2008). Diğer taraftan, bedelli askerlik 3358 sayılı Kanun'da yer almasına karşın, bu hizmetin yürürlüğe girmesini sağlamak üzere geçici hükümler konulmuştur. Bu anlamda bedelli askerlik hizmet biçimi her seferinde farklı usul ve şartlara bağlı olarak uygulanmaktadır. Bedelli askerlik hizmet biçiminin uygulanması için birinci şart Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacından fazla yükümlü bulunmasıdır. Diğer bir deyişle bedelli askerlik hizmet uygulaması devamlılık gösteren bir usul değildir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacından fazla yükümlü olup olmadığını ise 10. maddenin birinci fıkrasına göre Genelkurmay Başkanlığı tespit etmektedir. Başka bir ifadeyle, bedelli askerlik uygulamasının yürürlüğe girip girmeyeceği Genelkurmay Başkanlığı'nın takdirine bağlıdır. Bedelli askerlik ile ilgili diğer şartlar sırasıyla; istekli olmak, bedel ödemek, 1111 sayılı Kanun'a tabi yükümlü statüsünde olmak ve temel askerlik eğitimini yapmaya elverişli bulunmaktır.

Cumhuriyet döneminde bedelli askerlik uygulaması 21.06.1927 tarihinde yürürlüğe giren 1111 sayılı Askerlik Kanunu ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bedelli askerliğin temel kuralları, 1111 sayılı Kanun'un 10. Maddesi ve 87/1193 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile oluşturulmuştur. Ayrıca bedelli askerlik 3358 sayılı Kanun'da yer almasına karşın, bu hizmetin işletilmesini sağlamak üzere geçici hükümler konulmuştur. Bugüne kadar doğrudan 1111 sayılı Kanun'un 10. Maddesi'ndeki esaslara göre bir bedelli askerlik uygulaması yapılmamıştır. Yapılan araştırma sırasında Türkiye'de bedelli askerlik uygulamasının bugüne kadar kaç kez ilgili yasalar çıkarılarak hayata geçirildiğine ilişkin farklı bilgilere rastlanılmıştır. Ulaşılan kaynaklarda Cumhuriyet tarihinde on kez bedelli askerlik yasası çıkarıldığına dair geliştirilen söylemlere

karşın, kesin olarak 1987, 1992 ve 1999 yıllarındaki uygulamalardan bahsedilmektedir. Diğer bir deyişle bazı kaynaklar on ayrı bedelli askerlik yasası olduğundan bahsetmekte ancak aynı kaynaklar 1987 yılına kadar olan bedelli askerlik uygulamalarının içeriği hakkında bilgi vermemektedir. Yine de elde edilen kaynaklardan temel olarak çıkarılabilecek bir sonuç Cumhuriyet tarihinde Türkiye’de bedelli askerlik uygulamasının 1987, 1992 ve 1999 yılları olmak üzere üç kez yapıldığıdır. Yakın zamanda bir gazete haberinde Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül’ün bu konu hakkında kendisine sorulan soruya verdiği cevap şu şekildedir:

“Gönül, CHP Adıyaman Milletvekili Şevket Köse'nin, bedelli askerlik uygulaması için bugüne kadar kaç yasa çıkarıldığına, ülke ekonomisine katkısına ve uygulama için yeni düzenleme düşünülüp düşünülmediğine ilişkin soru önergesini yanıtladı. Bugüne kadar bedelli askerlik konusunda, 16 Nisan 1987, 21 Mayıs 1992 ve 2 Kasım 1999 tarihlerinde olmak üzere 3 kez düzenleme yapıldığını belirten Gönül, bedelli askerlik uygulamalarının ülke ekonomisine katkısının kanunun çıktığı yılın döviz kurlarına bağlı olarak değişiklik gösterdiğini bildirdi” (Hürriyet, 07.05.2009).

Bu çalışmanın amaçlarından biri Türkiye’de askerlik hizmeti alanında ‘Her Türk Asker Doğar’ söylemini temsil eden zorunlu askerlik hizmeti mantığının yanında, aynı alanda belirli durumlarda ortaya çıkabilen ve pragmatik olarak adlandırılabilir alternatif mantıkların nasıl var olduğunu anlamaktır. Bu nedenle içeriğini bedelli askerlik hizmet biçiminin temsil ettiği bir pragmatik mantığın tasvir edilmesi adına bu uygulamanın yasalaştığı 1999 yılı sonrası haberler incelenmiştir. Bedelli askerlik uygulaması en son 1999 yılında yasalaşmış ve 2000 yılı sonunda fiilen etkinleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de 1111 sayılı Askerlik Kanunu’na 02.11.1999 tarih ve 4459 sayılı Kanun’la eklenen Geçici 37’nci madde sayesinde bedelli askerlik uygulamasına gidilmiştir (Resmi Gazete 1999). Söz konusu 37. madde, bedelli askerlik yapmak isteyen yükümlülerin başvuru, bedel ödeme, temel askerlik eğitimi, özlük hakları, terhis işlemleri, bedelin toplanması, iadesi ile diğer usul ve esasları belirlemektedir. Askerlik Kanunu’nun Geçici 37’nci maddesinin uygulanmasına dair usul ve esaslar; bedelli askerlik yapmak isteyen ve henüz askerlik hizmetine başlamamış yükümlüler ile bunlarla ilgili işlemleri yürütecek kurum, kuruluş ve birlikleri kapsamaktadır. Bedelli askerlikten yararlanma esaslarının 5. maddesine göre bu uygulamanın bazı temel şartları vardır. Bunlar; (a) 01.01.1973 tarihinden önce doğmuş ve henüz fiilen askerlik hizmetine başlamamış olmak, (b) bedel ödemeye istekli olmak, (c) 04.05.2000 tarihine kadar yazılı olarak başvuruda bulunmak, (ç) Kanun’da öngörülen bedeli ödemek (15,000 Alman Markı) ve son olarak (d) 01.01.1960 tarihinden önce doğmuş olanlardan 20,000 Alman Markı veya karşılığı bedel ödeyenler hariç olmak üzere askerlik şubelerince bildirilecek dönemde temel askerlik hizmeti yapmaktır. Bu uygulama 19.10.1999 günü Hürriyet Gazetesi’nde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Depremde ortaya çıkan zararları karşılamak amacıyla gündeme getirilen bedelli askerlik yasa tasarısı, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nda kabul edildi. Önümüzdeki günlerde TBMM Genel Kurulu’nda görüşülmesi beklenen tasarı uyarınca, 1 Ocak 1973 tarihinden önce doğanlardan, bugüne kadar askerliğini hangi nedenle olursa olsun

yapmamış olanlar, bu yasadın yararlanabilecekler. Bedelli olarak askerlik yapmak isteyenler, yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 6 ay içinde başvurmaları ve 15 bin Alman Markı ya da karşılığı yabancı para veya Türk Lirası ödemeleri durumunda, sadece temel askerlik eğitimi yaparak, askerliklerini yapmış sayılacaklar. 31 Aralık 1999 tarihinde 40 yaşını tamamlamış olanlar ise isterlerse 20 bin Alman Markı ödeyerek, temel askerlik eğitimi yapmadan askerlik görevlerini yerine getirmiş olacaklar. Tasarıya göre, bu paralar Maliye Bakanlığı Merkez Saymanlık Müdürlüğü adına Ziraat Bankası'na açılacak hesaba yatırılacak. Bu hesapta toplanan paraları kullanmaya Maliye Bakanlığı yetkili olacak ve ilgili kurum bütçelerine aktaracak. Bu ödeneklerden yıl içinde kullanılmayanlar, ertesi yıl bütçesine devren gelir ve ödenek olarak kaydedilecek. Bedelli askerlik için öngörülen bedelin nasıl ödeneceği konusu ise Bakanlar Kurulu kararı ile düzenlenecek.”

Askerlik Kanununa Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı'nın (1999: 11) genel gerekçe bölümünde ise bu kanunun uygulanma nedeni şu şekilde yer almıştır:

“17 Ağustos 1999 tarihinde Marmara Bölgesi'nde meydana gelen deprem felaketinde uğranılan ağır kayıpların ve bu afet nedeniyle doğan zararların giderilmesine katkıda bulunmak amacıyla 1 Ocak 1973 tarihinden önce doğan yükümlülerden her ne sebeple olursa olsun henüz fiili olarak askerlik hizmetine başlamamış olanların, bir defaya mahsus olmak üzere, bedel ödeyerek askerlik hizmetlerini yerine getirmeleri öngörülmektedir. Aynı amaçla tasarıda, askerlik yükümlülüklerini uzun süre yerine getirmeyen ve emsali doğumlular çağ dışına çıkmış olanların da yükümlülüklerini fazla bedel ödeyerek ve temel eğitim yapmaksızın yerine getirmelerine imkan tanınmaktadır. Bu kapsamda elde edilen gelirin tamamının, deprem felaketinin kayıplarının giderilmesi için kullanılmasına amaçlanmaktadır.”

Son çıkan bedelli askerlik uygulaması toplumun çeşitli kesimlerinden eleştirilere maruz kalmıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı, son çıkan bedelli askerlik uygulaması ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir; “1987 ve 1992'de sıcak bakmadık. Biz 'parası olana tezkere, olmayan askere' anlayışına karşıyız. Ama bugün ülke darboğazdan geçiyor. Buradaki amacımız bu darboğazdan geçerken ülkemiz için kaynak yaratmaktır” (Hürriyet, 04.09.1999). Yapılan eleştiriler temelde bu uygulama ile ortaya çıkabilecek eşitsizlikler üzerinde odaklanmıştır. Aslında bedelli askerlik uygulamasının sürekli olmaması da eşitsizlik olgusundan kaynaklanmaktadır. Nitekim tarihsel açıdan bakıldığında 1961 Anayasası döneminde, bedelli askerlik uygulamasının Anayasa'nın eşitlik ilkesine ve vatan hizmetini bütün Türkler için hak ve ödev sayan 60. Maddesi'ne aykırı olduğu savunulmuştur (Işıklar 2008: 375). Benzer şekilde 1999 yılında uygulamanın yürürlüğe girmesi ile birlikte Sedat Ergin, Yalçın Bayer, Doğan Hızlan ve Enis Berberoğlu gibi gazete yazarları eleştirilerini yazılarında sıkça dile getirmişlerdir. Yazarların ortak noktası bu uygulamanın yaratabileceği toplumsal ayrışma ve adaletsizliktir. Ayrıca bedelli askerlik uygulamasının asker kaçaklarına yarar sağladığı ve yasalara saygılı davranıp askerlik vazifesini yerine getirenler için durumun çelişki yarattığı belirtilmiştir. Örneğin, Enis Berberoğlu (Hürriyet, 04.09.1999) uygulamaya dair düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Çok değil daha üç ay önce bu memleket şehit ailelerinin Apo duruşmasında verdiği ifadelere ağıladı. Gece uykumuz davullu-zurnalı askere uğurlama törenleriyle kesildi. Askere gitmeyenler üniformaya koşanlara reklam malzemesi edildi. Hepsinin bedeli 15 bin mark mıydı? Bu satırları yazmaya zorlanmamız yeterince ağır bedel sayılmaz mı? 26 yaş ve üstü bir kısım genç vatanın bölünmez bütünlüğü için Cudi dağındaki nöbet yerine gitmek yerine banka gişesinde kuyruğa girecek. Vatan yine de bölünmeyecek. Üstelik gençlerimiz bu ulvi görevi yerine getirirken (paraları sayarken) kalanlar daha az vergi ödeyip Tarkan konserlerine gidebilecek. Söyley misiniz, bu iş ‘halkı askerlikten soğutmak’ değil de nedir?”

Toplumda bu uygulama ile beraber kahramanlık ve cesaret örnekleri gösteren askerleri anlatan bir kavram olarak kullanılan ve Türk askerini temsil eden ‘Mehmetçik’ yerine, bedelli askerlik yapanlar için farklı nitelendirmeler kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum bir haberde şu şekilde yer almıştır:

“Birliklerde erin bütün ihtiyaçları karşılansa da, bedelli askerlik yürürlüğe girdiğinden beri askeri malzeme satışlarında gözle görülür bir artış oldu. Asker jargonunda ‘Mehmet Bey’ olarak adlandırılan bedelli askerler, kısa ama rahat bir askerlik yapmak istiyor. Bu talep Kadıköy’de aynı pasajda yan yana iki askerlik malzemesi satan dükkanın işlerinin açılmasına neden oldu. Army Shop Askeri Market ve Komando Askeri Malzemeler. Her iki dükkan da asker adaylarına bir tür danışmanlık hizmeti veriyor” (Hürriyet, 17.05.2000).

2000 yılında hayata geçirilen bedelli askerlik uygulamasından toplam 72 bin 290 kişi yararlanmıştır. Bu uygulamadan toplam 1 milyar 66 milyon Alman Markı gelir sağlanmıştır (Sabah, 21.04.2010). Elde edilen gelir Maliye Bakanlığı Merkez Saymanlık Müdürlüğü adına Ziraat Bankası’nda açılan özel hesaba yatırılmıştır. Bu tertipte oluşan ödenek, Maliye Bakanı tarafından belirlenecek usul ve esaslar dahilinde, 17 Ağustos depreminde genel hayata etkili afete maruz kalan bölgede yer alan illerdeki hasar ve zararın giderilmesi için gereken her türlü harcamanın finansmanında kullanılmıştır (Hürriyet, 04.09.1999).

Bu şekilde değerlendirildiğinde bedelli askerlik hizmeti mantığının gerisinde, görece maddi açıdan daha elverişli imkanlara sahip olan insanların belirli bir miktar para karşılığında askerlik vazifelerini yerine getirmiş kabul edilmeleri düşüncesi vardır. Bunun yanında bu tip bir uygulamanın pratikte konmasının başlıca nedeni ekonomik getiri sağlayabilmesidir. Böylece, bu anlayışı ideoloji olarak kapitalist düşünce sistemine oturtmak mümkün olabilir. Bununla beraber, toplumsal açıdan, bedelli askerlik uygulamasına ilişkin göz ardı edilemeyecek eleştiriler de göz önünde alındığında bedelli askerliğin toplumda eşitsizlik ve ayrımcılık etkisi yarattığı söylenebilir.

4.3. Profesyonel Askerlik Hizmeti Mantığı

Profesyonel askerlik hizmeti, gönüllü olarak askerlik mesleğini seçenlere gerekli eğitim verildikten sonra belirli bir maaş karşılığında görev yapacak askerlerden oluşan bir ordunun kurulmasını içermektedir. Bu anlamda profesyonel askerlik hizmeti mantığı meslekleşmeye dayalı bir değer sistemi içerisinde yer almaktadır. Türkiye’de profesyonel askerlik hizmet biçimi her ne kadar fiili olarak uygulanmasa da uzun zamandır tartışılan ve alanın temel aktörü olan TSK’nın önemli gündem

maddelerinden birisi olduğu bilinmektedir. TSK kapsamında profesyonelleşme çabaları adına üç önemli adımın atıldığını söylenebilir (Özgen, 2006: 43). Bahsedilen adımlardan ilki Haziran 1949 tarihinde yürürlüğe giren 5430 sayılı Uzman Çavuş Yetiştirilmesi Hakkında Kanun'dur. Bu kanunun çıkarılmasına gerekçe olarak gittikçe önemi artmaya başlayan gelişmiş silah sistemlerini kullanabilecek uzman kişilerin Milli Savunma Bakanlığı yetkisinde yetiştirilmesi ve sonrasında TSK bünyesinde istihdam edilmesi olarak belirtilmiştir. Profesyonelleşme çabalarına ilişkin bir diğer adım Mart 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6320 sayılı Çavuş ve Uzman Çavuş Kanunu'dur. Bu yeni Kanunla birlikte uzman çavuş adaylarının belirlenmesi için yetersiz bulunan süre uzatılmış ve bir meslek olarak diğer adaylara daha cazip hale gelmesi için ek maddi düzenlemeler yapılmıştır. Profesyonelleşmeye ilişkin son ve en önemli adım 961 sayılı TSK Personel Kanuna Temmuz 1971 tarihinde 1424 sayılı kanunla eklenen ek 12 madde ile atılmıştır. Bu Kanun ile birlikte TSK'nın ihtiyaç duyduğu sınıflar için sözleşmeli subay alımı mümkün kılınmıştır.

TSK'nın bünyesinde gerçekleşen tüm bu adımların temel sebebi her ne kadar nitelikli insan gücünün ordu bünyesinde istihdam edilmesi olsa da bir diğer neden de diğer gelişmiş ülkelerin bu sistemi benimsemesidir. Nitekim günümüz şekliyle bilinen profesyonel askerlik hizmet biçimi 18'inci yüzyılın sonlarında doğru Avrupa kökenli olarak ortaya çıkmıştır. Bu sistem içinde orduda istihdam edilmeye başlanan yeni askerler savaşlara katılmamakta ücretleri karşılandığı sürece hizmet sunmaktadır. Profesyonel askerlik sistemi özellikle Fransa örneğinden sonra hızla diğer ülkelere de yayılmıştır. Günümüz dünyasında ise bir çok ülke bu sistemi kullanmaktadır. Bu ülkeler arasında ABD, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya gibi ülkeler vardır. Diğer taraftan AB (Avrupa Birliği) bünyesinde ki olan ülkelerin de gittikçe bu anlamda birbirine benzer hale geldikleri de gözlenmektedir. Örneğin Macaristan 2003 yılında profesyonel orduya geçilmesine karar verilmiştir. İsveç'te ise Temmuz 2010 tarihi itibarıyla profesyonel ordu kurma kararı alınmıştır (Hürriyet, 01.07.2010). Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Araştırma Merkezi'nin soğuk savaş sonrası dönemin yeni koşullarında Avrupa kıtasında zorunlu askerlik uygulamasının terk edilip gönüllü profesyonel orduya geçiş yönündeki belirgin eğilimin nedenlerini içeren araştırmasına göre 27 üyeli Avrupa Birliği içinde sadece 6, 28 üyeli NATO'da 5 ülkede zorunlu askerlik uygulaması devam etmektedir. Araştırmaya göre 2011 yılı itibarıyla AB içinde sadece Avusturya, Güney Kıbrıs, Danimarka, Estonya, Finlandiya ve Yunanistan'da zorunlu askerlik hizmet biçimi devam etmektedir. Diğer taraftan aynı araştırmada AB üyeliğine aday ülkeler Hırvatistan, Makedonya, İzlanda ve Türkiye içinde ise zorunlu askerlik uygulaması devam eden tek ülkenin Türkiye olduğu belirtilmektedir.

Bununla birlikte NATO üyesi ülkelerin ise neredeyse tamamının profesyonel ordudan oluştuğu ve NATO'da sadece Danimarka, Norveç, Türkiye ve Yunanistan'ın zorunlu askerlik uygulamasına devam ettiği yer almaktadır. Belirtilen araştırmanın

sonuç kısmında ise “Avrupa kıtasında Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte değişen jeostratejik çevre, yeni askeri misyonlar ve teknolojik faktörler, azalan toplumsal destek zorunlu askerliğin terk edilip gönüllü profesyonel orduya geçişte vurgulanan temel gerekçe olmak üzere zorunlu askerlik uygulamasına devam eden ülkelerde benzer sebeplerle profesyonelleşme yönünde ciddi değişimlerin meydana geldiği görüldüğü ve bugün itibariyle zorunlu askerlik hizmetini devam ettiren ülke sayısının hem Avrupa hem de NATO üyesi ülkeler içinde oldukça azaldığı” belirtilmektedir (Milliyet, 18.11.2011). Böylece profesyonel askerlik hizmeti biçiminin sık sık alanın egemen aktörü TSK’nın neden gündemine yerleştiği ve bu yönde atılımlar yaptığı açıkça görülmektedir. Bunun en temel nedenlerinden biri tıpkı diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi özellikle soğuk savaş sonrası dönemde bu sistemin diğer ülkeler tarafından benimsenmiş ve hızla diğer ülkeler arasında yayılmasıdır. Bu nedenle alanın aktörleri Türkiye’nin de bu tip bir sisteme geçmesi gereği üzerinde durmaktadır. Örneğin yakın zamanda çıkan bir haberde bu durum şu şekilde yer almaktadır:

“NATO Parlamenteler Asamblesi (NATOPA) Türk Grubu Başkanı ve AK Parti Aksaray Milletvekili Ali Rıza Alaboyun, zorunlu askerlik uygulamasının bir an evvel kalkması gerektiğini ifade etti. Alaboyun, yaptığı yazılı açıklamada, son yıllarda yaşanan terör olayları ve Afyonkarahisar’daki patlamanın Türkiye’de zorunlu askerlik uygulamasını masaya yatırmayı zorunlu kıldığını belirterek, “Türkiye zorunlu askerlik uygulamasından bir an evvel vazgeçerek yerine çağdaş ve demokratik ülkelere olduğu gibi askerliğin kariyer meslek olarak yapıldığı, tamamı gönüllülerden oluşan yeni bir yapılanmaya gitmelidir” görüşünü savundu. Türkiye’nin, demokratikleşme ve şeffaflaşmaya rağmen ordu ve askerlik konularının konuşulmasının hala tabu olduğu ülke konumunda bulunduğunu ifade eden Alaboyun, bu tabu nedeniyle üniversitelerde ordunun yapısı, askerlik, terörle mücadele gibi konularda akademik çalışmalar yapılamadığı ve uzmanlaşmanın olmadığını kaydetti. NATO ülkeleri içinde zorunlu askerliği en katı uygulayan ülkelerin Türkiye ve Yunanistan olduğunu vurgulayan Alaboyun, “İnsanımız askerliği, ‘her Türk gencinin yapması gereken vatan borcu’ olarak görmesine rağmen bu borcun daha çok alt gelir grubu insanlar tarafından ödendiğini görmekteyiz” dedi. Askerlik çağına gelmiş her gencin askere gitmesini mecburi kılan zorunlu askerlik sisteminin tıkanmış durumda olduğunu ileri süren Alaboyun, “Türkiye, içinde bulunduğu ve terörle mücadele ettiği coğrafyayı dikkate alarak askeri yapılanmasını yeniden ve hızlı şekilde ele almalı. Kararlı duruş ve bir takım düzenlemelerle zorunlu askerliği tamamen kaldırabilecek altyapı oluşmuştur. Gönüllülerden oluşan profesyonel orduya geçiş sürecinde harcamalarda kısmi artışlar olmuşsa da daha sonra sistemin oturmasıyla ABD dahil bir çok NATO ülkesinde savunma harcamaları ve personel giderleri aşağıya çekilmiştir” görüşünü belirtti” (Cumhuriyet, 07.09.2012).

Her ne kadar fiilen uygulanmasa da profesyonel askerlik sistemin alanda var olduğu yaşamını devam ettirdiği açıkça görülmektedir. Profesyonel askerlik hizmeti sisteminin birçok kez gündeme oturduğu gazete haberlerindeki sıklığından açıkça görülmektedir. Nitekim bu araştırma kapsamında araştırılan Türkiye’nin dört büyük gazetesi olarak bilinen gazetelerde (Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet, Milliyet) ‘profesyonel askerlik’ ile ilgili 2000-2014 yılları arasında yüzlerce haber yapıldığı görülmüştür. Genel olarak bu haberlerin içeriği profesyonel askerlik sistemine geçişin gerekleri ve bu yönde atılan adımlarla ilgilidir. Bu anlamda aşağıda yer alan

haberler yakın zamanda profesyonel askerlik sistemine geçiş sürecinde atılan önemli adımları örnek teşkil etmektedir:

“Terörle mücadelede profesyonel askerlik hedefiyle başlatılan sözleşmeli er uygulaması kapsamında personel alımları sürüyor. Şimdiye kadar başvuruların ardından gerçekleştirilen sınav, mülakat ile fiziki ve psikolojik testleri geçebilen bin 517 kişi sözleşmeli er olabildi. Sözleşmeli erlere, operasyon tazminatıyla birlikte aylık 2 bin 700 lira maaş, 7 yıllık görevin ardından TSK'dan ayrılma halinde ise 60 bin lira toplu tazminat ödeniyor” (Sabah,10.01.2013).

“Genelkurmay Başkanlığı, bir ilke imza atarak Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bünyesinde görev yapan personel sayısını açıkladı. Açıklamaya göre, 365'i general ve amiral olmak üzere TSK'da toplam 720 bin personel görev yapıyor. 39 bin 975 subayın bulunduğu TSK'da, astsubay sayısı 95 bin 824 olarak duyuruldu. Silahlı Kuvvetler bünyesinde 24 bin 700 uzman jandarma, 40 bin 515 de uzman erbaş statüsünde görevli istihdam ediliyor. "Uzman personel" toplamı 201 bin 379. Terörle mücadelede aktif rol alan ve büyük bir bölümü profesyonelleştirilen uzman erbaş sayısı ise 40 bin 515 olarak açıklandı. 6 bin 829'u yedek subay, 458 bin 368'i de erbaş ve er olmak üzere askerlikle yükümlüsü olarak şu an silah altında 465 bin 197 asker kışlalarda görev yapıyor. Genelkurmay'a bağlı kurumlarda 53 bin 424 sivil personel görev alıyor. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bugün AK Parti Grup Toplantısı'nda beklenen bedelli askerlikten elde edilen gelir profesyonel ordu için kullanılacak. Elde edilen gelirin bir bölümü Sözleşmeli Er Projesi'ne aktarılacak. Yaş sınırının 30 olması beklenen bedelli askerlik kriterlerine uygun yaklaşık 350 bin kişi bulunuyor. Yararlanması öngörülen kişi sayısının ise 100 bin olacağı tahmin ediliyor. Başvuracaklardan 25 bin TL alınacak. Bu durumda yaklaşık 2 milyar 500 milyon TL gelir elde edilecek. Bu gelirin bir bölümü, Nisan ayında göreve başlayacak sözleşmeli erlerin istihdamında kullanılacak. Dağda en az 5 yıl görev yapacak sözleşmeli erlere bin 500 TL aylık ödenecek. 5 yılı tamamlayanlara tazminat verilecek. Bedelli askerlikten gelecek paranın bir kısmı da şehit yakınları ve gazilerin yararlanması için Sosyal Yardımlaşma Fonu'na aktarılacak” (Sabah, 22.11.2011).

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın sonuçlarını iki boyutta düşünmek mümkündür. Bunlardan ilki çalışmanın temel araştırma konusuna ilişkin sonuçlardır. Buna göre uzunca bir zamandır Türk askerlik hizmeti alanında; örgütsel faaliyetleri yönlendiren egemen bir mantık ile bu mantığa yerleşik uygulamaların yanında, egemen mantığın ideolojisiyle bağdaşmayan ve ancak yeri geldiğinde etkinleştirilebilen alternatif mantıklar ile bu mantıklara yerleşik uygulamaların olduğu açıkça ifade edilebilir. Daha öncede altının çizildiği gibi askerlik hizmeti alanında, alan düzeyinde bir dönüşüm olmaksızın birbirinden farklı hizmet biçimleri varlıklarını devam ettirmektedir. Çalışmanın sonuçlarına yönelik ikinci boyut çalışmanın örgüt yapısına katkısına ilişkindir. Bunlardan biri kurumsal değişimi kurumsal mantık yaklaşımı ile çalışan çalışmalarda değişimin kaçınılmaz olmasıdır. Bu çalışma örgüt kuramları temelinde yapılan kurumsal değişim çalışmalarından alandaki değişimden çok durağanlığı göstermesi bakımından farklılaşmaktadır. Çalışmanın kurumsal değişim çalışmalarına olan katkısı, genel bir eğilimin aksine birbirleriyle çelişen ya da rekabet eden kurumsal mantıkların olduğu bir örgütsel alanda sürdürülebilirliğin nasıl sağlanabildiğinin anlaşılmasına yardımcı olmasıdır.

Bu çalışmada Türk Askerlik hizmeti alanındaki egemen mantık 'Her Türk Asker Doğar' söylemini temsil eden zorunlu askerlik mantığı olarak tanımlanmıştır. Diğer taraftan alanda var olan alternatif mantıklar pragmatik mantıklar olarak adlandırılmıştır. Pragmatik mantıklar zorunlu askerlik hizmeti mantığının karşıtı bir anlayışı içeren, ancak belli durumlarda uygulanabilen ve bedelli askerlik ile profesyonel askerlik hizmet biçimlerini kapsayan sistemlerdir. Nitekim pragmatik mantıkların sadece belli koşullarda ortaya çıkması ve sürekliliğinin olmaması zorunlu askerlik hizmeti mantığına ters düşmelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu bakımdan Türk askerlik hizmeti alanında örgütsel faaliyetleri yönlendiren egemen bir mantık ile bu mantığın karşısında yer almalarına rağmen yeri geldiğinde etkinleştirilebilen alternatif mantıkların alandaki etkileri incelenmiştir. Buna göre, Türk askerlik hizmeti alanına egemen olan ve Ordu Millet anlayışına dayanan zorunlu askerlik mantığı büyük ölçüde etkisini devam ettirmektedir. Bunun yanında ise, belirli aralıklarla ve koşullarla etkinleştirilen ve içeriğini bedelli askerlik ile profesyonel askerlik hizmet biçimlerinin oluşturduğu alternatif anlayışlar olarak pragmatik mantıklar varlığını sürdürmektedir. Çalışmada elde edilen veri analizi göz önüne alındığında, zorunlu askerlik hizmeti mantığının alana nasıl egemen olduğu anlaşılabilir. Birincisi, yıllarca askerliğin kutsallığı öğretisiyle yetişmiş bir milletin bedelli askerlik ve profesyonel askerlik uygulamalarına sıcak bakmaması doğal bir durum olarak karşılanmalıdır. Nitekim Türk milleti dünyada savaşçı ve gücünü ordu-millet anlayışından alan bir ulus olarak tanınmaktadır. Bununla birlikte, zorunlu askerlik hizmeti mantığının aktörleri, pragmatik mantıkların savunucularının ya da aktörlerinin karşısında daha güçlü durumdadırlar. Bedelli askerlik ve profesyonel askerlik hizmet biçimleri Genelkurmay Başkanlığı'nın takdirindedir ve çalışmanın sonuçlarına bakıldığında olumsuz haberlerinin içeriklerinin büyük bir kısmının Genelkurmay kaynaklı olduğu da görülmektedir. Genelkurmay'ın pragmatik mantıklara karşı bir duruş sergilemesinin nedeni bu mantıkların toplumun yerleşik kültürel unsurlarına ters düşmesi ve sonuçlarının toplumsal düzeyde adaletsizlik ve ayrımcılık doğurabilecek olmasıdır. Örneğin bedelli askerlik mantığına yerleşik uygulamalar toplumda zengin-fakir ikilemini kuvvetlendirmekte ve eşitsizliği de tetiklemektedir. Bu nedenle her ne kadar pragmatik mantıklar meşru anlayışlar olarak alanda yer edinmiş olsa da, söz konusu nedenlerden dolayı ancak ve ancak olağanüstü durumlarda etkinleştirilmektedir.

Öte yandan kuramsal mantık tartışmalarının temel argümanı alternatif mantık savunucularının egemen mantık üzerinde baskı yaratarak, egemen mantığın güç kaybetmesine neden olduğu yönündedir (Marquis vd., 2007). Nitekim, Reay vd. (2009) böylesi bir durumda aktörler arası işbirliğinin sağlanması sayesinde mantıklar arası uyumsuzluktan kaynaklanan sorunların aşılabileceğini öngörmüştür. Bununla birlikte hem Reay vd. (2009) hem de diğer araştırmacılar (Scott vd., 2000; Thornton 2002; Marquis vd., 2007) alternatif mantıkların ortaya çıkmasıyla birlikte alan düzeyinde kalıcı bir dönüşümün meydana geldiğini vurgulamaktadırlar. Bu çalışma,

hükümetler, partiler ve yadsınamayacak büyüklükteki kamuoyundan oluşan bir kitlenin savunduğu alternatif mantıkların, egemen mantık üzerinde kalıcı bir dönüşümü gerçekleştirebilmek için yeterli baskıyı yaratamadığını göstermesi yönüyle, söz konusu çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bu anlamda kurumsal mantık mekanizması ile değişimi inceleyen çalışmalarda meşru olarak görülmesine karşın belirli aralıklarla etkinleştirilen ve sürekliliği olmayan uygulamalara rastlanmamaktadır. Örgütsel alanlarda meşru olmasına karşın belirsiz aralıklarla etkinleştirilebilen fakat sürekliliği olmayan alternatif mantıklardan söz etmek mümkündür.

Her ne kadar Türk askerlik hizmeti alanında egemen mantığı sarsıcı bir değişim görülme de, alternatif mantıklar ile egemen mantık arasındaki çelişki ve uyumsuzluk, son zamanlarda yapılan güncel tartışmalar da göz önünde bulundurulduğunda, yeni bir sistemin oluşabileceğinin sinyallerini vermektedir. Campell (2004) ve Lippi (2000) çevresel baskılar söz konusu olduğunda aktörlerin daha önce var olan uygulamaları yeni ve yaratıcı bir şekilde bir araya getirmesini brikolaj olarak tanımlamaktadır. Türkiye’de şu sıralar yeni bir askerlik hizmeti sisteminin uygulanması gündemdedir. Genel olarak bu tartışmalar ‘tek tip askerlik hizmeti’ başlığı altında tartışılmaktadır. Diğer bir deyişle bahsedilen güncel tartışmalar egemen ve alternatif mantıklara yerleşik uygulamaların tekrar bir araya getirilerek yeni bir askerlik hizmeti sisteminin ortaya çıkabileceğini düşündürmektedir. Bu açıdan bakıldığında, gelecek çalışmalarda egemen ve alternatif mantıklar arasında oluşan çelişkinin brikolaj şeklindeki uygulamalara neden olup olmadığı yeni bir araştırma konusu olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Altınay, A. (2004), *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan Press.

Altınay, A., Bora, T. (2002), *Ordu Militarizm ve Milliyetçilik*. T. Bora (Der.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları, 140–154.

Andrews, K. R. (1971), *The concept of corporate strategy*. Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.

Askerlik Kanununun Geçici 37. Maddesinin Uygulanmasına Dair Usul ve Esaslar, (1999), T.C. Resmi Gazete. 23876, 14.11.1999.

Askerlik Kanununa Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı, (1999), <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss188m.htm>, 18.09.2009.

Audia, P., Freeman, J., Reynolds, P. (2006), *Organizational foundings in community context: Instruments manufacturers and their interrelationship with other organizations*. *Administrative Science Quarterly*, 51: 381-419.

Blatter, J. (2003), *Beyond Hierarchies and Networks: Institutional Logics and Change in Transboundary Spaces*. *Governance*, 16 (4): 503-526.

Bourdieu, P. (1990), *The logic of practice*. Stanford CA: Stanford University Press.

Bulger, S. L. (1996), *Performance Management: The Foundation for a High – Performance Organization*. *National Productivity Review*, 1995/96: 101-109.

Campbell, J. (2004), *Institutional Change and Globalization*. New Jersey: Princeton.

Collins, J. C., Porras, J. I. (1994), *Built to Last: Successful Habits of Visionary Companies*. New York: Harper Business.

Çatışmayı Önle, Gerginliği Azalt, İstikrarı Yükselt, (1999), Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu ile Söyleşi. *Ulusal Strateji*, (5): 18-26.

Çörekçi, A. (2001), *Silahlı Kuvvetler’de Yeniden Yapılanma*. *Ulusal Strateji*, 18: 37-41.

DiMaggio, P. (1997), *Culture and cognition*. *Annual Review of Sociology*, 23: 263-287.

DiMaggio, P., Powell, W. (1991), *Introduction*. W. Powell ve P. DiMaggio, (Der.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press, 1-38.

Erozden, O. (1997), *Ulus-Devlet*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Fligstein, N. (1985), *The spread of the multidivisional form among large firms, 1919-1979*. *American Sociological Review*, 50: 377-91.

Fligstein, N. (1987), The Interorganizational Power Struggle: The Rise of Finance Personnel to Top Leadership in Large Corporations, 1919- 1979. *American Sociological Review*, 52: 44-58.

Fligstein, N. (1990), The transformation of corporate control. Cambridge: Harvard University Press.

Fligstein, N. (1997), Social skill and institutional theory. *American Behavioral Scientist*, 40: 397-405.

Fligstein, N. (2002), The architecture of markets: an economic sociology of twenty-first-century capitalist societies. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Friedland, R., Alford, R. (1991), Bringing society back in: Symbols, practices, and institutional contradictions. W. Powell ve P. DiMaggio (Der.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press, 232-26.

Greenwood, R., Raynard, M., Kodeih, F., Micelotta, E., Lounsbury, M. (2011), Institutional Complexity and Organizational Responses. J. P. Walsh ve A. P. Brief (Der.), *Academy of Management Annals*, Vol. 5: 317-371. Essex, UK: Routledge.

Greenwood, R., Diaz, A. M., Li, S. X., Lorente, J. C. (2010), The Multiplicity of Institutional Logics and The Heterogeneity of Organizational Responses. *Organization Science*, 21(2): 521-539.

İşıklar, C. (2008), Kamu Hizmeti ve İdari İşlem Alanı Olarak Zorunlu Askerlik. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

İnan, A. (1930), Askerlik Vazifesi. İstanbul: Devlet Matbaası.

Leblebici, H., Salancik, G., Copay, A., King, T. (1991), Institutional change and the transformation of interorganizational history of the U.S. radio broadcasting industry. *Administrative Science Quarterly*, 36 (3): 333-363.

Lippi, A. (2000), One Theory, many practises. Institutional allomorphism in the managerialist reorganization of Italian governments. *Scandinavian Journal of Management*, 16: 455-477.

Lounsbury, M. (2007), A tale of two cities: Competing logics and practice variation in the professionalizing of mutual funds. *Academy of Management Journal*, 50(2): 289-307.

March, J. G., Sutton, R. I. (1997), Organizational Performance as a Dependent Variable. *Organization Science*, 8(6): 698-706.

Marquis, C., Lounsbury, M. (2007), Vive la resistance: Competing logics and the consolidation of U.S. community banking. *Academy of Management Journal*, 50(4): 799-820.

Marquis, C., Glynn, M. A., Davis, G. (2007), Community isomorphism and corporate social action. *Academy of Management Review*, 32(3): 925-945.

Mattingly, J., Hall, H. (2008), Who Gets to Decide? The Role of Institutional Logics in Shaping Stakeholder Politics and Insurgency. *Business and Society Review*, 113(1): 63-89.

Meyer, J., Scott, R. (1992), *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. London: SAGE.

Misangyi, V., Weaver, G., Elms, H. (2008), Ending Corruption: The Interplay among Institutional Logics, Resources and Institutional Entrepreneurs. *Academy of Management Review*, 33(3): 750-770.

Mizruchi, M., Fein, L. (1999), The social construction of organizational knowledge: A study of the uses of coercive, mimetic, and normative isomorphism. *Administrative Science Quarterly*, 44: 653-683.

Özen, Ş., Akkemik, K. Ali. (2012), Does Illegitimate Corporate Behaviour Follow the Forms of Polity? The, Turkish Experience. *Journal of Management Studies*, 49(3): 515-537.

Özgen, C. (2006), *Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Pache, A. C., Santos, F. (2013), Inside the Hybrid Organization: Selective Coupling as a Response to Competing Institutional Logics. *Academy of Management Journal*, 56(4): 972-1001.

Ramirez, F., Sosyal, Y., Shanahan, S. (1997), The Changing Logic of Political Citizenship: Cross- National Acquisition of Womens’s Suffrage Rights, 1890-1990. *American Sociological Review*, 62: 735-745.

Reay, T., Hinings, C. R. (2009), Managing the Rivalry of Competing Institutional Logics. *Organization Studies*, 30(6): 629-652.

Sargut, S. (2015), *Lider Yöneticinin Benliğine Yolculuk*. İstanbul: Beta

Saxenian, A. (1996), *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Boston, MA: Harvard University Press.

Scott, R. (1992), *Organizations: Rational, Natural, and Open Systems*. 3rd ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Scott, R. (2001), *Institutions and organizations*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Scott, R., Ruef, M., Mendel, P., Caronna, C. (2000), *Institutional change and healthcare organizations: From professional dominance to managed care*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sutton, J., Dobbin, F. (1996), The Two Faces of Governance: Responses to Legal Uncertainty in U.S. Firms, 1955 to 1985. *American Sociological Review*, 61: 794-811.
- Thornton, P. (2002), The Rise of the Corporation in a Craft Industry: Conflict and Conformity in Institutional Logics. *Academy of Management Journal*, 45(1): 81-101.
- Thornton, P. (2004), *Markets From Culture*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Thornton, P., Ocasio, W. (1999), Institutional Logics and the Historical Contingency of Power in Organizations: Executive Successions in the Higher Education Publishing Industry, 1958 – 1990. *American Journal of Sociology*, 105(3): 801-843.
- Thornton, P., Ocasio, W. (2008), Institutional logics. R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby ve K. Sahlin-Andersson (Der.), *Handbook of Organizational Institutionalism*. Thousand Oaks: SAGE, 99-129.
- Thornton P., Ocasio, W., Lounsbury, M. (2012), *The Institutional Logics Perspective: A New Approach to Culture, Structure, and Process*. New York: Oxford University Press
- Tolbert P., Zucker, L. (1983), Institutional sources of change in the formal structure of organizations: the diffusion of civil service reform, 1880-1935. *Administrative Science Quarterly*, 28: 22-39.
- Tolbert, P. (1985), Institutional Environments and Resource Dependence: Sources of Administrative Structure in Institutions of Higher Education. *Administrative Science Quarterly*, 30(1): 1-13.

Havayolu Sektöründe Yeni Bir İş Modeli: Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu (Airline Within Airline) Modeli Ve AnadoluJet Örneği Bağlamında Bir Karşılaştırma

Deniz TAŞÇI

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi
dtasci@anadolu.edu.tr

Akansel YALÇINKAYA

Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi
ayalcinkaya@anadolu.edu.tr

Havayolu Sektöründe Yeni Bir İş Modeli: Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu (Airline Within Airline) Modeli ve AnadoluJet Örneği Bağlamında Bir Karşılaştırma

Özet

Bağlı düşük maliyetli havayolu iş modeli, genellikle büyük ve geleneksel havayolu işletmelerinin çeşitli sebeplerle kendilerine bağlı bir düşük maliyetli havayolu kurmasını ifade etmektedir. Söz konusu bu mantıkla kurulan işletmeye, yabancı yazında bağlı düşük maliyetli havayolu (airline within airline); iş modeline ise bağlı düşük maliyetli havayolu iş modeli denilmektedir. Bağlı düşük maliyetli havayolu modeli uygulamaları ve bu modelin başarısı stratejik havayolu yönetimi yazınında yoğun şekilde incelenmiş ve tartışılmıştır. Yazında, modelin genellikle düşük maliyetli iş modelini izleyen havayolu işletmeleri ile rekabet edebilmek için kurulduğu ve büyük oranda başarısız olduğu bulgulanmış ve vurgulanmıştır. Bu çalışmada, ülkemizde faaliyet gösteren bağlı düşük maliyetli modeli izleyen AnadoluJet havayolu işletmesi örnek olay olarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda, Türk Hava Yolları'nın AnadoluJet'i Pegasus Havayolları'ndan gelen rekabete cevap vermek için kurduğu ve AnadoluJet'in Türk Hava Yolları'nın Pegasus Havayolları'na karşı yeni bir rekabet silahı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İş Modeli, Havayolu İş Modelleri, Bağlı Düşük Maliyetli İş Modeli, AnadoluJet

A New Business Model in The Airline Industry: Airline Within Airline Model And A Comparison Through the case of AnadoluJet

Abstract

Airline within airline business model refer to building a low cost subsidiary by legacy, network and/or traditional airlines because of different purposes. In the literature, those airlines are named as airline within airline and this business model also named as airline within airlines model. Airline within airline business models and performance of this model are examined and discussed intensively. Researches about airline within airline business models in the literature empirically showed that airline within airlines are built as a response to low cost airlines' threat. In this study AnadoluJet which is only example of airline within airline in Turkey is examined as a case study. Research results showed that Turkish Airlines built AnadoluJet because of the threat of Pegasus Airlines and AnadoluJet is a competitive weapon of Turkish Airlines against the competition of Pegasus Airlines.

Keywords: Business Model, Airline Business Models, Airline Within Airline Model, AnadoluJet.

1. Giriş

Günümüz tüketicilerinin çok farklı istek ve ihtiyaçları, işletmeleri farklı istek ve ihtiyaçları bulunan farklı pazar bölümlerine girebilmek için değişik stratejiler izlemeye itmektedir. Bu stratejilerden ve günümüz işletmelerince de en çok başvurulanlarından biri; hâlihazırda kendi iş modeli ile faaliyet gösteriyorken farklı bir iş modeli ile farklı pazar bölümlerine girme stratejisidir. Söz konusu bu strateji tüm işletmeler tarafından uygulandığı gibi havayolu işletmeleri tarafından da zaman ve mekân fark etmeksizin uygulanmaktadır. Havayolu işletmeciliğinde ve havayolu yönetimi yazınında söz konusu bu strateji sonucu oluşan farklı iş modeline bağlı düşük maliyetli havayolu¹ (airline within airline)² denilmektedir.

BDMH iş modeli, genellikle büyük ve geleneksel havayolu işletmelerinin çeşitli sebeplerle kendilerine bağlı bir düşük maliyetli havayolu kurmasını ifade etmektedir. Söz konusu bu mantıkla kurulan işletmeye, yabancı yazında BDMH (airline within airline); iş modeline ise BDMH iş modeli denilmektedir. BDMH modeli, 2005 yılından başlayarak günümüze değin yazında sıkça tartışılmış ve görgül bulgulara ulaşılmış bir iş modelidir (Morrell, 2005; Graf, 2005; Graham ve Vowles, 2006; Gillen ve Gados, 2008). İşte bu çalışmada, iş modeli kavramından hareketle havayolu sektörüne özgü ve yayılımı gittikçe artan bir iş modeli olan BDMH uygulamaları ve BDMH yazını göz önünde bulundurularak, ülkemizde yer alan tek BDMH olan AnadoluJet örneği dünya üzerindeki örnekler ve yazında ortaya konan başarı faktörleri bağlamında betimsel olarak ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, ilk olarak havayolu sektöründeki havayolu iş modelleri ele alınacak, daha sonra havayolu sektöründe yeni bir iş modeli olarak değerlendirilen BDMH iş modeli kapsamında yapılan geniş çaplı yazın taraması sonucu ortaya konulan bilgiler sunulacaktır. Çalışmanın yöntemsel özelliklerinin yer aldığı veri kaynakları ve yöntem adlı bölümden sonra, AnadoluJet örneğinden hareketle, söz konusu havayolu işletmesinin performansı Pegasus Havayolları ile karşılaştırmalara yer verilerek belirli iş modeli unsurları bağlamında analiz edilecektir. Sonuç ve öneriler adlı son bölümde ise, BDMH yazını göz önünde bulundurularak ülkemizde yer alan tek BDMH modeli olan AnadoluJet örneğine ile ilgili bulgulara ilişkin çıkarımlar yapılarak, BDMH iş modeline yönelik geleceğe ilişkin yorumlara ve beklentilere yer verilecektir.

---

¹ Bundan sonra BDMH olarak kısaltılarak verilecektir.

² Bağlı düşük maliyetli havayolu kavramı yabancı yazında "airline within airline" olarak ifade edilen büyük/küresel/ağ/tam hizmet havayolu işletmelerine bağlı olarak düşük maliyetli havayolu işletmelerinden gelen rekabete cevap vermek amacıyla kurulan havayolu işletmelerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, Türk Hava Yolları'na bağlı olarak kurulan ve bu çalışmanın da inceleme konusunu oluşturan AnadoluJet bir bağlı düşük maliyetli havayolu işletmesidir. Hâlihazırda, büyük/küresel/ağ/tam hizmet havayolu işletmelerine bağlı olarak kurulan farklı iş modeline sahip havayolu işletmeleri bulunmakla birlikte, bağlı düşük maliyetli havayolu kavramı (airline within airline), yalnızca düşük maliyetli iş modeline göre kurulan iştirakleri ifade etmektedir.

2. Havayolu Sektöründe İş Modelleri

İş modeli kavramı, çok çeşitli çağrışımlar yapabilecek bir kavramdır. Lawton ve Solomko (2005), Porter (1980)'in değer zinciri yaklaşımına atıfla iş modeli kavramının değer sunumunu içeren bir süreç olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşılık Magretta (2002) ise, iş modelinin işletmenin nasıl kar elde ettiği gibi soruları cevaplayan şirket öyküleri olduğunu belirtmektedir.

Hızlı değişimlerin ve yoğun rekabetin yaşandığı havayolu sektöründeki işletmeler uzun yıllar boyunca sınırları belirli ve birbiriyle benzer iş modelleriyle faaliyet göstermekteydiler. Fakat, günümüzde, hem sektörel bağlamda hem de yazında havayolu sektöründeki iş modellerinin (özellikle geleneksel havayolu iş modeli olmak üzere) ekonomik açıdan sürdürülebilirliklerini kaybetmeye başladığı (Hansson vd., 2002:31) ve bu sebeple iş modellerinin durağan kavramlar olmaması gerekliliği (de Wit ve Zuidberg, 2012:17) vurgulanmaktadır.

İş modeli kavramı açısından havayolu sektörüne ve havayolu sektöründeki iş modellerine geçmeden önce genel iş modeli tanımıyla benzerlik arz etse de, havayolu iş modelinin tanımlanmasında yarar vardır. Buna göre, havayolu iş modeli, havayollarının ne şekilde faaliyet gösterdiği ve paydaşlarına nasıl değer yarattığını göstermektedir (Kuyucak ve Şengür, 2011; Kuyucak-Şengür ve Şengür, 2012:42). Havayolu iş modelinin tanımlanmasından sonra, genel olarak havayolu sektöründe geleneksel, düşük maliyetli, tarifersiz ve bölgesel olmak üzere 4 temel havayolu iş modeli olduğu söylenebilir (Bieger vd., 2002; Bieger ve Agosti, 2005; Taneja, 2004; Kuyucak-Şengür ve Şengür, 2012:41; Hvass, 2012:4; Vidovic vd., 2013:69). Söz konusu bu iş modellerinin yanında, Doganis (2001:216-217) gibi bazı yazarlar ise, havayolu iş modellerini geleneksel model, sanal model ve havacılık işletme modelleri olarak ifade etmektedir (Adiller, 2010:37-41). Her iki sınıflandırmanın ortak yönleri bulunmaktadır. Şöyle ki, sanal havayolu modeli düşük maliyetli iş modeline karşılık gelirken, geleneksel havayolu modeli hâlihazırda diğer sınıflamada da mevcuttur. Havacılık işletme modeli ise, bünyesinde birden çok ve farklı alanda faaliyet gösteren havacılık işletmelerini barındıran bir nevi havacılık holdinglerini ifade etmek için kullanılmaktadır (örn. Lufthansa, Türk Hava Yolları).

Daha önce de ifade edilen havayolu iş modellerinin sektörel bağlamda ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanması ile akademik yazının konuya ilgisi artmış ve havayolu iş modelleri ile ilgili çalışmalarda nicelik açısından bir gelişme kaydedilmiştir. Gelişiminden bugüne havayolu iş modeli yazınına incelediğimizde yazının temel olarak 2 alt boyuta ayrıldığını görebiliriz. Yazını oluşturan ilk grup havayolu iş modellerinin birbirlerine yakınsadığı (Wensveen ve Leick, 2009; Jarach vd., 2009; Daft ve Albers, 2013; de Wit ve Zuidberg, 2012; DLR, 2008; Bieger ve Agosti, 2005) ve melezleştiği (Vidovic vd., 2013; Klophaus vd., 2012; Alamdari ve Fagan, 2005;

Sabre, 2011; Lohmann ve Koo, 2012; Taneja, 2004) tezini savunan çalışmalardan; ikinci grup ise, iki yada daha fazla iş modelinin bir arada başarılı uygulamasını işleyen çalışmalardan (Casadesus-Masanell ve Tarzijan, 2012; Douglas, 2012; Douglas, 2010; Heracleous ve Wirtz, 2009; Heracleous ve Wirtz, 2010) oluşmaktadır.

3. Havayolu Sektöründe Yeni Bir iş Modeli Olarak Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu Modeli

iş modeli yazını açısından bağlı düşük maliyetli havayolu işletmelerini incelerken kullanılacak yaklaşımlardan biri ünlü stratejik yönetim düşünürü Michael Porter'ın, herhangi bir endüstride, ekonomik pazaryerinde konumlar (pozisyonlar) olarak arzu edilebilecek ve mevcut ve gelecek rakiplere karşı savunulabilecek birkaç anahtar stratejiyi (örn.: farklılaştırma, düşük maliyet ve odaklaşma) temel aldığı (Porter, 1980; Porter, 1985; Sarvan, Arıcı, Özen, Özdemir ve İçigen, 2003:80) genel rekabet stratejileri yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, işletmeler, rekabet çevrelerinin analiz ederek; maliyet liderliği, farklılaşma veya odaklanma gibi stratejik tercihlerden birini gerçekleştirerek söz konusu bu stratejiyi izlemektedirler. Esasında, bu çalışmanın da konusunu oluşturan BDMH işletmeleri, Porter'ın belirtmiş olduğu stratejilerden farklılaştırmayı izleyen havayolu işletmelerinin kendilerine bağlı olarak kurmuş oldukları ve yine Porter'ın ifade ettiği maliyet liderliği stratejisini izleyen işletmelerdir.

işletmelerin farklı iş modelleri ile farklı pazar bölümlerine mal veya hizmet sunması yeni bir durum değildir. işletmeler var olduklarından beri ölçeklerini nasıl artırabileceklerinin ve nasıl daha fazla müşteriye hizmet edebileceklerinin yollarını aramışlardır. Havayolu taşımacılığındaki düşük maliyetli havayolu kurma çabaları, bu bakış açısıyla değerlendirebilir. Fakat havayolu taşımacılığındaki duruma göz atmadan önce, diğer sektörlerde de söz konusu uygulamanın birçok başarılı örneğinin bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. Kumar (2006) da bu duruma değinerek, bankacılık sektöründe de benzer uygulamaların bulunduğunu ve HSBC, ING, Merrill Lynch ve Royal Bank of Scotland gibi kuruluşların First Direct, ING Direct, ML Direct ve Direct Line Insurance gibi düşük maliyetli yan kuruluşları olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, havayolu taşımacılığı ile ilgili değerlendirme yapan bir çalışma olmasına rağmen Graf (2005)'ta bu duruma dikkat çekerek; araba kiralama, demiryolu taşımacılığı, bankacılık, sigortacılık, medya, tur operatörlüğü ve hatta havaalanı işletmeciliğinde de bu tür uygulamaların yer aldığından söz etmektedir.

Tablo 1. Hâlihazırda Faaliyet Gösteren Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri

Ana Havayolu	Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu (Faaliyete Başlama Yılı)
Air France	Transavia France (2007)
Alitalia	Air One (2010)
Asiana	Air Busan (2008)
Emirates Grup	Flydubai (2009)
Iberia	Vueling Airlines (2004)
Jet Airways	JetKonnnect (2003), JetLite (2007)
KLM/Basiq Air	Transavia Airlines (2005)
LAN	Aires (2009)
Philippine Airlines	Airphil Express (1996)
Singapore Airlines	Tiger Airways (2004) Tiger Airways Australia (2007), Scoot (2012)
<i>Türk Hava Yolları</i>	<i>Anadolu Jet (2008)</i>
Air India	Air India Express (2005)
All Nippon Airways	Air Japan (2001), Skynet Asia Airways (2002), Peach (2012)
British Airways/Comair	kulula.com (2001)
Garuda	Citilink (2001)
JAL	JAL Express (1998)
Kingfisher	Kingfisher Red (2008)
Korean Air	Jin Air (2008)
Lufthansa	bmibaby (2002), Germanwings (2002) Jetstar Airways (2004), Jetstar Asia Airways (2004), Jetstar Pacific (2007)
Qantas	
Thai Airways	Nok Air (2004)
Philippines Airlines	AirPhil Express (2010)
Malaysia Airlines	Firefly (2007)
South African	Mango (2006)
Blue Panorama	Blu-Express (2005)
Travel Service	SmartWings (2004)
TUI	Jetairfly (2005)

Kaynak: Gross, Lück ve Schröder, (2013:9) ile Pearson ve Merkert (2014:23)'den derlenmiştir

Aslında, havayolu taşımacılığı açısından baktığımızda, düşük maliyetli taşıyıcılara geçmeden önce bu durumun havayolu işletmeleri için çok da yeni olmadığı söylenebilir (Graham ve Vowles, 2006). Zira özellikle ABD'deki birçok havayolu işletmesinin kendilerine bağlı olarak kurmuş oldukları ve besleyici nitelikte harekât

yapan birçok bölgesel havayolu işletmesi³ vardır. Dünyadaki büyük havayolu işletmelerinin hemen hepsinin kendisinin veya kendi adına faaliyet gösteren bir veya birden fazla bölgesel havayolu işletmesi vardır. Bu büyük havayolu işletmelerine örnek olarak, SAS (SAS Commuter, Videroe Airlines), Lufthansa (Air Dolomiti, Ausburg Airways, Contact Air, Lufthansa City Line), American Airlines (American Eagle Airlines, Executive Airlines) ve Delta Airlines (Comair) verilebilir (Sarılğan, 2007).

Taneja (2004), büyük ve geleneksel havayolu işletmelerinin çoğu zaman pazarlama stratejileri ile operasyonel stratejileri arasındaki uyumlu olmama durumunun yaratacağı olumsuz etkiyi anlayamadıklarını belirtmekte ve bu durumun en güzel örneklerinden birinin bu büyük ve geleneksel havayolu işletmelerinin kendilerine bağlı olarak kurmuş oldukları ve çok kötü operasyonel performans gösteren düşük maliyetli havayolu işletmeleri olduğunu belirtmektedir (Taneja, 2004:40). Bu noktada, Taneja (2004)'nın havayolu işletmesinin müşterileri nezdinde yaratmış olduğu imajın kendi operasyonel stratejileri ile uyumsuz olduğunu ve bu uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan karışıklığın havayolu işletmelerine kötü operasyonel sonuçlar şeklinde döndüğü düşüncesi, yazında yer alan çalışmalar tarafından da vurgulanmaktadır. Lawton (2002) ve Trethway (2004) de benzer şekilde, düşük maliyetli iş modeli ile büyük havayolu işletmelerinin kendilerine bağlı olarak kurmuş oldukları BDMH modeli arasında önemli farklar olduğunu belirtmişler; BDMH modelinin düşük maliyetli değil düşük fiyatlı bir model olduğunu ve geleneksel havayolu işletmelerinin operasyonel kapasitelerinin bir kısmını düşük maliyetli model altında sunmalarını sağlayan birer araç olduğunun altını çizmişlerdir. Bu bağlamda, önemli olanın Porter (1985)'a atıfla maliyetleri değer zincirine bağlı olarak ve sürdürülebilir bir şekilde düşük tutabilmek olduğu, bunun sonucunda da müşterilere düşük fiyatlı bir seçenek sunulduğu söylenebilir. Stratejik yönetim bakış açısıyla, düşük maliyetle iş yapmanın daha zor ve fakat sürdürülebilir rekabetçi üstünlük bağlamında daha önemli olduğu vurgulanması gerekli bir noktadır.

Yazında, BDMH modelini ele alan fazla sayıda çalışma bulunmamakla birlikte, yapılmış olan çalışmalar önemli bulgulara sahiptir. Konu ile ilgili, ilk olarak Morrell (2005)'in çalışmasının dikkat çekici olduğu söylenebilir. Morrell (2005), çalışmasında genel olarak, ABD'deki büyük havayolu işletmelerinin düşük maliyetli havayolu tehdidine ilişkin uygulamış oldukları bir strateji olan BDMH modeli uygulamasını irdemiştir. Morrell (2005)'e göre, büyük havayolu işletmeleri bu tehlide ya kendi düşük maliyetli havayolu işletmelerini kurarak ya da iş modellerinde radikal

---

³ Kısa mesafeli tarifeli yolcu ve yük taşıma hizmeti sunan, operasyonlarında genellikle turboprop ve/veya küçük jet uçaklarını kullanan ve küçük ve orta büyüklükteki yerleşim yerleriyle büyük şehirler ve toplanma merkezleri arasında operasyon yapan havayolu işletmeleridir (Sarılğan, 2007:28). Bölgesel havayolu taşımacılığı ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız. Sarılğan, (2007); Sarılğan, (2011); Oktal ve Küçükönel, (2007).

değişiklikler yapmadan operasyonlarını tekrar gözden geçirip maliyet düşüşleri sağlayarak iki şekilde karşılık vermiştir.

Bu stratejilerden ilki, çalışmamızda da ele alınan BDMH iş modelidir. Havayolu işletmeleri, özellikle serbestleşme ve liberalleşme politikaları sonucu pazara giriş yapan düşük maliyetli havayolu işletmelerinin artan pazar payı sonucu oluşan rekabete cevap olarak gösterdikleri bir reaksiyon olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, BDMH işletmeleri sayesinde, farklı pazar bölümlerine farklı stratejilerle hitap edebildiğini göstermesi açısından önemli bir stratejidir. İkinci stratejik yanıt ise, ilkinin göre uygulama bağlamında daha zor olmakla birlikte uzun vadede daha sürdürülebilir ve yazında da belirtildiği gibi BDMH kurma stratejisinin başarısız uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda daha başarılı bir yanıt olarak görülmektedir. Morrell (2005) büyük havayolu işletmelerini ilk uygulama için hareket geçiren temelde 3 ana motivasyon unsuru bulunduğunu belirterek bunları; karlı bir iş yapma biçimi, önemli pazarlarda düşük maliyetli rekabet ve ana operasyonların yanında deneme niteliğindeki düşük maliyetli iş modeli deneyimi olarak sıralamaktadır.

Bunun yanında söz konusu motivasyon unsurlarından ilkinin sahip olmanın bugünkü rekabetçi ortamda oldukça zor olduğu ve bunun belki de yıllar alabilmekte olduğu ve hatta British Airways gibi büyük işletmelerin kurdukları kendi düşük maliyetli işletmelerinin bile bunu başaramadığından söz edilmektedir (Morrell, 2005). Buna ek olarak, Morrell yapmış olduğu çalışma sonucunda, geleneksel sahiplikteki başarısız düşük maliyetli havayolu işletmeleri için bazı başarısızlık unsurlarını ortaya koymuştur. Yazara göre bunlar; karışık filo yapısı, bağlantılı hizmet sürecinin korunması, iki sınıflı hizmete devam edilmesi ve iş gücü maliyetlerinin düşürülememesidir. Ayrıca, yazar sendika baskısı ve ana havayolu işletmesinden imaj ayırımının yapılmamasının da başarısızlıkta kritik öneme sahip diğer bazı faktörler olduğunu ifade etmiştir (Morrell, 2005). Yazındaki bir diğer çalışmada Graf (2005) ise, Avrupa'daki 5 havayolu işletmesi ve kurmuş oldukları 5 düşük maliyetli havayolu üzerinden değerlendirme yapmıştır. Söz konusu bu beş örnek, British Airways-Go, KLM-Buzz, KLM-Basiq Air, Lufthansa-Germanwings ve Swiss-Swiss in Europe'tur. Yazar, değerlendirmede bulunurken, ürün ve hizmet boyutu, iletişim boyutu, gelir boyutu, yetenek yapılandırması ve örgütsel form olmak üzere belirli 5 iş modeli boyutunu göz önünde bulundurmuştur. Buna göre, Graf (2005) bu beş örnek üzerinden değerlendirme yapmış ve beş örnek içerisinde en başarılı olanın Germanwings havayolu işletmesi olduğunu belirtmiştir. Germanwings'in başarısında ana işletmeden bağımsız olması öne çıkmaktadır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Swiss in Europe en düşük bağımsızlık düzeyine sahipken, Go, Basiq Air ve Buzz sırasıyla yüksekte düşüğe doğru sıralanmaktadır.

Tablo 2. Faaliyetlerinin Sonlandırmış Olan Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri

Ana Havayolu	Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu	Faaliyet Başlama	Faaliyeti Sonlandırma	Piyasadaki Süresi (Yıl)
Air Canada	Tango	2001	2004	3
	Zip	2002	2004	2
Air New Zealand	Freedom Air	1995	2008	13
	CityJet	1999	1999	0.5
All Nippon Airways	Air Next	2005	2010	6
British Airways	Go	1998	2002	4
	DBA	2003	2008	5
Continental Airways	Continental Lite	1993	1995	2
Cyprus Airways	Hellas Jet	2005	2005	3
Delta Airlines	Delta Express	1996	2003	7
	Song Air	2003	2006	3
Finnair	Fly Nordic	2001	2009	8
Hapag Lloyd	HLX	2002	2007	5
KLM	Buzz	2000	2003	3
LAN Airlines	LAN Express	1998	2004	6
LOT Airlines	Centralwings	2004	2009	5
Mexicana	Mexicanalink	2009	2010	1
Philippine Airlines	Pal Express	2008	2010	2
Qantas	Impulse Airlines	2000	2004	4
Royal Air Maroc	Atlas Blue	2004	2009	5
SAS	Snowflake	2002	2004	2
United Airlines	Ted	2004	2009	5
	Shuttle by United	1994	2001	7
US Airways	MetroJet	1998	2001	3
Mexicana	MexicanaClick	2005	2010	5
MyTravel	MyTravelLite	2002	2003	1
Thomsonfly	Thompson	2005	2008	3
Finnair	FlyNordic	2004	2008	4
DutchBird	V-Bird	2003	2004	1
Iberia	Clickair	2006	2009	3
Alitalia	Volareweb	2008	2009	1
TUI	Jet4you	2006	2012	6
Orient Thai	One-two-GO	2003	2009	6

Kaynak: Gross, Lück ve Schröder, (2013:10) ile Pearson ve Merkert (2014:22)'den derlenmiştir.

Kumar (2006) ise, düşük maliyetli rekabetle karşı karşıya kalan işletmelerin kendi düşük maliyetli işletmelerini kurma yolunu seçtiğini, fakat düşük maliyetli rakiplerinin kendi iş modellerinden çok daha basit bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Kumar (2006), bu noktada örnek olarak Continental Lite, Delta Express, KLM Buzz ve SAS Snowflake gibi büyük havayolu işletmesi sahipliğinde kurulan düşük maliyetli havayolu işletmesinin başarısız olarak faaliyetlerine son verdiğini veya satıldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, yazar Graf (2005)' a benzer şekilde başarının kaynağının ana işletmeden bağımsızlık ve otonomi olduğunun altını çizmektedir. 2006 yılındaki bir diğer çalışmada, Graham ve Vowles (2006), BDMH modeli uygulamasını mekânsal ve tarihsel olarak analiz etmişler ve bu strateji ile ilgili olarak sınırlı sayıda başarılı örnek olduğu kanaatine varmışlardır. Yazarlar, çalışmalarında düşük maliyetli rekabetle karşı karşıya kalan büyük havayolu işletmelerinin ana havayolu işletmesinden bağımsız düşük maliyetli havayolu kurma, düşük maliyetli bir işletme satın alma yâda ortak olma ve mevcut havayolu işletmesini tamamen düşük maliyetli bir havayolu işletmesine dönüştürme gibi temelde üç seçeneği olduğunu belirtmektedirler.

Graham ve Vowles (2006), ilk stratejinin havayolu işletmelerine 4 temel avantaj sunduğunu belirtmişler ve bunları şu şekilde sıralamışlardır;

- Özellikle iş gücü maliyetleri olmak üzere, maliyetlerde düşüş sağlayarak düşük maliyetlilerle rekabet edebilme,
- İşletmenin hizmet sunmadığı pazar bölümlerine giriş sağlama,
- Mevcut rakip olan düşük maliyetliler dışında pazara girmeye hazırlanan düşük maliyetliler için caydırıcı nitelik arz etme,
- Aynı pazarda, düşük maliyetlilerle rekabete cevap verebilme.

Söz konusu bu avantajların elde edilebilmesi için, Graham ve Vowles (2006) iş gücü maliyetlerinde sağlanması gereken düşüşlerin kritik bir başarı faktörü olduğunu, zira havayolu işletmelerinin maliyetlerinin büyük bölümünün buradan kaynaklandığını ve başarısız örneklerin de bu sebepten ortaya çıktığını belirtmektedirler.

O'Connell (2007), kendi düşük maliyetli havayolu işletmesini kurma konusunda, son dönemde bir artış gerçekleştiğini; bunun da bu stratejinin mantıklı ve sektörde referans alınan havayolu işletmeleri tarafından gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Dennis (2007) ise, Avrupalı havayolu işletmelerinin düşük maliyetli havayolu rekabetine verdiği karşılıkları ortaya koyduğu çalışmasında, kendilerine bağlı bir düşük maliyetli havayolu kurmanın da bir seçenek olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Buna göre, yazınla paralel şekilde Dennis (2007) de Germanwings'in bu türde başarılı olan tek girişim olduğunu; bunun da farklı piyasa boşluklarını görüp değerlendirebilmesine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Gillen ve Gados (2008), BDMH modeli stratejisinin altında yatan mantığı anlamaya ve neden bazı girişimlerin başarılı oluyorken diğerlerinin olmadığı konusuna cevap aramaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, yazarlar bir işletmenin düşük maliyetli bir alt işletme kurmasının oldukça rasyonel bir davranış olduğunu ölçek ekonomileri temelinde açıklamışlardır. Yazarlar, neden bazı girişimlerin başarılı oldukları sorusunun birbirleriyle ilişkili 5 cevabı olduğunu belirtip bunları ana havayolunun kendi iç hat pazarını domine etmesi, stratejik olarak operasyonların ayrımı, ana havayolu ile hiçbir şekilde uyum sağlamama ve bağımsızlık, düşük maliyetli iş modelinin iyi uygulanması ve başarılı ağ yönetimi sonucu azalan maliyetler olarak sıralamışlardır.

Button (2012), ise BDMH modeli uygulamasının bazı kuramsal nedenler sebebiyle oldukça zor olduğunu belirtmiş ve bu nedenleri genelde işçiler ile yapılan anlaşmalar ve slot uygunsuzluğu olarak ifade etmiştir. Özellikle ABD kapsamında, operasyonel olarak işçi sendikalarının bu uygulamayı olanaksız kıldığından, bunun yanında büyük havayolu işletmesi sahipliğindeki düşük maliyetli havayolu işletmesinin çoğu zaman operasyonel özgürlüğe ve finansal bağımsızlığa sahip olmadığından söz etmiştir. Button (2012), bu sebeplerden ötürü, bu modelin ekonomik anlamda etkinliği kanıtlanmış başarılı bir model olmadığını ileri sürmüştür.

Ko ve Hwang (2011), ana havayolu ile ona bağlı düşük maliyetli havayolunun yönetim stratejilerini belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında, büyük havayolu işletmelerinin düşük maliyetli havayolu kurma nedenlerini irdelemişlerdir. Buna göre, yazarlar bu durumu düşük maliyetli rekabetine karşı sahip oldukları pazar payını koruyabilmek ve operasyonel anlamda maliyet avantajı sağlamak olarak gerekçelendirmişlerdir. Lin (2012) ise, büyük havayolu işletmelerinin rekabet avantajı elde etmek amacıyla düşük maliyetli havayolu işletmesi kurduklarını belirterek; ABD ve Avrupa'da bu modelin pek başarılı olmadığını fakat Asya-Pasifik'te daha başarılı olduğunu ileri sürmüştür. Bu iddia, yazındaki birkaç çalışma tarafından da desteklenmektedir (Davis, 2007; Pearson ve Merkert, 2012; Pearson ve Merkert, 2013; Pearson ve Merkert, 2014). Yazar, bu başarının altında da, bu bölgedeki işletmelerin kurmuş oldukları düşük maliyetli havayolu işletmeleri yardımıyla karma yâda noktadan noktaya olarak adlandırılabilir bir ağ yapısı ile faaliyet göstermelerinin yattığını ifade etmiştir.

Lin (2012)'in yaklaşımına benzer fakat biraz farklı bir şekilde Morgan (2011), çalışmasında ABD'deki geleneksel havayolu işletmelerine bağlı düşük maliyetli havayolu modellerinin Avrupa'daki muadillerine göre başarısız olduğunu belirterek bu başarısızlığın sebeplerini irdelemiştir. Buna göre, yazar yazınla paralel şekilde başarılı bir girişimin ana işletmeden bağımsız ve otonomiye sahip olması gerektiğini belirtirken; sunulan hizmet açısından da ana işletme ile bağlı kuruluş arasındaki benzerliğin başarısızlığın ana kaynaklarından biri olduğunu belirtmektedir. Bunun

devamında, ABD’li BDMH modellerinin başarısız olmasını pazardan pay alabilmek için pazara yeni girenlerle doğrudan rekabete girmesine; Avrupalı BDMH modellerinin başarısını ise Clickair’i örnek vererek ABD’dekinin tersine bunların yeni pazar bölümleri yaratmalarına bağlamaktadır (Morgan, 2011).

Bununla birlikte, Pearson ve Merkert (2012; 2013; 2014)’in çalışmalarından bahsetmekte yarar vardır. Yazarlar, söz konusu tüm çalışmalarında da geçmişte kurulmuş ve bugün faaliyet göstermeyen, bugün faaliyet gösteren ve gelecekte kurulması planlanan ve açıklanan BDMH modelleri için güncel bir analiz yaparak belirli başarı ve başarısızlık ölçütleri belirlemişlerdir. Yazarlar, geniş bir inceleme yapmak amacıyla 26’sı operasyonlarını sona erdirmiş 67 BDMH tespit etmişler ve bu BDMH modelleri üzerinden analiz yapmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, BDMH modeli için başarısızlık nedenleri yanlış belirlenmiş stratejiler, pazara geç giriş, aşırı yönetsel kontrol, ana işletmeden yetersiz düzeyde farklılaşma, rekabet edilen düşük maliyetli işletmelerden yüksek maliyetler ve daha düşük etkinlik, yüksek düzeyde rekabetçi sektör yapısı ve rekabetçi açıdan düşük fiyatlar şeklinde sıralanmıştır.

Buna karşılık yazarlar, başarılı bir BDMH modeli için gerekli ölçütleri ise, ana işletmeden bağımsızlık, pazarın domine edilmesi, kararlı liderlik ve düşük maliyetli iş modelinden fazla sapmayan bir iş modeli olarak belirlemişlerdir (Pearson ve Merkert, 2012; Pearson ve Merkert, 2013; Pearson ve Merkert, 2014).

Bu noktada, son olarak yazında başarılı şekilde kabul edilen nadir bağlı düşük maliyetli havayolu işletmelerinden Jetstar’a ilişkin iki çalışmadan bahsetmekte yarar vardır. Homsombat, Lei ve Fu (2014), çalışmalarında, bağlı düşük maliyetli havayolu olan Jetstar ile sahipliğinde bulunduğu Qantas havayolunu incelemişlerdir. Yazarlar, çalışmalarında iki havayolunun fiyatlandırma politikaları ile yeni hat açma davranışlarını inceleyerek Qantas havayolunun Jetstar’ı özellikle Virgin Blue gibi düşük maliyetli havayolu işletmelerine karşı iç hatlarda rekabet etmek için kullanmak amacıyla kurduğunu bulmuşlardır. Bir diğer çalışmada ise, çalışmamıza benzer şekilde Jetstar havayolu işletmesi bağlı düşük maliyetli havayolu modeli bağlamında örnek olay olarak incelenmiştir. Whyte ve Lohmann (2014), ikincil kaynaklardan elde ettikleri verilerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında; özetle Jetstar’ın yazında ve uygulamada büyük oranda başarısızlıkla birlikte anılan bağlı düşük maliyetli havayolu modelinin bu eleştirilerini haksız çıkardığını belirtmektedirler. Yazarlar, Jetstar’ın dikkatli planlama, strateji ve uygulama ile kapasitesini artırdığını, yüksek doluluk oranlarına ulaştığını, gelirlerini ve daha da önemlisi karlılığını artırdığını ifade etmektedirler.

4. Araştırma

Çalışmanın bu bölümünde, gerçekleştirilen araştırma deseni ile ilgili bilgilerden bahsedilecektir. BDMH modeli kapsamında AnadoluJet'in örnek olarak ele alınarak kıyaslama yapılacağı araştırma bölümü çalışmanın amaç ve öneminin anlatıldığı bir bölüm ile vaka analizinde kullanılan veri kaynakları ve yöntemle ilişkin bilgilerin bulunduğu iki bölümden oluşmaktadır.

4.1. Amaç ve Önem

Çalışmanın amacı, yazında sıklıkla ele alınan ve çoğunlukla başarısız olduğu konusunda geçici de olsa bir mutabakat bulunan BDMH modelini tartışarak; söz konusu modelin ülkemizdeki yegâne uygulaması olan AnadoluJet'in durumunu analiz etmektir. Çalışmanın bununla birlikte ulaşmak istediği bir diğer amaç ise, hem görgül hem de üst yönetimlerin açıklamalarına dayalı olarak ileri sürülen AnadoluJet'in Pegasus Havayolları rekabetine karşı kurulmuş olduğu tezinin desteklenip desteklenmediğini eldeki verilerle sınavarak yazına bu bağlamda bir katkı sunmaktır. Söz konusu bu durum, bu amaca ulaşma noktasında AnadoluJet-Pegasus Havayolları karşılaştırması yapmayı zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın ulaşmak istediği amaçlar çerçevesinde, cevap aradığı temel sorular ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- I. AnadoluJet Pegasus Havayolları rekabetine ve artan pazar payına karşı mı kurulmuştur?
- II. AnadoluJet Pegasus Havayolları rekabetine ve artan pazar payına karşı kurulmuş ise, bu rekabetteki başarı durumu nedir?

Söz konusu bu sorulara cevap bulabilmek için kullanılacak kaynaklar ve analiz yöntemine aşağıda yer verilmiştir.

4.2. Veri Kaynakları ve Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde, ülkemizde faaliyet gösteren ve THY tarafından kurulmuş olan bir BDMH olan AnadoluJet havayolu işletmesi derlenen ikincil veriler aracılığıyla analiz edilecektir. Söz konusu bu analizde, AnadoluJet'in kurulduğu günden bu yana ortaya koymuş olduğu performansı değerlendirebilmek için yazında hedef rakibi olarak kurulduğu söylenen (Özsoy, 2010) Pegasus Havayolları ile belirli performans parametreleri üzerinden yapılacak karşılaştırmalar da dâhildir.

Bu çalışma nitel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek,

2003:19). Nitel araştırmalarda, kişilerin belirli bir konu hakkında ne dūřündükleri ve niçin öyle dūřündükleri esas alınır. Nitel araştırma ölçüm yapmaz, iebakiş sağlayarak araştırma konusu ile ilgili bireylerce açıklanan bakış aıllarının uyumlaştırılmasını ve analizini gerçekleştirir (Akgöl, 2004:132-133). Araştırmada benzer çalışmalarda da (Gimeno ve Fitzroy, 2013; Whyte ve Lohmann, 2014) kullanılan nitel araştırma desenlerinden araştırmanın doğasına uygun olan örnek olay (case study) deseni kullanılmıştır. Vaka analizi, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan ve durumları çok yönlü, sistemli ve derinlemesine inceleyen görgöl bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve şimşek, 2003:277).

Araştırmada, vakanın analiz edilebilmesi için daha önce yapılmış benzer çalışmalarda da (Gimeno ve Fitzroy, 2013; Whyte ve Lohmann, 2014; Pearson ve Merkert, 2014) başvurulan ikincil veri kaynaklarından veri toplama yöntemleri ile veri elde edilmiştir. İkincil veriler olarak, Türk Hava Yolları, AnadoluJet ve karşılaştırma yapılması bağlamında Pegasus Havayolları web siteleri, faaliyet raporları, işletmeler hakkında basında yer alan haberler, borsa açıklamaları, sektörel raporlar, konu ile ilgili akademik çalışmalar ve işletmeyi tanıtıcı sunumlar kullanılmıştır. Özellikle, karşılaştırma yapılmasına olanak vermesi açısından Pegasus Havayolları işletmesine ilişkin olarak, borsada işlem görmeye başladığı 2013 yılı öncesine ait operasyonel verilere ulaşılmasında menkul değerleme ve aracılık şirketlerinin raporlarından da yararlanılmıştır. Bununla birlikte, havacılık sektöründeki önemli veri kaynaklarından olan ve daha önce birçok araştırmada da verileri kullanılmış olan CAPA (*Centre of Asia-Pacific Aviation*) merkezi raporları ve *Airline Business* ile *Air Transport World* gibi sektörel dergilerin yayınladıkları rapor ve istatistiklerden de yararlanılmıştır.

5. AnadoluJet Örneği

Esasında, Türk Hava Yolları bağlamında dūřünülecek olursa, BDMH kurma girişimleri yeni bir olgu değildir. 1990'lı yılların başından itibaren THY'de daha düşük maliyetli ve sınırlı bir hizmet konsepti ile faaliyet gösterecek bir havayolu kurma projesi zaman zaman gündeme gelmiş ve gerçekleştirilmiştir. Bu girişimlerden ilkinde, 1986 yılında Ankara merkezli olarak Türk Hava Taşımacılığı adıyla bir şirket kurulmuş ve fakat daha sonra söz konusu şirket faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. AnadoluJet'in kuruluşundan önce, 1998 yılında Cem Kozlu yönetiminde yine benzer bir girişim yaşanmış; Ankara merkezli olarak Turkish Express, Anadolu Expressi veya Türkjet adlarıyla bağlı düşük maliyetli bir havayolu kurulması üzerine çalışılmış; dönemin koalisyon hükümetinden yeterli destek alamayan THY yönetimi projeyi rafa kaldırmıştır (Kozlu, 2007:206-210).

THY'nin yurtiçi markası olarak konumlanan AnadoluJet ise, 23 Nisan 2008 tarihinde Ankara merkezli olarak uçuşlarına başlamıştır. Düşük maliyetli havayolu modeli olarak konumlandırılan AnadoluJet, marka yönetimi, uçak bakımı, uçuş emniyeti ve taşıma yükümlülükleri bakımından tamamen Türk Hava Yolları'nın sorumluluğu ve güvencesi altında olarak faaliyet göstermektedir (THY 75. Yıl Kitabı, 2008:298). AnadoluJet'in, THY'nin ticari değer yaratmak, ulusal taşıyıcı olarak vatandaşlara yarar sağlamak ve havacılığı geliştirmek ile ilgili amaçlarına hizmet eden önemli bir adım olduğu belirtilmektedir. Ankara merkezli olmak üzere, ilk olarak 2008 yılında her gün 20 iç hat noktasında operasyonuna başlamıştır. 5 adet Boeing 737 tipi uçakla operasyonlarına başlayan AnadoluJet'in filo yapısı dönem içerisinde gelişmiş ve 28 uçaklık bir filoya ulaşmıştır (THY Faaliyet Raporu 2008).

AnadoluJet, uçuşlarını Ankara ve Sabiha Gökçen merkezli olarak gerçekleştirmektedir. Topla – Dağıtım ağı sistemi ile yolcular Ankara'da toplanarak buradan diğer şehirlere dağıtılmaktadır. Ankara, coğrafi olarak Türkiye'nin ortasında yer alması sebebiyle, iç hatlar pazarı için İstanbul'a göre daha uygun bir merkez havaalanı (hub) konumundadır. Esenboğa Havaalanı'nın teknik alt yapısı da aktarmaların kolaylıkla, kısa sürede ve daha az problemle ve dolayısıyla daha düşük maliyetlerle yapılmasını olanaklı hale getirmektedir (Özsoy, 2010:154). AnadoluJet İstanbul uçuşlarını ise Sabiha Gökçen Havalimanı'na gerçekleştirmektedir. AnadoluJet'in gelişim çizgisine bakıldığında, Türkiye'nin en atak ve hızlı büyüyen havayolu işletmelerinden biri olduğu belirtilmektedir (Şengür, 2010). AnadoluJet'in kuruluş felsefesinin ardında, uçuşta verilen bazı hizmetlerde maliyet düşüşü sağlayarak ve uçak yerde kalış süresini minimize ederek diğer havayolu işletmeleri ile rekabet edebilme arzusu yatmaktadır. Operasyonel felsefesi açısından bakıldığında, AnadoluJet'in maliyet düşüşü ve yüksek verimlilik ilkeleri doğrultusunda faaliyet göstererek, düşük maliyetli havayolu iş modeline benzer bir iş modelini izlediği söylenebilir (Kuyucak ve Şengür, 2012:5).

5.1. AnadoluJet'in İş Modeli ve Stratejisi

AnadoluJet'in iş modelinin yazında da üzerinde sıklıkla durulan ve Asya-Pasifik, Avrupa ve ABD'de de sıkça uygulanan bir model olan BDMH (airline within airline) modeli olduğu açıktır. Bu doğrultuda, örneğin Person ve Merkert (2014) de, BDMH modelinin doğruya doğru yayılımını inceledikleri çalışmanın örneğine AnadoluJet'i dâhil etmişlerdir. Fakat yazında yer alan birçok çalışmada bu modelin oldukça başarısız olduğu ve bu modeli uygulayan çok sınırlı sayıda havayolu işletmesinin başarılı olduğu belirtilmektedir (Morrell, 2005; Graf, 2005).

Strateji açısından bakıldığında ise, AnadoluJet'in özellikle, 2003 iç hat serbestleşmesi sonucu iç hatlarda yaşanan rekabet ve Pegasus Havayolları işletmesinin başarısından dolayı ona karşı bir stratejiyle ve maliyet liderliği stratejisini izleyerek kurulduğu söylenebilir (Özsoy, 2010:122-123). Zira, hem THY yönetimi hem de Pegasus üst düzey yöneticileri yapmış oldukları açıklamalarla bu

duruma işaret ederek; karşılıklı rekabeti vurgulamaktadırlar (Öztürk, 2011; <http://kokpit.aero/>). AnadoluJet; sivil havacılığın gelişimi adına düşük maliyetlerle, ticari kaygı gütmeksizin kolay ulaşım imkânı olan hava ulaşımının yaygınlaşması ve uçmayı özendirmek adına verilmesi zor kararlar olarak tüm iç hat noktaları birbirine bağlamaktadır. AnadoluJet'in stratejisi ile mevcut pazardan pay sağlamaktan ziyade kendine yeni pazar oluşturmayı hedef edindiği (THY Faaliyet Raporu 2008:79) söylenebilir.

AnadoluJet'in kuruluşunu serbestleşme ve bu serbestleşmeye verilen stratejik bir tepki olarak kabul edenler de vardır. Özsoy (2010), Orhan ve Gerede (2013) ile Torlak, Sevklı, Sanal ve Zaim (2011:3403) AnadoluJet'in THY'nin serbestleşmeye vermiş olduğu en önemli stratejik tepki olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedirler. AnadoluJet'in kurulmasının temelinde THY'nin Ankara'dan olan ve zarar edilen uçuşlarının verimliliğinin artırılarak karlı hale dönüştürülmesi, iç hatlarda yeni bir merkez oluşturarak THY'nin Atatürk Havalimanı'ndaki transit trafiğinin daha rahat gelişmesinin sağlanması ve iç hatlar pazarındaki müşteri profilinin istek ve ihtiyaçlarına daha doğru bir ürünle cevap verilmesi hedefleri yatmaktadır (Özsoy, 2010:153).

Diğer yandan yukarıda da vurgulandığı gibi, AnadoluJet'in Pegasus Havayolları ile olan rekabette yeni bir cephe açmak için kurulduğu da söylenebilir. Bu husus, Pegasus Havayolları üst yönetimi tarafından da vurgulanmaktadır. Pegasus Havayolları CEO'su Sertaç Haybat her ne kadar AnadoluJet'in tam bir düşük maliyetli havayolu modeliyle uçamayacağından dolayı kendi pazar paylarını etkilemeyeceğini belirtse de (www.airporthaber.com); kendisi ve OnurAir ile AtlasJet üst düzey yöneticileri AnadoluJet'in kuruluşunun asıl amacının Pegasus Havayolları'nın gelişimini engelleyerek önünü kesmek olduğunu belirtmektedirler (Öztürk, 2011). Söz konusu söylemlerin ne derece gerçeğini yansıttığını görmek için AnadoluJet ile Pegasus Havayolları iç hatlardaki uçuş noktalarının ne kadar paralel olduğuna bakmakta yarar vardır. Zira AnadoluJet ile Pegasus Havayolları'nın iç hat uçuş rotaları birbirlerine ne kadar paralel ise o denli birebir rekabete girdiklerini ve rakip olduklarını söyleyebiliriz. Bu da AnadoluJet'in varlık veya kuruluş nedeninin ne olduğu sorusunun cevabını bulmamızı kolaylaştırmaktadır. Tablo 3'te AnadoluJet ile Pegasus'un Ankara ve İstanbul – Sabiha Gökçen merkezli olarak yapmış oldukları iç hat uçuş noktaları yer almaktadır. Ankara, AnadoluJet'in; İstanbul Sabiha Gökçen ise Pegasus Havayolları'nın merkez havalimanı (hub) olduğundan dolayı seçilmiştir. Tabloya göre, AnadoluJet Amasya ve Denizli olmak üzere 2 hat hariç Ankara ve İstanbul Sabiha Gökçen çıkışlı olarak Pegasus Havayolları'nın uçtuğu her noktaya sefer düzenlemektedir. AnadoluJet ve Pegasus Ankara çıkışlı 23; İstanbul Sabiha Gökçen çıkışlı 27 aynı hatta paralel sefer düzenlemektedir. Tablo 3'ten THY'nin Avustralya örneğinde Qantas'ın düşük maliyetli Virgin Blue rekabetine karşı Jetstar'ı

kurmasına benzer şekilde (Homsombat vd., 2014; Whyte ve Lohmann, 2014) Pegasus ile rekabet etmek için AnadoluJet'i kurduğunu ve Pegasus Havayolları'nın AnadoluJet'in hedef veya ana rakibi olduğunu söyleyebilirken; bu rekabette ne kadar başarılı olduğunu söyleyebilmek için karşılaştırmalı operasyonel verilere ihtiyaç olduğunu ifade edebiliriz.

Tablo 3. AnadoluJet/Pegasus Ankara-İstanbul Sabiha Gökçen Çıkışlı Hat Paralelliği

Uçulan Hat	Ankara		İstanbul - Sabiha Gökçen		
	AnadoluJet	Pegasus	Uçulan Hat	AnadoluJet	Pegasus
Adana	✓	✓	Adana	✓	✓
Adıyaman	✓	x	Adıyaman	✓	x
Ağrı	✓	x	Ağrı	✓	x
Alanya	✓	✓	Alanya	✓	✓
Amasya	x	✓	Amasya	x	✓
Antalya	✓	✓	Ankara	✓	✓
Balıkesir	✓	✓	Antalya	✓	✓
Batman	✓	✓	Balıkesir	✓	✓
Bingöl	✓	x	Batman	✓	✓
Bodrum	✓	✓	Bingöl	✓	x
Bursa	✓	x	Bodrum	✓	✓
Çanakkale	✓	x	Bursa	✓	x
Çorlu	✓	x	Çanakkale	✓	x
Dalaman	✓	✓	Dalaman	✓	✓
Denizli	x	✓	Denizli	x	✓
Diyarbakır	✓	✓	Diyarbakır	✓	✓
Elazığ	✓	✓	Elazığ	✓	✓
Erzincan	✓	✓	Erzincan	✓	✓
Erzurum	✓	x	Erzurum	✓	✓
Gaziantep	✓	✓	Gaziantep	✓	✓
Hatay	✓	✓	Hatay	✓	✓
İğdır	✓	x	İğdır	✓	x

İstanbul - Sabiha Gökçen	✓	✓	İzmir	✓	✓
İzmir	✓	✓	Kahramanmaraş	✓	✓
Kahramanmaraş	✓	✓	Kars	✓	x
Kars	✓	x	Kayseri	✓	✓
Kayseri	✓	x	Kocaeli	✓	x
Kocaeli	✓	x	Konya	✓	✓
Malatya	✓	✓	Malatya	✓	✓
Mardin	✓	✓	Mardin	✓	✓
Muş	✓	✓	Muş	✓	✓
Nevşehir	✓	x	Nevşehir	✓	✓
Samsun	✓	✓	Samsun	✓	✓
Sinop	✓	x	Sinop	✓	x
Sivas	✓	✓	Sivas	✓	✓
Siirt	✓	x	Siirt	✓	x
Şanlıurfa	✓	✓	Şanlıurfa	✓	✓
Şırnak	✓	x	Şırnak	✓	x
Tokat	✓	x	Tokat	✓	x
Trabzon	✓	✓	Trabzon	✓	✓
Van	✓	✓	Van	✓	✓

5.2. Yönetim ve Örgüt Yapısı, Filo Gelişimi ve Operasyonel Sonuçlar

AnadoluJet daha önce de ifade edildiği gibi, bağımsız bir işletme olmayıp yalnızca THY'nin bir alt markası olduğundan dolayı, ayrı bir yönetim ve örgüt yapısı bulunmamakta; faaliyetlerinin tamamını THY personeli ve araç-gereçleriyle gerçekleştirmektedir. Bu noktada, belirtilmesi gereken bir diğer husus AnadoluJet'in kurulduğundan beri yönetsel bir tercihle THY Bölgesel Uçuşlar Başkanı veya vekili tarafından yönetilmesidir. Coğrafi örgütlenme açısından AnadoluJet incelendiğinde, THY'nin iç hat pazarını AnadoluJet'e devrettiği ve AnadoluJet'in Ankara merkezli olarak THY'nin iç hat operasyonlarını gerçekleştirmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu noktada, AnadoluJet'in yönetim ve örgütlenme yapısı ve bununla doğrudan ilgili olan insan kaynakları politikaları ile

ilgili değerlendirme yapmak mümkündür. İlk olarak AnadoluJet'in bağımsız bir işletme değil de bir alt marka olarak oluşturulması, yazında BDMH işletmeleri için başarı faktörlerinden biri olarak sıklıkla ifade edilen ana işletmeden bağımsızlık veya otonomi (Graf, 2005; Kumar, 2006; Morgan, 2011) açısından soru işareti oluşturan bir durumdur. Özellikle Graf (2005), Germanwings örneği üzerinden yaptığı değerlendirmede, söz konusu işletmenin başarısının büyük oranda ana havayolu işletmesi olan Lufthansa'dan bağımsız olmasına bağlamaktadır. Bu bağlamda, AnadoluJet'in ana işletme olan Türk Hava Yolları'ndan bağımsız olmayışı hem bugün hem de gelecekteki performans açısından bir olumsuzluk yaratmaktadır.

Yönetim ve örgütlenme konusu ile yakından ilgili bir diğer konu olan İKY uygulamaları bağlamında da, ana işletmeden bağımsızlık ve ana işletme çalışanlarının AnadoluJet'te istihdam edilmesi problem yaratabilmektedir. Şöyle ki, bugüne değin farklılaştırma stratejisinin izleyen bir örgüt kültürü ile yoğunlaşmış olan çalışanlar, farklı gereksinim ve harekete tarzlarının gerektiren BDMH işletmesinde söz konusu bu kültürün izlerini taşıyarak hareket edebilmekte, bu durum da bu iş modelinin başarılı şekilde uygulanmasını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, ana havayolu işletmesinde daha yüksek ücretlerle istihdam edilen çalışanların maliyet liderliği stratejisinin izleyen BDMH modelindeki bir havayolu işletmesinin operasyonlarında yer alması yazında BDMH modelinin başarısızlığındaki en önemli unsurlardan biri olarak ifade edilmektedir (Graham ve Vowles, 2006; Morrell, 2005; Button, 2012). Söz konusu bu özelliklerin AnadoluJet için de söz mevcut olduğu ve BDMH modelinin başarılı şekilde uygulanmasında problemler yaratma potansiyeli taşıyabileceği söylenebilir.

AnadoluJet'in operasyonel sonuçları kuruluş tarihi olan 23 Nisan 2008 tarihinden itibaren günümüze değin değerlendirildiğinde, artan yolcu sayıları ve doluluk oranlarıyla karşılaşmaktayız. 2008-2013 yılları arasında bu konuda bir değerlendirme yapabilmek için THY'nin yayınlamış olduğu faaliyet raporlarına ve operasyonel sonuçlara bakmak gerekmektedir. 23 Nisan 2008 tarihinde, 5 uçaklık filosu ile operasyonlarına başlayan AnadoluJet, 2008 yılı sonuna kadar 2,2 milyon yolcu taşımış (THY Faaliyet Raporu 2012:83), kiraladığı 2 adet ATR72-500 tipi uçakla kısa pistli meydanlara da uçmaya başlayan AnadoluJet, 2010 yılında iç hat uçuş noktalarına Bursa, Balıkesir, Siirt ve Tokat'ı da eklemiştir. 2009 yılında sadece Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne dış hat sefer düzenleyen AnadoluJet, 2010 yılında Ankara ve İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı üzerinden yurt dışını Anadolu'ya 13 yeni uçuş noktası ile bağlamıştır. AnadoluJet'in yeni dış hat uçuş noktaları Amsterdam, Stockholm, Brüksel, Kopenhag, Şam, Domodedovo, Dusseldorf, Frankfurt, Tahran, Nahçıvan, Stansted, Moskova ve Viyana olmuştur. 20 nokta ile yola çıkan AnadoluJet, 2010 yılını 35 yurt içi ve 14 yurt dışı olmak üzere toplam 49 uçuş noktası ile tamamlamıştır. 2009 yılına göre kapasitesini %120,2 artıran AnadoluJet, 2010 yılında 5,3 milyon yolcu taşıyarak geçen yıla göre yolcu sayısında %85,6 artış sağlamıştır. Konma sayısı %90,5 artan AnadoluJet'in iç hat seferleri

doluluk oranı %82,8, dış hat seferleri doluluk oranı %71,2, genel doluluk oranı %79,5 olarak gerçekleşmiştir. (THY Faaliyet Raporu 2010:25).

2011 yılına gelindiğinde, AnadoluJet, 22 uçaklık filosu ile havacılık hizmetlerini 56 destinasyona uçuş gerçekleştirerek sürdürmüştür. 2011 yılında AnadoluJet'in 892'si tarifeli, 19'u ilave seferler olmak üzere haftalık toplam uçuş adedi 911'e yükselmiştir. 2011 yılında kapasitesini %13 oranında artıran AnadoluJet'in son 3 yılda yaptığı toplam kapasite artışı %149 olarak kaydedilmiştir. 2011 yılının başlarında ticari verimliliği düşük uçuş noktalarının performansını artırmaya yönelik tedbirler almaya başlayan AnadoluJet'in Borajet Havayolları ile yaptığı kod paylaşımı ile bölgesel uçuş ağı geliştirilmiş ve ortak uçuşlar başlatılmıştır. Yapılan işbirliği neticesinde AnadoluJet'in merkezi olarak konumlanan Ankara'dan daha zengin bir iç hat ağı oluşturulmuştur. Mayıs 2011'de Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Çorlu, Siirt, Tokat, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gazipaşa, Uşak, Zonguldak, Isparta seferleri ile başlayan işbirliği kapsamına Haziran 2011'de Sivas, Kayseri, Balıkesir Körfez ve Batum hatları da dâhil edilmiştir. Ağustos 2011'de başlatılan Gökçeada seferleri, yaz döneminde yeniden başlatılmak üzere Ekim 2011'de durdurulmuştur (THY Faaliyet Raporu 2011:68-69). 2008-2013 yılları arasındaki iç hat ve dış hat trafik sonuçları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 4. 2008-2013 Yılları Arası AnadoluJet Trafik Sonuçları

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ücretli Yolcu (000)	1732	2876	5337	5914	5317	7701
Arz Edilen Koltuk Km (Mlyn)	1255	2094	4611	5212	3895	5960
Ücretli Yolcu Km (Mlyn)	1023	1695	3664	3991	3191	4837
Yolcu Doluluk Oranı (%)	75,9	80,9	79,5	76,6	81,9	81,2
Konma Sayısı	12862	21603	41149	47377	39454	56549

Kaynak: THY Faaliyet Raporu 2013 (2013:41).

Tablo 4 incelediğinde ise, AnadoluJet'in taşıdığı yolcu sayısı açısından yıldan yıla gözle görülür bir artış gösterdiği söylenebilir. Yalnız 2012 yılı hariç olmak üzere, söz konusu bu artış istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Taşınan yolcu sayısı yanında, AnadoluJet'in arz edilen yolcu kilometre değerini yani kapasitesini de 2012 yılı hariç olmak üzere yıldan yıla artırdığı görülmektedir. Son olarak, Tablo 4'te yer alan doluluk oranı da havayolu sektöründe havayolu işletmelerinin performanslarının en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Doluluk oranı açısından incelendiğinde, AnadoluJet'in 2011 yılı hariç olmak üzere özellikle 2009 yılından itibaren doluluk oranlarında bir istikrar yakaladığı görülmektedir. AnadoluJet, filo gelişimi açısından değerlendirildiğinde, 2008 yılında 5 uçaklık bir filo ile faaliyete

başlayan işletmenin şu anki filosunda 189 yolcu kapasiteli 19 adet B737-800 ve 149 yolcu kapasiteli 9 adet B737-700 uçağı olmak üzere toplam 28 uçak bulunmaktadır.

Tablo 5. 2008-2013 Yılları Arası Pegasus Havayolu Trafik Sonuçları

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ücretli Yolcu (000)	4400	5800	8600	11300	13600	16820
Arz Edilen Koltuk Km (Mlyn)	---	---	10633	13465	15455	20162
Ücretli Yolcu Km (Mlyn)	---	---	9242	10085	12070	20960
Yolcu Doluluk Oranı (%)	74,3	76,9	76,3	75,5	78,2	80,2
Konma Sayısı	---	---	62756	80208	90239	112785

Kaynak: Yazarlar tarafından farklı kaynaklardan yararlanılarak derlenmiştir

Tablo 5 incelendiğinde, Pegasus Havayolları'nın 2008-2013 yılları arasındaki operasyonel performansı görülebilmektedir. Tablo ele alındığında, Pegasus Havayolları'nın 2008 yılından itibaren hem taşınan yolcu sayısı hem de doluluk oranı bakımından gelişim gösterdiği söylenebilir. Bu durumda, THY'nin Pegasus Havayolları'nı özellikle iç hatlarda tehdit edici bir rakip görmesi ve Pegasus Havayolları'nın artan pazar payı tehdidi sonucunda AnadoluJet'i kurduğu söylenebilir. AnadoluJet'in kuruluşunun Pegasus Havayolları'nın gelişimi ve pazar payı üzerinde etkisi olup olmadığını görmek amacıyla AnadoluJet'in operasyonel performansının hem tek başına hem de Pegasus Havayolları ile karşılaştırmalı olarak ele alınması gerekmektedir. AnadoluJet'in operasyonel performansı açısından bakıldığında; işletmenin Pegasus Havayolları'na benzer şekilde ve o denli istikrarlı olmasa da taşınan yolcu sayısı ve doluluk oranı gibi parametrelerde belirli bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda, iki işletmenin operasyonel sonuçları AnadoluJet'in kuruluşunu, Pegasus Havayolları'nın iç hat gelişimini engelleme konusunda önemli bir adım olduğu söylenebilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, havayolu sektöründe görece yeni bir iş modeli olan BDMH iş modeli ele alınıp, AnadoluJet örneği üzerinden analiz edilerek; AnadoluJet'in Pegasus Havayolları rekabetine karşı kurulup kurulmadığı ve bu rekabet karşı kuruldu ise ne kadar başarılı olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları kapsamında, yazında yer alan diğer çalışmalar paralel şekilde, AnadoluJet'in Türk Hava Yolları tarafından artan pazar payı sonucu özellikle iç hatlarda önemli bir rakip olarak ortaya çıkan Pegasus Havayolları rekabetine karşı kurulmuş olduğu söylenebilir. Bunun ötesinde, söz konusu bu rekabette AnadoluJet'in ne denli başarılı olduğunu ortaya koyabilmek için başvuru ikinci nitelikteki bazı performans göstergeleri, AnadoluJet'in kurulduğu günden bu yana yolcu sayısı ve doluluk oranı gibi iki gösterge açısından belirli bir istikrar yakaladığını göstermektedir. Buna karşın, daha önce çokça vurgu yapılan ve yazında BDMH modelleri için başarı (sızlık) göstergeleri

olarak ifade edilen boyutlar açısından AnadoluJet'in ana işletme olan THY'den bağımsız ve/veya otonom olmayışı, finansal performansı ölçebilecek düzeyde bağımsız bir finansal raporlama düzeni tutulmayışı, ana işletme olan THY'nin personelinden yararlanılması ve belki de ana havayolu işletmesinden imaj ayırımının yapılmasının güçlüğü gibi noktalarda soru işaretleri oluşturduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu bu boyutların tamamı ile ilgili daha net bilgiler için görgül araştırma ihtiyacı olduğu da açıktır.

AnadoluJet uygulaması yanında, BDMH modelinin geleceği açısından çıkarım yapmak mümkündür. Zira havayolu iş modelleri Lohmann ve Koo (2012)'nin da belirttiği gibi, artık kolaylıkla düşük maliyetli veya geleneksel olarak adlandırılmayacak kadar karmaşıklaşmıştır. Bu karmaşıklığı, havayolu sektörünün oyuncularını olan havayolu işletmelerine baktığımızda da görmek olasıdır. Bu sebeple, havayolu iş modellerinin saf ve katıksız modeller olduğunu öne sürmeden ziyade, havayolu işletmelerinin bir uçta sadeleştirilmiş basit bir hizmet sunumunun gerçekleştiği düşük maliyetli model, diğer uçta ise daha karmaşık ve ilintili bir hizmet sürecinin olduğu geleneksel modelden oluşan bir havayolu iş modeli ölçüğünde değerlendirmek daha sağlıklı sonuçlar verebilecektir.

Tablo 6. Planlanan ve İlan Edilen Bağlı Düşük Maliyetli Havayolu İşletmeleri

Ülke	Tasarlanan/İlan Edilen	Havayolu	Sahip Havayolu
Kanada	Tasarlanan	Henüz belli değil	Air Canada
Finlandiya	Tasarlanan	Henüz belli değil	Finnair
Rusya	Tasarlanan	Henüz belli değil	Aeroflot
Fransa	Tasarlanan	Henüz belli değil	AirFrance/KLM
Kenya	Tasarlanan	JamboJet	100%'ü Kenya Airways
Kazakistan	Tasarlanan	Henüz belli değil	Air Astana
Tayland	İlan Edilen	Thai Smile	100%'ü Thai Airways
Tayland	Tasarlanan	Henüz belli değil	Thai Airways, Nok
Tayvan	Tasarlanan	Henüz belli değil	EVA Air, UNI Air
Hong Kong	İlan Edilen	Jetstar Hong Kong	50%'si Qantas, 50%'si China Eastern
Japonya	İlan Edilen	Jetstar Japan	42%'si Qantas, 42%'si JAL

Kaynak: Pearson ve Merkert, (2014:25).

BDMH modeli açısından geleceğe ilişkin değerlendirmeler yaptığımızda, yazında da vurgulandığı gibi modelin ABD'de başarısız, Avrupa'da görece başarılı ve Asya-Pasifik'te ise daha başarılı olduğunu görmekteyiz. Bu sebepten dolayı, ileride yapılması planlanan çalışmalarda söz konusu bu başarı ve başarısızlıkların altında yatan muhtemel yönetsel, örgütsel ve kültürel faktörler ile endüstri ilişkileri boyutlarının etkisinin ortaya koyulması önem arz etmektedir. Özellikle, daha önce yapılmış çalışmalarda vurgulanan farklı ulusal iş sistemlerinin farklı kurumsallaşma

süreçleri yarattığı düşünüldüğünde (Whitley, 1999; Lehrer, 2001; Bamber, Gittell, Kochan ve Nordenflycht, 2009), modelin başarı ve/veya başarısızlığını açıklamada uluslararası karşılaştırmalı çalışmaların katkı sağlayabileceği söylenebilir. Bununla birlikte, Pearson ve Merkert (2012;2013;2014)'in çalışmalarında ortaya konulan ve Tablo 6'da yer alan gelecekte kurulması planlanan ve ilan edilen bağlı düşük maliyetli havayolu modellerinin 11'inden 6'sının Asya-Pasifik'te olması önemli bir göstergedir ve bu bağlamda analiz edilmeye değerdir.

Son olarak, çalışmamızın her çalışmanın olduğu gibi belirli kısıtları olduğunu göz önünde bulundurarak, örnek olayımız açısından değerlendirme yapmak ve önerilerde bulunmak gerekirse; AnadoluJet'in Pegasus Havayolları'nın iç hat gelişimini ve artan payı elde edişini engellemede ne denli başarılı olduğunu ölçebilmek önemli bir katkı sağlayabilir. Bunun için öncelikle, veri elde edilebilmesi durumunda Pegasus Havayolları'nın düşük maliyetli iş modelini izlemeye başladığı 2005 yılı başlangıç ve AnadoluJet'in kuruluş yılı olan 2008 yılı da orta nokta olmak üzere Pegasus Havayolları'nın iç hatlardaki genel veya hat bazında pazar payının ne durumda olduğu; dahası AnadoluJet'in kuruluşunun Pegasus Havayolları'nın pazar payını etkileyip etkilemediği incelenebilir.

Kaynaklar

- Adiller, L. (2010). Havayolu İşletme Modelleri, Kokpitten Bakış, Yıl: 3, Sayı:15., 37-41.
- Akgül, O. (2004). Niteliksel Araştırma ve Turizmde Uygulamaları, Seyahat ve Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 4, Sayı:2, 132-133.
- Alamdari, F., ve Fagan, S. (2005). Impact of the adherence to the original low-cost model on the profitability of low-cost airlines. *Transport Reviews*, 25(3), 377-392.
- Bamber, G. J., Gittell, J. H., Kochan, T. A., ve Von Nordenflycht, A. (2009). Contrasting management and employment-relations strategies in European airlines. *Journal of industrial relations*, 51(5), 635-652.
- Bieger, T., ve Agosti, S. (2005). Business models in the airline sector – evolution and perspectives. In W. Delfmann, H. Baum, S. Auerbach ve S. Albers (Eds.), *Strategic management in the aviation industry*. Aldershot: Ashgate Publishing Group.
- Bieger, T., Döring, T., ve Laesser, C. (2002). Transformation of business models in the airline industry - impact on tourism. *Air Transport and Tourism*, 52nd Congress, Brasil.
- Button, K. (2012). Low-Cost Airlines. *Transportation Journal*, 51(2), 197-219.
- Casadesus-Masanell, R., ve Ricart, J. E. (2010). From strategy to business models and onto tactics. *Long Range Planning*, 43(2), 195-215.
- Casadesus-Masanell, R., ve Tarzijan, J. (2012). When one business model isn't enough. *Harvard Business Review*, 90(1), 132-136.
- Chesbrough, H. (2003). *Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology*. Boston: Harvard Business School Publishing.
- Chesbrough, H., ve Rosenbloom, R. S. (2002). The role of the business model in capturing value from innovation: evidence from Xerox Corporation's technology spin-off companies. *Industrial and corporate change*, 11(3), 529-555.
- Daft, J., ve Albers, S. (2013). A conceptual framework for measuring airline business model convergence. *Journal of Air Transport Management*.
- DaSilva, C. M., ve Trkman, P. (2013). Business Model: What it is and What it is Not. *Long Range Planning*.
- Davis, T. (2007). Tiger Airways: A Business Model for Success In a Highly Competitive Market, China Civil Aviation Development Forum 2007,

<http://www.caac.gov.cn/D1/MHLT/07MHLT/07YJZY/200805/P020080521540411971616.pdf>

de Wit, J. G., ve Zuidberg, J. (2012). The growth limits of the low cost carrier model. *Journal of Air Transport Management*, 21, 17-23.

Dennis, N. (2007). End of the free lunch? The responses of traditional European airlines to the low-cost carrier threat. *Journal of Air Transport Management*,13(5), 311-321.

Deutsches Zentrum für Luft- und Raumfahrt e.V. (DLR). 2008. Topical Report: Airline Business Models. http://ec.europa.eu/transport/modes/air/doc/abm_report_2008.pdf (24.05.2013).

Doganis, R. (2001). *The airline business*. Routledge, London.

Douglas, I. (2010). Long-haul market entry by value-based airlines: dual business models support product innovation. *World Review of Intermodal Transportation Research*, 3(3), 202-214.

Douglas, I. (2012). Dual Business Models as a defensive strategy, GARS Workshop, <http://www.garsonline.de/Downloads/121113/DouglasGARS2012.pdf> (24.05.2013).

Gillen, D., ve Gados, A. (2008). Airlines within airlines: Assessing the vulnerabilities of mixing business models. *Research in Transportation Economics*, 24(1), 25-35.

Gimeno, J. ve Fitzroy, S. (2013). Qantas' Jetstar: Launching and Growing a Low-Cost Airline Subsidiary. INSEAD Case Study.

Graf, L. (2005). Incompatibilities of the low-cost and network carrier business models within the same airline grouping. *Journal of Air Transport Management*,11(5), 313-327.

Graham, B., ve Vowles, T. M. (2006). Carriers within Carriers: A Strategic Response to Low cost Airline Competition. *Transport Reviews*, 26(1), 105-126.

Gross, S., Lück, M. ve Schröder, A. (2013). The Low Cost Carrier – A Worldwide Phenomenon?!. Lück, M., ve Gross, S. (Eds.). *The Low Cost Carrier Worldwide*. Ashgate Publishing, Ltd..

Hansson, T., Ringbeck, J., ve Franke, M. (2002). *Flight for Survival—A New Operating Model for Airlines*. Strategy + Business, Booz Allen Hamilton Inc.

Hedman, J., ve Kalling, T. (2003). The business model concept: Theoretical underpinnings and empirical illustrations. *European Journal of Information Systems*, 12(1), 49.

- Heracleous, L., ve Wirtz, J. (2009). Strategy and organization at Singapore Airlines: Achieving sustainable advantage through dual strategy. *Journal of Air Transport Management*, 15(6), 274-279.
- Heracleous, L., ve Wirtz, J. (2010). Singapore airlines' balancing act. *Harvard Business Review*, 88(7/8), 145-149.
- Homsombat, W., Lei, Z., ve Fu, X. (2014). Competitive effects of the airlines-within-airlines strategy—Pricing and route entry patterns. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 63, 1-16.
- [http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/Anadolu-jet-gun-sayiyor-246h.html](http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/ Anadolu-jet-gun-sayiyor-246h.html) (01.06.2013).
- Hvass, K. (2012). A Boolean Approach to Airline Business Model Innovation. http://openarchive.cbs.dk/xmlui/bitstream/handle/10398/8403/Kristian_Hvass_WP_2012.pdf?sequence=1 (27.05.2013).
- Jarach, D., Zerbini, F., ve Miniero, G. (2009). When legacy carriers converge with low-cost carriers: Exploring the fusion of European airline business models through a case-based analysis. *Journal of Air Transport Management*, 15(6), 287-293.
- Klophaus, R., Conrady, R., ve Fichert, F. (2012). Low cost carriers going hybrid: Evidence from Europe. *Journal of Air Transport Management*, 23, 54-58.
- Ko, Y., ve Hwang, H. (2011). Management strategy of full-service carrier and its subsidiary low-cost carrier. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 52(1-4), 391-405.
- Kozlu, C. (2007). *Bulutların Üstüne Tırmanırken: THY, Bir Dönüşüm Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kumar, N. (2006). Strategies to fight low-cost rivals. *Harvard Business Review*, 84(12), 104.
- Kuyucak, F. ve Sengur, Y. (2011). A Comparative Study of Airlines Operating in Turkish Domestic Market: Low-Cost Business Model Perspective, *Journal of Business Review*, Cambridge. Vol.19, No.1.
- Kuyucak, F. ve Sengur, Y. (2012). A Comparative Study of Airlines Operating in Turkish Domestic Market: Low-Cost Business Model Perspective, *Journal of Business Review*, Cambridge. Vol.19, December, No.1.
- Kuyucak Şengür, F. ve Şengür, Y. (2012). Havayolu İş Modelleri: Kavramsal Bir Analiz, 20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İzmir, 24-26 Mayıs 2012.

Lawton, T. C. (2002). Cleared for take-off: structure and strategy in the low fare airline business. Ashgate Publishing Ltd..

Lawton, T. C., ve Solomko, S. (2005). When being the lowest cost is not enough: Building a successful low-fare airline business model in Asia. *Journal of Air Transport Management*, 11(6), 355-362.

Lehrer, M. (2001). Macro-varieties of capitalism and micro-varieties of strategic management in European airlines. *Varieties of Capitalism-The Institutional Foundation of Comparative Advantage*. New York: Oxford.

Lin, M. H. (2012). Airlines-within-airlines strategies and existence of low-cost carriers. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 48(3), 637-651.

Lohmann, G., ve Koo, T. T. (2012). The airline business model spectrum. *Journal of Air Transport Management*.

Magretta, J. (2002). Why Business Models Matter. *Harvard Business Review* 80(5): 86-92.

Mansfield, G. M., ve Fourie, L. C. H. (2004). Strategy and business models-strange bedfellows? A case for convergence and its evolution into strategic architecture. *South African Journal of Business Management*, 1.

Morgan, M. (2011). Low Cost Subsidiary : Why in Europe and not in the U.S.?, G.A.R.S. Junior Researchers' Workshop 2011, http://www.garsonline.de/Downloads/110617/GARS_Junior_2011_Papers/Morgan_Low_Cost_Subsiadiary.pdf (26.05.2013).

Morrell, P. (2005). Airlines within airlines: An analysis of US network airline responses to Low Cost Carriers. *Journal of Air Transport Management*, 11(5), 303-312.

O'Connell, J. F. (2007). The strategic response of full service airlines to the low cost carrier threat and the perception of passengers to each type of carrier. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cranfield University.

Oktal, H., ve Küçükönal, H. (2007). Dünya'da Bölgesel Hava Taşımacılığı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2).

Orhan, G., ve Gerede, E. (2013). A Study of the Strategic Responses of Turkish Airline Companies to the Deregulation in Turkey. *Journal of Management Research*, 5(4), 34-63.

Osterwalder, A. (2004). The Business Model Ontology A Proposition In A Design Science Approach. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lozan Üniversitesi.

Osterwalder, A., Pigneur, Y., ve Tucci, C. (2005). Clarifying business models: Origins, present, and the future of the concept. Communication of AIS.

Özsoy, G. (2010). Türk Havayolu İşletmelerinin 2003 İç Hat Serbestleşmesine Verdikleri Stratejik Tepkiler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Öztürk, K. (2011). "Anadolu Jet, Pegasus'un önünü kesmek için kuruldu". http://www.finansgundem.com/yazar/anadolu-jet_pegasus-un-onunu-kesmek-icin-kuruldu/262849. (03.06.2013).

Pearson, J. ve Merkert, R. (2012). Airlines-within-airlines – revisiting the business model based on recent developments, Air Transport Research Society ATRS World Conference 2012, Tainan , Taiwan, 30th June 2012.

Pearson, J., ve Merkert, R. (2013). Low-Cost Airlines-Within-Airlines: A Business Model Moving East. In Transportation Research Board 92nd Annual Meeting (No. 13-3580).

Pearson, J., ve Merkert, R. (2014). Airlines-within-airlines: A business model moving East. Journal of Air Transport Management, 38, 21-26.

Porter, M. E. (1980). Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. Free press.

Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. Nova.

Rappa, M. (2001). Managing the digital enterprise - Business models on the Web. North Carolina State University. <http://digitalenterprise.org/models/models.html> (28.05.2013).

Sabre Airline Solutions. (2011). The Evolution of the Airline Business Model. http://www.sabreairlinesolutions.com/images/uploads/Hybrid_Model_Brochure.pdf (27.05.2013).

Sarılgan, A.E. (2007). Bölgesel Havayolu Taşımacılığı ve Türkiye’de Bölgesel Havayolu Taşımacılığının Geliştirilmesi İçin Yapılması Gerekenler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Sarılgan, A. E. (2011). Türkiye’de Bölgesel Havayolu Taşımacılığının Geliştirilmesi İçin Yapılması Gerekenler. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 69-88.

Sarvan, F., Arıcı, E. D., Özen, J., Özdemir, B., ve İçigen, E. T. (2003). On stratejik yönetim okulu: Biçimleşme okulunun bütünleştirici çerçevesi. Akdeniz İİBF Dergisi, 3(6), 73-122.

Şengür, Y. (2010). Turkish Domestic Airline Market Overview and Dynamics", The 3rd World Congress of Aviation in the XXI-st Century Proceedings, Kiev, 2010, 09/2010.

Taneja, N. K. (2004). Simpli-Flying: optimizing the airline business model. Ashgate Pub Limited.

Teece, D. J. (2010). Business models, business strategy and innovation. Long range planning, 43(2), 172-194.

THY 75. Yıl Kitabı, 2008.

THY Faaliyet Raporu 2008

THY Faaliyet Raporu 2010

THY Faaliyet Raporu 2011

THY Faaliyet Raporu 2012

THY Faaliyet Raporu 2013

Torlak, G., Sevкли, M., Sanal, M., ve Zaim, S. (2011). Analyzing business competition by using fuzzy TOPSIS method: An example of Turkish domestic airline industry. Expert Systems with Applications, 38(4), 3396-3406.

Tretheway, M. W. (2004). Distortions of airline revenues: why the network airline business model is broken. Journal of Air Transport Management, 10(1), 3-14.

Vidovic, A., Stimac, I., ve Vince, D. (2013). Development of Business Models of Low-Cost Airlines. International Journal for Traffic and Transport Engineering,3(1).

Wensveen, J. G., ve Leick, R. (2009). The long-haul low-cost carrier: A unique business model. Journal of Air Transport Management, 15(3), 127-133.

Whitley, R. (1999). Divergent Capitalisms: The Social Structuring and Change of Business Systems: The Social Structuring and Change of Business Systems. Oxford University Press.

Whyte, R., Lohmann, G. (2014). The carrier-within-a-carrier strategy: An analysis of Jetstar, Journal of Air Transport Management, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jairtraman.2014.09.008>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

"Hamdi Topçu: Pegasus'un koltuk aralıkları dar, AnadoluJet'in daha geniş". http://kokpit.aero/index.php?route=article/article&article_id=4270. (02.06.2013).

İl Mülki Sınırı Büyükşehir Belediye Modelinin Getirdiği Yenilikler

Uğur YILDIRIM

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü
uyildirim@ksu.edu.tr

Zehra GÜL

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü
z.gul@ksu.edu.tr

Soner AKIN

Öğr. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi
Kırıkhan Meslek Yüksekokulu
sakin77@gmail.com

İl Mülki Sınırı Büyükşehir Belediye Modelinin Getirdiği Yenilikler

Özet

Türkiye’de kentlerin nüfus ve mekânsal olarak büyümesi, toplumun belediyelerden hizmet beklentilerinin artması, belediye yasalarında yeni düzenlemeler yapma ihtiyacını doğurmuştur. 1982 Anayasasındaki büyük yerleşim birimleri için özel yönetim biçimleri getirebilir hükmüne dayanılarak 1984 yılında büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. Son olarak 2012 yılında 6360 sayılı büyükşehir belediye yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile büyükşehir olan illerde belediye sınırı il mülki sınırları ile örtüştürülmüş, böylece kentsel alanlar yanında kırsal yerleşmelere de hizmet vermeye başlayan büyükşehir belediyeleri ortaya çıkmıştır.

Büyükşehir belediyelerinin hizmet alanının il mülki sınırları olarak belirlenmesiyle görev, yetki, sorumluluk, temsil ve katılım açısından önemli değişiklikler ortaya çıkarabileceği ifade edilmektedir. Bu çalışmada, yerel yönetimler içinde önemli bir yeri olan büyükşehir belediye sisteminin analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İl Mülki Sınırı, Büyükşehir Belediye Modeli, Büyükşehir Belediye Yasası Yenilikleri

The Changes which Come with the Model Upon Metropolitan Municipality within the Provincial Administrative Boundaries

Abstract

The growing cities in Turkey by the population and spatial terms and the increase of societies' own expectation about services have revealed the basic needs on upcoming amendments for available municipality laws. The constitution act in 1982 brought new and specific management forms for big settlements in Turkey, then the metropolitan municipalities were firstly founded in 1984. Consequently, the metropolitan municipality law 6360 has been finally accepted in 2012. Besides, the area management principle was also accepted for metropolitan municipalities which gave services for rural areas as well as the urban ones.

Equaling the service area of metropolitan municipalities to the provincial administrative boundaries open the debates on some important changes upon duties, responsibility, representation and participation concepts. In this study the case of metropolitan municipalities' own available system which has an important place in local governance will be analyzed.

Keywords: Provincial State Border, Metropolitan Municipality Model, Metropolitan Municipality Law in Upcoming Changes.

1. Giriş

Metropoliten kent ya da ülkemizdeki daha yaygın kullanımıyla büyükşehir, hem sosyo-ekonomik bir olgu, hem fiziki bir büyüklük, hem de yasal bir tasarruftur. Büyükşehir belediye modeli, temelde metropoliten nitelikli alanlar, büyükşehir alanları veya belli bir büyüklüğün üzerindeki kentsel alanlar için öngörülmektedir (Arıkboğa,2012:6). Büyükşehir belediyeleri, mevcut yerel yönetim sisteminin daha iyiye götürülmesi, yeni ve kapsamlı hizmet alanlarına yönelmenin sağlanması, geleneksel yerel yönetim hizmetlerinin anakent ölçeğinde yaygınlaştırılması, ekonomik canlanma ve gelişmeyi özendirmek, planlamak, denetlemek, anakent yönetimini yerel topluluklara açmak gibi nedenlerle oluşturulmaktadır (Deniz ve Kantürk,2013:635). Öte yandan, Türkiye’de büyükşehir belediye uygulamasını zorunlu kılan nedenler arasında, belli bir coğrafi alandan çok sayıda yerel yönetimin yetkili olması durumunda, planlama ve koordinasyonun sağlanamayışı ile optimum ölçek ekonomisinden yeterince yararlanılamaması nedeniyle kaynak israfının ortaya çıkması da yer almaktadır. Ayrıca sanayileşme, ulaşım ve çevre konularında artan sorunların hizmet üretme kapasitesi ve yeterli mali kaynaktan yoksun küçük ölçekli yerel yönetimlerce çözülememesi de büyükşehir modelini zorunlu hale getirmektedir (Bingöl vd.,2013:17). Bu durum, büyükşehir olma özelliklerine sahip olmayan bazı belediyelerin de büyükşehir belediye statüsüne kavuşmasına neden olmuştur (Ulusoy ve Akdemir,2013:308; Adıgüzel,2014:55).

Bir yerel yönetim birimi olan büyükşehir belediyeleri Türkiye’de, 1982 Anayasasının 127.maddesinin 3.fıkrasında yer alan büyük yerleşim yerleri için özel yönetim birimleri/biçimleri geliştirilebilir, hükmünce kurulmuştur (İzci ve Turan,2013 ; Gürbüz vd.,2014a:104). Anayasa’nın bu maddesine dayanılarak 1984 yılında 2972 sayılı yasa ile büyükşehir belediyelerinin yetkili organlarının seçilme esasları belirlenmiş, yine aynı yıl yayımlanan 195 sayılı “Büyükşehirler Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ve 3030 sayılı “Büyükşehirler Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun” ile belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan İstanbul, Ankara ve İzmir’de büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. 3030 sayılı yasa ile kurulan üç büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyelerinin statü, görev ve yetkileri netleşmiştir (Şahin vd.,2013:65). 3030 sayılı yasa, çeşitli değişiklikler yapılarak ve ortaya çıkan bazı boşlukları yasanın uygulama yönetmeliği ile doldurulmaya çalışılarak, 1984’ten 2004 yılına kadar 20 yıl uygulanmıştır (Bingöl vd.,2013:50). Ülkemizde 1984’ten sonra büyükşehirler için benimsenen model, iki kademeli modeldir. Bu tür modelde üst kademede büyükşehir belediyesinin, alt kademede ise ilçe vb. belediyelerin kurulması zorunluymken, kademeler arasında yetki ve kaynak bölüşümünün yapılması, ayrıca kademeler arasında bazı hukuki ve idari ilişkilerin düzenlenmesi gerekmektedir (Arıkboğa,2009:4). Daha sonra büyükşehir belediyelerine ilişkin

2004 yılında 5216 sayılı yasa, 2012 yılında 6360 sayılı yasa ve 2013 yılında ise 6447 sayılı yasa çıkarılmıştır.

Tablo 1. Büyükşehir ile İlgili Yasal Düzenlemeler

1984	2004	2008	2012	2013
3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Yasa	5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası	5747 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Yasa	6360 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Yasa ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Yasa	6447 Sayılı On Üç ilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Yasa

(Çelikyay,2014:9)'dan alınarak düzenlenmiştir.

2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı yasa ile il mülki sınırında büyükşehir belediye modeline geçilmiş; 3030 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmış ve büyükşehir yasasında bazı değişiklikler olmuştur. Örneğin, nüfus yoğunluğu çok yüksek olan İstanbul ve Kocaeli illerinde, il mülki sınırları ile büyükşehir belediye sınırları örtüşürülmüştür (Bingöl vd.,2013:4). 2012 yılında 6360 sayılı yasa çıkartılırken, il mülki sınırında büyükşehir belediye modeli konusunda, İstanbul ve Kocaeli'nde 2004'ten sonra yaşanan deneyimler, büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyelerinin görevlerinde de bazı değişiklikler yapılması gerekliliğini ortaya koymuş, bu modelin tüm büyükşehir belediyelerine yaygınlaştırılmasına ilişkin düzenleme yapılırken, söz konusu değişiklikler de 6360 sayılı yasa kapsamına dahil edilmiştir. Böylece İstanbul ve Kocaeli'nde uygulanan il mülki sınırlarında büyükşehir belediye modeli, bu iki büyükşehir dışındaki diğer büyükşehirilere de yansıtılmıştır (Bingöl vd.,2013:17-50). Büyükşehir belediyelerinin Türkiye'deki gelişim dönemleri Tablo 2'de görülmektedir.

2012 yılında, 5216 sayılı yasanın büyükşehir belediyesinin kuruluşunu düzenleyen 4.maddesi, 6360 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Yasa ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Düzenleme ile değiştirilmiştir (Yıldırım ve Belli,2013:103). 2013 yılında ise 6447 sayılı yasa ile Ordu ili de büyükşehir yapılmıştır (Tablo 3).

Tablo 2. Büyükşehir Belediye Modelinin Gelişim Dönemleri

	Dönem	Açıklama
İl Merkezinde Büyükşehir Belediye Dönemi		
1.Dönem	Kuruluş Dönemi (1984-2004)	Yeni Büyükşehir Belediyelerinin ilave olması
2.Dönem	Genişletme Dönemi (2004-2008)	Yarıçapa dayalı genişletme
3.Dönem	Bütünleştirme Dönemi (2008-2012)	Yarıçap içinde sıfır belde = 2008 modeli
Mülki Ölçekte Büyükşehir Belediye Dönemi		
4.Dönem	Alansal Büyükşehir Belediye Dönemi (2012-2013+)	2012-2013 modeli: Büyükşehir Belediye/ilçe mülki sınır+sıfır belde/köy

(Arikboğa,2013:48-96)'dan alınarak düzenlenmiştir.

Tablo 3. Büyükşehir Belediyeleri ve Kuruluş Yılları

Belediye	Nüfus (2012)	Kuruluş Yılı	Dayanak (İlgili Yasalar)	İl Mülki Sınırı			
				20 km	30 km	50 km	
Ankara	4.630.735	1984	3030			*	
İstanbul	13.710.512	1984	3030				*
İzmir	3.401.994	1984	3030			*	
Adana	1.636.229	1986	3306		*		
Bursa	1.983.880	1987	3391		*		
Gaziantep	1.438.373	1987	3398	*			
Konya	1.107.886	1987	3399	*			
Kayseri	1.004.276	1988	3508	*			
Antalya	1.073.794	1993	504	*			
Diyarbakır	892.713	1993	504	*			
Erzurum	384.399	1993	504	*			
Eskişehir	659.924	1993	504	*			
Kocaeli	1.527.407	1993	504				*
Mersin	876.958	1993	504	*			
Samsun	547.778	1993	504	*			
Sakarya	590.498	2000	593	*			
Aydın	1.006.541	2012	6360				*
Balıkesir	1.160.731	2012	6360				*

Denizli	950.557	2012	6360	*
Hatay	1.483.674	2012	6360	*
Malatya	762.366	2012	6360	*
Manisa	1.346.162	2012	6360	*
Kahramanmaraş	1.063.174	2012	6360	*
Mardin	773.026	2012	6360	*
Muğla	851.145	2012	6360	*
Tekirdağ	852.321	2012	6360	*
Trabzon	757.898	2012	6360	*
Şanlıurfa	1.762.075	2012	6360	*
Van	1.051.975	2012	6360	*
Ordu	741.371	2013	6447	*

Büyükşehir Belediye Yasasının Getirdiği Yeni Düzenlemeler

6360 sayılı yasa; il mülki sınırları içerisindeki belediye yönetimini, Anayasanın ilgili hükümleri çerçevesinde ve yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Bu yasa ile Türkiye’de kent yönetim sistematiği değiştirilmiş, büyükşehirlerin sayısı artmış, yönetim alanları il mülki sınırına kadar genişletilmiştir. Bu alanlarda yerel seçim sistemi de farklılaşmış, büyükşehir olan illerde il mülki sınırı dâhilinde seçmenlerin büyükşehir için oy kullanmaları sağlanmıştır. Ayrıca bu yasa ile Türkiye nüfusunun yaklaşık %77-78’i (56 Milyon) ve yüzölçümünün %51’i büyükşehir belediye sistemi ile yönetilmeye (Çelikyay,2014:7) başlamıştır.

Yasa ile büyükşehire dönüştürülecek illerde en az bir ilçe kurulmakta, büyükşehir olmayan 51 ilde ise nüfusu 2.000’in altında kalan belde belediyelerinin tüzel kişiliğine son verilmektedir. Büyükşehir olan illerde; il özel yönetimleri, belde belediyeleri ile köylerin tüzel kişiliği sona ermekte, büyükşehir sınırlarındaki beldeler mahalleleri ile köyler ise mahalle olarak ilçe belediyelerine katılmakta iken, diğer illerde tüzel kişiliği sona erdirilen belde belediyeleri ise köye dönüştürülmektedir. Tablo 4’te yasa öncesi ve sonrası değişen yerel yönetim sayıları görülmektedir (Çelikyay,2014:16).

Tabloda görüldüğü gibi, 6360 ve 6447 sayılı yasaların yürürlüğe girmesiyle birlikte büyükşehir belediye sayısı 16’dan 30’a yükselmiş, il belediye sayısı 65’den 51’e, il özel yönetimlerinin sayısı 81’den 51’e, köy sayısı da 34.283’den 17.720’ye düşmüştür (Çelik ve Altıparmak,2013:220; Ökmen ve Arslan,2014:90). 6360 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden önce Türkiye nüfusunun %83’ü belediye sınırları içerisinde, %17’si belediye sınırları dışında yaşarken, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinden sonra, ülke nüfusunun %92’si belediye sınırlarında, %8’i ise köylerde yaşamaktadır.

Tablo 4. Karşılaştırmalı Belediye Sayıları

Yerel Yönetimler	6360 Sayılı Yasa Öncesi	6360 Sayılı Yasa Sonrası
Büyükşehir Belediyesi	16	30
Büyükşehir İlçe Belediyesi	143	501
İl Belediyesi	65	51
İlçe Belediyesi	749	416
Belde Belediyesi	1977	395
Belediye Sayısı Toplam	2950	1392
İl Özel İdaresi Sayısı	81	51
Köy İdareleri	34283	17720

(Çelikyay,2014:16)

Büyükşehir belediye yasası ile birlikte idari yapıda, mali sistemde, siyasal coğrafyada, temsil ve katılımı, personel yapısında, hizmet sunumu ile imar ve planlama düzeninde önemli değişiklikler olmuştur (İzci ve Turan,2013 ; Gürbüz vd.,2014a:104). Bu yasa ile büyükşehir yapılan iller için tüm il mülki sınırlarının büyükşehir belediye sınırı olarak kabul edilmesi/belediye sınırlarının mülki idare sınırları ile örtüştürülmesi teorik olarak kırsal nüfusu ortadan kaldırmış (Gürbüz vd.,2014a:104) ileriye dönük nüfus projeksiyonları ile meskun mahal yerine, alan yönetimini amaçlanmıştır (Bozan, 2013:91). Bu değişikliklerle birlikte belediye yönetim anlayışında, merkez (kent) yönetiminden, mekânsal alan yönetimine doğru bir geçiş yaşanmıştır (Gürbüz,2013:2; Gürbüz ve Yıldırım,2014:132).

Yasada yönetsel olarak tüzel kişiliklerin kaldırılması, yeni tüzel kişilik ihdas edilmesi, idari bağıllık ve isim değişikliği, birleşme ve katılmalar, sınır değişiklikleri ve yetki bölüşümü gibi değişikliklere de yer verilmiştir. Siyasi sınırların veya seçim çevrelerinin değiştirilmesi ile birlikte, temsil ve katılım sürecinde değişiklikler olmuştur. Mülki sınırlar ile belediye sınırlarının örtüştürülmesi sonucunda, belediye hizmet alanının genişlemesi, imar ve planlamaya ilişkin belediyelerin hizmet sunumunda da değişikliklere de yol açmıştır. Bu yeniden yapılanma süreci yerel yönetimlerin görev, yetki, sorumluluk ve hizmet alanlarını değiştirmiş, hizmet üretilen mekânsal yapının yeniden belirlenmesi ile bu hizmeti sunan kuruluşların yapısını da buna göre yeniden düzenlemiştir (İzci ve Turan,2013 ; Gürbüz vd.,2014a:104-105).

Özetlemek gerekirse, yasa ile şu değişiklikler getirilmiştir (Çelikyay,2014:12):

1. 13 ilde yeni büyükşehir belediyesi kurulmuştur (Ordu ili ile sayı 14'e çıkmıştır). Toplam büyükşehir sayısı 30 olmuştur.
2. Bütün büyükşehir belediye sınırları il mülki sınırı olmuştur.
3. Büyükşehirlerde il özel yönetimleri kaldırılmıştır.

4. Büyükşehirlerde yeni ilçeler kurulmuştur.
5. Büyükşehirlerdeki bütün ilçe belediyelerinin sınırı mülki sınır olmuştur.
6. Bu illerdeki bütün belde belediyeleri kaldırılmış ve bunlar bir belediyenin mahallesine dönüştürülmüştür.
7. Bu illerdeki bütün köy yönetimleri kaldırılmış ve bunlar mahalle yapılmıştır.
8. Büyükşehir belediyeleri dışındaki illerde nüfusu 2.000'den az olan belde belediyeleri köye dönüştürülmüştür.
9. Bu illerde mülki idareye bağlı olarak, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKİB) kurulmuştur.
10. Merkezi yönetim genel bütçe gelirlerinden ayrılan payların oranı yeniden düzenlenmiştir.

6360 sayılı yasanın genel gerekçesinde de ifade edildiği gibi belediyelerde, planlama ve koordinasyonun yeterli düzeyde sağlanamayışı, ölçek ekonomisinden yeterince yararlanılamaması, sanayileşme, ulaşım ve çevre gibi artan sorunların küçük ölçekli yerel yönetimlerce çözülmesinin zorluğu, kamu hizmetlerinin sunumunda koordinasyon eksikliği sorunlarının ortaya çıkması, optimal ölçekte hizmet üretebilecek güçlü yerel yönetim yapılarının varlığına ihtiyaç duyulması, küçük ölçekli belediye ya da köylerin beraberinde getirdikleri sorunların çözümünde kendi başlarına yeterli olamamaları, yetersiz malî kaynakların olması vb gibi sorunların yanında, kaynak israfının önlenerek etkin ve yerinde kullanımın sağlanması ile kamu hizmetlerinin kaliteli, etkin ve verimli biçimde karşılanması amacını gerçekleştirebilmek için büyükşehirlerde yeni bir yönetim anlayışı getirilirken, sorunlara da çözüm üretmek hedeflenmektedir (Çelikyay,2014:11).

Kısacası bu yasa ile büyükşehir belediyesinin kuruluşu, sınırları ve bütçesi konularında reform niteliğinde değişiklikler yapılmış olup, yerel yönetim sistemimize yeni bir anlayış kazandırılmıştır.

2. İdari Sistemde Yapılan Yeni Düzenlemeler

İl mülki sınırında büyükşehir belediye modeli ya da büyükşehirlerin yönetiminin nasıl olması gerektiği üzerinde başlayan tartışmalar, "kentsel alanlarla yönetsel sorumluluk alanlarının birbiri ile örtüşmesi" üzerinden devam etmiştir. Yasayla kentleri birleştirme uygulaması ile yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi, yerel birimlerin büyüklüklerine en uygun sınırların çizilmesi amacıyla yapılmıştır. Türkiye yerel yönetim geleneğinde sık karşılaşılacakla birlikte, zaman zaman yerel yönetimlerin birleştirilmesi gündeme gelmiştir. Oysa bu uygulama için -büyükşehir yönetim ölçeğinin genişletilmesi- ABD, Kanada, Fransa, Belçika, Danimarka,

Almanya, Hollanda, Norveç, İsveç ve İngiltere gibi ülkeler örnek gösterilebilir ve bu ülkelerde yöntem yaygın olarak kullanılmaktadır (Çelikyay,2014:11-15). Öte yandan, AK Parti Yerel Yönetimler Başkanlığı da (2012:9), büyükşehir belediye sınırının il mülki sınırları ile örtüştürülmesini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu çerçevede yönetim, planlama ve koordinasyon açısından belediye sınırı mülki sınıra genişletildiğinde, en geniş ölçekte hizmet üretebilecek güçlü bir yapı sağlanacaktır. Büyükşehir alanında sunulan hizmetlerin tek merkezden yürütülmesiyle ortaya çıkan ölçek ekonomileri sayesinde hizmetlerde etkinlik, koordinasyon ve kalite yükselecek, daha az kaynakla daha çok ve daha kaliteli hizmet sunulması mümkün hale gelebilecektir. Bu doğrultuda yasanın amacı; çağdaş belediyecilik anlayışının gerekliliği olan en yüksek verimlilikle, hızlı ve kaliteli hizmet bütünlüğünün sağlanmasıdır. Ayrıca hizmetin en yakın yönetim birimi tarafından yerine getirilmesi ilkesi doğrultusunda yerel yönetimlere daha çok yetki aktararak özerkliklerinin artırılması öngörülmektedir”.

İl mülki sınırında büyükşehir belediye modeli, bazı aşamalardan geçerek bugünkü hale gelmiştir. İlk uygulama İstanbul ve Kocaeli illerinde 2004 yılında başlatılmış, 2008 yılında yapılan değişikliklerle sistem revize edilmiş, son olarak 2012 ve 2013’de yapılan değişikliklerle sistem bugünkü halini almıştır. İl mülki sınırında büyükşehir modeli ilk olarak, 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı yasanın geçici 2/1.maddesinde;“Bu yasa yürürlüğe girdiği tarihte; büyükşehir belediye sınırları, İstanbul ve Kocaeli illerinde, il mülki sınırındadır,” hükmü getirilmiş; böylelikle İstanbul ve Kocaeli büyükşehir belediyesinin sınırları, il mülki sınırı olarak belirlenmiştir. Yine 5216 sayılı yasanın geçici 2/3.maddesi; “Bu sınırlar içinde kalan köylerin tüzel kişiliği sona ererek mahalleye dönüşür”, hükmü gereğince “İstanbul ve Kocaeli’nde köylerin tüzel kişiliği kaldırılmıştır” (Bingöl vd.,2013:45-47).

İl sınırında büyükşehir modelinin bir diğer aşaması 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı yasadır. Bu yasanın ilçe kurulması başlıklı 1.maddesinin 1.fıkrasının 27,28,29,30,31 ve 32. bentleri ile İstanbul ve Kocaeli’nde yeni ilçeler kurulmuş, ilk kademe belediyelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmış ve ilçe belediyelerinin sınırları içine dâhil edilmiştir (Bingöl vd.,2013:47).

İstanbul ve Kocaeli’nde uygulanan il mülki sınırında büyükşehir belediye modelinin 6360 ve 6447 sayılı yasalarla 14 ilde daha uygulaması kararı ile eski büyükşehir belediyeleri olan illerinde -14 ilinde- bu kararı uygulaması kararı verilmiştir. Bu illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği sona ermiş, köyler mahalle olarak, belediyeler ise mahalleleriyle birlikte bağlı buldukları ilçenin belediyesine katılmışlardır. Bu illerin, bucak teşkilatları da kaldırılmıştır. Aynı zamanda bu illerdeki il özel yönetimlerinin tüzel kişiliği ile İstanbul ve Kocaeli’ndeki orman köyleri de dâhil olmak üzere köylerin tüzel kişiliği de sona ermiştir (Deniz ve Kantürk,2013:645). İl mülki sınırında büyükşehir belediye modeline geçilen illerde, yerel yönetimler tek elden yürütülmeye başlanmış, yeni

düzenleme ile köy ve il özel yönetimleri kaldırılmış; tek yerel yönetim birimi büyükşehir belediyeleri olmuştur (Bingöl vd.,2013:48).

İl mülki sınırında büyükşehir belediye modelinde; rutin, küçük ölçekli ve günlük ihtiyaçlara dönük kamu hizmetleri ilçe belediyeleri tarafından karşılanırken; daha üst ölçekli, il bazında planlama ve koordinasyon gerektiren büyük çaplı hizmetlerin ise büyükşehir belediyeleri tarafından yapılması beklenmektedir. 5216 sayılı yasanın 6360 sayılı yasa ile değişik 27/1.maddesinde “Büyükşehir kapsamındaki belediyeler arasında hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından uyum ve koordinasyon, büyükşehir belediyesi tarafından sağlanır. İlçe belediyeleri arasında veya ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri arasındaki ihtilafların çözümünde, büyükşehir belediye meclisi yetkilidir” şeklinde belirtilmiştir (Bingöl vd.,2013:48-49).

6360 sayılı yasada yerel yönetim birlikleri ile ilgili iki farklı düzenleme getirilmektedir. İlki, üyelerinin tamamının il özel yönetimlerinden oluştuğu birliklerin başkanının birlik merkezinin bulunduğu ilin valisi olma koşulunun değiştirilerek, onun yerine üye illerin valileri arasından seçilme esasının getirilmesidir. İkinci düzenleme ise 6360 sayılı yasa ile tüzel kişiliği kaldırılan belediye, il özel yönetimleri ve köylerden oluşan veya söz konusu yasa ile amaçları ortadan kalkan yerel yönetim birliklerinin yerel seçimlerden önce tasfiye edilmesidir (Çelikyay,2014:17).

Büyükşehir yasası ile birlikte, büyükşehir illerinin tamamında kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu, acil çağrı, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi, ..., gerektiğinde merkezi yönetimin taşrada yapacağı yatırımların yapılması ve koordine edilmesi, ..., ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesini gerçekleştirmek üzere valiye bağlı olarak YİKB kurulma kararı alınmıştır. Kurulan bu yeni birimin amacı, büyükşehir belediyelerinin bulunduğu kentlerde kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonunun sağlanmasıdır (Karasu,2014:185).

YİKB'nin sevk ve idaresi, vali veya görevlendirilecek bir vali yardımcısı tarafından yerine getirilir. Maliye Bakanlığı tarafından, YİKB'nin görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için her yıl İçişleri Bakanlığı bütçesine yeterli ödenek konulur (6360 Md.34). Merkezi yönetimin, yerel yönetimlere müdahalesini kolaylaştırmak üzere tasarlanmış olan yeni yapılanmanın ortaya çıkış nedeninin, il özel yönetimlerinin kapatılmasından kaynaklanacak boşluğu ortadan kaldırmak olduğu görülmektedir. Ancak bu yeni yapı, bir yandan yerelleşme iddiaları bulunan bir anlayışın, aslen merkezileşmeye doğru gittiğini de göstermektedir. Merkezileşme eğiliminin bir örneği de şu şekilde gerçekleşmektedir; ildeki kamu kurum ve

kuruluşları tarafından yürütülmesi gereken bazı hizmetlerin ilgili kuruluş tarafından yürütülmediği ya da yürütülemediği durumlarda, vali tarafından bu hizmetlerin sunulması görevi, YİKİB'ye verilir ve hizmet sonucunda ortaya çıkan maliyetler ilgili kuruluştan tahsil edilir. Bu kapsamda belediyenin sorumlu olduğu hizmetlerde ortaya çıkabilecek aksaklıklar, valinin isteği üzerine YİKİB tarafından yerine getirilecektir. Bu düzenleme ile merkezi yönetimin yerel yönetimlerin bütçelerine müdahale imkânı ortaya çıkacak ve mali özerkliğin önünde yeni bir engel konulmuş olacaktır (Kızılboğa ve Özaslan,2013:801 ; Gürbüz vd.,2014a:115).

Öte yandan il sınırına kadar yönetim alanının genişletilmesinin yararlarından bir kaçını olarak; hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, bütüncül imar planları yapma imkânı, malî kaynakların etkin kullanımı, hizmet üretme kapasitesinin artması, kentin farklı bölgelerinde yaşayan vatandaşlara aynı standartta hizmet sunulması (Çelikyay,2014:15) sayılabilir.

Büyükşehir yasası ile meydana gelen önemli idari değişikliklerden biri de, yeni ilçelerin kurulmasıdır. Buna bağlı olarak, sınır değişiklikleri ile idari sınırlara çevre köy ve beldeler eklenebilmiş, idari bağlılık değişiklikleri ortaya çıkmıştır (Çelikyay,2014:14).

3. Görev ve Yetki Bölüşümünün Yeniden Düzenlenmesi

İl mülki sınırında büyükşehir modelinde, belediyelerin görev ve yetki bölümünü yeniden şekillendirilmektedir. Tepede bir büyükşehir belediyesi ve ona bağlı büyükşehir ilçe belediyeleri gibi iki kademeli bir yapı kurulmaktadır. Büyükşehir belediyesi, büyükşehir sınırları içinde mahalli müşterek ihtiyaçların karşılanması bakımından oldukça geniş yetkilere sahiptir. Bu model ile üst kademe ağırlıklı biçimde tasarlanmakta ve büyükşehir önemli yetkiler verilmektedir. Gerek "hizmetlerin faydasının yayıldığı alan", gerekse bazı hizmetlerin "ölçek ekonomisine" duyarlı olması nedeniyle, üst kademeye önemli sayıda hizmetin verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, hem kent bütünlüğüne yönelik hizmetlerin, hem de daha üst bir ölçekte yürütülmesinde ekonomik etkinlik bulunan hizmetlerin büyükşehir belediyesinin sorumluluğuna verilmesi rasyonel bir tercih olmaktadır (Arıkboğa,2012:4-5). Özetle büyükşehir belediyesinin rolü uyum ve koordinasyonun sağlanması ile birlikte daha merkezî bir yapının sağlanması yönündedir. Büyükşehir belediye yasasında da bu durum şu şekilde ifade edilmektedir; "Büyükşehir kapsamındaki belediyeler arasında hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından uyum ve koordinasyon, büyükşehir belediyesi tarafından sağlanır" (6360 Md.11).

Büyükşehir belediyesi ile büyükşehir ilçe belediyelerinin görev paylaşımı ile ilgili yeni bir düzenleme getirilmektedir. İlçe belediyelerine, büyükşehir belediyelerine verilen görevlerin dışında kalan, sınırlı sayıda görevler kalmaktadır.

Büyükşehir belediyesinin yetki alanındaki mahalleleri ilçe merkezine bağlayan yollar, meydan, bulvar, cadde ve ana yolları yapmak, yaptırmak, bakım ve onarımı ile bu yolların temizliği ve karla mücadele çalışmalarını yürütmek; kentsel tasarım projelerine uygun olarak bu yerlere cephesi bulunan yapılara ilişkin yükümlülükler koymak; ..., meydan, bulvar, cadde, yol ve sokak ad ve numaraları ile bunlar üzerindeki binalara numara verilmesi işlerini gerçekleştirmek büyükşehir belediyesinin yetkisindedir. Afet riski taşıyan veya can ve mal güvenliği açısından tehlike oluşturan binaları tahliye etme ve yıkım konusunda ilçe belediyelerinin talepleri hâlinde her türlü desteği sağlamak, büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyet ve hizmette bulunabilme yetkisine sahiptir.

Öte yandan 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediye meclisi kararı ile bazı yetkilerin ilçe belediyelerine devredilebilmesi de söz konusudur. Yük ve yolcu terminalleri, kapalı ve açık otoparklar yapmak, yaptırmak, işletmek ve işlettirmek veya ruhsat vermek; mezarlık alanlarını tespit etmek, mezarlıklar tesis etmek, işletmek, işlettirmek, defin ile ilgili hizmetleri yürütmek, her çeşit toptancı hallerini ve mezbahaları yapmak, yaptırmak, işletmek veya işlettirmek, imar planında gösterilen yerlerde yapılacak olan özel hal ve mezbahaları ruhsatlandırmak ve denetlemek ile temizlik hizmetleri ve numaralandırmaya ilişkin görevler devredebilir görevler arasındadır.

4. Hizmette Etkinlik ve Verimlilik Açısından Yapılan Yeni Düzenlemeler

Belediye yerleşimlerinde ölçek konusunda 2002 yılında Canpolat tarafından yapılan bir alan araştırmasında; küçük ölçekli belediyelerin önemli bir kısmının, büyük belediyelerin (ilçe-il-büyükşehir) etrafında kümelenildiği, birçok yerel hizmeti yürütemedikleri, teknik eleman istihdam etme kapasitesinin düşük olduğu, katılım, halkın katılım kapasitesi ve belediyelerin katılım ortamı oluşturma yeterliliğinin düşük olduğu, mali yapıları büyük ölçüde genel bütçe vergi gelirlerine bağımlı olduğu, öz gelir elde etme kapasitesinin düşük olduğu ve cari harcamaların bütçe içindeki payının ise çok fazla olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Canpolat, 2010:94). Güven (1982:43-44) küçük ölçekli belediyelerle ilgili bu sorunların nedenini; nitelikli personel yetersizliği, mali yetersizlikler, alan ve nüfus yetersizlikleri olarak üç temel etmene dayandırmıştır. Bilindiği üzere, küçük ölçekli belediyelerin hemen hemen tümünde kaynak yetersizliği sorunu mevcut olup, yerel hizmetler istenilen ölçüde yerine getirilememekte, özellikle belde belediyelerinin optimal ölçeğe sahip olmaması, gelirlerinin harcamalarını karşılayamaması, sadece çalışanlarına maaş ödeyen duruma gelmiş olması ve yerel halka hizmet götürememesi, bu konunun önemini göstermektedir (Yıldırım ve Şahin,2003:109). Öte yandan, hizmet

etkinliğinin ön planda olduğu ölçek ekonomilerinin oluşturulduğu 6360 sayılı yasada, ölçek ekonomileri ile birlikte hizmetin faydasının yayıldığı alanın da dikkate alınması gereklidir (Arikboğa, 2013). Bu kapsamda ortaya çıkan optimal belediye kavramı genel olarak, belediye büyüklüğü/kent büyüklüğü/kent bütünlüğü gibi farklı şekillerde adlandırılmaktadır (Atmaca, 2013: 170). 6360 sayılı yasada ve bundan önceki yerel yönetim yasalarında bir yerel yönetim birimi kurulurken, nüfus ölçütü dikkate alınmış ve optimal büyüklük ile nüfus ilişkilendirilmiştir (Gürbüz vd.,2014a:116).

6360 sayılı yasanın genel gerekçesinde ölçek ekonomisine ilişkin görüşlere bakıldığında şu hükümler yer almaktadır; “Büyükşehir sınırları içinde yer alan yerel yönetimler küçük ölçekli planlar yapabilseler de bu planların geniş bir çerçeve içinde bütüncül olarak tüm büyükşehir bölgesini kapsayan ve makro politikaları belirleyen bir çerçeve içinde ele alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. 6360 sayılı yasa ile getirilen il mülki sınırında büyükşehir modeli, esasen yerel yönetim sisteminde ölçek optimizasyonuna yönelik bir yeniden yapılandırma girişimidir. Bir kamu hizmeti hangi ölçekte üretildiğinde daha hızlı, daha kaliteli ve daha düşük maliyetle sunulur ve kamu kaynakları daha etkin bir şekilde kullanılırsa, o ölçek optimal ölçektir. Bu çerçevede son yapılan değişikliklerle, bir yandan merkezden sunulması optimal olmayan kamu hizmetleri yerel yönetimlere devredilirken, diğer yandan da optimal ölçeğin altında olmaları nedeniyle bazı yerel yönetim birimleri kapatılarak ve/veya birleştirilerek yerel yönetimlerde optimal ölçek düzeyine ulaşılması hedeflenmektedir” (Bingöl vd.,2013:43). Diğer yandan bu yasa, “optimal ölçek” konusunda çağdaş dünyadaki eğilimlere uygun olarak, ekonomik düzeyde hizmet ve yatırımların sağlanmasında ve yeterince hizmet alamamış yerleşim yerlerinin daha iyi hizmet almalarını sağlayabilecek düzenlemelere sahiptir (Çelikyay,2014:16-19).

Öte yandan, sanayileşme, ulaşım ve çevre gibi artan sorunların, hizmet üretme kapasitesi ve yeterli mali kaynaktan yoksun küçük ölçekli yerel yönetimler tarafından çözülmesi, mümkün görünmemektedir. Bu durum, kaynakların etkin ve yerinde kullanımını engellemekte, küçük yerleşim birimlerinin yanı sıra nüfusun yoğun olduğu büyükşehirlerde de ciddi yönetim sorunlarına yol açmaktadır. Uygun büyüklükte hizmet üretecek güçlü yerel yönetimlerin olmayışı, halkın yerel yönetimlerden beklediği kamu hizmetlerinin kaliteli bir biçimde karşılanamaması ve kamu hizmetlerinin sunumunda koordinasyon eksikliği sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede yönetim, planlama ve koordinasyon açısından belediye sınırı mülki sınır olacak biçimde optimal ölçekte hizmet üretebilecek güçlü yerel yönetim yapılarının varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Büyükşehir alanında sunulan hizmetlerin tek merkezden yürütülmesi ile ortaya çıkan ölçek ekonomileri sayesinde hizmetlerde etkinlik, koordinasyon ve kalite yükselecek, daha az kaynak ile daha çok ve daha kaliteli hizmet sunulması mümkün hale gelebilecektir. Mevcut durumda birden fazla merkezden verilen hizmetlerin daha büyük ve ideal ölçekteki

bir merkez tarafından verilmesi, birim maliyetler ve kişi başına kamusal harcamaları da azaltacaktır. Yönetim kademelerinin ve birimlerinin sayılarının azaltılması ve optimal yönetim alanına ulaşılması, geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren rağbet gören bir idari reform uygulamasıdır. Bununla en ekonomik düzeyde hizmet ve yatırımların sağlanmasına ve “alan ve nüfus optimalitesi” elde edilmeye çalışılmaktadır (Parlak ve Ökmen,2015:319).

6360 sayılı yasanın genel gerekçesinde belirtildiği gibi, ölçek ekonomilerinin oluşturulması için köy, belde belediyeleri kapatılarak mülki sınırlar içerisindeki ilçe belediyelerinin mahallesi haline getirilmiş ya da büyükşehir ilçe belediyelerine bırakılmıştır. Bu yasa ile fonksiyonel olarak kasaba ve kırsal özellik taşıyan belediyeler kaldırılmıştır. Bilindiği gibi, Türkiye’deki belediyeçilik uygulamaları, geniş kırsal alanlara hizmet vermeye uygun değildir. Yerel yönetimlerin dünyadaki gelişimi ve pratikleri incelendiğinde, kırsal alanlara ilişkin bir belediyeçilik modelinin ise gelişmediği görülür. Kırsal alanlar için kırsal politikaları uygulayabilen ve gelişime açık olan yeni yönetim birimlerine ihtiyaç vardır (Ökmen ve Parlak,2013:316 ; Gürbüz vd.,2014a:118). Bununla birlikte, kırsal alan özelliği gösteren köylerin mevcut kentsel yapıya uygun bir idari birime dönüştürülmesinin, çeşitli kırsal sorunlara neden olabileceği öngörülmekte olup, uygulama sonrası ortaya çıkacak sorunlar belirlenerek, bu bölgelerin yeni bir mevzuatla büyükşehir belediyelerine bağlanması sağlanabilirdi. Ancak bu yapılmamıştır. Ancak, 6360 sayılı yasanın gerekçesinde de belirtildiği gibi, köyden mahalleye dönüşen yerlerin alt yapı hizmetleri için belediye ve bağlı yönetimlere, yatırım bütçelerinin %10’unu 10 yıl süreyle ayırma zorunluluğu getirilerek, bu yerlerde etkin hizmet yürütme ve yeni yatırımlar yapabilme imkânının getirilmesi de yararlı bir yöntem olarak görülmektedir (Genç,2014:6).

6360 sayılı yasanın genel gerekçesinde belirtilen özellikleri de dikkate alarak, ölçek optimizasyonu sayesinde il mülki sınırında büyükşehir belediye modelinin aşağıda belirtilen olumlu gelişmeleri ortaya çıkaracağını öngörmekte mümkündür (Bingöl vd.,2013:43-44);

1.Ölçek büyümesi hizmet sunum kapasitesini büyütürken, birim başına hizmet maliyetlerini azaltacak ve kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacaktır. Bununla birlikte, insan kaynakları kapasitesi gerek niteliksel, gerekse niceliksel olarak artacaktır.

2.Seçmenlerin daha büyük bir ölçekte seçim yapma imkânı karar organlarında görev alan seçilmiş temsilcilerin çeşitliliği ve sofistikasyonu açısından yararlar sağlayacak, daha uzmanlaşmış komisyonlar kurulabilecektir.

- 3.Araç, gereç ve ekipman parkı, gerek niceliksel, gerekse niteliksel olarak artış gösterecek; aynı havuzdan kullanım imkanı ise verimliliği artıracak ve israfı azaltacaktır.
- 4.Ölçek büyümesi ile sağlanan kaynak artışı ve nitelikli personel istihdamı, hizmetlerin sunumunda daha ileri teknolojilerden yararlanma imkânı sağlayacaktır.
- 5.İşbölümü ve uzmanlaşma artacak; böylece bir yandan verimlilik yükselirken, diğer yandan maliyetler düşecek ve kaynaklar daha etkin kullanılacaktır.
- 6.Kentin bütününe kapsayan imar planlarının yapılması mümkün hale gelecek; birbiriyle çelişen planların uygulamada doğurduğu sorunlar ortadan kalkacaktır.
- 7.Birden fazla belde ve/veya ilçeyi sınırları içine alan daha büyük ölçekli projeleri hayata geçirmek kolaylaşacaktır.
- 8.İl genelinde koordinasyon gerektiren hizmetlerin sunulmasında yaşanan eksiklikler ortadan kalkacak; böylece hizmetler daha hızlı ve etkili bir şekilde sunulabilir hale gelecektir.
- 9.Kentin bütününe ilgilendiren hizmetlerin tek noktadan yönetilmesi, kaynakların kullanımı ve sahip olunacak imkânlar açısından daha adil bir dağılıma imkân verecektir.
10. Tüm bu avantajların bir sonucu olarak, hizmetlerin sunumunda kalite, hız, ekonomiklik ve verimlilik artacağından; nihai olarak hizmetlerden yararlanan halkın memnuniyeti de artacaktır.

5. Temsil ve Katılım Açısından Yapılan Yeni Düzenlemeler

6360 sayılı yasanın genel gerekçesinde ifade edildiği gibi, iki temel üzerine inşa edilen yasa ile hizmet sunumu bakımından daha etkili ve verimli bir yönetsel yapının inşa edileceği, bu yapının demokratik hayata katılımı sağlayacağı belirtilmektedir (İzci ve Turan,2013). İdari sınır değişikliklerinin olması, belediye hizmetine tahsis edilen kaynaklar ile amaç arasındaki ilişkiyi belirleyen ve verimlilik kavramını da içeren fonksiyonel etkinlik ve halkın yönetime ilgisini gösteren demokratik katılım durumunu etkilemektedir. Bu iki temel özellik olan fonksiyonel etkinlik ve demokratik katılım, mekân üzerinde ölçek kavramını ortaya çıkarmaktadır. Belediye hizmetlerinin niteliği, hizmetin hangi ölçekte uygulanmasının daha etkin olacağını belirlemektedir. Çoğu zaman fonksiyonel etkinlik ile demokratik katılım belediye sınırlarının ölçeği ile ters orantılı hareket etmektedir. Belediye sınırları büyüdüğünde hizmet bütünlüğü ve birim maliyetinin düşmesi sağlanırken, demokratik katılım azalmaktadır. Aynı zamanda seçmenler yerel yöneticiden uzaklaşmaktadır. Bu nedenle iki özelliğin uygun ölçekte çakıştığı ölçeği belirlemek çok önemlidir.

Büyükşehirlerin il mülki sınırlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi ile yerel demokrasinin işlerlik kazanması ve subsidiarite ilkesinin uygulanması yönünden tüzel kişiliğine son verilen/kapatılan belediyeler, sorunlara yol açabilir. Yerel yöneticilerin artan yetki, görev ve sorumlulukları nedeniyle merkezden uzaklaşmaları, halkın seçtiği bu kişilere olan uzaklığı artırırken, hizmet yakınlığından (subsidiarite) söz etmekte mümkün olmayabilir (Karagel,2012:11 ; Gürbüz vd.,2014a:122).

Mevcut model bağlamında, büyükşehir belediye meclisinin oluşumuna da değinmek gerekir. Bu modelde büyükşehir belediye meclisi üyeleri doğrudan seçilmemektedir. Bunun yerine, ilçe belediye başkanları ile ilçe belediye meclis üyelerinin 1/5'inin, büyükşehir belediye meclis üyesi olarak da görev yapması benimsenmektedir. Ne var ki, kademeler arasındaki ilişkilere katkı sağlaması düşünülen bu yöntemin önemli sakıncaları da söz konusudur. Bu üyelerin kent bütünlüğünü yeterince düşünemeyeceği, çeşitli kararlarda kentin değil ilçenin çıkarlarının ağır basabileceği, ilçe mensubiyetine dayalı gruplaşmaların olacağı, mecliste oluşacak bölgeselleşmenin karar verme sürecine olumsuz etkilerinin olacağı, meclisin gerek halka hesap vermesi gerekse büyükşehir belediye başkanından hesap sorması açısından çeşitli sorunların yaşanacağı belirtilebilir. Ayrıca mevcut yöntemin önemli temsil adaletsizliklerine yol açtığı da bilinmektedir (Arıkboğa,2012:6). Bu konuda belediyeler arasında temsil adaletsizliğinin nasıl olduğunu Tablo 5 ortaya koymaktadır.

Tablo 5. İlçe Belediyelerinin Büyükşehir Belediye Meclisine Gönderecekleri Üye Sayısı

Belediye Nüfusu	Meclis Üye Sayısı	Büyükşehir Belediye Meclisine Gönderilen Üye Sayısı	Ortalama Temsil (Nüfus/Temsilci Sayısı)
0-10.000	9	2	5.000
10.001-20.000	11	3	6.666
20.001-50.000	15	4	12.500
50.001-100.000	25	6	16.666
100.001-250.000	31	7	35.714
250.001-500.000	37	8	62.500
500.001-1.000.000	45	10	100.000
1.000.001 +	55	12	83.333

(Arıkboğa, 2009:741)

Tablo incelendiğinde, ilçe belediyelerinin nüfusları arttıkça, büyükşehir belediye meclisinde oransal olarak daha az üyeyle temsil edildikleri görülmektedir. Bu meclislerdeki temsil sistemi, küçük nüfuslu ilçe belediyeler lehine kayırcı sonuçlar doğurmasının yanında, nüfusu fazla olan belediyeler arasında da dengesizliklere yol açmaktadır. Belirtmek gerekir ki, yasada belirlendiği şekilde nüfus dilimleriyle

temsilci sayısı arasında kurulan ilişki, büyükşehir ilçe belediyeleri dışındaki belediyeler için herhangi bir sorun oluşturmazken, mevcut haliyle büyükşehir ilçe belediyeleri için de uygulanmaya başlandığında sorunlara yol açmaktadır. Çünkü bu düzenleme, büyükşehir ilçe belediyelerinin büyükşehir belediye meclislerinde temsilinde adaletsizliğe yol açmaktadır. Büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki nüfus farklılıklarının artmasına paralel olarak, temsil adaletsizliği de artmaktadır (Arıkboğa,2009:741 ; Gürbüz vd.,2014a:123).

Yasa ile çok sayıda belediye ve köyün tüzel kişiliğine, orada yaşayan halka sorulmadan son verilmektedir. Bu durum, Avrupa Yerel Özerklik Şartı'na açık bir aykırılık oluşturmaktadır. Söz konusu belgenin "Yerel Yönetim Sınırlarının Korunması" başlığını taşıyan 5. maddesinde şöyle denilmektedir: "Yerel yönetimlerin sınırlarında, mevzuatın elverdiği durumlarda ve mümkünse bir referandum yoluyla ilgili yerel topluluklara önceden danışılmadan, değişiklik yapılamaz" (Duru,2013:33). Oysa çağdaş yerel demokrasi ilkelerine göre yerel yönetimler ve yerel halk, kendilerini ilgilendiren önemli konularda görüşleri alınması zorunlu taraflardır. Bu tür zorunluluklar, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda uyulması gereken kurallardandır (Keleş,2014:59,98-99; Özsalmanlı Yıldız,2014:145-146). Bu yasa ile büyükşehir belediye modelinin uygulandığı mekânın, değişmesi söz konusudur (Arıkboğa, 2012) ancak yerel yönetimler ve yerel topluluklara bu konunun sorulmadığı da bilinmektedir.

Öte yandan, 6360 sayılı yasa ile birlikte idari sistemde meydana getirilen birleşmeler ve mücavir alan sınırlarının genişlemesi, seçim çevrelerinde de değişmesine yol açmaktadır.

6. Mali Yapıya İlişkin Yeni Düzenlemeler

Türkiye'de yerel düzeyde kamu hizmetleri, belediyeler tarafından sunulmaktadır. Belediyelerin bu hizmetleri yerine getirebilmesi için yeterli bir bütçeye ihtiyacı vardır. Bu bütçe, genel vergi gelirlerinden ve kendilerinin ürettiği yerel öz kaynaklardan oluşmaktadır. Ancak Türkiye'de belediyelerin gelir dağılımına bakıldığında, gelirlerin büyük çoğunluğunun genel bütçe vergi gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. Fakat mali özerklik açısından genel bütçe vergi gelirlerine bağımlı olmayan bir yerel yönetim sistemi oluşturulursa ülkemizde yerelleşme olgusu adına önemli bir adım atılmış olacaktır. Bu da günümüzde yaygın olarak benimsenen belediyelerin imkânlar ölçüsünde mali ve dolayısıyla idari özerkliğinin sağlanması görüşüne (Demircan,2008:108) uygun bir düzenleme olacaktır.

İl mülki sınırında büyükşehir modelinin tüm büyükşehir belediyelerine yaygınlaştırılmasına yönelik olarak çıkarılan 6360 sayılı yasa ile büyükşehir ve ilçe belediyelerinin yetki alanları genişletilirken, aynı zamanda yerel yönetimlerin mali imkânlarını artırmaya yönelik değişikliklere de gidilmektedir (Bingöl vd.,2013:59). Ancak 6360 sayılı yasa ile belediyelerin vergi gelirleri ve vergi dışı gelirleri

konusunda bir değişikliğe gidilmemiş olup, genel bütçe gelirlerinden ayrılan payların oranı ile büyükşehir belediyelerinin ve il özel yönetimlerinin vergi gelirlerinden aldıkları paylar ile elde edilen gelirden aldıkları oranlar değiştirilmektedir. 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Yasada, 6360 sayılı yasa ile yapılan değişiklikle genel bütçe vergi gelirlerinden büyükşehir dışındaki belediyelerin aldıkları pay %2,85'den %1,50'e, il özel yönetimlerine verilen %1,15 payda %0,5 düşürülmekte, buna karşın büyükşehir ilçe belediyelerinin payı %2,50'den %4,5'e çıkarılmaktadır. Büyükşehir ilçe belediyelerine ayrılan %4,5'lik payın %90'ı nüfusa, %10'u ise yüzölçümüne göre dağıtılacaktır. Büyükşehir belediyesinin büyükşehir ilçe belediyelerinden aldığı %30'luk pay ise aynı kalmaktadır (Karasu,2014:186; Çelikyay,2014:18).

6360 sayılı yasa ile Genel Bütçe Vergi Gelirleri (GBVG) paylarının dağıtım oranlarında meydana gelen değişikliklere bakıldığında, yerel yönetimlerin genel bütçe vergi gelirlerinden alacakları pay oranları, büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir ilçe belediyeleri kapsamında arttırılmaktadır. 6360 sayılı yasa öncesi ve sonrası GBVG paylarının dağıtım oranları Tablo 6'da görülmektedir (Bingöl vd.,2013:59).

**Tablo 6. 6360 Sayılı Yasa Öncesi ve Sonrası
Yerel Yönetimlere GBVG Paylarının Dağıtım Oranları**

Yerel Yönetim Birimleri	6360 Öncesi GBVG Pay Oranı (%)	6360 Sonrası GBVG Pay Oranı (%)
İl ve ilçe belediyeleri	2,85	1,50
İl özel yönetimleri	1,15	0,50
Büyükşehir ilçe belediyeleri	2,50	4,50
Büyükşehir belediyeleri	5	6

Tabloda da görüldüğü gibi, 6360 sayılı yasa ile il ve ilçe belediyeleri ile il özel yönetimleri haricinde büyükşehir ilçe belediyeleri ve büyükşehir belediyelerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı paylar, oransal olarak artmaktadır. İl ve ilçe belediyeleri ile il özel yönetimlerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldıkları pay oranları azalmış gibi görünse de; bu yerel yönetim birimleri sayıları ve nüfusları azalacağından genel bütçe vergi gelirlerinden alacakları kişi başı pay miktarlarında artış olmaktadır (Bingöl vd.,2013:60). 6360 sayılı yasanın getirdiği bir başka önemli düzenleme, büyükşehir belediyelerine GBVG'den aktarılan paydaki artışın, bir önceki yılın aynı ayında tahakkuk eden payın %20'sinden fazla olamayacağı; fazlalığın, artış oranı %20'den az olan büyükşehir belediyelerine (bu oranı aşmamak üzere) dağıtılmasına ilişkin sınırlama kaldırılmaktadır. Böylece, büyükşehir belediyelerinin il dâhilinde gerçekleşecek vergi tahsilâtı artışından kısıtlama olmaksızın yararlanması imkânı getirilmektedir. Daha fazla vergi toplanan ve kalabalık olan büyükşehir belediyeleri için önemli bir avantaj sağlanmaktadır (Çelikyay,2014:18).

Güngör'ün (2013) verdiği bilgilere göre ise; mevcut durumda 2011 yılı verilerine göre, yerel yönetimlere genel bütçe vergi gelirlerinden yaklaşık %10,30 pay aktarılmaktadır. Bunun rakamsal değeri ise 25.576.247.306TL olup, kişi başı 342TL düşmektedir. 6360 sayılı yasa ile genel bütçeden yerel yönetimlere aktarılan pay oranı yaklaşık %11,38'e çıkarken 2011 yılı verilerine göre bunun parasal değeri 28.309.547.316TL olup kişi başına 379TL düşmektedir. 6360 sayılı yasa ile 5779 sayılı yasada yapılan değişiklikle yerel yönetimlere genel bütçeden aktarılan paylarda yaklaşık %10,5'lik bir artış sağlanmaktadır (Gürbüz vd.,2014a:127).

6360 sayılı yasa ile mali konularda getirilen tüm bu değişiklikler, yerel yönetimlerin mali yapısını güçlendirmektedir. Böylece, sadece yerel yönetimlerin yetki alanı genişletilmekle kalınmamakta aynı zamanda bu yetkiye paralel bir mali destek de sağlanmaktadır (Bingöl vd.,2013:63).

7. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Büyükşehir belediye yasasında yapılan değişiklikler analiz edildiğinde, büyükşehir belediyesi kurma kriterlerinin bilimsel veri ve teorilerin yanında, siyasi kararlardan da etkilendiği görülmektedir. Siyasi ve idari ölçütler ile belirlenen mülki yönetim sınırları ile yerel nitelikli hizmetler ölçütüne göre belirlenen yerel yönetimlerin sınırlarına hizmet ve yönetim ölçütleri açısından bakıldığında, farklılıklar olduğu bilinmektedir.

2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı yasa ile il mülki sınırında büyükşehir belediye modelinin getirilmesi; 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı yasa ile bu modelin güçlendirilmesi ve 2012'den sonra çıkarılan 6360 ve 6447 sayılı yasalar ile 2004 yılından itibaren sadece İstanbul ve Kocaeli'nde uygulamaya konulan modelin, tüm büyükşehir belediyelerine yaygınlaştırılması, Türkiye özelinde, bir değişim dalgası olarak değerlendirilmelidir.

6360 sayılı yasa ile getirilen yeni modelde, büyükşehir belediyesinin uygulama alanı, il ölçeğidir. Bu model sadece bir büyükşehir belediye modeli olmayıp büyükşehir belediye, belediye, köy ve il özel yönetiminin bütünlendirileceği bir yerel yönetim yapısı getirmektedir. Yani büyükşehir belediyelerine sadece kentleri değil, ilin mülki idare sınırlarından oluşan büyük bir mekânı yönetme imkânı getirilmektedir. Dolayısıyla mekânsal alan yönetimine geçilmektedir. Yeni düzenleme ile birlikte, bu modelin uygulanacağı illerde bazı yerel yönetim birimlerinin kaldırılarak/kapatılarak, büyükşehir belediyelerinin buralarda tek yetkili birim olarak yönetimde olacağı anlaşılmaktadır.

İl sınırında büyükşehir modelinin yerel yönetim sisteminde ölçek optimizasyonuna yönelik bir yeniden yapılandırma girişimidir. Bu değişiklikle, bir yandan merkezden sunulması optimal olmayan kamu hizmetleri yerel yönetimlere devredilirken, diğer yandan optimal ölçeğin altında olmaları nedeniyle bazı yerel yönetim birimleri kapatılarak ve/veya birleştirilerek yerel yönetimlerde optimal ölçek düzeyine

ulaşılması beklenmektedir (Bingöl vd.,2013:219). Büyükşehir alanında sunulan hizmetlerin tek merkezden yürütülmesi ile ortaya çıkan ölçek ekonomileri sayesinde; hizmetlerde etkinlik, koordinasyon ve kalite yükselecek, daha az kaynak ile daha çok ve daha kaliteli hizmet sunulması mümkün hale gelebilecektir. Mevcut durumda birden fazla merkezden verilen hizmetlerin, daha büyük ve ideal ölçekteki bir merkez tarafından verilmesi, birim maliyetler ve kişi başına kamusal harcamaları da azaltacaktır.

Bu yasa ile ayrıca yeni büyükşehir belediyelerinin daha etkin hizmet sunmalarını sağlamak amacıyla merkezi yönetim tarafından gönderilen ödeneklerde de artış sağlanmaktadır. 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyeleri ile büyükşehir ilçe belediyelerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldığı paylar oransal olarak artmaktadır. Bu oran büyükşehir ilçe belediyeleri için %2,50'den %4,50'ye çıkarılırken, büyükşehir belediyeleri için %5'ten %6'ya çıkarılmaktadır. Genel bütçe vergi paylarının dağıtım esaslarında da değişikliğe gidilmiştir. Nüfusun belirleyiciliği devam ederken, yüzölçümü faktörü yeni bir kriter olarak eklenmiştir.

Türkiye'deki yönetim yapısı açısından kökten bir değişikliğe yol açan bu düzenlemenin, mekânsal planlama açısından da önemli etkileri olacaktır. Öncelikle, 6360 sayılı yasanın verdiği yetki ile üst ölçek planlar açısından bir ilin tek bir otorite tarafından planlanarak küçük bölümlerinin birbirinden kopuk olarak parçalı biçimde ele alınmasının önlenmesinin, planlama ilkeleri açısından yerinde bir yaklaşım olduğu belirtilmelidir (Ersoy,2013:30). Bu da, il çapında uyumlu imar uygulamalarının gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

İl ölçeğinin belediye modeli ile yönetilmesi beraberinde bazı sorunları da ortaya çıkaracaktır (Çelikyay,2014:18). Özellikle modele geçiş sürecinde; imar, altyapı, ulaşım ve toplu taşıma gibi bazı alanlarda iletişim, koordinasyon, işbölümü ve yetki paylaşımı noktasında büyükşehir belediyeleri ile ilgili kurum, kuruluş ve ilçe belediyeleri arasında bazı sorunların yaşanması muhtemeldir (Bingöl vd.,2013:239). Muhtemel sorunlar arasında;

Bu yasa ile büyükşehir sınırları içindeki belde belediyeleri kapatılmakta; orman köyleri de dâhil köylerin tüzel kişilikleri kaldırılmakta, il özel yönetimlerinin tüzel kişiliği sona erdirilmektedir. İlgili yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliklerine son verilmesi temsil, katılım ve yerel demokrasi açısından son derece önemli olduğu söylenebilir. 6360 sayılı yasada temsil ve katılım açısından yeni bir değişiklik yapılmadığından olumlu yansımaların varlığından söz edilemezken, ancak az nüfuslu belediyelerin lehine bir temsil adaletsizliğinin ortaya çıktığı, bununla birlikte il merkezinde bulunan ilçe belediyelerinin büyükşehir belediye meclisinde yeteri kadar temsil edilememesi gibi bir soruna yol açtığı da belirtilmelidir. Bununla birlikte kapatılan belde belediyelerinde yaşayanlar açısından temsilci başına düşen kişi

sayısında artışlar ortaya çıkmakta ve bu beldelerin büyükşehir ve ilçe belediye meclisinde temsilcileri siyasi partilerin insafına bırakılmaktadır. Bununla birlikte köylerde alınan kararlara halkın doğrudan katılımına imkân veren köy tüzel kişiliğinin mahalleye dönüştürülmesi, demokratik anlayış açısından olumsuz bir anlam taşımaktadır. Yeni düzenlemenin katılım alanında, kolaylaştırıcı değil, güçleştirici bir etmen olduğu sonucuna varılabilir (Keleş,2013:18).

Büyükşehir belediye yasası ile belediyeler arasında değişen görev, yetki ve sorumluluk dağılımının rantabl bir şekilde sürdürülmesi zor görülmektedir. Büyükşehir belediyesinin yerine getirmekle yükümlü olduğu yerel hizmetlerini sorumlu olduğu bölgelere götürmesinde ilin coğrafi büyüklüğü, topografik çeşitliliği ve mekânsal uzaklığı, hizmetlerin kalite ve birim maliyeti kadar, hizmetin ihtiyaç olduğu zamanda ulaştırılmasını da etkileyecektir. Bir başka ifade ile coğrafi, sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler bakımından bir bütünlük göstermeyen illerde, fiziki uzaklıklar belediye hizmetlerinin birim maliyetini yükseltecektir. Bu sorunlar büyükşehir belediyesinin hizmet sunumunda çeşitli sorunlara neden olacak ve yurttaşların sunulan hizmetlerden eşit şekilde ve yeterince yararlanması mümkün olmayacaktır.

YİKB'nın sevk ve idaresi, vali veya görevlendirilecek bir vali yardımcısı tarafından yerine getirilecektir. Merkezi yönetim tarafından yapılan her türlü yardım ve desteğin koordinasyonu, denetimi ve izlenmesi ve acil durumlarda bizzat yerine getirilmesi YİKB tarafından sağlanacaktır (Yıldırım ve Aliyev,2013a:812). Bu düzenlemenin, il özel yönetimi uygulamasından çok da bir farkı yoktur. Uygulamada, büyükşehir belediye yetkileri ile YİKB'nın yetkileri çakışabilecektir.

Öte yandan 6360 sayılı yasanın en çok tartışılan yönü, yerel yönetimlerde yetki, kaynak ve ölçek büyüklüğünü artıralım anlayışına dayanılarak yapılan yönetsel dönüşümle bütünşehir/büyükşehir düzenlemesinin ilin coğrafi/mülki sınırlarına taşınması, merkezden yönetim esasına dayanan ilin, yerinden yönetim esasıyla yönetilmesi durumunda, bölge yönetimi/bölgesel yönetim tartışmalarını da beraberinde getirecek olmasıdır. Diğer yandan, yapılan hukuki düzenlemenin bir bölge yönetimi, federasyon denemesi ya da siyasi özerklik niyeti taşımadığını söyleyen görüşlerde bulunmaktadır.

İl özel yönetimlerini ve köylerin tüzel kişiliklerinin kaldırılması, ilçe belediyelerinin büyükşehir ilçe belediyesi hâline dönüştürülmeleri, hem hukukilik, hem de yerindelik bakımından eleştiriye açıktır (Gözler,2013:37). Anayasa değişikliği yapılmadan, il özel yönetimleri, köyler ve belde belediyelerinin tüzel kişiliklerinin yasa ile kaldırılması, Anayasaya aykırılık tartışmalarını da beraberinde getirmektedir (Gözler,2013:1).

Yasa yerelleşmeyi değil, tam tersine yerel düzeyde merkezileşmeyi sağlarken, (Duru, 2013:33) yerel yönetimler, merkezîyetçi bir anlayışla güçlendirilmeye çalışılmaktadır (Çelikyay, 2014:21).

Öte yandan, metropoliten alan tanımlamasına getirilen ölçütler; nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu, tarım dışı alanlarda çalışan iş gücü oranı, ..., çekirdek kentle olan bütünleşme düzeyi, çekirdek kentin diğer kentler üzerindeki egemenliği ve bağımlılık ilişkisi, toplu taşıma ve ulaşım sistemlerinin gelişmişlik düzeyi, donatılarındaki çeşitlilik ve bölgenin idari kapasitesinin gelişmişliği şeklinde ifade edilirse (Tekel,2002:42-43), Türkiye'deki birçok büyükşehirin bu özellikleri sağlayamadığı ve metropoliten alan olarak nitelendirilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte metropoliten alan tanımına uymayan, ancak büyükşehir statüsüne alınmış kentler için, metropoliten bölge kavramının daha uygun olduğu ileri sürülebilir. Metropoliten bölgede bir veya daha fazla çekirdek kent bulunabilir, kırsal/kentsel ilişkiler daha az yoğundur. Metropoliten bölge içerisinde, kentsel hizmetler ile kırsal kaynaklar tamamlayıcılık fonksiyonu görmektedir (Kelling, <http://www.eurometrex.org>, 2013). Bu ölçüt ve tanımlamalardan hareketle, Türkiye'de metropoliten bölge özelliği gösteren birçok alanın olduğu da söylenebilir. Bu nedenlerle, il ve belediye sınırlarının örtüştürülmesini anlatan "unicity" kavramı yerine kullanılan "bütünşehir" modelinin, geniş kırsal alanları bulunan yerler için çok uygun değildir (Duru,2013:35). Bu nedenle, yeni büyükşehir belediye modelinin, kırsal alanı çok olan Ülkemiz için yeniden gözden geçirilmesi gereklidir (Gürbüz vd.,2014a:131).

Sonuç olarak, il mülki sınırında büyükşehir belediye modeli Türk yönetim yapısında özellikle yerel yönetim sistemimizde önemli ve köklü değişikliklere yol açacak düzenlemeleri içermektedir. İdari alana ilişkin düzenlemelerde, bazı yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliğine son verilmesi, bazılarının dönüştürülmesi -bu illerdeki tüm köy ve belde belediyelerinin mahalleye dönüştürülmesi- etkinlik ve verimlilik açısından olumlu olarak değerlendirilirken, temsil, katılım ve yerel demokrasi açısından çokta olumlu değerlendirme imkânı bulunmamaktadır. Ekonomik gerekçelerle gerçekleştirilen hizmette etkinlik ve verimlilik açısından yapılan yeni düzenlemeler görev, yetki ve sorumluluk bölüşümünde de yeniden düzenlemeyi gerektirdiğinden, bu alanda yapılan düzenlemeleri olumlu olarak değerlendirme imkânı varken, temsil ve katılım açısından yapılan yeni düzenlemeler, olumsuz olarak değerlendirilebilir. Mali yapıya ilişkin yeni düzenlemelerin yeni büyükşehir sistemi için oldukça olumlu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla büyükşehir belediyesi sınırlarının il mülki sınırlarına genişletilmesinin olumlu ve olumsuz sonuçlarından bahsedilebilir.

Kaynaklar

Adıgüzel, Ş. (2014), "Hatay Büyükşehir Belediyesi", ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (Özel Sayı), s.54-76.

Ak Parti Yerel Yönetimler Başkanlığı, (2012), Sorular ve Cevaplarla Yeni Büyükşehir Belediye Yasası, www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti_buyuksehir_yasasi.pdf, (13.08.2014).

Arikboğa, E. (2009), "Ölçek Reformunun Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletine Olumlu Etkileri", 4.Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu, TODAİE, s.737-754.

Arikboğa, E. (2012), "Büyükşehir Belediye Modeli ve Reform", Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:2, http://www.marmarasosyaldergi.org/makale/say%b12_haziran_2012_2.pdf, 25.07.2014).

Arikboğa, E. (2013). "Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli", (Ed. M.Akif Çukurçayır), Yerel Politikalar Akademik Araştırma ve Düşünce Dergisi, s.48-96.

Atmaca, Y. (2013). "Optimal Belediye Büyüklüğü ve Yeni Büyükşehir Belediye Yasası", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:3, Sayı:2, s.168-184

Bingöl, Y., E. Yazıcı, ve T. Büyükakın (2013). İl Sınırında Büyükşehir Belediye Modeli Kocaeli Deneyimi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 38, 1.Baskı.

Bozan, M. (2013), "Mahalli İdarelerin Tevhidine Yönelik Bir Adım: Yeni Büyükşehir Belediyeleri", KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve KentSEL Politikalar, Ankara: Pegem Akademi.

Canpolat, H. (2010), "Türk Yerel Yönetim Sisteminde Ölçek Reformları ve 5747 Sayılı Kanunla İlgili Yargı Kararlarının Değerlendirilmesi", Türk İdare Dergisi, Sayı:467 s.79-113.

Çelik, M.L. ve C. Altıparmak, (2013). Hukuki Açından 100 Soruda Yeni Büyükşehir Belediye Modeli, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çelikyay, H. (2014), Değişen Kent Yönetimi ve 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası, SETA, Sayı:101, http://file.setav.org/files/pdf/20140708140310_degisen-kent-yonetimi-ve-6360-sayili-buyuksehir-yasasi-pdf. (Erişim: 24.07.2014)

Demircan, Siverekli E. (2008), "Yeni Ekonomik Düzendeki Küreselleşme Yerelleşme Bağlamında Belediyelerde Yeni Mali Yönetim Anlayışı", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (30), s.99-128.

Deniz, T. ve Y. G. Kantürk (2013), "İdari Coğrafya Açısından Büyükşehir Belediyeleri", International Journal Of Social Science, 6 (2), s.29-649.

Duru, B. (2013), "Büyükşehir Düzenlemesi Ne Anlama Geliyor?", GAP Belediyeler Birliği Dergisi, Mayıs- Haziran-Temmuz 2013, s.33-37.

Ersoy, M. (2013), "6360 Sayılı Yasa Ve Mekânsal Planlama Sorunları", GAP Belediyeler Birliği Dergisi, Mayıs-Haziran-Temmuz 2013, 20-32, <http://www.melihersoy.com/wp-content/uploads/2012/04/6360-say%4b1l%4b1-yasa-ve-mekansal-planlama-sorunlar%4b14.pdf>, (Erişim: 13.08.2014)

Genç, F. N. (2014), "6360 Sayılı Kanun ve Aydın'a Etkileri", ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (Özel Sayı), s.1-29.

Gözler, K. (2013), "6360 Sayılı Kanun Hakkında Eleştiriler: Yirmi Dokuz İilde İl Özel İdareleri ve Köylerin Kaldırılması Ve İlçe Belediyelerinin Büyükşehir İlçe Belediyesi Hâline Dönüştürülmesi Anayasamıza Uygun Mudur?" <http://www.idare.gen.tr/6360-elestiriler.pdf>, (Erişim: 13.08.2014)

Güngör, H. (2013), "Yeni Büyükşehir Yönetimi ve Geçiş Nedenleri", Kaysem-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler Ve Kentsel Politikalar Bildiri Kitabı, Ankara: Pegem Akademi.

Gürbüz, M. ve U. Yıldırım (2014), "Kahramanmaraş İlinde Belediye Teşkilatı Bulunan Yerleşmelerin Fonksiyonel Analizi", KSÜ SBE Dergisi, 11 (1), s.129-154

Gürbüz, M., U. Yıldırım, ve A. Belli (2014a), "Büyükşehir Belediye Kanunu'nun Kahramanmaraş İli Ölçeğinde Analizi", ADÜ SBE Dergisi, 1 (Özel Sayı), s.102-135

Gürbüz, M. (2013), Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Sınırları İçerisindeki Yerleşmelerin Fonksiyonel Özellikleri, KSÜ SBE Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş.

Güven, H. S. (1982), "Değişen Yerel Hizmet Kavramı Ve Yerel Yönetimlerde Ölçek Sorunu" Amme İdaresi Dergisi, 15 (4), s.27-48

İzci, F. ve M. Turan (2013), "Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi Sistemi Ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1), s.117-152.

Karagel, H. (2012), "Coğrafi Yerellik Ve Şehirleşme İlişkisi Bakımından Türkiye'de Büyükşehir Olgusunun Coğrafi Analizi" Ujes 2012, III.Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, Hatay.

Karasu, M. A. (2014), “Şanlıurfa’da Kentsel Gelişme ve 6360 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu”, ADÜ SBE Dergisi, 1 (Özel Sayı), s.178-193.

Keleş, R. (2013), “Anakent Belediyelerinin Sayısı Çoğalırken”, GAP Belediyeler Birliği Dergisi, s.15-19.

Keleş, R. (2014), 100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut Ve Gecekondu, İstanbul: Cem Yayınevi, 59, s.98-99.

Kelling J. (2013), “Urban-Rural Relationships İn Metropolitan Areas Of Influence” <http://www.eurometrex.org>, (Erişim: 28.03.2013).

Kızılboga R. ve K. Özasan (2013), “İl Özel İdaresi İle Yatırım İzleme Ve Koordinasyon Başkanlığının İncelenmesi”, (Ed. Yakup Bulut, Veysel Eren, Sedat Karakaya, Abdullah Aydın), Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler Ve Kentsel Politikalar, Ankara: Pegem Akademi, s.780-789.

Parlak, B. ve M. Ökmen (2015), Yerel Yönetimler Kuram ve Uygulamada Küresel ve Ulusal Konular ve Sorunlar, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 4. Baskı, Bursa.

Ökmen M. ve R. Arslan (2014), “Türkiye’de 6360 Sayılı Yasa İle Yeni Kurulan Büyükşehir Belediyeleri: Manisa Büyükşehir Belediyesi Örneği”, ADÜ SBE Dergisi, 1 (Özel Sayı), s.88-101.

Ökmen M. ve B. Parlak (2013), Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler İlkeler Yaklaşımlar ve Mevzuat, Ankara: Orion Kitabevi.

Özsalmanlı Y. A. (2014), “Muğla Kenti Ve Muğla Büyükşehir Belediyesi Yönetimi”, ADÜ SBE Dergisi, 1 (Özel Sayı), s.136-159.

Şahin, A., E. Bayrakçı, Y. Taşpınar ve A. Söylemez (2013), “Yerel Yönetimlerin E-Hizmet Sunum Platformu, Belediye Web Siteleri: Büyükşehir Belediye Web Sitelerinin Web Olgunluğu Açısından Değerlendirilmesi”, KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, Ankara: Pegem Akademi.

Tekel, A. (2002), “Metropolitan Planlamanın Önemi Ve Gerekliliği Üzerine” Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 11 (1), s.42-55.

Ulusoy, A. ve T. Akdemir (2013), Mahalli İdareler, Teori-Uygulama-Maliye, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yıldırım, U. ve A. Belli (2013), “Yeni Büyükşehir Belediyesi Yönetim Modelinin Metropolitan Alan Kavramı Açısından Değerlendirilmesi”, KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, Ankara: Pegem Akademi, s.97-112.

Yıldırım, U. ve P. Aliyev, (2013a), “Fransa Yerel Yönetimler Sisteminde Belediyelerarası İşbirliği Kamu Kurumu: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı İçin Bir Model Önerisi”, KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, Ankara: Pegem Akademi, s.803-816.

Yıldırım U. ve V. Şahin (2003). “Yerel Yönetimlerde Kaynak Kullanımı ve Verimliliği Sağlamada Optimal Yerel Yönetim Büyüklüğü: K.Maraş Belde Belediyeleri”, Proc. 1st International Municipalities University and Industrial Sector Cooperation Symposium, Ankara, s.108-133.

Yasalar

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu.

5747 Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Yasa.

5779 Sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun.

6360 Sayılı On Üç ilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Yasa.

6447 Sayılı On Üç ilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Yasa.

Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Zeki KARTAL

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
zkartal@ogu.edu.tr

Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Özet

Bu çalışmada, farklı okullardan olan Marx ve Rostow'un aşamalar kuramı, farklı iki gelişme konsepti mi, yoksa aynı gelişme konseptinin varyasyonları mı olduğu sorusuna cevap arandı. Çalışmanın amacını, her iki modelin de istikametinin ve son varış noktalarının aynı olduğunu göstermek oluşturdu. Araştırma sorusuna aranan cevaba ve istenilen sonuca ulaşılabilmesi için Marx'ın ve Rostow'un aşamalar kuramı ele alınarak ortak özelliklerinin belirlenmesine çalışıldı.

Rostow'un ve Marksist yazarların toplumsal biçimlenme özellikleri üzerine yaptıkları tüm metotsal ve teorik araştırmaların Avrupa merkezci düşünce sistemine dayandığı ve her iki gelişme modelindeki toplumsal formasyonların üretici güçleri arasında bir fark bulunmadığı görüldü.

Bahsedilen toplumsal formasyonlarda ilerleme ve gelişmenin son durağı olan ve sermaye birikimine dayanan Avrupa sanayi medeniyetine ulaşılması amaçlanmaktaydı. Gerçekleştirilen endüstriyel modellerde sadece dilin kullanımı açısından bir fark vardı: Marksist gelişme modeli=sosyalist sanayi medeniyeti Rostow'un Gelişme modeli = kapitalist sanayi medeniyeti Marx'ın ve Rostow'un gelişme modelleri üretime ve özellikle de sanayi üretimine daha doğrusu sermaye malları üretimine büyük önem ve öncelik atfettiler. Her iki gelişme modelinde de üretim benzer bir iktisat mantığı ile fonksiyon gösterdi. Buradan hareketle bu modellerin birbirlerinden farklı ve birbirinin alternatifi olmaktan ziyade aynı gelişme konseptinin iki varyasyonu olmaktan öteye geçemediler.

Anahtar Kavramlar:: Toplumsal Formasyon, Üretim Tarzı, Modernizm, Aşamalar teorisi

Society Stage Theories in Marxist and Bourgeois Development Theories: A Comparative Analysis

Abstract

This paper looked for an answer to the question stated as "Were Rostow's stages of growth and Marx's theory of history two different development concepts or variations of the same development concept?" The purpose of this paper was showing that the direction and the destination of both models were the same through analysis of common points in both theories.

It was seen that Rostow's and Marxist writers' all methodical and theoretical research about societal formation characteristics were based on Euro-centralist thought system. There were also no differences between the forces of production for social formations in each development model.

The goal of both societal formations was Europe industry civilization that was the last station of the advancement and development and based on the capital accumulation. In the industrial models realized, the only difference was pertaining to the use of language: Marxist Development Model= Socialist industry civilization. Rostow's development = Capitalist industry civilization.

The development models of Marx and Rostow attributed great importance and priority to production, especially industry production; in more accurate words, capital goods production. In both development models, production functioned with similar economy logic. As a result, the two models could not go beyond being two variations of the same development concept rather than being distinctive and alternative to each other.

Keywords: Social Formation, Mode of Production, Modernism, Stages Theory

1. Giriş

Müşterek bir ad olan “modernizm teorisi” bir üst kavram olarak, gelenek ve modernizm arasındaki çelişkiler tarafından belirlenen birçok gelişmeci kuramsal düşünce saptamaları için uygun düşmektedir. Bunlar öyle bir gelişme tahayyülünden hareket etmektedirler ki, buna göre tüm insanlık için barbarlıktan medeniyete kadar cetvelsel bir gelişme vuku bulmaktadır. O halde tüm halklar aynı gelişme çizgisini takip etmekte ve “Gelişmiş Ülkeler” “gelişmekte olan ülkelerin” henüz daha başında olduğu bir süreci evvelce yaşamıştır. Bu konseptte göre modernizm, gelişmekte olan ülkelerin modern sanayi ülkelerine doğru gelişmeleri manasına gelmekte; bu örnekten sapan her şey eksik veya azgelişmiş olmalıdır (Knall ve Wagner, 1986: 34).

Bu bağlamda aşamalar teorisi modernizm teorilerinin müstesna bir karakterini sembolize etmektedir. Bu pozisyonun temsilcileri insanlık tarihinin gelişiminin doğrusal ilerlemediğini bilakis kendi içinde farklı aşamalardan geçerek bu günlere geldiğini kabul etmektedirler. Bu arada bu yazarların çoğu zorunlu bir gelişim yasasını var saymaktadır. 19. yüzyılda K. Knis, F. List ve B. Hildebrand gibi yazarlar iktisadi gelişmenin seyrini bu tür aşamalarda kavramsallaştırmıştır. Karl Marx’ta da bu eğilimin izleri görülmektedir (Knall ve Wagner, 1986: 36).

Gelişme kavramının doğa tarihli ve biyolojik kökenli yorumundan vazgeçiş, Marx’ta en yüksek aşamasını yaşamıştır. Marx, tarihi sınıflar mücadelesinin tarihi olarak ilan etmiştir (Marx-Engels, 1848). Marx’ta gelişme ve devrim birbirini dışlamamakta, aksine birbirine hizmet etmektedir. Çünkü ona göre her türlü tarihsel gelişme sınıf çelişkisine dayanmaktadır. Buradan hareketle tarihe planlı, kontrollü ve gelişenli, devrci bir müdahale mümkündür. Yani Marx’a göre tarih her zaman yapılabilirdir. Böylece gelişme kavramı bilinçli politik eylemin alanına girmiş ve artık teorik düşünceyle sınırlı kalmamıştır (Brunner, Conze ve Kosselleck, 1975: 224). İnsanlığın kurtuluşu, tarihin amacı olarak Komünist Manifesto’da bildiri olarak formüle edilmiştir. Burada “tarihi misyon” nispeten mekanik bir “ilerleme” kavramı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik gelişmenin kapitalist ülkelerin gelişme aşamalarının silsilesine göre gerçekleştiği ve bu aşamalardan şimdiki gelişmiş ülkelerin çok önceden geçtikleri ve bugün “azgelişmiş ülkeler” diye tanımlanan ülkelerin de tarihin ilk aşamaları olarak adlandırılan bir aşamada bulunduğu genel olarak kabul görmektedir (Frank, 1973: 91).

Marx ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist-komünist olmak üzere beş toplumsal formasyondan bahsetmektedir. Gerçi Marx için sosyalizme geçişin tek ön koşulu Batı kapitalizmi olmamasına rağmen (Biermann ve Kößler, 1977: 36) Marxistler sosyalizmi gelişme ve sanayileşme teorileri olarak algılamakta olup,

batılı sanayi sivilizasyonu tarafından oluşturulan sanayi kompleksini sosyalizm için ön koşul olarak ileri sürerek tarihe müdahale etmektedirler.

Diğer taraftan Marx'ın aşamalar teorisine alternatif olarak, ekonomik aşamalar teorisinin en genç temsilcisi olan Walt W. Rostow da ardışık beş toplumsal formasyon ileri sürmektedir: geleneksel aşama, harekete geçiş aşaması, kalkış aşaması (Take-off), olgunluk aşaması, kitle tüketimi-olgunluk aşaması (Rostow, 1960). Rostow'un tezinin modernizim teorisine ilişkisi, geleneksel toplumun birçok aşamalardan geçerek modernizme doğru yol almasıdır (Knall ve Wagner, 1986: 36). Rostow, tüm ülkelerin farklı zamanlarda tarım ülkesinden sanayi ülkesine doğru dönüşeceği sonucuna varmaktadır. Bunu ifade ederken, teorisinin çıkış noktasını günümüzdeki gelişmiş Batılı sanayi ülkeleri oluşturmaktadır (Manisalı, 1978: 62).

Bu çalışmanın mevcut çalışmalardan farkı iki modelin de istikametinin ve varış noktalarının aynı olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle çalışmada, farklı okullardan olan Marx'ın ve Rostow'un aşamalar kuramı, farklı iki gelişme konsepti mi yoksa aynı gelişme konseptinin varyasyonları mı? Sorusuna cevap aranmaktadır. Bunun için her iki aşamalar kuramı ele alınarak, ortak özelliklerinin belirlenmesine çalışılmaktadır.

2. Marx'ın Aşamalar Teorisi

Karl Marx kendi aşamalar teorisine sadece mantıksal ama tarihsel olmayan bir tutarlılık atfeden 19. yüzyılın tek aşamalar teorisini olarak gösterilmektedir. Salin (1968: 25) onun diyalektiğe rağmen tarihin spontane özgürlüğünü önceden gördüğünü ve aşama atlama imkanını kabul ettiğini söylemektedir. Bu konuda da Rusya örneğini vermektedir. Aşağıda özellikle Marxsızmin Stalinist yorumunun tarihsel zorunluluk olarak gördüğü toplumsal aşamalar aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

2.1. Üretim Biçimleri

Amin (1975: 11) Marx'ın üretim biçimi kavramının soyut bir kavram olduğunu belirttikten sonra yazarın bu kavramın ilk medeni toplumdan kapitalizme kadar uzanan tüm medeniyet tarihinin tarihsel seyir sırası üzerine bir saptamada bulunmadığını söylemektedir.

Kapitalizm, pazarların ve üretimin sürekli genişlemesi için ölçsüz bir dürtüye sahipken (Marx, 1953: 240), Marx'a göre eski zamanların üretim biçimleri olan özellikle "Asya tipi üretim tarzı" (Marx, MEW, 28. Bd. : 268) ve feodalizm durağan bir özellik göstermektedir.

Hiçbir üretim tarzı hiçbir zaman saf bir biçimde bulunmamaktadır: Tarihsel toplumlar farklı üretim biçimlerini birbirleriyle kombine eden ve aynı zamanda uzak

ticaret üzerinden başka toplumlarla ilişkiler kurup organize eden “formasyonlardır” (Amin,1975:13). Bundan dolayı vergiye bağlı dominant üretim biçimleriyle (erken feodal) kölecilik ve hatta kapitalist üretim biçimleriyle ilişki içerisinde olan basit mal üreticilerinin üretim biçimi bulunmaktadır. Kural odur ki, eğer kölecilik vergiye bağlı dominant bir üretim biçimi ile ilintiliyse (hatta bizzat Amerika’da 1865’e kadar olan kapitalist üretim biçimiyle), benzer bir şekilde dominant bir üretim biçimi olmayabilir. Fakat istisnai durumlarda gerçekten de klasik antik çağda olduğu gibi dominant üretim biçimi olabilmektedir (Amin, 1975:13).

Tjaden ve Tjaden-Steinhauer’in (1973: 33) yorumuna göre de Marx ekonomik toplum formasyonunu, kapitalist üretim biçimi tarafından kurulan toplum formasyonu gibi, çeşitli üretim biçimlerinin gelişme silsilesinde görmektedir. Bu belirli bir Asya tipi üretim tarzından eski Avrupa antik üretim tarzına; Batı Avrupa feodalizmi üzerinden modern burjuva üretim biçimine kadar uzanmaktadır ve tek bir ekonomik toplum formasyonunun veya ikincil formasyonun birbirini takip eden “ilerici dönemlerini” oluşturmaktadır. Buradaki mesele, toplum tarihinin kapitalizmin gelişimi için belirtilen ve evrensel olmayan yolu olmasıdır. Şüphesiz Marx kişisel olarak görünüşte bu yolu doğal ve tarihsel olarak düşünmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Zorunlu-yasal modernleşme sürecinin, kendi tekil aşamasından sapma gösteren toplumları kendi modernizm ilgisi içerisinde tutması gerekmektedir. İlerleme efsanesi ve Avrupa merkezilik kuşkusuz bu tasarının esastan eleştirilecek özellikleri olmasıdır. Bizatihi Marx’ın kendisinde de bu yaklaşımın izleri sorgulanmalıdır. Bu yalnızca teorik nedenlerle değil aynı zamanda pratik nedenlerle de yapılmalıdır. Çünkü bu ilerleme efsanesi ve Avrupa merkezilik; konseptin, her şeyden önce kapitalist formasyon ve üretim biçiminin, genel toplumsal kategoriler karşısında bağımsızlığına yol açmaktadır. Başka bir deyişle ilerleme efsanesi ve Avrupa merkezilik karşılıklı muamelenin ve doğayla etkileşimin kapitalist tarzının gizli bir yüceltisini içermektedir. Bu yüceltme marjinal ve mahrum halkların, ülkelerin karşısında çirkin bir politikaya dönüşebilmektedir.

Marx’ın toplum formasyonları üzerine olan görüşleri Stalin tarafından bilindiği üzere benzersiz bir şekilde tahrifata uğratılmaktadır. Kendisi, tarihte şimdiye kadar yalnızca üretim ilişkilerinin beş temel tipini tanımak istemektedir (Kurzer Lehergang der KPdSU (B), 1938). Özellikle Asya tipi üretim tarzına olan eleştirisi ve onu bertaraf etmesinin büyük bir politik tahrip etkisi yaptığı söylenmektedir (Tjaden ve Tjaden-Steinhauer, 1973: 32). Toplumsal formasyonların yukarıdaki yorumuna göre aşağıdaki beş toplumsal aşamanın ayırımına varılmaktadır:

2.1.1. İlkel Komünal Toplum

Bu toplum biçimleri diğerlerinin hepsinden önce gelmektedir. Ortak bir üretim biçimine sahip değildir. Bu ortak üretim biçimi önce çok zayıf olarak belirginleşen sınıf farklılığına yol açmaktadır. Bunlar ilkel komünizmden gelişmiş sınıflı toplumlara geçişte ara halka olarak görülmektedir. Bu ilk komünizm, işbölümünün ve artık

değerin “ilk negasyonu” olarak tanımlanabilmektedir. Negasyondan (sınıfsız toplum) pozisyona (sınıflı toplum) yavaş ve adım adım geçişin gerçekleşmesinden dolayı, ekolojik şartlara bağlı birçok farklı köy-kolektivist üretim biçimleri bulunmaktadır. Fakat ilkel komünal tüm üretim biçimleri aşağıdaki özellikleri göstermektedirler:

- İşin bireysel (küçük aile) veya kolektif (büyük aile) temelde organizasyonu ki burada önemli çalışma aletleri ve toprak, kabilenin kolektif mülkiyetinde bulunmaktadır. Bunun kullanımını herkes her durumda kesin kurallara göre hak etmektedir (aileler tarafından tahsis edilen parsellerin kullanımı ve benzeri gibi).

- Mal-para ilişkileri mevcut değildir. Bundan dolayı topluluk içerisinde üretimin dağılımı kurallara göre yapılmaktadır. Bu kurallar akraba ilişkileri sistemi ile sıkı bir bağlantı içerisinde bulunmaktadır (Amin,1975: 11).

Bu topluluklarda tüm üyelerin toprağa mutlaka aynı ölçüde ulaşma hakları bulunmamaktadır. Toprağın kullanımı üzerine aynı hak bu toplulukların en ilkelerinde bile hüküm sürmektedir. Fakat diğerlerinde bu hak hiyerarşik konuma göre sınıflandırılmaktadır. Belirli aileler veya kabileler daha iyi (daha elverişli veya büyük) parsellere, sahip olmaktadır. Burada ilk basit sınıf farklılaşması başlamaktadır. Oluşan hiyerarşi, genelinde politik hiyerarşiye veya dinsel güce sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Fakat köylü her zaman toprağın kullanım hakkına sahip olmaktadır: Tek başına herhangi bir kabileye ait olmak ona bu kabile toprağının bir parselini kullanma hakkını vermektedir. Bundan dolayı proleterleşme süreci başka bir ifadeyle üreticilerin üretim araçlarından ayrılması mümkün olmamaktadır (Amin, 1975: 12).

2.1.2. Köleci Toplum

Bu toplum formasyonunda kendi yeteneği ile çalışan insan alınıp satılan bir mal olarak muamele görmektedir. Çok az da olsa değişik zamanlarda ve bölgelerde ortaya çıkan köleci toplum köle işçiliğine dayanan bir üretim biçimine sahip bulunmaktadır. Köleci toplumda işçi yani köle çok önemli bir üretim aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Köle işinin üretimi topluluk içerisinde (ataerkil kölelik) ürün biçiminde olmayan mübadele ilişkilerinde veya ürün biçimindeki mübadele ilişkilerinde (geçmişte Yunan-Roma köleciliğinde olduğu gibi) dolaşıma girememektedir (Amin, 1975: 12). Ayrıca bu toplum biçiminde mülkiyet ilişkileri, toplumsal iş bölümü ve sınıfların ortaya çıktığı görülmektedir (İlkin, 1974: 51).

2.1.3. Feodal Toplum

Bu toplum biçiminde insan taşınmaz mallara bağlanmaktadır. Feodal beye bağımlı olarak çalışan köylünün emeğinin bir parçasına feodal bey tarafından el konulmaktadır (belirli günlerde feodal bey için çalışmak) veya köylü mahsulün bir

bölümünü aşar vergisi biçiminde feodal beye teslim etmektedir. Feodal üretim biçimi aşağıdaki özellikler tarafından belirlenmektedir: a) Toplum toprağı elden çıkarma hakkı olmayan toprak lordları ile ortakçı serfler olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. b) Toprak lordunun artık üretimden pay alması hukuksal ilkeler sayesinde olmaktadır, yoksa mal-para ilişkileri sayesinde değil. c) Toplumun temel hücrelerini oluşturan üretim biçimleri içerisinde mal-para ilişkileri mevcut değildir (Amin, 1975: 12).

Hangi sebepten olursa olsun, eğer feodal lord ortakçısının bir bölümünden ayrılırsa, ortakçı köylüsünü özgürleştirirse, daha doğrusu proleterleştirirse, çözülme bu üretim biçimini tehdit etmektedir.

2.1.4. Kapitalist Toplum

Kapitalist toplum biçiminde, üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyete dayanmaktadır (Stalin, 1938: 2). Üreticiler üzerinde, yani işgücü üzerinde artık özel mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. İşgücü metaya dönüşmektedir. İş gücünün sahibi iki kat daha özgür olmaktadır. Belirleyici olarak ekonomik büyüme ve sermaye birikimi kapitalist toplumun her aşamasında geçerliliğini korumaktadır.

2.1.5. Sosyalist ve Komünist Toplum

Sosyalist toplum biçiminde herkesin kendi verimliliğine göre toplumsal üretimden pay alması gerektiği öngörülmektedir. Toplumsal formasyonun daha sonraki yorumunda bir de komünist toplumdaki bahsedilmektedir. Buna göre herkesin kendi ihtiyacına göre toplumsal üretimden pay alacağı söylenmektedir. Komünist Manifesto’da Marx ve Engels sosyalist toplumu ve komünist toplumu birbirinden ayırmaktadır. Ancak bu ayırımın Marks tarafından ileriye götürülerek, açılarak tamamlanmadığı görülmektedir.

Toplumsal formasyon kavramı Lenin tarafından temel kavram olarak açıklanmaktadır. Bu temel kavramın önce evrenselleştirici analizleri mümkün kılması gerekmektedir ki, bunun yanında elbette toplumun hangi genel özelliklerinin bu “temel kavramla” anlaşılacağı ve bunların hangilerinin muhtemelen sümen altında bırakılacağı düşünülmektedir (Tjadan ve Tjadan-Steinhauer, 1973: 32).

Rostow’ un, 1950’li yılların sonlarında sistemin rekabetini ve soğuk savaşta ima eden “Marksist iktisat teorisine bir alternatif” alt başlığıyla, “ekonomik büyümenin aşamaları” adlı (Rostow, 1960) çalışması yayınlanmıştır. Bilimsel olarak çok itibarlı ve ikinci dünya savaşından sonraki batılı gelişme politikaları için ise siyaseten çok vahim olan Rostow’ un bu çalışması modernizm teorilerinin girişte formüle edilen temel öncülleri için numune olma niteliğindedir. Aşağıda Rostow’un aşamalar teorisi karşılaştırılmak amacıyla kısaca tanıtılacaktır.

3. Rostow'un Aşamalar Teorisi

Rostow'un araştırma ilgisi modern toplumun oluşumu için burjuva toplum bilimcileri tarafından değerli sayılmıştır. Kendisi modern toplumun oluşumu üzerine gözlemlerden genel sonuçlar çıkarmak için, bir metot bulduğuna inanmakta ve ekonomik büyüme temelli gelişmenin genel bir teorisini tamamlamayı istemektedir. Geleneksel toplumdan modern topluma ilerleyen birden fazla aşamanın farkına varmakta ve tüm milletlerin, gecikmeli de olsa, geleneksel toplumdan modern sanayi toplumuna dönüşme mecburiyetinde olduğunu kabul etmektedir. Rostow'un ekonomik büyümenin aşamaları aynı zamanda toplumsal ilerlemenin de aşamalarıdır (Rostow, 1960: 28). Böylece yazar az gelişmiş ülkelerin farklı tarihsel ve yapısal özelliklerini önemsememektedir (Öztürk, 2005: 84). Diğer taraftan Rostow'un çalışmasının siyasal bir önemi de vardır. Bu da soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin az gelişmiş ülkelerin gelişmeleri için hazırladığı yardım programlarının zaruretine meşru bir gerekçe sunması olmaktadır (Gönel, 2010: 54). Yazar az gelişmiş ülkelerin gelişmiş batı toplumlarının gittiği yoldan giderek ekonomik kalkınma ve büyümeyi yakalayabileceklerini ileri sürerek aşağıdaki beş aşamadan bahsetmektedir (Taban ve Kar, 2014: 48):

3.1. Geleneksel Toplum

Bu toplumsal formasyonu yazar aşağıdaki gibi karakterize etmektedir (Rostow, 1960: 18):

- Newton öncesi bilim ve tekniğe dayanmaktadır.
- Kaynakların büyük bir oranı tarım ekonomisinde değerlendirilmektedir.
- Hiyerarşik bir toplumsal yapı mevcuttur.
- Kaderci bir değerler sistemi söz konusudur.
- Sınırlı bir dikey hareketlilik vardır.

Bu toplum biçiminde toplumsal ve politik güç ağırlıklı toprağın mülkiyetini elinde bulunduran sosyal grubun elinde yoğunlaşmıştır (Berber, 2006: 304).

3.2. Hazırlık Aşaması

İkinci aşamada ekonomik kalkış için ön koşullar hazırlanmaktadır (Rostow, 1960: 18 ve devamı). Bu durum pistteki bir uçağın kalkıştan önce kalkış için yeterli hıza ulaşma koşulu ile sembolize edilmektedir. Rostow bu toplum biçiminin özelliklerini şöyle özetlemektedir:

- Modern bilimin imkânlarından yararlanma
- Azalan marjinal hasılayı durdurma

- Toplumun kümülatif süreç tarafından başlatılan bolluğa ve karar imkanlarına sevinebilmesi
- Eğitimin en azından bazıları için kapsamlı olması
- Yatırım oranları artışının ilk defa gerçekleşmesi
- Bu dönemde toplumda var olan davranış biçiminin gelişmeyi teşvik edici şekilde dönüşümü gerçekleşmektedir. Dedeye tanınan imkân ve imkânsızlıklar neyse toruna da aynı imkân veya imkânsızlıkların tanınması anlayışı; diğer bir ifadeyle, böyle gelmiş böyle gider şeklinde ifade edilebilecek uzun vadeli ve etkili kadercilik fikri aşılmaktadır(Rostow, 1960: 19). Rostow'a göre, kar yapmak ve modernleşmek için tasarruf yapan risk alan, yeni girişimci tipleri ortaya çıkmaktadır (Rostow, 1960: 18 ve devamı).

Rostow'a göre geçiş sürecinin karakteri, genel olarak bir tarım toplumunda sanayi, ulaşım, ticaret ve hizmet sektörlerine ağırlık verilmesinde yatmaktadır. Tarım, nüfusu beslemek için yeterli miktarda besin maddesi üretmek zorundadır. Sanayi sektörü de tarım için makine ve gübre üretmektedir. Gelirler yaşam düzeyinin üzerinde durmaktadır. Yatırımların büyük bir bölümü teknik altyapıların genişletilmesine gitmektedir. Zira Rostow'a göre demiryollarının, limanların, yolların vs. yapımı ekonomik büyümenin koşullarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan yazar, hâlihazırda toplumda var olan sosyal sermayenin ekonomi dışı gelişme faktörlerinden meydana geldiğini söylemektedir. Bunlara örnek olarak yeni seçkin liderleri göstererek hatta bunların sömürge güçlerini geri çekilmeye zorlayacak kadar güçlü olduklarını ifade etmektedir (Rostow, 1960: 45). Bu aşamada hâkim olan toplumsal perspektif, doğal kaynaklardan üretim amacıyla azami ölçüde faydalanmaktır (İşgüden, 1995: 149).

3.3. Ekonomik Kalkış (Take off) Aşaması

Ekonomik kalkış aşaması gelişmekte olan ülkeler için önemli bir aşama olarak görülmektedir. Bu aşamada ekonomi kendiliğinden büyüyen bir ekonomiye dönüşmektedir ("self-sustained growth"). Rostow'a göre bu aşamaya ulaşmak, geleneksel toplumun ana karakteristiğinin yani politikasının, sosyal yapısının, belli bir dereceye kadar değer skalasının ve ekonomisinin de sürekli büyümeyi olanaklı kılacak şekilde değiştirilmesine bağlıdır (Rostow, 1960: 20). Bu aşamada ekonomik büyüme için gerekli koşullar Rostow'a göre tabiatıyla içseldir. Yüksek büyüme oranlarıyla bir veya daha fazla ekonomik branş biçimindeki ekonomik aktivite bölgeleri kümülatif bir büyüme sürecine neden olur. Bu aşamanın karakteristiği aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Üretken yatırımlardaki artış %5 veya %10'dan az ya da millî gelirden fazladır.
- Yüksek büyüme oranlı bir veya daha çok sanayi sektörünün gelişimi ve dinamik bir girişimcilik söz konusudur.

- Büyümeyle ilerleten Siyasi, sosyal ve kurumsal bir çerçevenin varlığı veya hızlı oluşumu esastır (Rostow, 1960: 57).

3.4. Olgunluk Aşaması

Dördüncü aşamada uzun bir zaman dilimi üzerinden, modern tekniğin yardımı ile kaynakların büyük bir bölümünün etkin kullanıldığı, sürekli fakat aynı zamanda dalgalı bir büyümeye ulaşılmaktadır (Rostow, 1960: 78). Bu aşamada milli gelirin yaklaşık %10- %20 arası sürekli yatırım yapılacak (Rostow, 1960: 78), bunla birlikte belirleyici olarak ekonomik büyüme geçerli olacaktır. Rostow bu aşamada meselenin işgücü sayısının artmasına dayanan bir büyüme değil de, yoğun bir büyümenin olduğundan hareket etmektedir. Rostow'a göre, kalkış aşamasından olgunluk aşamasına kadar olan bir topluma ulaşmak yaklaşık 60 yıl sürmektedir (Rostow, 1960: 31).

3.5. Kitlesele Tüketim Aşaması ve Kitlesele Tüketim Çağından Sonraki Aşama

Kitlesele tüketim beşinci aşamaya kendi adını veren bir gerçekliktir. Kitlesele tüketim aşamasında kişi başına düşen milli gelir, insanların büyük çoğunluğunun beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarından daha fazlasını giderebilecekleri bir noktaya kadar artmaktadır (Rostow, 1960: 26). Bu aşamada politika çeşitli imkânlar sunmaktadır. Bir toplum ya militarist ve dış politika aracılığıyla dışarda güç olmaya çaba sarf eder ya da bir refah devletine dönüşür veyahut Batı Avrupa, ABD ve Japonya gibi kitle tüketim toplumu olur (Knall ve Wagner, 1986: 37). Dayanıklı tüketim malı üretimi yapan ve alan ile hizmet üretimi yapan ve alan sektörler, öncü sektörler olur. Rostow ABD'de 1913/14 yıllarında Henry Ford tarafından gerçekleştirilen seri üretim uygulamasını, kitlesele tüketim aşamasına geçiş olarak görmektedir. Bu büyüme aşaması önce 1920'li yıllarda ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ilk on yılda (1946-1956) kendi mantıksal başarısını yaşadı (Rostow, 1960: 26 ve devamı).

Rostow altıncı aşamayı başlangıçta çok muğlak bir şekilde kitle tüketim çağının karşı tarafı olarak adlandırmış, kitabının yayınlanmasından birkaç yıl sonra refah, serbest zaman, eğitim vs. ağırlıklı bir "yaşam kalitesi arayışı" olarak değiştirmiştir (Knall ve Wagner, 1986, S. 37). Bu aşama kendini dayanıklı tüketim malları için azalan son birim yararı (doyum noktası) ile karakterize etmektedir. Modern bir hizmet sektörü oluşmaktadır.

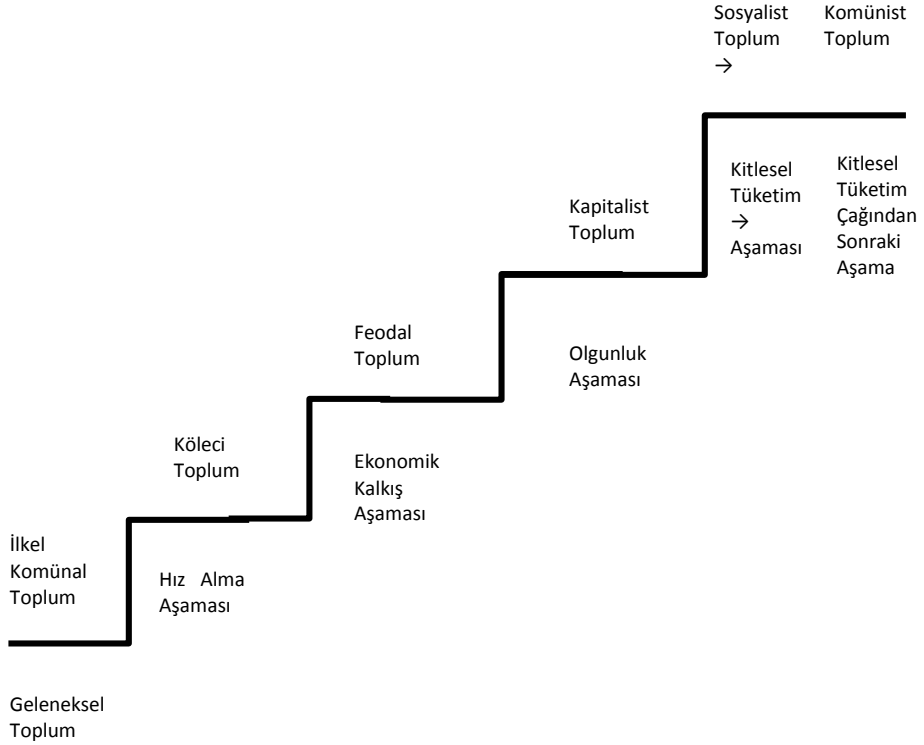
4. Sonuç

Tarihsel materyalizmin Marksist teorisinde toplumsal formasyon kavramı önemli bir rol oynamaktadır. Bununla somut bir toplumun sosyo-ekonomik koşullarının kapsamı belirtilmektedir (Stöhr, 2008). Marx'a göre tüm toplum biçimlerinde belirli

bir üretim biçimi toplumun ekonomik alt yapısını oluşturmaktadır. Bu düşünceye göre ekonomik ilişkiler yapısal ve son tahlilde belirleyici olarak diğer tüm toplumsal tezahürleri etkilemektedir. Marx'a göre her tarihsel toplum biçimi "toplumsal mücadelenin motoru" olarak tanımlanan sınıf mücadeleleri (devrim) tarafından karakterize edilmektedir. Buradan hareketle Marksist düşünce gelişme aşamaları olarak ilkel komünal toplumdan başlayarak köleci, feodal ve kapitalist toplum üzerinden sosyalist-komünist topluma kadar ("beş aşamalı şema") toplumsal formasyonların tarihsel-zorunlu ve sonlu dizgisinde basamaklı bir biçimde ilerleme modelinden bahsetmektedir. Buradan hareketle Marksistler Marx'ın formasyon teorisini modern toplum biliminin en tutarlı ve bütünsel sistemi olarak uygulamaktadır. Uzun zaman modern Marksist tarih araştırması çok dar bir şekilde "beş aşama şemasına" dayandırılarak, tarihsel gerçekliğin basit bir şekilde Marksist tarih dogmasının içine sıkıştırıldığı ve tahrif edildiği görülmektedir (Hassel,1990). Bunlara ilaveten şunu da söylemek gerekir: Toplumsal formasyonların sırası, tarihin gerçek ve dolaysız akışı yerine tarihsel süreçlerin temel yapısına rağmen tarihsel materyalizmin bakışına ve yorumuna denk düşmektedir. Ekonomik toplum formasyonları Marksistlere göre tarih yazımının mantıksal-teorik iskeletini oluşturmakla birlikte gelişmeyi idealize edilmiş biçimiyle tekrar vermektedir. Böylece toplum formasyonunun bütünselliği her defasında kendi tamamlanmamış eksik tatbikatıyla karşı karşıya durmaktadır (Stöhr, 2008). Tam da kapitalizm öncesi formasyonlar ne "beş-aşama- şemasının" öngördüğü gibi ne de biçimde sıralamada tarihsel olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Formasyon teorilerinin temel prensiplerini sorgulamak bu çalışmanın çerçevesini aşmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren birbirine alternatif olarak algılanan Marks'ın ve Rostow'un aşamalar teorisinin temel prensipleri genişletilerek yeniden yorumlama çabasına girilmiştir. Bu durum toplumu ikisinden birine mahkûm etme noktasına getirmektedir. Buradan kurtulabilmek ve yeni bir toplumsal tasarım ortaya koyabilmek için her iki formasyon teorisinin kaynaklarının aynı olduğunu ve esasta farklı olmadıklarını göstermek önem arz etmektedir.

Şekil 1.

Marks ile Rostow'un toplumsal tarih ve gelişme aşamalarının muhtevasına bakıldığında ve yukarıdaki gibi şemaya döküldüğünde, esasta benzer oldukları görülmektedir. Rostow'un ve Marksist yazarların Toplumsal biçimlenme karakterleri üzerine yaptıkları tüm metodik ve teorik araştırmaların çıkış noktasını, kaynağını ve örneğini Avrupa oluşturmaktadır. Rostow'un ve Marksist yazarların aşamalar teorisinde "gelişmekte olan ülkeler" diye tabir edilen Avrupa dışı ülkelerin önüne varılacak nihai bir gelecek konulmaktadır. Bu nihai gelecek ise batı toplumlarının vardığı sermaye birikimine dayalı sanayi medeniyeti olarak gösterilmektedir. Her iki teoride de "gelişmekte olan ülkelerin" kurtuluşunun Batıdan geçtiği, ilerlemenin ve gelişmenin Batının girdiği yola girmekle gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda sosyalizm tüm gücüyle, kapitalist ülkelerin çok uzun zamandan beri sahip olduğu modernizme ulaşmaya çabalayan bir rejimden başka bir şey olamamaktadır (Mires, 1999: 362).

Böylece Avrupa tarihi yaşanması gereken, insanlığın yaşayacağı genel tarih düzeyine çıkartılarak evrenselleştirilmektedir. Dünyanın Avrupa dışında kalan geniş bölgelerinde farklı tarih ve kültürler hüküm sürmektedir (Parasız, 2005: 24).

Marksist yazarlara göre insanlık, verimliliğin ve üretici güçlerin gelişimini sağlamak için yukarıdaki merdivenin üzerinde adlandırılan aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Rostow'a göre ise insanlığın, verimliliği geliştirmek için merdivenin altında adlandırılan aşamalardan geçmesi gerekmektedir.

Marksist gelişme modeli ve Rostow'un temsil ettiği burjuva gelişme modeli sadece gelişmeye kimin önderliğinde ulaşılacağı noktasında farklılaşmaktadır. Rostow'un gelişme stratejisinde özne parti, elit veya ordu, Marksist gelişme stratejisinde ise özne proletarya olmaktadır. Proletarya az gelişmiş ülkelerde sosyalist toplumun alt yapısını oluşturmak için üretici güçleri geliştirmek, feodalizmi tasfiye etmek, emperyalizmden kurtulmak gibi burjuva sınıfının rolünü üstlenmek durumundadır:

Ortak yanı ise ilerleme ve Sanayi medeniyetini ortak amaç olarak benimsemeleridir. Çalışmaya esas modellerin başarılı olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, son tahlilde iki gelişme modelinin de sanayileşme ve ilerleme odaklı aynı temel pozisyona sahip olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki şemada görüldüğü gibi marksist tarih ve toplum anlayışına göre sosyalist toplum kapitalist toplumun devamı niteliğindedir. Batılı kapitalist toplumlar tarafından başarılan sanayileşme sosyalist toplumu oluşturmanın ön koşulu olarak görülmektedir. Buradan hareketle bu süreci yaşamayan az gelişmiş ülkeler önce sanayileşmelerini oluşturmak durumundadırlar (Bunu oluşturacak aktörler yukarıda zikredilmişti).

Gerek Rostow'un aşamalar teorisindeki ve gerekse de Marksist aşamalar teorisindeki temel inanç Avrupa-kapitalist-toplum biçiminin insanlık için evrensel olarak zorunlu ve geçerli bir toplum olduğu düşüncesidir. Yani Avrupa tarihi evrenselleştirilerek diğer Avrupa dışı tarihler yok sayılmaktadır. Marksist modelde sosyalist topluma geçişte zorunlu olarak görülen kapitalizmin üretim, tüketim, teknik ve ahlaki yapısı sorgulanmamakta, bilakis Avrupa sanayi medeniyeti temelinde derinleştirilmektedir.

Marksist modelin temel unsuru, üretici güçlerin sosyal sınıfların ilişkilerinden bağımsız ve objektif olarak gelişmesi olarak ifade edilmektedir. Eğer toplumsal formasyonlar üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin toplamından oluşmaktaysa, bu durumda her iki gelişme modelindeki toplumsal formasyonların üretici güçleri arasında bir fark bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

İster Marksist gelişme modelinde sınıfsız toplumun adı olan "komünist toplum" isterse bu modele alternatif olarak ortaya çıkan ve Rostow'un temsil ettiği burjuva gelişme modelindeki "yaşam kalitesi" olsun batı teknolojisinin temeli üzerinde

kurulması tahayyül edilen toplum biçimleri olmaktadır. Teknolojik gelişim ve üretimin artması gibi insan unsurunun dışında olan nicel ve materyal faktörler her iki modelde de gelişme ve ilerlemenin ölçüsü olarak alınmaktadır. Diğer bir deyişle bu modeller siyasal, sosyal, kültürel, sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji gibi unsurları dışlayıp ekonomist bir bakış açısına sahip bulunmaktadırlar.

Üçüncü dünya ülkelerine önerilen, özünde birbirinden farklı olmayan bu tarihsel aşamalardan geçilerek bahsedilen ilerleme ve gelişmenin son durağı olan ve sermaye birikimine dayanan Avrupa sanayi medeniyetine ulaşılmasıdır. Burada sadece terimsel olarak bir fark bulunmaktadır: Marksist gelişme modeli=sosyalist sanayi medeniyeti. Rostow'un Gelişme Modeli = kapitalist sanayi medeniyeti

Avrupa merkezci ve ekonomist bakış açısına sahip olan bu modeller "azgelişmiş ülkelerin" özgürlüğünü, kurtuluşunu ve bağımsızlığını üretimin ve üretici güçlerin geliştirilmesinde görmektedirler. Üretime ve özellikle sanayi üretimine daha doğrusu sermaye malları üretimine büyük önem ve öncelik atfetmektedirler. Her iki gelişme modelinde de üretim benzer bir iktisat mantığı ile fonksiyon göstermektedir. Buradan hareketle bu modellerin birbirlerinden farklı ve birbirinin alternatifi olmaktan ziyade aynı gelişme konseptinin iki varyasyonu olmaktan öteye geçememektedirler.

Ayrıca yakın tarih bize göstermiştir ki, bu gelişme modellerinin toplumlara politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik maliyetleri olmuştur: Örneğin Sovyet Sosyalizminin, batılı ülkelerde ortaya çıkan sanayi uygarlığının yani "gelişmeyi" totaliter (baskıcı ve demokratik olmayan) bir rejim altında zamanı mümkün olduğunca kısaltarak yakalamaya çalışıp aradaki farkı telafi etmek isterken, Stalin döneminde yaklaşık üç milyon Kulak'ın öldürüldüğü, kitlelerin yoksullaştığı, kültürel değerlerin ve ekolojinin tahrip edildiği bilinmektedir. Yine fazla uzağa gitmeden Türkiye'ye baktığımızda, Rostow'un modeline göre sanayi uygarlığı yakalanmaya çalışılmış ve bu perspektif hızlı sermaye birikimi oluşturmak isteyen otoriter-bürokratik bir devletin şartlarını hazırlamıştır. Tek parti dönemi de bunun somut bir örneğini oluşturmaktadır. Ancak gerek Rostow gerekse de Marx'ın ortaya koyduğu modellerin söz konusu olumsuz dışsallıkları çalışmanın çerçevesini aşmaktadır. Bu çalışmadan hareketle gelişme modellerinin otoriter rejimler ve demokrasi bağlamında ikinci bir çalışmayla ele alınmasında fayda vardır.

Kaynaklar

- Amin, Samir (1975): Die ungleiche Entwicklung, Hamburg.
- Biermann, W. ve Kößler, R. (1977): Imperialismus Analyse auf Basis einer Akkumulationstheorie, in: IAB, Studien zu Imperialismus, Abhängigkeit, Befreiung.
- Brunner, O., Conze, W. ve Koselleck, R. (Hrsg.), (1975): Geschichtliche Grundbegriffe, 2. Bd. , Stuttgart .
- Frank, A. G. (1973): Die Entwicklung der Unterentwicklung, in: Krippendorf E. (Hrsg.), Internationale Beziehungen, Gütersloh .
- Gönel, Doğaner Feride (2010): Kalkınma Ekonomisi, Ankara.
- Hassel, Peter, (1990): Marxistische Formationstheorie und der Untergang Westroms in: Fischer, Alexander ve Heydemann, Günter(Hrsg.): Gesellschaft für Deutschlandforschung, Bd. 2, Berlin, S. 80-95.
- İlkin, Akin (1974): Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul.
- İşgüden, Tamer, Ercan, Fuat ve Türkay, Mehmet (1995): Gelişme İktisadı, Kuram Eleştiri-Yorum, BETA Basım Dağıtım, İstanbul.
- Knall, B. ve Wagner, N. (1986): Entwicklungsländer und Weltwirtschaft, Darmstadt. Kurzer Lehrgang der KPdSU (B), 1938.
- Manisalı, Erol (1978): Gelişme Ekonomisi, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. , MEW, 28. Bd.
- Marx, K. Ve Engels, F. (1848): Manifest der Kommunistischen Partei
- Marx, K. , (1953): Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Berlin
- Mires, Fernando (1999): Gibt es ein Leben nach der Globalisierung? İn: W.v. Bülow / E. Hein / K. Koster / K. Krüger / H. P. Litz / C. Ossorio-Capella / K. W. Schüller (Hrg.): Globalisierung und Wirtschaftspolitik, Marburg.
- Öztürk, Nazım (2005): Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım, Roma Yayınları, Ankara.
- Parasız, İlker (2005): Kalkınma Ekonomisi, Ekin Kitabevi Bursa.
- Rostow, W. W. , (1960): Stadien wirtschaftlichen Wachstums, Göttingen.
- Salin, E. , (1968): Unterentwickelte Länder: Begriff und Wirklichkeit, in: Fritsch, B. (Hrsg.) Entwicklungsländer, Köln ve Berlin.
- Stalin, J. , (1974): Diyalektik ve Tarihi Materyalizim, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- Stöhr, Matti (2008): Ohne antike Sklaverei kein moderner Sozialismus“. Über die marxistische Formationstheorie in der DDR-Althistorie.
- Taban, Sami ve Kar, Muhsin (2014): Kalkınma Ekonomisi, Ekin Kitabevi Bursa.
- Tjaden ve Tjaden-Steinhauer (1973): Klassenverhältnisse im Spätkapitalismus, Stuttgart.

Bankacılık Sektöründe Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerinin Maslach ve Kopenhag Kriterlerine Göre Ölçülmesi ve Karşılaştırılması

Murat KARAPINAR

Milli Eğitim Bakanlığı
muratkarapinar@hotmail.com

Hüseyin GÜRBÜZ

Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı
hgurbuz2002@gmail.com

Bankacılık Sektöründe Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerinin Maslach ve Kopenhag Kriterlerine Göre Ölçülmesi ve Karşılaştırılması

Özet

Tükenmişlik kavramı ilk olarak 1970'li yıllarda Amerika'da, müşteri hizmetlerinde çalışan insanların, yaşadığı mesleki bunalımı ifade etmek için kullanılmıştır. Tükenmişlik kavramı bir organizasyonun verimliliğine doğrudan etki eden önemli faktörlerdendir. Verimli bir organizasyon, verimli insan kaynağından oluştuğundan, çalışanlar kendilerini bedenen, ruhen sağlıklı ve iyi hissettiklerinde verimli çalışanlar olurlar. Banka çalışanları da her alanında kendini hissettiren sıkıntılar, problemler ve zorlamalarla dolu bir yaşamla karşı karşıyadır. Banka çalışanlarının verimini, sağlığını ve psikolojisini etkileyen faktörler; duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık hissi, kişisel tükenmişlik, iş tükenmişliği ve müşteri tükenmişliği olarak tanımlanan ve mesleki yılgınlık olarak da isimlendirilen tükenmişlik düzeyleridir. Bu çalışmada banka çalışanlarının tükenmişliği Maslach ve Kopenhag Tükenmişlik Envanterleri'ne (MBI ve CBI) göre karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu MBI'da faaliyet sınırları, çalışan sayıları ve bankaların alt boyutlarında, CBI'da ise cinsiyet ve bankaların alt boyutlarında farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Maslach Tükenmişlik Envanteri, Kopenhag Tükenmişlik Envanteri, Bankacılar, Tükenmişlik

Measurement and Comparison of The People Burnout Level Who Work in Banking Sector According to Maslach And Copenhagen Criteria

Abstract

The concept of burnout syndrome was used in USA in the seventies to Express the occupational depression of the officials who work in client service for the first time. Burnout syndrome is one of the important factor that has direct effect on the productivity of an establishment. A productive establishment means physically and mentally active minds so when the workforce feel themselves psychologically, socially, or physically good success comes easily. Bank officials -as other workers in other sectors- can have problems, desperations, difficulties in every area of their lives. One of the factor that effects accomplishment of bank officials is their burnout (exhaustion) level which includes emotional exhaustion, depersonalization, personal accomplishment feeling, personal exhaustion, work exhaustion, client exhaustion. Burnout syndrome is also named as occupational intimidation. In this study, bank employees burnout were compared with respect to Maslach and Copenhagen Burnout Inventories (MBI and CB). As a result of the comparison, there were statistical differences were found in the gender and banks for CBI, operating limits, number of employees and banks for MBI.

Keywords: Maslach Burnout Inventory, Copenhagen Burnout Inventory, Bankers, Burnout

1. Giriş

Çalışanlar ve örgüt arasında beklentiler düzeyinde olumlu adımlar atılması halinde, örgütün verimliliğinden ve karlılığından bahsedilebilir. Çalışanların alın terinin karşılığının verilmemesi veya geç verilmesi, çalışanlardan verim alınamamasına yol açar. Mutlu çalışanlar verimli çalışanlardır fakat verimli çalışanların mutlu olmadıkları bir örgütte, hedeflere ulaşmak imkansız hale gelir. İşgörenler ve örgütler için çok büyük bir sorun olan ve maddi kayıplara yol açan tükenmişlik, bireyleri ve çalışma hayatını etkisi altına almıştır. Tükenmişlik, insanların yüz yüze çalışmasını gerektiren alanlarda üzerinde durulması önemsenen bir konudur ve son yıllarda araştırmacıların sıklıkla üzerinde çalıştıkları bir kavramdır.

Bankacılık mesleği, insanlarla yüz yüze çalışılan stresli bir meslektir. Mesleğin mali riskler taşıması sebebiyle çalışanların tükenmişlik yaşadığı, iş ve özel hayatlarının olumsuz etkilendiği bir iş dalıdır. Tükenmişliğin banka çalışanları için önemli bir sorun olması bu konunun ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirmektedir. Özellikle, ülkemizdeki banka çalışanlarının çalışma koşulları dikkate alındığında, onların yaşayabilecekleri tükenmişliğin, bedensel ve ruhsal sağlıklarını ne kadar etkileyeceği bankacılık sektörü açısından önemlidir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bankacılık, tükenmişlik kavramına genel bakış ve tükenmişlik faktörleri ele alınmıştır. İkinci bölümde tükenmişliğin birey ve kurumlar üzerindeki sonuçları ve tükenmişlikle mücadele teknikleri açıklanmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünü; Maslach ve Kopenhagen modelleri, bankacılıkla ilgili çalışmalar ve tükenmişlik düzeyini ölçmeye yönelik uygulamalar oluşturmaktadır. Uygulamada Türkiye Bankalar Birliği'nin yerli ve yabancı özel sermayeli mevduat bankaları şeklinde sınıflandırdığı bankaların İstanbul ilinde en az bir şubesi bulunanlar çalışmaya dahil edilmiştir.

2. Tükenmişlik Kavramı

Tükenmişlik ilk kez 1974 yılında Herbert J. Freudenberger tarafından tanımlanmıştır. Freudenberger tükenmişliğe, farklı fiziksel belirtilerin yanında yorgunluk ve bitkinlik hissinin eşlik ettiğini ifade etmiştir. Örneğin: baş ağrısı, gastrointestinal bozukluklar, uykusuzluk ve nefes darlığı v.b. gibidir (Stenlund, 2009: 14). Tükenmişlik ilk olarak bilimsel bir yapı olarak değil bir sosyal sorun olarak ortaya çıkmıştır. (Schaufeli ve Maslach, 1993: 2). Yine Maslach ve Jackson'a göre tükenmişlik, çalışan insanlar arasında gözlenen iş ile ilgili stres sendromudur. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma tükenmişliğin çekirdeğini oluşturur. Kişisel başarı hissi ise daha az önemli rol oynar (Bakker vd., 2004: 84). Tükenmişlik sendromunun kalbi, kronik ve ciddi enerji kaybıdır. Sağlıklı bireylerde nadir olarak görülen tükenme, halsizliğin süregelen şekli olarak tanımlanır. Tükenmişlik düzeyleri aylar boyunca hatta yıllar boyunca stabil olabilir. Akut yorgunluk ise tükenmişlik yaşayan insanlarda sağlıklı bireylere göre gün içinde dalgalanma gösterir

(Sonnenschein vd., 2007: 487). Shirom'a göre: genellikle dikkate alınan tükenmişlik sendromunun çekirdeği, duygusal yorgunluğu hissetmektir. Tükenmişlik, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında etkileşimi gösterir (Sonnentag, 2005: 272). DeRijk'a göre psikolojik ve fiziksel sıkıntılar, işi oluşturan yüksek talepler ve işin yetersiz kontrolü ile oluşur. Bu şartlar içinde çalışan insanlar sonunda tükenirler (Bakker ve Le Blanc Schaufeli, 2005: 277). Tükenmişlik, doktorlar, hemşireler, polisler, yöneticiler ve öğretmenlerde, diğer mesleklere göre nispeten daha fazla ortaya çıkmaktadır (Gürbüz vd., 2007: 83). Tükenmişlik- besleyici ve uzun süreli stresin sonucunda- duygusal, fiziksel ve bazen zihinsel yorgunluk durumudur. Stres azaltma eğitimi, tükenmişliğin oluşumunda, sorunun azaltılmasına veya giderilmesine yardımcı olabilir; ancak tükenmişlik yaşayan insanlar stres altında oldukları için, işlerinde daha fazla sorumluluk almazlar ve bu kişilerin yükselme olasılıkları zayıftır (William ve Davis, 1993: 391).

Perlman ve Hartman'ın (1982) modeli ise, kişisel değişkenler ve bireyin çevresini yorumlayan bilişsel/algısal bir odağa sahiptir (Perlman ve Hartman, 1982: 285). Meier'in (1983) kuramı, Bandura'nın (1977) çalışmasını temel alarak tükenmişlik kavramında değişik boyutlar içeren yeni bir model önermektedir. Tükenmişlik; bireylerin işlerinde anlamlı pekiştiricilerin, kontrol edilebilir yaşantıların veya bireysel yeterliliklerin az olmasından dolayı, küçük ödül ve büyük ceza beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Meier, 1983: 899). Cherniss (1980) tükenmişlik araştırmalarına önemli katkı sağlayanlardan biridir. Cherniss, "tükenmişliği" iş stresine yanıt olarak, işe ilişkin tutum ve davranışlarda negatif değişiklikler gösterme olarak tanımlar (Firth, 1986: 633). Edelwich (1982) modelinde tükenmişlik, birbirini takip eden dört aşamada ortaya çıkar. Bunlar: şevk ve coşku dönemi, durgunluk dönemi, engellenme dönemi, apati dönemidir (Çam, 1989: 22).

3. Stres, Strosör, Gerginlik

Stres, strosör ve gerginlik (strain) terimleri bazen eşanlamlı olarak kullanılır fakat teknik olarak oldukça farklıdır. Stres uygulanan dış kuvvete maruz kalmaktır. Stres uygulanan harici kuvvettir. Strosör ise kuvvet uygulayan faktördür. Gerginlik (strain) ise strese maruz kalan kişinin iç reaksiyonudur. Örneğin fiziksel sistemde, bir ağır vasıta köprüünün üstünde dolaştığında, vasıta strosör, vasıtanın ağırlığı ise streştir. Köprüünün esnemesi ise gerginlik(strain)tir (Fleishman vd., 1982: 1-2). Örneğin, modern bir fabrikada veya ofiste çalışan işçi, eski zamanlarda gezginci bir zanaatkarın işinden aldığı doyum ve başarıya ulaşma hissini alamamaktadır. Bazı iş idarecileri ise işlerinin amacından o kadar uzaklaşırlar ki ne için çalıştıklarını bile bilmezler. Çalıştıkları firmaya katkıları çok azdır ve daima kendilerinin yerine bir başkasının getirileceği kuşkusu onları bunalıma sürükler. Stres, daha yüksek pozisyonlara gelebilmek için verilen uğraşın bir parçası olarak düşünülebilir.

Çelişkilerden, hayal kırıklıklarından, istediğini elde edememekten ve gizli kırgınlıklardan ileri geldiği de çıkarılabilir (Norfolk, 1989: 97-98). Sürekli tükenmişlikle ilişkili olan kişiler ve stres oluşturan faktörler, doğru yönetimi engellemiş olabilir (Brown, 2006: 2).

3.1. Stresin Olumsuz Etkilerini Azaltan Faktörler

1. Olumsuz etkilere maruz kalan insanları, anlayabilen(teşhis koyabilen), servis hizmet işçileri yetiştirilir.
2. Bu yetiştirme daha iyi tedavi ve bakım vermek suretiyle geçirilir.
3. Yetişmiş insani hizmet işçileri tarafından bilgi aktararak, daha fazla insan eğitilir (Fall, 1998: 3).

4. İş Doymu ve İş Doymusuzluğu

İş doymu, 1930 yıllarında Elton Mayo'nun Hawthorne deneyleriyle araştırmalara konu olmaya başlamış ve örgütlerin rekabet avantajı elde edebilmesi için elindeki en önemli kaynağın "insan kaynağı" olduğu fikrinin taraftar bulmaya başlamasıyla literatürde önem kazanmıştır. Çalışanların bir makine olmadığı ve çalışanlardan makinelerden verim alındığı gibi verim alınamayacağını anlaşılmasıyla önemi daha da artmış ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmaların tümünde, bireyin iş deneyimini nasıl algıladığını ortaya koymaya çalışan öznel bir terim olarak görülen iş doymu en genel anlamıyla, işin bireye sağladıklarının algılanmasıyla oluşan hoşnutluk duygusu olarak tanımlanmıştır.

Kısaca işe karşı gösterilen kişisel tutum olarak değerlendirilen iş doymu, bir iş durumuna duygusal yanıttır. Dolayısıyla görülmez, sadece ifade edilebilir (Taş ve Önder, 2010: 18).

'Mutlu çalışanlar verimli çalışanlardır'. Mutlu çalışanlar verimli çalışanlar değildir'. Örgütlerde, insan kaynakları profesyonelleri ve yöneticileri tarafından bu çelişkili ifadeleri duyarız. Çalışanlar zamanla örgütsel başarı ve rekabet için giderek önemli olsa bile, çalışanların iş doymu ve tutumunda uygulayıcılar arasında karışıklıklar ve tartışmalar vardır (Saari and Judge, 2004: 395). Bu karışıklıklar ve tartışmalar dışında iş doymu, günlük yaşamda da önemlidir. Örgütler çalışan insanlarda önemli etkilere sahiptir ve bu etkilerin bazıları insanların kendi çalışmaları hakkında nasıl hissettiğini yansıtır (Cabrita and Perista, 2007: 2).

İş doymusuzluğu; çalışanın yaptığı işten hoşlanma duygusu elde etmemesini, işe karşı bıkkınlık, isteksizlik ve kaçma isteği duymasını ifade eder. İş doymusuzluğu, çalışana elem verir ve onu olumsuz duygulara sevk eder. İş doymusuzluğu çalışanda yoğun ve sürekli kaygı yaratmakta, onun ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir (Akşit, 2010: 36).

5. Tükenmişliğin Birey ve Kurumlar Üzerindeki Sonuçları ve Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri

Tükenmişliğin hem bireyler hem de örgütler açısından önemi, ortaya çıkardığı sonuçlarda yatmaktadır. Tükenmişlikle mücadele süreci; birey ya da organizasyonlar tarafından yapılabilir.

5.1. Tükenmişliğin Birey ve Kurumlar Üzerindeki Sonuçları

Tükenmişliğin bireysel sonuçları; sigara ve alkol kullanımında artış, aşırı yemek yeme ya da yemek yememek, uykusuzluk, kaygı ve depresyon şeklinde ortaya çıkarken örgütsel sonuçları ise; personel düşüklüğünün, işe devamsızlığın ve personel devir hızı (turnover)'nın artması ve yabancılaşma şeklinde görülmektedir. Tükenmişliğin diğer önemli sonuçları: Tansiyon, endişe, kızgınlık, fiziksel yorgunluk, cinsel işlevlerde bozukluk, başağrısı, düşük moral, iletişim zorlukları, düşük enerji, motivasyon yetersizliği, diğer insanlara karşı negatif duygular, saldırganlık, düş kırıklığı, madde bağımlılığı, başarıdaki fark ve bakımda sunulan kalitede azalmalar, düşük motivasyon, işe karşı sorumluluk, iş başarılarını önlemek, aile yaşamına zarar vermek, yorgunluk, karar verme gibi bilişsel değerlendirmelere (dikkat, konsantrasyon yetersizliği) engel olma ve kazalar yer almaktadır (Işıkhan, 2006: 12).

5.2. Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri

Tükenmişlik sendromunun önlenmesi amacıyla bireysel ve örgütsel düzeyde alınabilecek önlemler aşağıdaki biçimde sıralanabilir.

5.2.1. Bireysel Yöntemler

İş ortamını kontrol etme olasılığının az olduğu yerlerde bireysel baş etme yöntemleri öncelik kazanmaktadır.

Tükenmişlik seviyesine gelmiş olan bireyin en önemli ihtiyacı güç ve inançtır. Bu aşamadan çıkış için bakış açılarının, düşünce sisteminin, değerler sıralamasının değiştirilmesi ve geliştirilmesi gerekir. “Her şey benim kontrolümde olsun, mükemmel olursam kontrolü ele alabilirim, başkalarını memnun etmek zorundayım, insanları incitmemem gerekir, herkes beni sevsin” gibi... mantıksız inançların, otomatik düşüncelerin, olumsuz algıların fark edilmesi ve düşüncelerin yeniden yapılandırılması gerekir (Kaçmaz,2005, 31).

Izgar’a göre kişisel olarak tükenmişlikle başa çıkma önlemleri şöyle özetlenebilir:

Ulaşılabilecek hedefler yerine gerçekleştirilebilir şansları olan hedefler belirlemek, yorgunluktan kaçınmak, kısa süreli dinlenme imkânları sağlamak, molalar vermek, monotonluğu azaltmak, izin kullanmak, kişinin kendini tanıması ve ihtiyaçlarının

farkında olması, kişinin kendini gerçekleştirme ve içgörü geliştirerek çevresiyle ilişkiler kurmasıdır (Izgar, 2001: 43-50).

5.2.2. Örgütsel Yöntemler

Çalışan, çalışma ortamında diğer mesai arkadaşlarından destek görmesi gerek ondaki belirtilerin erken fark edilmesi, gerekse tükenmişlik sendromunun oluşmaması açısından önemlidir. Örgütlenme açısından işbölümünde mümkünse bireylere seçim imkânı tanınması, seçecekleri işleri yapmaları sağlanabilir. Kişilerin çalışmak istedikleri işi seçmeleri mümkün olmadığı takdirde yönetim ve organizasyonu üstlenen kişilerin bu işi çalışanların kişilik özelliklerine, ortamlarına ve sağlık koşullarına uygun olarak koordine etmeleri uygun olacaktır. Tüm bunların yanında çalışma ortamlarını zaman zaman değiştirmek küçük grup toplantıları yapmak, potansiyellerini ortaya koyabilecekleri ortamları sağlamak ve onları cesaretlendirmek gerekir (Freudenberger,1974:165).

Görev tanımlarının açık ve net olması, işe yeni başlayan kişinin oryantasyon programına katılımı ve süpervizyon (gözden geçirilme) sağlanması, iş ile çalışan arasında uyumu sağlamak için işin modifiye edilmesi, bölümlerin özelliklerine göre etkin personel planının yapılması, düzenli ekip içi toplantıları ile öneri ve eleştirilerin alınması, sorun çözmede kalıcı mekanizmaların oluşturulması, sorunların ilk ortaya çıkış anında ele alınması, yöneticilerin çalışanı destekledikleri, sıkıntılı bir durumda kendilerinden yardım alabilecekleri, elemanların gereksinim duyduğu sürekli eğitim olanaklarının sağlanması, sistemdeki ödül kaynaklarının çoğaltılması, çalışanların bireysel ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verilmesi ve kolaylaştırılması, alınan kararlara katılımın sağlanması gereklidir. Hoşgörülü, esnek, adaletli, katılımcı bir yönetim anlayışı ve dinleyen, değer veren bir yönetici, tükenmenin önlenmesi ve giderilmesinde son derece önemlidir (Kaçmaz, 2005: 31).

6. Maslach Tükenmişlik Envanteri

Maslach ve Jackson (1981) tükenmişliği: İş görende ortaya çıkan bitkinlik, uzun süre baş gösteren yorgunluk, çaresizlik, umutsuzluk duyguları olarak belirtmişlerdir. Yaptığı işi, hayatı ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendrom olarak tanımlamışlardır. Maslach, sosyal hizmet görevlileri, öğretmenler, polisler, doktorlar, hemşireler, danışmanlar, psikologlar, yöneticiler gibi çok çeşitli çalışanlar üzerinde araştırmalar yapmıştır. Ayrıca Maslach ve Jackson (1986) yılında Maslach Tükenmişlik Envanteri'ni (Maslach Burnout Inventory) geliştirmiştir. Maslach Tükenmişlik Ölçeği 22 maddeden oluşmaktadır. Geliştirdiği bu ölçek, en çok kullanılan ve yüksek güvenilirliğe sahip bir ölçektir. Maslach'a göre tükenmişlik: işi gereği insanlarla yoğun bir ilişki içerisindeki kişilerde görülen duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi şeklinde ortaya çıkan üç boyutlu bir sendromdur.

Tükenmişliğin üç boyutu birbirinden bağımsız süreçler olmayıp, aksine birbirleriyle ilişkilidir (Sarıkaya, 2007: 33).

MBI üzerine sağlık çalışanlarıyla ilgili; Beemsterboer (1984), Çam (2001), Yaman ve Ungan (2002), Ünal vd. (2001), Akbolat ve Işık (2008), Aras (2006), öğretmenler ve akademisyenler üzerine; Cherniss (1988), Dworkin vd.(1986), Daly (1992), Ackerley vd. (1988), Byrne vd. (1993), Pines (2002), Hock (1988), Yavaş (2007), Deliorman vd. (2009), Özdemir (2001), Tümkaya vd. (2009), Whitaker (1996), Izgar (2001), banka çalışanları üzerine; Yıldırım (1996), Sılığ (2003), Apak ve Tavşancı (2008), Uysal (2007), otel çalışanları üzerine; Tepeci (2003), Altay (2009), Anastasios vd. (2010), Buick vd. (2001) bu örneklerden bazılarıdır.

Araştırmada ilk olarak, Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve üç alt ölçekten oluşan yirmi iki maddelik Maslach Tükenmişlik Envanteri (Maslach Burnout Inventory, MBI) kullanılmıştır. Maslach Tükenmişlik Envanterinin birinci alt ölçeği dokuz maddeden (1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20) oluşan “Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion, EE)”, ikincisi 5 maddeden (5, 10, 11, 15, 22) oluşan “Duyarsızlaşma (Depersonalizasyon, DP)” ve üçüncüsü de 8 maddeden (4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21) oluşan “Kişisel Başarı (Personal Accomplishment, PA)” alt ölçeğidir. Bu araştırmada ise alt ölçekler puanlanırken duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarına verilen cevaplarda “Hiçbir Zaman” seçeneği için 0, “Çok Nadir” seçeneği için 1, “Bazen” seçeneği için 2, “Çoğu Zaman” seçeneği için 3, “Her Zaman” seçeneği için 4 olarak puanlanır. Ancak ölçekten elde edilen verilerin genel olarak tükenmişliği ölçebilmesi için kişisel başarı alt ölçeğini oluşturan maddeler tersine “Hiçbir Zaman” seçeneği için 4, “Çok Nadir” seçeneği için 3, “Bazen” seçeneği için 2, “Çoğu Zaman” seçeneği için 1, “Her Zaman” seçeneği için 0 şeklinde puanlanarak alt ölçek puanları elde edilir. Kişisel başarı alt puanları tersine puanlandığından, kişisel başarısızlık olarak ele alınır. Bu düzenlemede seçeneklere karşılık gelen puanlar belirlenmiştir. MBI Beşli Dereceleme Ölçeği’yle ilgili puanlara karşılık gelen puanlar çizelgede verilmiştir (Yılmaz, 2007: 90).

Tablo 1. Maslach Puan Aralığı

Seçenekler	Puan	Alt-Üst Sınır	Puana Karşılık Gelen Yorum
Hiçbir Zaman	0.00	0.00-0.79	Çok Az Tükenmiş
Çok Nadir	1.00	0.80-1.59	Az Tükenmiş
Bazen	2.00	1.60-2.39	Orta Düzeyde Tükenmiş
Çoğu Zaman	3.00	2.40-3.19	Çoğunlukla Tükenmiş
Her Zaman	4.00	3.20-4.00	Çok Fazla Tükenmiş

7. Kopenhag Tükenmişlik Envanteri

Kopenhag Tükenmişlik Ölçeği (CBI), işle ilgili ve müşteri ile ilgili kişisel bitkinliği ve yorgunluğu ölçer. 2500 cezaevi subayın iş memnuniyeti, sosyal desteği, çalışma saatleri, iş kontrolü ve talepleri arasındaki ilişki incelenerek CBI'nin kavramlaştırılması sağlanmıştır. Diğer araştırma değişkenlerine ilişkin farklı olarak, iş tükenmişliği ve müşteri tükenmişliği ile ilgili sonuçlar gelecekte tükenmişlik araştırmalarının CBI'nin kullanımının yeterliliğini destekler niteliktedir (Australian Journal of Psychology, 2006: 114).

2005 yılında, Kristensen ve diğerleri tarafından MBI'a alternatif olarak Kopenhag Tükenmişlik Envanteri geliştirilmiştir. 3 farklı ölçeği vardır. Bunlar kişisel tükenmişliği (genel bitkinliği) ölçen bir ölçek, işle ilgili tükenmişliği ölçen bir ölçek, müşteri ile ilgili tükenmişliği ölçen bir ölçektir (Mbutia,2009: 56).

CBI üzerine, Kristensen, T.S.vd. (2005), Schaufeli, W.B.vd. (2005), Borritz vd. (2006), Milfont, T. L., vd. (2008), Wan-yu,Y.vd. (2007), Deliorman, R.B. vd. (2009), Yıldırım, M. H.ve İçerli, L. (2010), Campos,J., Carlotto, M.S. ve Marôco, J.(2013), Hanebuth, D. vd. (2012), Ruiz, M.E. vd. (2013), bu örneklerden bazılarıdır.

Kişisel tükenmişlik genel bitkinlikle alakalı emarelerin bulunduğu 6 ögeyi içermektedir ve her kişiye uygulanabilir; yani bu kişinin iş gücünde olup olmaması önemli değildir. İş veya çalışma ile alakalı tükenmişlik bitkinlik belirtilerinin bulunduğu 7 ögeyi içerir ve iş gücündeki her insana uygulanır. Müşteri ile ilgili tükenmişlik alıcılarla çalışanların geçirdikleri bitkinlik emareleri (semptomları) üzerine 6 ögeyi temel alır ve sadece müşterilerle uğraşan iş gücüne uygulanabilir. Tüm öğelerin 5 cevap kategorisi vardır. Cevaplar 0-100 arası tekrar ölçeklendirilmiştir (Değerler: 0-25-50-75-100). Ölçeklerin skoru ölçekteki öğelerin ortalaması olarak hesaplanır (Borritz, 2006:15). CBI'dan elde edilen sonuçları sıfır, düşük, orta, yüksek ve çok yüksek tükenmişlik olmak üzere 5 ayrı seviyede sınıflandırmayı önermiştir. Bunlar şöyle tanımlanmıştır: sıfır=skorların dağılımında en düşük %25'e eşit olan skor, düşük=bir sonraki %25'lik skor dağılımı, orta=skor dağılımının bir sonraki %12,5'lik kısmı,yüksek=skor dağılımının bir sonraki %12,5'lik kısmı, çok yüksek=skor dağılımının en yüksek %25'lik kısmıdır.

Tablo 2. Kopenhag Puan Aralığı

Seçenekler	Puan	Alt-Üst Sınır	Puana Karşılık Gelen Yorum
Hiçbir Zaman	0.00	0.-25	Sıfır Tükenmişlik
Çok Nadir	1.00	26-50	Düşük Düzeyde Tükenmişlik
Bazen	2.00	51-62.5	Orta Düzeyde Tükenmişlik
Çoğu Zaman	3.00	63-75.5	Yüksek Düzeyde Tükenmişlik
Her Zaman	4.00	76-100	Çok Yüksek Düzeyde Tükenmişlik

8. MBI'e Getirilen Eleştiriler ve CBI'ın Tercih Edilme Nedenleri

Eleştirilerden birincisi sadece insanlarla yüz yüze ilişki içinde olan meslekler için kullanılması Maslach tükenmişlik envanterini sınırlandırmıştır. İkincisi MBI ve tükenmişlik kavramı arasında açık olmayan bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Kavram üç boyutun eşzamanlı olarak birlikteliği ile karakterize edilmektedir. Fakat CBI'da birbirinden bağımsız üç alt ölçek bulunmaktadır. Her ölçek skoru ayrı ayrıdır ve tek bir toplam skor belirlenmez. Bunun anlamı, tek kavram için birbirinden bağımsız üç ölçek vardır. Deneye dayalı araştırmalarda aynı bireyin üç farklı düzeyde tükenmişliği ölçülür. Üçüncüsü MBI'da kabul edilemez sorular bulunmaktadır (Deliorman vd., 2009: 81). Maslach Tükenmişlik Ölçeği, sadece hizmet sektöründeki çalışanlar ile sınırlandırılmaktadır. Örneğin bir atıcının tek bir atış yaptığını ve 'tam 12'yi vurduğunu varsayalım bu tek bir atışı ve sonucu gözledikten sonra, atıcının çok iyi bir atıcı olduğunu söyleyebilir mi? Bu sorunun cevabı kuşkusuz 'hayır' olacaktır. Oysa birçok defa atış yapan ve her defasında 'tam 12'yi vuran bir atıcı için rahatlıkla 'çok iyi bir atıcı' demek mümkündür (Serper, 1993: 28).

Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin cinsiyet, kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıkları göz ardı ettiği gerekçesiyle bazı soru maddelerinin kabul edilemez tarzda olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle Amerikan kültürüne uygun olduğu farklı kültürlere uygun olmadığı belirtilmiştir.

Danimarka'da PUMA çalışmasında, MBI'nin Danimarka kültürüne uygun olmadığı, insanlarla yüz yüze ilişki içinde bulunan çalışanlar arasında kullanıldığı için sınırlandırıldığı ifade edilmiştir. Tükenmişlik kavramının temel unsuru tükenme olduğu için CBI'nda sadece işle ilgili değil; Kişisel tükenmişlik, işle ilgili tükenmişlik ve müşteri ile ilgili tükenmişlik olmak üzere tükenmenin üç farklı türüne odaklanılmıştır. Kopenhag tükenmişlik ölçeği, tükenmişliğin duyarsızlaşma boyutunu ölçmediği için yazında eleştirilse de yabancı yazında çok yeni bir ölçek olması, tükenmişlik kavramına net bir tanım getirmesi, iş dışındaki tükenmişlik boyutunu dikkate alması, ölçekteki ifadelerin MBI' ne göre daha net bir şekilde ifade edilmiş olması, oldukça önemlidir. CBI'nın az soruyla farklı türdeki tükenmişlik durumunu tespit etmeyi olanaklı kılması, kullanım kolaylığı sağlaması, MBI ne göre daha etkin bir şekilde tükenmişliği ölçtüğünün tespit edilmiş olması geliştirilen diğer tükenmişlik ölçeklerine karşı önemini bir kat daha artırmıştır. CBI birçok ülkede kullanılmış ve sekiz dilde tercümesi bulunmaktadır. Danimarka'da yapılan PUMA çalışmasında, Avusturya'da dişçiler arasında, Yeni Zelanda'daki öğretmenler üzerinde, Taiwan'da iki şirketin 384 çalışanı üzerinde CBI'nın Çin versiyonundan seçilen kişisel tükenmişlik ve işle ilgili tükenmişliğin psikometrik özellikleri incelenmiştir. Sonuçta; CBI'nın tatmin edici düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ortaya çıkmıştır (Yıldırım vd., 2010: 125).

9. Araştırmanın Amacı, Yöntemi, Kapsamı ve Sınırlılıklar

Bu araştırmanın amacı tükenmişlik sendromuna yakalanma riski yüksek olan bankacılık sektörü çalışanlarındaki tükenmişliği, MBI ve CBI envanterlerine göre ölçmek ve karşılaştırmaktır. Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin kapsamı banka çalışanlarının duygusal, fiziksel, ruhsal durumlarını ve bu durumlarla demografik faktörlerin ilişkisini araştırmaktır. Alan araştırmasının maliyeti ve çeşitli zorluklar nedeniyle, araştırma İstanbul ilindeki özel sermayeli yerli ve yabancı mevduat bankaları arasından seçilen 17 bankanın çalışanları ile sınırlıdır.

9.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

İstanbul ilinde toplam 45 banka ve bunlara ait 2869 şube mevcuttur. Araştırmada bu bankaların bazılarının ildeki sadece birer şubeleri bazılarının da birden fazla şubeleri ele alınmıştır. Araştırmanın evreni toplam 45 banka ve 77814 çalışandır. Maliyet ve zaman açısından evrenin tamamına ulaşamadığından anket çalışması 17 banka şubesindeki 500 çalışana dağıtılmış, 310 anket geri dönmüştür. Çalışanların 9'u anketi tam olarak doldurmadığı anlaşıldığından analiz 301 çalışanın verdiği cevaplar üzerinden yapılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmıştır. Seçilen bu 301 kişi, İstanbul ilindeki 45 bankanın çalışanlarını temsil gücüne sahiptir.

10. Güvenilirlik Analizi

Maslach Tükenmişlik Envanteri; Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı olmak üzere üç faktöre, Kopenhag Tükenmişlik Envanteri ise; Kişisel Tükenmişlik, iş ile ilgili tükenmişlik, müşteri ile ilgili tükenmişlik olmak üzere üç faktöre ayrıldıktan sonra, faktörlere ayrılan bu ifadelerin oluşturduğu ölçeklerin ne kadar güvenilir olduğu hesaplanmıştır. Bu amaçla her faktöre ilişkin Cronbach Güvenilirlik Katsayısı hesaplanmıştır.

Tablo 3. Maslach Güvenilirlik Analizi Değerleri

	Cronbach güvenilirlik katsayısı	Madde sayısı
Maslach Tükenmişlik Soruları	0,8730	22
Duyarsızlaşma	0,7120	5
Kişisel Başarı	0,7584	8
Duygusal Tükenme	0,8636	9

Maslach sorularının Cronbach Alfa sayısı 0,8730 olarak bulunmuştur. Bulunan değer 0,8 ile 1,00 aralığında olduğundan mevcut durumu yansıtmadaki güvenilirliği yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. Duyarsızlaşmanın Cronbach Alfa sayısı 0,7120 olarak

bulunmuştur. Mevcut durumu yansımadaki güvenilirliği 0,6 ile 0,8 aralığında olduğundan ölçek oldukça güvenilirdir. Kişisel başarının Cronbach Alfa sayısı 0,7584 olarak bulunmuştur. 0,6 ile 0,8 aralığında olduğundan ölçek oldukça güvenilirdir. Duygusal tükenmenin Cronbach Alfa sayısı 0,8636 olarak bulunmuştur. 0,8 ile 1,00 arasında olduğundan ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Tablo 4. Kopenhag Tükenmişlik Analizi Değerleri

	Cronbach güvenilirlik katsayısı	Madde sayısı
Kopenhag Tükenmişlik Soruları	0,9213	19
Kişisel Tükenmişlik	0,8588	6
İş İle İlgili Tükenmişlik	0,7515	7
Müşteri İle İlgili Tükenmişlik	0,8181	6

Kopenhag sorularının Cronbach Alfa sayısı 0,9213 olarak bulunmuştur. 0,8 ile 1,00 arasında olduğundan ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. Kişisel tükenmişliğin Cronbach Alfa sayısı 0,8588'dir. 0,8 ile 1,00 arasında olduğundan ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. İş ile ilgili tükenmişliğin Cronbach Alfa sayısı 0,7515 olarak bulunmuştur. 0,6 ile 0,8 aralığında olduğundan ölçek oldukça güvenilirdir. Müşteri ile ilgili tükenmişlik 0,8181 olarak bulunmuştur. Bulunan değer 0,8 ile 1,00 aralığında olduğundan mevcut durumu yansıtmadaki güvenilirliği, yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

11. Demografik Özelliklere İlişkin Verilerin Dağılımı

Tablo 5. Statünün Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Güvenlik Görevlisi	Memur	Yetkili	Operasyon Görevlisi	Yönetmen	Uzman	Şube Müdürü	Toplam
Frekans	2	37	136	8	55	57	6	301
Yüzde	0.7	18.9	45.2	2.7	18.3	18.9	2.0	100.0

Katılımcılar statülerine göre incelendiğinde yetkililerin oranının % 45,2 ile en fazla olduğu görülmektedir. Bunu uzman ve memurlar % 18,9'luk oranla, yönetmenler ise %18,3 ile takip etmektedir. Operasyon görevlilerinin oranı % 2,7 iken Şube müdürlerinin oranı % 2,0'dir. Güvenlik personelinin oranı ise % 0,7 ile en düşüktür.

12. Duygusal Tükenme(DT), Duyarsızlaşma (D) ve Kişisel Başarının(KB) Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Tablo 6. Maslach DT, D, KB Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı
Ortalama	2,1528	2,0073	1,0414
Standart Sapma	0,8297	0,7656	0,6049
Değer	301	301	301

Tablo 6 incelendiğinde tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenme ortalaması banka çalışanlarının (2,1528) ile en yüksektir. Orta düzeyli tükenmişliği ifade eder. Duyarsızlaşma açısından, duygusal tükenmeye göre duyarsızlaşma puanında düşme görülmektedir. Orta düzeyli tükenmişliği ifade eder. Tükenmişliğin kişisel başarı alt boyutunda (1,0414) puanı kişisel başarının yüksek olduğunu ve az tükenmişliği ifade etmektedir.

12.1. Kişisel Tükenmişlik(K), İş ile İlgili Tükenmişlik(İŞ) ve Müşteri ile İlgili Tükenmişliğin(M), Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Tablo 7. Kopenhag K, İŞ, M Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Kişisel Tükenmişlik	İş ile İlgili Tükenmişlik	Müşteri ile İlgili Tükenmişlik
Ortalama	57,6827	59,2430	58,0426
Standart Sapma	19,6404	18,3166	20,2752
Değer	301	301	301

Tablo 7 incelendiğinde Kopenhag tükenmişlik envanterinin alt boyutu olan iş ile ilgili tükenmişlik ortalaması banka çalışanlarının 59,2430 ile en yüksektir. Orta düzeyli tükenmişliği ifade eder. Müşteri ile ilgili tükenmişlik ortalaması 58,0426 ve kişisel tükenmişlik 57,6827'dir. Orta düzeyli tükenmişliği ifade eder.

13. Kişisel Bilgi Formu ile Maslach ve Kopenhag Tükenmişlik Envanterlerinin Karşılaştırması

Kişisel Bilgi Formundaki demografik özellikler ile tükenmişliğin alt boyutları arasında anlamlı farkın olup olmadığının tespiti için t-testi ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır.

Tablo 8'deki ANOVA tablosundan KB için p olasılık değerinin 0,002 olduğu görülmektedir. Bu değer 0,05'den küçük olduğundan KB için H_0 hipotezi reddedilir. D ve DT için ise H_0 kabul edilir. Analiz sonuçlarına göre, bankacıların kişisel başarı

puanları arasında bankalar bakımından anlamlı bir fark vardır. Başka bir deyişle bankacıların kişisel başarı durumları, faaliyet sınırlarına göre değişmektedir. Farklılıkların hangi ikili gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi (LSD) sonuçları aşağıdaki çizelgelerde görülmektedir.

Tablo 8. Bankacıların Faaliyet Sınırlarına Göre Tükenmişlik Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

B.D	Varyans Kaynakları	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
DT	Gruplararası	211,749	3	70,583	1,269	0,285
	Gruplarıçi	16516,829	297	55,612		
	Toplam	16728,578	300			
D	Gruplararası	9,919	3	3,306	0,224	0,880
	Gruplarıçi	4386,679	297	14,770		
	Toplam	4396,598	300			
KB	Gruplararası	349,131	3	116,377	5,177	0,002
	Gruplarıçi	6675,978	297	22,478		
	Toplam	7025,110	300			

H₀: Faaliyet Sınırları ile Kişisel Başarı arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁: Faaliyet Sınırları ile Kişisel Başarı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 9. Bankacıların Faaliyet Sınırlarına Göre Kişisel Başarı Puanlarına İlişkin LSD Analiz Sonuçları

BD	(I) Faaliyet Sınırları	(J) Faaliyet Sınırları	Ortalama Fark (I-J)	Standart Sapma	p	% 95 Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
KB	Bölgesel	Ulusal	4,7710*	1,5586	0,002	1,7038	7,8382
		Uluslararası	5,3710*	1,5526	0,01	2,3154	8,4266
		Global	6,6069*	1,7387	0,00	3,1853	10,0285

Analiz sonuçlarına bakıldığında tükenmişliğin kişisel başarı boyutu için faaliyet sınırları arasında farklılık görülmektedir. Bölgesel bankacılığın ortalaması ulusal bankacılığın ortalamasından anlamlı derecede 4,7710 puan daha yüksek, uluslararası bankacılığın ortalamasından anlamlı derecede 5,3710 puan daha yüksek, global bankacılığın ortalamasından anlamlı derecede 6,6069 puan daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgular ışığında Bölgesel bankacılık yapan banka çalışanlarının Kişisel Başarıları boyutuna göre en yüksek ortalamaya sahip oldukları ve en fazla tükenen grubu oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 10. Bankacıların Çalışan Sayılarına Göre Tükenmişlik Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

B.D	Varyans Kaynakları	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
DT	Gruplararası	255,687	3	85,229	1,537	0,205
	Gruplarıçi	16472,891	297	55,464		
	Toplam	16728,578	300			
D	Gruplararası	15,062	3	5,021	0,340	0,796
	Gruplarıçi	4381,536	297	14,753		
	Toplam	4396,598	300			
KB	Gruplararası	231,918	3	77,306	3,380	0,019
	Gruplarıçi	6793,191	297	22,873		
	Toplam	7025,110	300			

H₀:Çalışan Sayıları ile Kişisel Başarı arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁:Çalışan Sayıları ile Kişisel Başarı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Sonuçlara göre DT ve D için H₀ hipotezi kabul edilir. DT(0,205>0,05) ve D(0,796>0,05). Faaliyet Sınırları ile DT ve D arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak tablo 10'a göre KB için Faaliyet Sınırları ile KB arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu şu manaya gelir. Kişisel Başarı çalışan sayılarına göre 0,05 (0,019 < 0,05 olduğu için) anlamlılık düzeyinde önemli bir farklılık gösterir.

Farklılıkların hangi ikili gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi(LSD) sonuçları aşağıdaki çizelgede görülmektedir.

Tablo 11. Bankacıların Çalışan Sayılarına Göre Kişisel Başarı Puanlarına İlişkin LSD Analiz Sonuçları

B.D	(I) Çalışan Sayıları	(J) Çalışan Sayıları	Ortalama Fark (I-J)	Standart Sapma	p	% 95 Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
KB	20+	1-10	-1,9121*	0,8882	0,032	-3,6600	-0,1641
		11-15	-1,6866*	0,7156	0,019	-3,0948	-0,2783
		16-20	-1,7529*	0,7306	0,017	-3,1907	-0,3151

Analiz sonuçlarına bakıldığında tükenmişliğin kişisel başarı boyutu için çalışan sayıları arasında farklılık görülmektedir. 1-10 arası çalışan sayılarının ortalaması 20+ ortalamasından anlamlı derecede 1,9121 puan daha yüksek, 11-15 arası ortalaması 20+ ortalamasından anlamlı derecede 1,6866 puan daha yüksek, 16-20 arası çalışan sayılarının ortalaması 20+ ortalamasından anlamlı derecede 1,7529 puan daha yüksek bulunmuştur. Tablo 11'e göre 1-10 çalışan sayısı olan bankalardaki çalışanlar Kişisel Başarıları boyutuna göre en düşük ortalamaya sahip oldukları ve en fazla tükenen grubu oluşturdukları söylenebilir.

13.1. Bankalara Göre Tükenmişlik Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Tablo 12. Bankalara Göre Tükenmişlik Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

	Varyans Kaynakları	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
DT	Gruplararası	3255,514	17	191,501	4,022	0,000
	Gruplarıçi	13473,064	283	47,608		
	Toplam	16728,578	300			
D	Gruplararası	379,851	17	22,344	1,574	0,070
	Gruplarıçi	4016,747	283	14,193		
	Toplam	4396,598	300			
KB	Gruplararası	523,169	17	30,775	1,339	0,167
	Gruplarıçi	6501,941	283	22,975		
	Toplam	7025,110	300			

H₀:Bankalar ile Duygusal tükenmişlik arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁: Bankalar ile Duygusal tükenmişlik arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12'ye göre, ANOVA tablosundan **DT** olasılık düzeyinin anlamlılık düzeyinden küçük olduğundan **DT** için H₀ hipotezi reddedilir. Analiz sonuçlarına göre, bankacıların Duygusal tükenme puanları arasında bankalar bakımından anlamlı bir fark vardır. Farklılıkların hangi ikili gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi (Dunnett's-C) sonuçları aşağıda çizelgelerde gösterilmiştir.

Tablo 13. Yapı Kredi'nin Bankalara Göre Duygusal Tükenme Puanlarına İlişkin Dunnett's-C Analiz Sonuçları

B.D	(I)Banka	(J)Banka	Ortalama Fark (I-J)	Standart Sapma	% 95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
DT	Yapı Kredi	BankAsya	6,3630*	1,4017	2,1455	10,5805
		FinansBank	-4,4032*	2,0967	-8,2703	-0,5360

Analiz sonuçlarına bakıldığında tükenmişliğin duygusal tükenme boyutu için bankalar arasında farklılık görülmektedir. Yapı Kredi bankasının ortalaması Bank Asya'nın ortalamasından anlamlı derecede 6,3630 puan daha fazla, Finans Bank ortalamasından anlamlı derecede 4,4032 puan daha düşük bulunmuştur. Tablo 13'e göre Bank Asya çalışanlarının Duygusal Tükenme boyutunda en düşük ortalamaya sahip oldukları ve en az tükenen grubu oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 14. Banka Çalışanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Tükenmişlik Düzeylerinin T-Testi İle Karşılaştırılması

		Varyans Eşitliği İçin Levene Testi						
Cinsiyet	Frekans	Ortalama	Standart sapma	F	Sig.	t	Sig.(2-t)	
K	Erkek	156	324,8387	119,0181	0,21	0,885	-3,299	0,01
	Bayan	145	368,9655	112,5492			-3,306	
İŞ	Erkek	156	395,5128	130,2134	0,197	0,657	-2,722	0,07
	Bayan	145	435,3448	123,1666			-2,727	
M	Erkek	156	332,6923	119,2928	0,007	0,932	-2,319	0,021
	Bayan	145	365,0000	122,3468			-2,317	

H₀: Cinsiyet ile K, İŞ, M düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁: Cinsiyet ile K, İŞ, M düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bu analizde erkek ,bayan banka çalışanlarının **K, İŞ, M** düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorgulanmaktadır. Varyanslar homojen dağıldığından 'equal varians assumed' kısmındaki 0,01, 0,07 ve 0,021 olasılık değerleri dikkate alınır Analiz sonuçlarına bakıldığında K(0,01<0,05) ve M(0,021<0,05) olduğundan sıfır hipotezi reddedilir. Erkek ve bayan banka çalışanlarının **K** ve **M** düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 15. Bankacıların Bankalara Göre Tükenmişlik Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

B.D	Varyans Kaynakları	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
K	Gruplararası	596065,7	17	35062,687	2,780	0,000
	Gruplariçi	3569973	283	12614,744		
	Toplam	4166038	300			
İŞ	Gruplararası	636954,7	17	37467,921	2,469	0,001
	Gruplariçi	4294868	283	15176,214		
	Toplam	4931823	300			
M	Gruplararası	658355,7	17	38726,804	2,898	0,000
	Gruplariçi	3781354	283	13361,674		
	Toplam	4439709	300			

H₀: Bankalar ile K, İŞ ve M arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁: Bankalar ile K, İŞ ve M arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Çizelge sonuçlarına göre, ANOVA tablosundan olasılık değerinin K için 0,000; İŞ için 0,001; M için 0,000 olduğu görülmektedir. Bu değer 0,05'den küçük olduğundan K, İŞ ve M için H₀ hipotezi reddedilir. Analiz sonuçlarına göre, bankacıların kişisel tükenmişlik, iş ile ilgili tükenmişlik ve müşteri ile ilgili tükenmişlik puanları arasında bankalar bakımından anlamlı bir farklılık vardır.

Farklılıkların hangi ikili gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi (Dunnett's-C) ve (Tukey) sonuçları aşağıdaki çizelgelerde görülmektedir.

Tablo 16. Bank Asya'nın Bankalara Göre Kişisel Tükenmişlik Puanlarına İlişkin Dunnett's-C Analiz Sonuçları

B.D	(I)Banka (J)Banka	Ortalama Fark (I-J)	Standart Sapma	% 95 Güven Aralığı		
				Alt Sınır	Üst Sınır	
K	Bank Asya	Y. Kredi	-111,6754*	22,8161	-176,0926	-47,2582
		Ziraat Bankası	-166,0342*	33,8965	-276,5398	-55,5285
		Finans Bank	-144,2204*	38,1858	-219,4594	-68,9815

Analiz sonuçlarına bakıldığında tükenmişliğin kişisel tükenmişlik boyutu için bankalar arasında farklılık görülmektedir. Bank Asya'nın ortalaması Yapı Kredi bankasının ortalamasından anlamlı derecede 111,6754 puan daha düşük, Ziraat Bankasının ortalamasından anlamlı derecede 166,0342 puan daha düşük, Finans Bank'ın ortalamasından anlamlı derecede 144,2204 puan daha düşük bulunmuştur. Tablo 16'ya göre Bank Asya çalışanlarının Kişisel Tükenmişlik boyutunda en düşük ortalamaya sahip oldukları ve en az tükenen grubu oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 17. Bank Asya'nın Bankalara Göre İş İle İlgili Tükenmişlik Puanlarına İlişkin Dunnett's-C Analiz Sonuçları

B.D	(I)Banka (J)Banka	Ortalama Fark (I-J)	Standart Sapma	% 95 Güven Aralığı		
				Alt Sınır	Üst Sınır	
İŞ	Bank Asya	Yapı Kredi	-100,5667*	25,0255	-170,0965	-31,0369
		Finans Bank	-145,1613*	41,8836	-228,8781	-61,4445

Analiz sonuçlarına bakıldığında tükenmişliğin iş ile ilgili tükenmişlik boyutu için bankalar arasında farklılık görülmektedir. Bank Asya'nın ortalaması Yapı Kredi bankasının ortalamasından anlamlı derecede 100,5667 puan daha düşük, Finans Bank'ın ortalamasından anlamlı derecede 145,1613 puan daha düşük bulunmuştur. Tablo 17'ye göre Bank Asya çalışanlarının İş ile İlgili Tükenmişlik boyutunda en düşük ortalamaya sahip oldukları ve en az tükenen grubu oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 18. Bank Asya'nın Bankalara Göre Müşteri İle İlgili Tükenmişlik Puanlarına İlişkin Tukey Testi Analiz Sonuçları

B.D	(I)Banka	(J)Banka	Ortalama Fark (I-J)	Standart Sapma	P	% 95 Güven Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
M	Bank Asya	Y. Kredi	-97,2900*	23,4818	0,004	-179,2108	-15,3692
		Ziraat Bankası	-147,9127*	34,8856	0,003	-269,6175	-26,2079
		Euro Bank	-184,6774*	51,5555	0,037	-49,6774	42,0379
		Finans Bank	-149,2608*	39,3001	0,017	-52,8592	32,2238

Analiz sonuçlarına bakıldığında tükenmişliğin müşteri ile ilgili tükenmişlik boyutu için bankalar arasında farklılık görülmektedir. Bank Asya'nın ortalaması Yapı Kredi bankasının ortalamasından anlamlı derecede 97,2900 puan daha düşük, Ziraat Bankasının ortalamasından anlamlı derecede 147,9127 puan daha düşük, Euro Bank'ın ortalamasından anlamlı derecede 184,6774 puan daha düşük, Finans Bank'ın ortalamasından anlamlı derecede 149,2608 puan daha düşük bulunmuştur. Tablo 18'e göre Bank Asya çalışanlarının Müşteri ile ilgili Tükenmişlik boyutunda en düşük ortalamaya sahip oldukları ve en az tükenen grubu oluşturduğu söylenebilir.

14. Araştırmanın Sonucu ve Öneriler

Tükenmişlik kavramının önemi son yıllarda daha iyi anlaşılmaya başlanmış, araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Daha önce de gösterildiği gibi, yapılan araştırmaların çoğunluğunda araştırmacılar, "Maslach Tükenmişlik Envanteri'ni" kullanmışlardır. Araştırmacıların pek azı yeni bir ölçek olduğundan dolayı "Kopenhag Tükenmişlik Envanterini" kullanmayı tercih etmişlerdir. Biz de araştırmamızda bu iki tükenmişlik envanteri ile banka çalışanlarının tükenmişlik durumlarını ölçmek ve aralarında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla İstanbul'daki bankalarda görev yapan bankacılardan 301 örnekleme araştırılmıştır. MBI'nın güvenilirliğinin toplamda yüksek derecede (Alfa değeri 0,873), duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt alanları oldukça (Alfa değerleri D:0,712 ve KB:0,758) ve duygusal tükenme alt alanı yüksek derecede (Alfa değeri:0,8636) güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır. CBI'nin güvenilirliğinin ise toplamda yüksek derecede (Alfa değeri:0,9213), kişisel tükenmişlik ve müşteri ile ilgili tükenmişlik alt alanları yüksek derecede (Alfa değerleri: K:0,8588 ve M: 0,8181) ve iş ile ilgili tükenmişlik alt alanı oldukça (Alfa değeri İŞ:0,7515) güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmanın sonucunda, banka çalışanlarının "Maslach Tükenmişlik Envanteri'ne" göre tükenmişlik düzeyleri değerlendirildiğinde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarında orta düzeyde tükenmişlik yaşadıkları, kişisel başarı alt boyutunda ise az tükenmişlik yaşadıkları belirlenmiştir. Cinsiyet, faaliyet alanının sınırları, departman, ünvan, eğitim durumu ve yaş durumu değişkenlerine göre banka çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri alt boyutlarının hiçbirinde anlamlı bir fark

görülmemektedir. Banka kurumları değişkenine bakıldığında banka çalışanlarının duygusal tükenme alt boyutunda tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark gözlemlenirken, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmemektedir. “Maslach Tükenmişlik Envanterinde” banka çalışanlarının faaliyet sınırlarına göre tükenmişlik ölçeğinin kişisel başarı boyutunda farklılıklar bulunmuştur. Bölgesel bankacılık yapan banka çalışanlarının diğer faaliyet sınırlarındaki banka çalışanlarına oranla daha fazla tükenmektedir. Banka çalışanlarının çalışan sayılarına göre tükenmişlik ölçeğinin kişisel başarı boyutunda farklılıklar bulunmuştur. Yirmiden fazla çalışan sayısı olan banka kurumlarının çalışanları, yirmiden daha az çalışan sayısı olan banka kurumları çalışanlarından daha az tükenmektedir.

Kopenhag tükenmişlik envanterinde ise tükenmişlik düzeyleri değerlendirildiğinde tüm alt boyutlarında orta düzeyde tükenmişlik yaşadıkları belirlenmiştir. Faaliyet alanı, faaliyet alanının sınırları, çalışan sayısı, departman, ünvan, eğitim durumu ve yaş durumu değişkenlerinde farklılıklar bulunmamıştır. Banka çalışanlarının cinsiyet değişkenine göre kişisel tükenmişlik ve müşteri ile ilgili tükenmişlik düzeylerinde farklılıklar bulunmuştur. Kadın banka çalışanları erkek banka çalışanlarına göre daha fazla tükenmektedir. Kadınların müşterilere karşı daha duyarlı olması, duygusal anlamda çok yıpranmasına, erkeklere nazaran fazla tükenmesine neden olmaktadır. Banka çalışanlarının banka kurumlarına göre tükenmişlik ölçeğinin kişisel tükenmişlik, iş ile ilgili tükenmişlik ve müşteri ile ilgili tükenmişlik boyutlarında farklılıklar bulunmuştur.

Banka çalışanlarının müşterilere olumlu bir yönde katkıda bulunmadıkları, bankacılıkta değerli işler başardıklarına inanmadıkları ortaya çıkmıştır. İnsanlara olumlu bir katkıda bulunmaları ve bankacılıkta değerli işler başarımları veya değerli işler başardıysa bu duygunun oluşması için; başarılı çalışanlar ödüllendirilmeli, yükselme imkânları sağlanmalı, kendini geliştirme fırsatları verilmeli, yöneticilerle sağlıklı iletişim sağlanmalı, yöneticiden kaynaklanan problemler minimuma indirilmelidir.

Sonuç olarak; çalışmamızın diğer bazı çalışmalarla uyumlu olduğu görülmüştür (Aydın,2007;Menteşe,2007; Uysal,2007; Deliorman vd., 2009; Yıldırım vd., 2010). CBI ve MBI'nın genel güvenilirlikleri yüksek derecede çıkmış fakat CBI'nın güvenilirliği (Alfa değeri:0,92) MBI'dan(Alfa değeri:0,87) daha yüksektir. Maslach Tükenmişlik Ölçeği ve Kopenhag Tükenmişlik Ölçeği araştırmamızda analiz edildiğinden, bu çalışma tükenmişlik konusunda ileride araştırma yapılacak çeşitli meslek gruplarında araştırmacılar tarafından yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Ackerley, G. D., Burnell, J., Holder, C. ve Kurdek, L. (1988), "Burnout Among Licensed Psychologists", *Professional Psychology: Research and Practise*, 19, 6624-631.

Australian Journal of Psychology.(2006), "The Abstracts of the Joint Conference of the Australian Psychological Society and the New Zealand Psychological Society", *Australian Psychological Conferences*, 107-211.

Akşit, N.A. (2010), "Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler", *Türk İdare Dergisi*, 467, 31-51.

Bakker, A.B., Demerouti, E. ve Verbeke, W. (2004), " Using the Job Demands-Resources Model To Predict Burnout And Performance", *Human Resource Management*, 43, 1, 83-104 .

Bakker, A. B, Le Blanc P. M. ve Schaufeli, W. B. (2005), "Burnout Contagion Among Intensive Care Nurses, *Journal of Advanced Nursing*", 51, 3, 276-287

Beemsterboer, J. ve Baum B. H. (1984), "Burnout: Definition And Health Care Manegement", *Social Work in Healt Care*, 10, 1, 97-110.

Buick, I. ve Thomas, M. (2001), "Why Do Middle Managers İn Hotels Burnout?", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13, 6, 304-309.

Borritz, M. (2006), "Burnout in Human Service Work-Causes And Consequences", Ph. D. Thesis, National Enstitute of Occupational Health, 63s, (yayınlanmamış).

Borritz, M. R. R. , Jakob B. B., Ebbe , V., Mikkelsen, A. ve Kristensen, T. (2006); "Burnout Among Employees İn Human Service Work: Design And Baseline Findings Of The Puma Study", *Scandinavian Journal of Public Health*, 34, 49-58.

Brown, M. A. (2006), "Preventing Professional Burnout in Hiv/Aids Care ,Hiv Medical Alert", [www. upstate. edu](http://www.upstate.edu), 10, 1, 8p.

Byrne, B. M. (1993), "The Maslach Burnout Inventory: Testing for Factorial Validity and Invariance Across Elementary" , Intermediate and Secondary Teachers,*Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 66, 97-212.

Cabrita, J. ve Perista,H., (2007), "European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions", *Measuring Job Satisfaction in Surveys Comparative Analytical Report*, 30s.

Campos, J. A. D. B. , Carlotto,M. S. ve Marôco,J., "Copenhagen Burnout Inventory – Student Version: Adaptation and Transcultural Validation for Portugal and Brazil", *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 26 (1), 87-97.

Cherniss, C. (1988), "Observed supervisory Behavior and Teacher Burnout in Special Education", *Exceptional Children*, 54(5), 449-454.

- Çam, O. (2001), "The Burnout in Nursing Academicians in Turkey", *International Journal of Nursing Studies*, 38, 201-207.
- Daly, S. (1992), "Principal Burnout in the Public Scholls: A Study Comparing the Perceived Burnout Levels of Elementary", *Dissertation Abstract International*, 53(7), 2177 A.
- Deliorman, R. B. ,Yıldız, S., Boz, İ. T ve Yiğit, İ. (2009), "Tükenmişliği Ölçmede Alternatif Bir Araç:Kopenhag Tükenmişlik Envanterinin Marmara Üniversitesi Akademik Personeli Üzerine Uyarlaması", *Yönetim*, 20, 63, 77-98 .
- Dworkin, A. (1986), "Teacher Burnout in the Public Schools, State University of New York Pres", Albany. (Erişim: [http:// site.ebrary.com/ lib/ deulibrary/](http://site.ebrary.com/lib/deulibrary/))
- Fall,D. (1998), "Reducing the Negative Effects of Stress", W. Hoisington ph. D. ,46s.
- Fleishman, A. E. ve Erlbaum, L. (1982), "Human Performance and Productivity, Associates Publishers", 267s.
- Freudenberger, H. J. (1974), "Staff Burnout", *Journal of Social Issues*, 30, 159-168
- Gürbüz, H. ,Tutar, H. ve Başpınar, N. Ö. (2007) , " Burnout Levels of Executive Lecturers: a Comparative Approach in Three Universities", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 83.
- Hanebuth, D, Aydın, D. ve Scherf,T. (2012), "Burnout and Related Conditions in Managers: a Five-Year Longitudinal Study", *Psychology of Everyday Activity*, Vol. 5 / No. 2.
- Işıkhan, V. (2006), "Onkoloji Alanında Bakım Verenlerin Tükenmişliği", *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* , 17, 2.
- Izgar, H. (2001), *Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik*, Nobel Yayın Dağıtım,
- Kaçmaz, N. (2005), "Tükenmişlik (Burnout) Sendromu", *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi* ,68, 1, 29-32.
- Karasu, S. (2009), "Çalışanların Yöneticilerin Liderlik Algılamaları ile Tükenmişlikleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 143s., (Yayımlanmamış).
- Kristensen, T. S. , Borritz, M. ,Villadsen, E. ve Christensen,C. B. (2005); "The Copenhagen Burnout Inventory: a New Tool for the Assesment of Burnout", *Work Stress*, July-September 19(3), 192-207.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B ve Leiter, M. P. (2001), "Job Burnout", [www. arjournals. annualreviews. org](http://www.arjournals.annualreviews.org), 27s.

Mbuthia, M. N. N. (2009), "An Investigation into the Factors that Nurses Working Care Units Perceive as Leading to Burnout", Ph. D. Thesis, University Of South Africa, 343s. (Yayınlanmamış).

Milfont, T. L. , Denny, S. , Ameratunga, S. , Robinson, E. ve Merry, S. (2008); "Burnout and Wellbeing: Testing the Copenhagen Burnout Inventory in New Zealand Teachers", Social Indicators Research, Volume: 89, Number: 1, October, 169-177.

Norfolk, D. (1989), İş hayatında Stress, Form Yayınları.

Ruiz, E. M, Quintero, H. B. G ve Lluís S. M. (2013), "Validation of the Spanish Version of the Copenhagen Burnout Inventory Questionnaire", Rev Esp Salud Pública ; 87: 165-179.

Saari, M. L. ve Judge, A. T.(2004), "Employee Attitudes ve Job Satisfaction, Human Resource Management", 43, 4, 395-407.

Sarıkaya, P. (2007), "Tükenmişlik Sendromunun Kişilik Özelliklerinden Denetim Odağı ile İlişkisi ve Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 152s., (Yayınlanmamış).

Serper, Ö. (1993), Uygulamalı İstatistik, Filiz Kitapevi.

Schaufeli, W. B. ve Maslach, C. (1993), "Historical and Conceptual Development of Burnout", <http://people.stfx.ca>.

Schmitz, M. J. (1986), Banka Şubesi Organizasyonu (Çev.İ.Özalp), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 143s.

Sılığ, A. (2003), "Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sonnenschein, M. , Sorbi, J. M. , Lorenz, J. P. , Schaufeli, W. B. ve Cora, M. J. M. (2007), "Evidence that Impaired Sleep Recovery May Complicate Burnout Improvement Independently of Depressive Mood", Journal of Psychosomatic Research, 62, 487-494.

Sonnentag, S. (2005), "Burnout research: Adding an Off-Work and Day-Level Perspective", First Publ. in: Work ve Stress, 19 , 3, 271-275.

Stenlund, T. (2009), "Rehabilitation for Patients with Burnout, Department of Public Health and Clinical Medicine", Occupational and Environmental Medicine" Umea University, 70s.

Tepeci, M. ve Birdir, K. (2003), Otel Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu, 11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 959-972.

Wan-yu,Y. , Cheng, Y., Chen, C. J. , Yi Hu, P. ve Kristensen, T. S. (2007);

“Psikometric Properties of the Chinese Version of Copenhagen Burnout Inventory Among.

Employess in two Companies İn Taiwan”, International Journal of Behavioral Medicine, Vol:14,No:3, 126-133.

William, B. W ve Davis, K. , Human Resources and Personel Management. (1993), Literatür Yayıncılık.

Yıldırım, F. (1996), “Banka Çalışanlarında İş Doyumu ve Algılanan Rol Çatışması ile Tükenmişlik Arasındaki İlişki, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yıldırım, M. H.ve İçerli, L. (2010), “Tükenmişlik Sendromu:Maslach ve Kopenhag Tükenmişlik Ölçeklerinin Karşılaştırmalı Analizi”, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2, 1, 23-31 .

Yılmaz, A. (2007), “İlköğretim Müfettişlerinin Mesleki Görevlerini Yerine Getirme Durumları ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki”, Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 46s., (Yayımlanmamış)

Hisse Senedi Piyasası Gelişimi ve Ekonomik Büyüme Etkileşimi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği

Onur GÖZBAŞI

Yrd. Doç. Dr., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi
İİBF, İşletme Bölümü
onurgozbasi@gmail.com

Hisse Senedi Piyasası Gelişimi ve Ekonomik Büyüme Etkileşimi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği

Özet

Bu çalışmanın amacı 1989-2011 dönemi yıllık verileri ile Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan yedi ülkede hisse senedi piyasası gelişimi ve ekonomik büyüme etkileşimini panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemleri ile incelemektir. Piyasaların derinliğini ve etkinliğini temsil eden iki farklı hisse senedi piyasası gelişmişlik ölçütünün kullanıldığı çalışmada hisse senedi piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisine rastlanmamış, buna karşın değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: finansal gelişme, hisse senedi piyasaları, gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme, panel veri.

Interaction between stock market development and economic growth: Evidence from developing countries

Abstract

The purpose of this study is to investigate the interaction between stock market development and economic growth in the case of seven developing countries between the 1989-2011 period. To this end we employed panel cointegration and panel causality tests to two different stock market development indicators representing stock markets depth and efficiency. Results indicate no long-run cointegration relationship between the variables in question. On the other hand, we have found causality between the variables.

Keywords: financial development, stock markets, developing countries, economic growth, panel data.

1. Giriş

Hisse senedi piyasası ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler literatürde 1970'li yıllarda ve daha yoğun olarak 1980'lerden sonra piyasalarda yaşanan sert spekülasyon hareketlerinden itibaren tartışılmaya devam etse de ilişkinin yönü ve büyüklüğü ile ilgili tam bir görüş birliği sağlanamaması nedeniyle konu güncelliğini korumaktadır. Bu çalışma Türkiye de dahil olmak üzere seçilmiş gelişmekte olan yedi ülkede (Arjantin, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Malezya, Meksika ve Türkiye) hisse senedi piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme etkileşimini panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemleriyle ele almaktadır.

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin geçmişi finansal derinleşmenin endüstrilerin gelişmesine sağladığı katkıları ele almış olan Bagehot (1873)'e kadar uzanmaktadır. Literatür incelendiğinde, söz konusu ikili arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların finansal aracı kurumların rolleri üzerinde yoğunlaştığı, bu bağlamda bankacılık sektörü ve hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırıldığı görülmektedir (örneğin, King ve Levine 1993; Demetriades ve Hussein 1996; Levine 1997; Beck vd. 2000, Güloğlu 2003, Fung 2009, Kar vd. 2011). Yine bu çalışmalarda bankacılık sektörünün daha öne çıktığı, spesifik olarak hisse senedi piyasasına odaklanan çalışmalara ise nispeten daha az rastlandığı anlaşılmaktadır (örneğin, Levine 1991; Atje ve Jovanovic (1993), Levine ve Zervos (1996), Rousseau ve Wachtel (2000), Arestis vd. (2001), Beck ve Levine (2004)). Bankacılık sektörü verilerinin hisse senedi piyasası verilerine göre daha eskiye dayanıyor olması bunun bir nedeni olabilir. Nitekim bu konuda araştırmaların yoğunlaştığı 2000'li yıllarda dahi 20 yılın üzerinde hisse senedi piyasası verisi bulunan ülkelerin sayısının kısıtlı kaldığı bilinmektedir (Beck ve Levine 2004).

Diğer yandan belirtmek gerekir ki özellikle son 30 yılda finansal serbestleşmeyle birlikte bütün dünyada hisse senedi piyasaları önemli bir büyüme kaydetmiştir. Dünya Borsalar Federasyonu'na kayıtlı borsaların piyasa kapitalizasyonu 1980 yılında 2.713,9 milyar dolar iken 1990 yılında 10.941,5 milyar dolar; 2000 yılında 27.383,7 milyar dolar; 2010 yılında 53.251,1 milyar dolar ve en nihayetinde 2013 yılında 61.420,5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Piyasalarda işlem gören şirketlerin sayısı da 1980 yılında 14.337 iken, 2000 yılında 38.016 ve nihayetinde 2013 yılında 44.651'e ulaşmıştır (Tablo 1). Bu rakamlar piyasalarda finansal derinleşmeyle birlikte hisse senedi piyasaları yoluyla atıl fonların yatırıma dönüştürülmesinin daha etkin bir şekilde sağlanabildiğine işaret etmektedir.

Tablo 1. Dünya Borsaları Piyasa Kapitalizasyonu ve Borsalara Kote Firma Sayısı

Yıllar	Piyasa Kapitalizasyonu (milyon dolar)	Borsalara Kote Olan Firma Sayısı (adet)
1980	2.713.929,86	14.337
1990	10.941.475,53	18.474
2000	27.383.739,89	38.016
2010	53.251.093,01	43.293
2013	61.420.485,26	44.651

Kaynak: WFE (2014)

Hisse senedi piyasası ile reel ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkinin doğru tespit edilmesinin politika yapıcılar açısından gerekli olduğu ifade edilebilir. Nitekim hükümetler doğrudan ekonomik birimlerin yatırım güdülerini değiştirerek veya dolaylı olarak finansal piyasalarda düzenlemeler yaparak uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir (Levine (1991). Diğer taraftan, özellikle gelişmekte

olan piyasalarda öncü göstergelerin azlığı nedeniyle bu ilişkinin tespiti daha da gerekli olabilir. Prensip olarak gelişmiş bir hisse senedi piyasasının tasarrufları özendirilmesi, arttırması ve sermayenin verimli yatırımlara etkin bir biçimde aktarılması yoluyla ekonomik büyümeye katkı sağlaması beklenmektedir. Hisse senedi piyasaları, yatırımcılara portföylerini çeşitlendirebilecekleri finansal varlıklara kolayca ulaşmayı mümkün kılarak hanehalkının tasarruflarını harekete geçirmektedir. Bunun sonucunda da reel sektöre önemli miktarda yatırım sermayesinin nispeten düşük maliyetlerle aktarılması beklenmektedir. Bu durum ekonomi literatüründe Patrick (1966)'den itibaren arz öncülü hipotez olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra teoride talep takipli hipotez ise finansal gelişmenin ekonomik büyümenin bir sonucu olduğunu savunmaktadır.

Hisse senedi piyasaları borçlanmanın ve özellikle bankacılık kesiminden uzun vadeli borçlanma imkânlarının kısıtlı olduğu gelişmekte olan ülkeler açısından daha da önem kazanmaktadır (Mauro, 2000). Morck vd. (1990) hisse senedi piyasalarının yatırımlara ve dolayısıyla ekonomik büyümeye nasıl etki ettiğini araştırdıkları çalışmada 4 hipotezden bahsetmektedir. Birincisi, hisse senedi piyasasının gelecek ekonomik faaliyetlerle ilgili pasif bir tahmin edici olduğunu ve yöneticilerin yatırım kararlarını verirken bu tahminciye itimat etmediklerini savunan "pasif bilgilendirme hipotezi"dir. İkincisi, "aktif bilgilendirme hipotezi" ise, hisse senedi piyasalarına daha etkin bir rol vermektedir. Şöyle ki hisse senedi piyasaları yöneticilere gelecekteki ekonomik gelişmelerle ilgili bilgi sağlayan dolayısıyla yatırım kararlarını etkileyen önemli bir kaynaktır. Bir bütün olarak ekonomi veya bir sektörün geleceği hakkında, piyasalarda yatırım kararlarını verecek yöneticilerin bireysel olarak bilebileceklerinden fazlasını sunacaktır. Genel kabul gören ve ilk iki hipoteze göre piyasalara daha büyük önem atfeden üçüncü hipotez ise firmaların sermayeye erişimleri ile ilgilidir ve menkul kıymet piyasalarının kaynak maliyeti ve dış finansman üzerindeki etkileri yoluyla yatırımları etkilediğini ifade etmektedir. Dördüncüsü "piyasa baskısı hipotezi" ise menkul kıymet piyasalarının yatırımlar üzerinde bilgi ve finansman rollerinin dışında piyasanın yöneticiler üzerinde oluşturduğu baskıdan kaynaklanan etkilerinin olduğuna vurgu yapmaktadır. Örneğin hisse fiyatlarındaki düşüş üst kademe yönetim birimlerinin değişmesi konusunda baskıya neden olabilecektir.

Bu çalışma hisse senedi piyasası ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi gelişmekte olan ülkelerde panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemleriyle incelemesi bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra bu çalışmada literatürdeki birçok çalışmadan farklı olarak hisse senedi piyasası endeks verisi yerine Beck ve Levine (2004) ve Cihak vd. (2012) takip edilerek piyasaların etkinliğini ve derinliğini temsil eden iki farklı hisse senedi piyasası

gelişmişlik ölçütü kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın uygulanan yöntem ve kapsamı ile literatüre katkı sağlaması beklenebilir.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde son zamanlarda yapılan uygulamalı çalışmalarda daha çok hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüklük arasındaki pozitif ilişkiden bahseden çalışmalara rastlanmaktadır (Rousseau ve Wachtel (2000), Aras ve Müslümov (2002), Beck ve Levine (2004), Nieuwerburgh vd. (2006), Cole vd. (2008), Enisan ve Olufisayo (2009), Ngare vd. (2014), Cooray (2010), Marques vd. (2013)). Rousseau ve Wachtel (2000), 47 ülkenin 1980-1995 dönemine ait yıllık panel verileri ile hisse senedi piyasalarının kişi başı gelir artışı üzerindeki öncü rolüne işaret etmektedir. Aras ve Müslümov (2002), 22 OECD ülkesinin 1982-2000 dönemine ait verileri ile hisse senedi piyasası gelişiminin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar ayrıca nedenselliğin kısa ve uzun dönemde farklılık göstermediği vurgulanmaktadır. Beck ve Levine (2004), benzer şekilde 40 ülkenin 1976-1998 dönemine ait bankacılık sektörü ve hisse senedi piyasası gelişimi verileri ile bankalar ve hisse senedi piyasalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Cole vd. (2008), bankacılık sektörü hisse senetlerinin performansı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, 18 gelişmiş ve 18 gelişmekte olan piyasanın 1973-2001 dönemini kapsayan verilerini kullanmaktadır. Sonuç olarak yazarlar bankacılık hisse senedi getirilerinin gelecekteki ekonomik büyüme ile ilgili bilgiler barındırdığını, ekonomik büyümenin tahmininde kullanılabileceğini tespit etmiştir. Enisan ve Olufisayo (2009) yedi Afrika ülkesi (Fildişi Sahili, Mısır, Kenya, Fas, Nijerya, Güney Afrika ve Zimbabve) için 1980–2004 dönemi verileri ile yaptıkları çalışmada, hisse senedi piyasası gelişimi ve ekonomik büyüme verileri arasında eşbütünleşme ilişkisini bulmuştur. Yazarlar, hisse senedi piyasası gelişiminin ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde pozitif etkisinden dolayı, Afrika’da ekonomik gelişme için hisse senedi piyasalarının makroekonomik politikalar doğrultusunda daha etkin bir biçimde düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yine Afrika’da daha kapsamlı olarak 36 ülke ve özel olarak hisse senedi piyasası olan 18 ülke için Ngare vd. (2014) tarafından 1980-2010 yıllık verileri ile yapılan çalışmada, hisse senedi piyasası olan ülkelerin olmayanlara kıyasla daha hızlı büyüme sağlayabildikleri, hisse senedi piyasası olan ülkeler içinde nispeten daha gelişmiş ekonomiye sahip olanların daha hızlı büyüdükleri ve bir bütün olarak hisse senedi piyasasının ekonomik büyümeye olan pozitif katkısı ortaya konmuştur. Cooray (2010) tarafından 35 gelişmekte olan ülkenin 1992–2003 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada, hisse senedi piyasası büyüklüğünü, likiditesini ve aktivitesini artıracak politikaların ekonomik büyümeyi daha da artıracaklarını vurgulanmaktadır. Marques vd. (2013), Portekiz örneğinde 1993-2011 dönemine ait çeyrek dönemlik veriler ile hisse senedi piyasası gelişimi ve bankacılık sisteminin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırdıkları

çalışmada, hisse senedi piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmakla beraber bankacılık sektörü gelişiminden ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulgusuna rastlanmamıştır. Nieuwerburgh vd. (2006) oldukça uzun bir dönemi kapsayan 1830-2000 dönemi yıllık verileri ile Belçika’da dönemsel değişimler olmakla beraber hisse senedi piyasası gelişiminden ekonomik büyümeye güçlü bir nedensellik tespit etmişlerdir. Yazarlara göre ayrıca hisse senedi piyasası gelişimi ile ilgili veriler ekonomik büyüme ile ilgili öngörülerde bankacılık sektörü verilerine göre daha etkindir.

Literatürde hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edemeyen veya hisse senedi piyasasının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisini tespit eden çalışmalara da rastlanmaktadır. Arestis vd. (2001), gelişmiş Almanya 1973-1997, ABD 1972-1998, Japonya 1974-1998, İngiltere 1968-1997 ve Fransa 1974-1998 yılları çeyrek dönemlik verileriyle yaptıkları çalışmada özellikle bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki göreceli önemini vurgulamakta, hisse senedi piyasasının etkisiyle ilgili çelişkili sonuçları ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada hisse senedi piyasasındaki volatilitenin büyüme üzerinde olumsuz etkileri de ortaya konulmaktadır. Hondroyiannis vd. (2005) Yunanistan’a ait 1986-1999 dönemi verileri ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Binswanger (2000) ABD’de 1980 öncesinde hisse senedi getirileri ile reel ekonomik faaliyetler arasında görülen güçlü ilişkinin bu tarihten itibaren tespit edilemediğini ileri sürmektedir. Benzer sonuçlara Avustralya örneği ile Mao ve Wu (2007)’da ve 1960-1999 yıllarına ait verilerle G-7 ülkeleri için Binswanger (2004)’de de ulaşılmıştır. Finansal gelişmişlik ölçütleri bakımından nispeten gerilerde kalan ancak hisse senedi piyasası aktif olan 11 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesi örneğinde hisse senedi piyasaları ve bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştıran Naceur ve Ghazouani (2007) değişkenler arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Yazarlara göre bunun temel sebebi ele aldıkları finansal piyasaların yeterince gelişmemiş olmasıdır.

Diğer yandan son yıllarda ulusal literatürde Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışmaya rastlanmaktadır (bazıları, Kar 2001; Erim ve Türk 2005; Aslan ve Küçükaksoy 2006; Kandir vd. 2007; Demir vd. 2007; Altunç 2008; Özcan ve Arı 2011; Öztürk vd. 2011; Mercan ve Peker 2013). Uluslararası literatürde de özel olarak Türkiye üzerine yapılan çalışmalar yer almaktadır (bazıları, Kar ve Pentecost 2000; Nazlıoğlu vd. 2009; Kar vd. 2011; Soytas ve Kucukkaya 2011). Bununla birlikte özel olarak hisse senedi piyasalarına odaklanan çalışmalar ise az sayıdadır (bazıları, Aydemir 2008; Kaplan 2008; Erdem vd. 2010; Elmas vd. 2011). Bu nadir çalışmalarda ise hisse senedi piyasasını temsilen hisse senedi endeks verileri kullanılmaktadır. Bahsedilen çalışmalardan Aydemir

(2008), 1998-2008 dönemine ait üçer aylık verilerle yaptığı analizde hisse senedi getirileri ile ekonomik büyüme ve özel tüketim harcamaları arasında uzun dönemli ilişki ve çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Kaplan (2008), benzer şekilde 1987-2006 dönemi 3'er aylık verileri ile söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşırken, değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü hisse senedi piyasasından ekonomik büyümeye doğrudur. Yazar Türkiye'de hisse senedi fiyatlarının reel ekonomik faaliyetler için uzun dönemde iyi bir öncü gösterge olduğunu ve politika yapımında hisse senedi piyasalarının sağladığı enformasyonun kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu sonuçla çelişen diğer bir çalışmada Elmas vd. (2011) söz konusu değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ancak nedensellik ilişkisinin yönünün ekonomik büyümeden hisse senedi endeksine negatif olduğunu ileri sürmektedir. Erdem vd. (2010), Türkiye'nin de aralarında bulunduğu altı gelişmekte olan ülkeye ait çeyrek dönemlik veriler ile gerçekleştirdikleri çalışmada hisse senedi piyasalarının performansları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde yakın bir ilişki tespit etmiştir. Kısa dönemde ise, hisse senedi fiyatlarının ekonomik büyüme için önemli bir öncü gösterge olduğu ortaya konmaktadır. Çalışmada ayrıca hisse senedi piyasası performansı ve ekonomik büyüme ilişkisi derecesinin hisse senedi piyasalarının büyüklüğüne duyarlı olduğunu vurgulanmaktadır. Daha kapsamlı bir değerlendirme için Levine (2005) finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine literatürü sistematik bir biçimde ele almaktadır.

3. Veri ve Model

Çalışmada 1989-2011 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 7 gelişmekte olan ülkeye (Arjantin, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Malezya, Meksika ve Türkiye) ait yıllık ekonomik büyüklük (GDP) ve Cihák vd. (2012)'deki sınıflamadan hareketle hisse senedi piyasalarının gelişmişlik ölçütleri içerisinde piyasalarda derinliği temsil eden "piyasa kapitalizasyon oranının GSYİH'ya oranı" ve etkinliği temsil eden "hisse senedi piyasası devir hızı (işlem hacmi/toplam piyasa değeri)" verileri kullanılmaktadır. Her bir ülkeye ait GDP verileri Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden (WDI, 2013); hisse senedi piyasalarına ait gelişmişlik verileri ise Dünya Bankası Global Finansal Kalkınma Veritabanı'ndan (GFDD, 2013) elde edilmiştir. Logaritmaları alınmak suretiyle analize dahil edilen değişkenler dengeli panel oluşturmaktadır.

Çalışmada aşağıda tanımlanan panel modeli ekonomik büyüme ve hisse senedi piyasası gelişimi ölçütleri arasındaki ilişkileri analiz etmek üzere kullanılmaktadır.

$$\ln GDP_{it} = \alpha_i + \beta_i \ln SMD_{it} + \varepsilon_{it}, \quad i=1,2,\dots,N; \quad t=1,2,\dots,T \quad (1)$$

eşitlikte $\ln GDP_{it}$, i ülkesinin t yılındaki ekonomik büyüklüğünü (cari yıl dolar bazında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) temsil ederken; $\ln SMD_{it}$ ise söz konusu ülkenin hisse senedi piyasası gelişmişlik ölçütünü ifade etmektedir. Modelde, $i=1,2,\dots,N$ adet yatay kesit

birimi boyutunu; $t=1,2,\dots,T$ zaman boyutunu; ε_{it} sıfır ortalamalı ve sabit bir varyansa sahip hata terimini, α gözlenemeyen grup etkilerini (sabit etkileri); β ise bilinmeyen katsayıları (eşbütünleşme katsayılarını) ifade etmektedir. Çalışmada her iki hisse senedi piyasası gelişmişlik ölçütü (InSMD-1 ve InSMD-2) modele ayrı ayrı dahil edilmekte, böylece her iki ölçüte göre sonucun fark edip etmediği de ayrıca tespit edilmektedir.

4. Yöntem ve Bulgular

Çalışmada ilk aşamada Model 1’de yer alan InGDP ve InSMD değişkenlerinin durağanlıkları panel durağanlık testleri ile incelenmektedir. Daha sonra, Pedroni (1999 ve 2004) “panel eşbütünleşme testleri” yoluyla ele alınan değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisine sahip olup olmadıkları test edilmektedir. Eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmesi halinde eşbütünleşme katsayıları tahmin edilecektir. Son olarak değişkenler arasındaki olası nedensellik ilişkilerinin yönü Emirmahmutoglu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen “panel nedensellik testi” ile araştırılmaktadır.

4.1. Panel Durağanlık Testleri

Tablo 2: IPS ve LLC Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler *	IPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları							
	Düzy				Birinci Farklar			
	Sabit		Sabit & Trend		Sabit		Sabit & Trend	
	IPS İstatistiği i	p- değeri	IPS İstatistiği i	p- değeri	IPS İstatistiği i	p- değeri	IPS İstatistiği i	p- değeri
InGDP	3,9827	1,00	0,3232	0,6267	-7,6131	0,0000	-6,4265	0,0000
InSMD-1	-0,3467	0,3644	-0,8805	0,1893	-5,4811	0,0000	-4,5276	0,0000
InSMD-2	0,3792	0,6478	-0,4142	0,3393	-8,3354	0,0000	-8,3734	0,0000

Değişkenler	LLC Panel Birim Kök Testi Sonuçları							
	Düzy				Birinci Farklar			
	Sabit		Sabit & Trend		Sabit		Sabit & Trend	
	LLC İstatistiği i	p- değeri	LLC İstatistiği i	p- değeri	LLC İstatistiği i	p- değeri	LLC İstatistiği i	p- değeri
InGDP	2.7674	0.9972	0,2349	0,5929	-8,7194	0,0000	-8,2781	0,0000
InSMD-1	-0,8669	0,1930	-0,4989	0,3089	-5,6994	0,0000	-4,9422	0,0000
InSMD-2	-0,8390	0,2007	3.2895	0,9995	-7,6591	0,0000	-9,0575	0,0000

Uygulanan birim kök testlerinde “Ho: seriler birim köke sahiptir” hipotezi test edilmektedir. Optimal gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri kullanılarak hesaplanmıştır. Panel birim kök testleri test sonuçlarını elde etmek üzere “E-Views 8” programından faydalanılmıştır.

Panel eşbütünleşme analizini gerçekleştirmek üzere öncelikle modele dahil edilecek lnGDP ve lnSMD değişkenlerinin birim kök özelliklerini araştırmak gerekmektedir. Bu çalışmada, birinci nesil panel birim kök testleri olarak nitelendirilen testlerden Levin; Lin ve Chu (2002) (LLC) ve Im; Pesaran ve Shin (2003) (IPS) panel birim kök testlerine başvurulmaktadır.

Tablo 2’de IPS ve LLC panel birim kök testi sonuçlarına yer verilmektedir. Görüldüğü gibi, analize dahil edilen değişkenler her iki test sonuçlarına göre düzey değerlerde birim köke sahiptir ve durağan değildir. Birinci farklarda ise değişkenlerin %1 anlam düzeyinde birim köke sahip olmadıkları, yani durağan oldukları “I(1)” tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bundan sonraki aşamada panel eşbütünleşme testleri gerçekleştirilebilmektedir.

4.2. Panel Eşbütünleşme Testi

Pedroni (1999 ve 2004) tarafından önerilen panel eşbütünleşme yaklaşımında öncelikle En Küçük Kareler (EKK) Yöntemi ile aşağıdaki regresyon modeli tahmin edilmektedir:

$$\ln \text{GDP}_{it} = \alpha_i + b_i t + \beta_i \ln \text{SMD}_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (2)$$

Tablo 3: Gelişmekte Olan Ülkeler için Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	GDP&SMD-1	GDP&SMD-2
Panel A. Kesit içi panel eşbütünleşme testleri:	Test İstatistiği (olasılık)	Test İstatistiği (olasılık)
Panel v-İstatistiği	-0,5038 (0,6928)	0,9369 (0,8256)
Panel rho-İstatistiği	0,9749 (0,8352)	1,5084 (0,9343)
Panel PP-İstatistiği	1,1878 (0,8825)	1,7862 (0,9630)
Panel ADF-İstatistiği	0,4221 (0,6635)	1,0252 (0,8474)
Panel B. Kesitler arası panel eşbütünleşme testleri	Test İstatistiği (olasılık)	Test İstatistiği (olasılık)
Grup rho-İstatistiği	2,1556 (0,9844)	2,2115 (0,9865)
Grup PP- İstatistiği	2,8766 (0,9980)	2,8604 (0,9979)
Grup ADF- İstatistiği	1,6157 (0,9469)	2,2785 (0,9987)

Pedroni Panel Eşbütünleşme Testinde sıfır hipotezi “H0: Bütün yatay kesitler için eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindedir. Hipotezi test etmek üzere “Panel v – istatistiği” için %10 anlam seviyesinde kritik değer 1,64 iken, diğer bütün testler için kritik değer -1,64’tür. Test sonuçlarını elde etmek üzere “E-Views 8” programından faydalanılmıştır.

Eşitlikte eşbütünleşme vektörü panelde yer alan her bir yatay kesit için değişebildiğinden, paneli oluşturan yatay kesitler arasında heterojendir. Pedroni “H0: Bütün yatay kesitler için eşbütünleşme ilişkisi yoktur” eşbütünleşme hipotezini test etmek için dördü kesit-içi panel eşbütünleşme testleri ve diğerleri ise kesitler-arası panel eşbütünleşme testleri olmak üzere toplam yedi adet eşbütünleşme

istatistiği geliştirmiştir. Bahsedilen istatistiklerin kritik değerlerden büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilmekte ve analize dâhil edilen değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilmektedir (Pedroni 2004). Test sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3'te yer alan Pedroni Panel Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, gerek kesit-içi panel eşbütünleşme testleri gerekse de kesitler-arası eşbütünleşme testlerinin hepsinde boş hipotezi kabul edilmekte, diğer bir ifade ile değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı ortaya konmaktadır. Buna göre, analize dâhil edilen ülkeler için ekonomik büyüklük ile bu çalışmada ele alınan hisse senedi piyasası gelişmişlik göstergelerinin her ikisi arasında da uzun dönem dengesine yakınsayan bir sistemin varlığından söz edilemez. Dolayısıyla eşbütünleşme katsayıları da tahmin edilmeyecektir.

4.3. Panel Nedensellik Analizi Sonuçları

Bu çalışmada Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testinin panel veri versiyonu olan ve Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından heterojen karma modeller için geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmaktadır. Geleneksel nedensellik analizlerinde eşbütünleşme testlerinde ortaya çıkabilecek hataların nedensellik testlerine taşınma riski bulunmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testinin geleneksel nedensellik testlerine karşı, bütünsel derecesinin veya eşbütünleşmenin belirsiz olduğunda geçerli olması gibi üstünlükleri bilinmektedir (Toda ve Yamamoto 1995; Köny 2004). Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) bu testi Fisher (1932) tarafından geliştirilmiş bir istatistiksel teknik olan Meta analizine bağlı olarak geliştirmişlerdir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) yaklaşımında, aşağıdaki VAR modeli her bir yatay kesit için tahmin edilmektedir.

$$y_{it} = \mu_i + A_{1i}y_{i(t-1)} + \dots + A_{pi}y_{i(t-p_i)} + \dots + A_{(p+d)i}y_{i(t-p_i-d_i)} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

eşitlikte, y_{it} , içsel değişkenler vektörünü, μ_i , p boyutlu sabit etkiler vektörünü, p_i optimum gecikme uzunluğunu ve d_i ise değişkenlerin maksimum bütünsel derecesini ifade etmektedir. "Granger nedensellik yok" sıfır hipotezi, alternatif "Granger nedensellik var" hipotezine karşı ilk p parametrelerine sıfır kısıtlama koyarak test edilmektedir. Bu şekilde elde edilen test istatistiği (modifiye Wald) p serbestlik derecesi ile asimptotik ki-kare dağılımına sahiptir. Panel için "Granger nedensellik yok" hipotezini test etmek üzere aşağıdaki Fisher istatistiği geliştirilmiştir:

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(\pi_i) \quad (4)$$

eşitlikte, π_i modifiye Wald istatistiği için olasılık değeridir. Fisher istatistiği 2N serbestlik derecesi ile asimptotik ki-kare dağılımına sahiptir. Tablo 4’te analize dahil edilen ekonomik büyüklük değişkeni ile bu çalışmada ele alınan hisse senedi piyasaları gelişmişlik göstergelerinin her ikisi arasındaki nedensellik analizi sonuçları ayrı ayrı gösterilmektedir.

Tablo 4: Gelişmekte Olan Ülkeler için Panel Nedensellik Analizi Sonuçları

H_0	Test İstatistiği (χ^2)*	Nedensellik
$GDP \neq SMD1$	36.5213 [0.0008]	Evet
$SMD1 \neq GDP$	28.6421 [0.0116]	Evet
$GDP \neq SMD2$	19.9284 [0.1324]	Hayır
$SMD2 \neq GDP$	29.2580 [0.0096]	Evet

* Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. Optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre tespit edilmiştir.

Tablo 4’te yer alan sonuçlara göre, analize dâhil edilen gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüklük değişkeni ile birinci hisse senedi piyasası gelişmişlik ölçütü olan ve piyasalarda derinliği temsil eden “piyasa kapitalizasyon oranının GSYİH’ya oranı” değişkeni arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Diğer taraftan, ekonomik büyüklük değişkeni ile piyasalarda etkinliği temsil eden ikinci gelişmişlik ölçütü olan “hisse senedi piyasası devir hızı (işlem hacmi/toplam piyasa değeri)” değişkeni arasında ekonomik büyüklüğe doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Finansal gelişme ve ekonomik büyüklük arasındaki etkileşime ilişkin literatürde spesifik olarak hisse senedi piyasasına odaklanan çalışmalara daha az rastlanmaktadır. Söz konusu çalışmalarda ise çoğunlukla hisse senedi piyasası fiyat verileri kullanılmaktadır. Bu çalışmada gelişmekte olan yedi ülkede yıllık veriler ile piyasaların derinliğini ve etkinliğini temsil eden iki farklı hisse senedi piyasası gelişmişlik ölçütü “piyasa kapitalizasyon oranının GSYİH’ya oranı” ve “hisse senedi piyasası devir hızı” ile söz konusu ülkelerin ekonomik büyüklüğü arasındaki etkileşim incelenmektedir. Elde edilen sonuçlara göre her iki hisse senedi piyasası gelişimi göstergesi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisine rastlanmamıştır. Buna karşın değişkenler arasında çeşitli nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Buna göre piyasalarda derinliği temsil eden “piyasa kapitalizasyon oranının GSYİH’ya oranı” ile ekonomik büyüklük arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu iken, piyasalarda etkinliği temsil eden “hisse senedi piyasası devir hızı”ndan ekonomik büyüklüğe doğru tek yönlü nedensellik söz

konusudur. Çalışmada elde edilen bulgular ekonomi literatüründeki arz öncülü hipotez veya talep takip hipotezlerinden hangisinin geçerli olduğu ile ilgili net bir görüş belirtmeye engel olmaktadır. Bununla birlikte bu bulgular, hisse senedi piyasası gelişimi ile ilgili verilerin ekonomik büyüme ile ilgili öngörülerde kullanılabileceğine işaret etmektedir. Gelecek çalışmalarda daha fazla ülke örneği ile daha geniş veri döneminde söz konusu etkileşimin incelenmesi faydalı olabilir.

Kaynaklar

Altunç, Ö. F. (2008), "Türkiyede Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 3(2), 113-127.

Aras, G. ve A. Müslümov (2002), "Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği", İktisat İşletme ve Finans, 17(198), 90-100.

Arestis, P., Demetriades, P. O. ve K. B. Luintel (2001), "Financial Development and Economic Growth: The Role of Stock Markets", Journal of Money, Credit and Banking, 33(1), 16-41.

Aslan, Ö ve İ. Küçükaksoy (2006), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik E-Dergisi, 4, 25-38.

Atje, R. ve B. Jovanovic (1993), "Stock markets and development", European Economic Review, 37(2-3), 632-640.

Aydemir O. (2008), "Hisse Senedi Getirileri Ve Reel Sektör Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Çalışma", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi 10(2), 37-55.

Bagehot, W. (1873) Lombard Street: A Description of the Money Market, Henry S. King and Co., London.

Beck, T., Levine, R. ve N. Loayza (2000), "Finance and the sources of growth", Journal of Financial Economics, 58(1-2), 261-300.

Beck, T. ve R. Levine, (2004), "Stock markets, banks, and growth: Panel evidence", Journal of Banking & Finance, 28(3), 423-442.

Binswanger, M. (2000), "Stock Returns and Real Activity: Is There Still a Connection?", Applied Financial Economy, 10(4), 379-387.

Binswanger, M. (2004), "Stock returns and real activity in the G-7 countries: did the relationship change during the 1980s?", The Quarterly Review of Economics and Finance, 44, 237-252.

Cihák, M., Demirgüç-Kunt, A., Feyen, E. ve R. Levine (2012), "Benchmarking Financial Systems around the World" World Bank Policy Research Working Paper, No: 6175.

Cole, R. A., Moshirian, F. ve Q. Wu (2008), "Bank stock returns and economic growth", Journal of Banking & Finance 32, 995-1007.

Cooray, A. (2010), "Do stock markets lead to economic growth?", Journal of Policy Modeling, 32, 448-460.

Demetriades, P. O ve K. A. Hussein (1996), "Does financial development cause economic growth? Time-series evidence from 16 countries", *Journal of Development Economics*, 51(2), 387-411.

Demir, Y., Öztürk, E. ve M. Albeni (2007), "Türkiye'de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi", *K.M.Ü. İİBF Dergisi*, 7(3), ss. 438-455.

GFDD (2013), "World Bank The Global Financial Development Database (Financial Development and Structure Dataset by Demirgüç-Kunt, A., Cihak, M., Feyen, E, Beck, T. ve R. Levine - Güncelleme Kasım 2013)", <http://data.worldbank.org/data-catalog/global-financial-development> , E.T. 02.10.2014.

Emirmahmutoglu, F. ve N. Kose (2011), "Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels", *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.

Enisan, A. A. ve A. O. Olufisayo (2009), "Stock market development and economic growth:Evidence from seven sub-Sahara African countries", *Journal of Economics and Business*, 61, 162–171.

Erdem, E., Gozbasi, O., Ilgun, F. ve S. Nazlioglu (2010), "Stock market and economic growth nexus in emerging markets: cointegration and causality analysis", *International Journal of Business Forecasting and Marketing Intelligence*, 1, 262-274.

Elmas, B., Göçer, İ. ve H. Aksu (2011), "İMKB Performansı-Ekonomik Büyüme Oranı Arasındaki İlişki: 1998:Ç1-2010:Ç3 Dönemi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 152-167.

Erim, N. ve A. Türk (2005), "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(2), 21-45.

Fisher, R. A., (1932), *Statistical Methods for Research Workers*, 4. Baskı, Oliver and Boyd, Edinburgh.

Fung M. K. (2009), "Financial development and economic growth: convergence and or divergence", *Journal of International Money and Finance*, 28, 56-67.

Güloğlu, B. (2003), "Finansal serbestleşme ve ekonomik büyüme: panel veriler yaklaşımı", *İMKB Dergisi*, 27, 39-65.

Hondroyiannis G., Lolos, S. ve E. Papapetrou (2005), "Financial markets and economic growth in Greece, 1986–1999", *International Financial Markets, Institutions & Money*, 15(2), 173-188.

Im, K.S., Pesaran H. ve Y. Shin (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.

Kandır, S., İskenderoğlu, Ö. ve Y. B. Önal (2007), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2), 311-326.

Kaplan M. (2008), "The Impact of Stock Market on Real Economic Activity: Evidence from Turkey", Journal of Applied Sciences 8(2), 374-378.

Kar, M. (2001), "Finansal Kalkınma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 2(2), 150-169.

Kar, M. ve E. Pentecost (2000), "The Direction of Causality Between Financial Development and Economic Growth in Turkey: Further Evidence", Economic Research Paper, Department of Economics, Loughborough University, No: 00/27.

Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. ve H. Ağır (2011), "Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis", Economic Modelling, 28, 685-693.

King, R. G. ve R. Levine (1993), "Finance and Growth: Schumpeter Might be Right", The Quarterly Journal of Economics, 108(3), 717-737.

Konya, L. (2004), "Unit-Root, Cointegration and Granger Causality Test Results for Export and Growth In OECD Countries", International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies, 1(2), 67-97.

Levin, A., Lin, C-F. ve Chu C-S. J. (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", Journal of Econometrics, 108(1), 1-24.

Levine R. ve S. Zervos (1996), "Stock Market Development and Long-Run Growth", The World Bank Economic Review, 10, 323-339.

Levine, R. (1991), 'Stock markets, growth, and tax policy', The Journal of Finance, 46(4), 1445-1465.

Levine, R. (1997), "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda", Journal of Economic Literature, 35(2), 688-726.

Mao, Y. ve R. Wu, (2007), "Does the Stock Market Act As a Signal for Real Activity? Evidence from Australia", Economic Papers, 26(2), 180-192.

Marques, L. M.; José A. F. ve A. C. Marques (2013), "Does the stock market cause economic growth? Portuguese evidence of economic regime change", Economic Modelling, 32, 316-324.

Mauro P. (2000), "Stock Returns and Output Growth in Emerging and Advanced Economies", IMF Working Paper wp/00/89, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0089.pdf>, E.T. 02.10.2014.

- Mercan, M ve O. Peker (2013), "Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 93-120.
- Morck, R., Shleifer, A., Vishny, R. W., Shapiro, M. ve J. M. Poterba (1990), "The Stock Market and Investment: Is the Market a Sideshow?", Brookings Papers on Economic Activity, 1990 (2), 157-215.
- Naceur, S. B. ve S. Ghazouani (2007), "Stock markets, banks, and economic growth: Empirical evidence from the MENA region", Research in International Business and Finance, 21, 297-315.
- Nazlioglu, S., Ege, İ. ve A. Bayrakdaroglu (2009), "Financial Development and Economic Growth: Cointegration and Causality Analysis for Turkey", Banking and Finance Letters, 1(2), 59-66.
- Ngare, E., Nyamongo E. M. ve R. N. Misati (2014), "Stock market development and economic growth in Africa", Journal of Economics and Business, 74, 24-39.
- Nieuwerburgh, S. V., Buelens, F. ve L. Cuyvers (2006), "Stock market development and economic growth in Belgium", Explorations in Economic History, 43, 13-38.
- Özcan, B. ve A. Arı (2011), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", Business and Economics Research Journal, 2(1), 121-142.
- Öztürk, N., Darıcı, H. K. ve F. Kesikoğlu (2011), "Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 30(1), 53-69.
- Patrick H. T. (1966), "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries", Economic Development and Cultural Change, 14(2), 174-189.
- Pedroni, P. (1999), "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 61(1), 653-670.
- Pedroni, P. (2004), "Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties Of Pooled Time Series Tests With an Application to The Ppp Hypothesis", Econometric Theory, 20(3), 597-625.
- Rousseau, P. L. ve P. Wachtel, (2000), "Equity markets and growth: Cross-country evidence on timing and outcomes, 1980-1995", Journal of Banking & Finance, 24(12), 1933-1957.

Soytaş, U. ve E. Kucukkaya (2011), "Economic Growth and Financial Development in Turkey: New Evidence", Applied Economics Letters, 18(6), 595-600.

Toda, H. Y. ve T. Yamamoto (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", Journal of Econometrics, 66(1-2), 225-250.

WDI 2013, World Development Indicators. <http://data.worldbank.org/datacatalog/worlddevelopment-indicators>, E.T. 21.07.2014

WFE 2014, World Federation of Exchanges Annual Query Tool, <http://www.world-exchanges.org/statistics/annual-query-tool>, E.T. 21.07.2014

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

YAYIN ve YAZIM KURALLARI

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, İktisadi ve İdari Bilimler alanında özgün makaleleri yayınlamayı amaçlayan hakemli bir dergidir. Yılda üç kez yayınlanan dergi, alanında kuramsal ve uygulamalı çalışmalara yer verir.
2. Dergiye gönderilecek makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir.
3. Yayına gönderilecek makalelerin aynı anda başka bir derginin değerlendirme sürecinde bulunmaması, hiçbir yerde yayına kabul edilmemiş ve yayınlanmamış olması gerekmektedir.
4. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler ile birlikte yazar/ların adı soyadı, ünvanı, kurum ve elektronik posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
5. Yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler dergi editörü tarafından incelenir. Hakeme gönderilmesi uygun görülmeyen makaleler yazar(lar)ına bildirilir.
6. Hakeme gönderilmesi uygun görülen makaleler, konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporları doğrultusunda editör gerekli gördüğü durumda üçüncü bir hakem belirleyebilir.
7. Makale metninde makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler ile en fazla beşer adet Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler yer almalıdır. Makale metninde yazar/ların kimlik bilgileri yer almamalıdır.
8. Dergiye gönderilecek yazılar A4 ebadında kâğıda, Times New Roman, 12 punto, 1,5 aralıkla, metin, tablo ve şekiller, kaynakça ve ekler dahil 25 sayfayı aşmayacak şekilde yazılmış olmalıdır. Sayfalar numaralandırılmalıdır.
9. Tüm metin iki yana yaslı, paragraflar arasında 12nk boşluk verilmiş, başlıklar ve metin dâhil olmak üzere soldan girinti yapılmamış olmalıdır. Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
10. Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralanmalıdır.
11. Metin içi atıflarda Harvard metodu olarak adlandırılan ve yazar soyadı, tarih ve sayfa numaralarının verildiği sistem tercih edilmelidir (Örn: Clegg, 1997: 53). İki- den fazla yazarı olan kaynaklara atıflarda ilk yazarın soyadı ve "vd." ibaresi

kullanılmalıdır (Örn: Morgan vd., 1994). Aynı parantez içerisinde birden fazla kaynak noktalı virgül (;) işareti ile ayrılmalıdır (Örn: Hassard ve Parker, 1994; Boje, 1996).

12. Metin içinde yer alacak tablo, şekil, grafik, harita vb.'lerinin de bu ölçüleri aşmayacak şekilde metin içine ortalanarak yerleştirilmiş olması ya da gerekiyorsa ekler bölümünde -metin sonunda- kaynakçadan hemen önce yer almış olması gereklidir.

13. Metin içindeki tüm şekiller ve grafikler sıra numarası ile (Şekil 1) kendi içinde ve şekil ya da grafiğin altında; tablolar ise yine kendi içinde numaralanmak üzere (Tablo 1) tablonun üzerinde numaralandırılmış ve isimlendirilmiş olmalıdır. Tablo, grafik ve şekil başlıkları sayfaya ortalanmış, kalın (bold) ve yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

14. Tablo, şekil ve grafiklerin varsa kaynakları; tablo, şekil ve grafiklerin hemen altında metin içi atıf kurallarına uygun olarak verilmelidir. Matematiksel ve istatistiksel simgeler Microsoft Office denklem düzenleyicisi ile hazırlanmalıdır.

15. Makalenin sonunda yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenecek kaynakça kısmı bulunmalıdır. Kaynakçada sadece makalede kullanılan eserler yer almalıdır ve kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

KİTAPLAR

Kazgan, G. (1989), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Wood, R. ve T. Payne (1998), Competency Based Recruitment and Selection, London: Wiley.

Mondy, R. W., R. M. Noe, ve S. R. Premeaux (2002), Human Resource Management, NJ: Prentice Hall.

DERLEME KİTAPTAN BÖLÜM

Toynbee, A. (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri", Ed. Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, İstanbul: Ufuk Kitapları, 49-67.

MAKALELER

Paskaleva, V. (1967), "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850", İÜ. İktisat Fakültesi Dergisi, 27(1-2), 48-59.

Li, T. ve R. J. Calantone (1998), "The Impact of Market Knowledge Competence on New Product Advantage: Conceptualization and Empirical Examination", Journal of Marketing, 61(2), 13-29.

İNTERNET KAYNAKLARI

Yazarı Belli Olan İnternet Kaynakları:

Salmon, P. (2003), "Decentralization and Supranationalty: The Case of the European Union", <http://www.imf.org/external/pubs/fiscal/salmon.pdf>, (Erişim: 02.10.2003).

Yazarı Belli Olmayan İnternet Kaynakları:

"Special Topic: Corporate Income Taxation and FDI in the EU-8", <http://siteresources.worldbank.org/INTLATVIA/Resources/QER3spec.doc>, (Erişim: 28.10.2004).

<http://www.tcmb.gov.tr>, (Erişim: 28.10.2004).

Belirtilen formatta hazırlanan çalışmalar elektronik posta aracılığıyla iibfdergi@ogu.edu.tr adresine ekli Microsoft Word belgesi olarak gönderilmelidir. Yazarlara, yazının ulaştığına dair bilgi ve değerlendirme sürecini dergi internet sitesinden izlemede kullanabilecekleri makale takip numarası yollanacaktır. Yazarlar gerekirse editöre, derginin diğer iletişim kanalları yanında aşağıdaki adresten doğrudan posta yoluyla da ulaşabilirler:

Prof. Dr. Sami Taban
ESOGÜ İİBF Dergi Editörü
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Meşelik Kampusu 26480
ESKİŞEHİR